

Sakarya Üniversitesi
Sakarya University

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Institute of Social Sciences

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Derginin Sahibi

Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Doç. Dr. Haşim Şahin
Owner of the Journal
Assoc. Prof. Haşim Şahin

Editör

Doç. Dr. Haşim Şahin
Prof. Dr. Mahmut Bilen
Yrd. Doç. Dr. Kadir Üçay
Editor
Assoc. Prof. Haşim Şahin
Prof. Dr. Mahmut Bilen
Assist. Prof. Dr. Kadir Üçay

Yardımcı Editör

Arş. Gör. Ayşe Derya Saraçoğlu
Assistant Editor
Res. Assist. Ayşe Derya Saraçoğlu

Sekreteryas

Arş. Gör. Mervan Selçuk
Secretariat
Res. Assist. Mervan Selçuk

Taranan İndeksler TUBİTAK-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)
Indexed by International Political Sciences Abstracts (IPSA)
Worldwide Political Science Abstracts (WPSA)
Public Affairs Information Service (PAIS)
Sociological Abstracts
EBSCO
Columbia International Affairs Online
Social Services Abstracts
Linguistics & Language Behavior Abstracts
ASOS Index
SOBİAD

ISSN: 1306-7885

Cilt/Volume: 12

Sayı/Issue: 2

Yıl/Year: 2017

Baskı/Publication: Aydan Basım ve Yayımlar Ltd. Şti.
Örnek Sanayi Sitesi Alınteri Bulvarı
364. Sk. No: 4 Ostim/Ankara

Tasarım/Design: FCR Yayın Reklam 0312 310 08 60

İletişim/Contact: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
54187 Serdivan/Sakarya

Tel/Phn: 0264 295 37 78

Web: www.dergipark.gov.tr/akademikincelemeler

Not: Dergiye makale göndermek için aid@sakarya.edu.tr adresine mail gönderilebilirsiniz. Akademik İncelemeler Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Her sayı için editörle birlikte bir sayı editörü de görev alır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Akademik İncelemeler Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, aid@sakarya.edu.tr. Journal of Academic Inquiries is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. There is an additional 'issue editor' who serves as co-editor for each special issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Yayın Kurulu Prof. Dr. Mahmut Bilen, Sakarya Üniversitesi
Editorial Board Doç. Dr. Haşim Şahin, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir Üçay, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Arif Bilgin, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Duran, İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Davut Dursun, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet Günay, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Bulut, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut Hamit Turan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin Bezi, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Veli Yılandı, Sakarya Üniversitesi

Bilim Danışma Kurulu Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu, Selçuk Üniversitesi
Scientific Advisory Board Prof. Dr. Ahmet Bostancı, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla Arkan, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Berch Berberoglu, Nevada Üniversitesi – Reno
Prof. Dr. Besim F. Dellaloğlu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal Eryılmaz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Uçar, Osnabrück Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Andı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Savaşan, Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Vergil, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Coşkun, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Jurgen Bellers, Siegen Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi Şeyban, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Markus Porsche-Ludwig, National Dong-Hwa Üniversitesi
Prof. Dr. Michael Kimmel, State University of New York
Prof. Dr. Raymond Hinnebusch, St. Andrews Üniversitesi
Prof. Dr. Recai Coşkun, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. William Vélez, Wisconsin-Milwaukee Üniversitesi
Doç. Dr. Adem Çaylak, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan Piyadeoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. İrfan Haşlak, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılıç, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yüksel Sezgin, City University of New York
Dr. Anindya Sen, Northern Illinois University

Sayı Hakemleri Prof. Dr. Ebubekir Sofuoğlu, Sakarya Üniversitesi
Referees for this Issue Prof. Dr. İlhami Yurdakul, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hira, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir Canatan, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal İnat, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Köksal, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Say, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya Ekşi Uğur, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Yeşiltaş, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özer Köseoğlu, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Safiye Kıranlar, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit Ekin, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Özdağ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Arif Kolay, Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz Cicioğlu, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Aydemir, Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sarı, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesrin Akıncı Çötök, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait Türkhan, İstanbul Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- 1** Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan
Philanthropic, Religious, Gentle and Poetry A Sultan's Daughter: Âdile Sultan
Arif Kolay
- 35** XIX. Yüzyılda Finike'nin İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısından Kesitler
Views From Administrative and Socio-Economic Structure of Finike In The 19th Century
Hatice Durgun
- 65** Ulüm Gazetesi'nde Yer Alan Bilgilere Göre 1869 Senesinde Mısır'ın Vaziyeti (Ali Suavi'nin Gözünden)
Situation of Egypt in 1869 According to Ulüm Journal's Information (Ali Suavi's Point of View)
Sevda Özkaya
- 91** 1944 Bolu-Gerede Depremi ve Sonuçları
1944 Bolu-Gerede Earthquake and Results
Fatih Özçelik
- 115** Avrupa'nın Mülteci Krizi
Europe's Refugee Crisis
Enes Bayraklı, Kazım Keskin
- 137** Uluslararası Örgütlerin Devlet-İçİ Çatışmalara Başarısız Müdahalelerinin Nedenleri
Reasons Behind Failed Interventions of International Organizations in Intra-State Conflicts
Muhittin Ataman, Mehmet Öztürk
- 169** A 20-Year-Old Study The Fethullah Gulen Group: Where Does It Stand in Relation to the Nurju Movement?
20 Yıllık Bir Araştırma: Nurculuk Hareketiyle İlişkisi İçinde Fethullah Gülen Grubu Nerede Durmaktadır?
Fahri Çakı
- 199** Sosyal Medyada "Kopyala – Yapıştır" Edebiyatçılığı
"Copy - Paste" Culture on Social Media
Osman Metin, M. Salim Danış

217 Aşırı Sağ ve Çokkültürlük: Avrupa'da Ötekileştirilen "Göçmenler"
Extreme Right and Multiculturalism: Immigrant's Otherization in Europe

Müşerref Yardım

235 Rotasyon Uygulamasına İlişkin Öğretmen Görüşleri ve Sosyal Sermaye Kuramı Açısından Değerlendirilmesi
Teachers' Views Regarding Rotation Application and Evaluation of it in terms of Social Capital Theory

Ali Arslan, Ayhan Direk

Kitap Tanıtımı / *Book Review*

263 Öznur Özdemir

White Banners Contention in 'Abbasid Syria, 750-880

Cobb, Paul M.

State University of New York Press, XXI+228 sayfa

Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan

Philanthropic, Religious, Gentle and Poetry A Sultan's Daughter: Âdile Sultan

Arif Kolay

Öz

Çalışmanın konusu özellikle yaşadığı uzun ömür ve şairliği ile dikkati çeken padişah kızlarından birisi olan Âdile Sultan hakkında olacaktır. Âdile Sultan İkinci Mahmud'un kızlarından biridir.

Osmanlı tarihinde İkinci Mahmud en çok kızı olan padişahlar arasındadır. İkinci Mahmud'un 40'a yakın çocuğu olmuş ve bunların dörtte biri hariç diğerleri çok küçük yaşlarda vefat etmiştir. İçlerinde Sâliha, Mihrimah, Atiye, Hatice Sultan gibi küçük yaşta ölümün pençesinden kurtulanlar oldu ise de, İkinci Mahmud'un en uzun yaşayan kızı Âdile Sultandır.

Âdile Sultan'ın, birçok farklı özelliği vardır. Osmanlı hanedanının divan sahibi ilk ve tek hanım şâiresidir. Şiirleri oldukça samimi olup, büyük bir kısmı dinî-tasavvufî bir mahiyete sahiptir.

Evlendikten sonra debdebeli bir hayat yaşayan Âdile Sultan, kocasının ve kızının vefatlarından sonra adeta inzivaya çekilmiş, gezintileri bırakmış, ibadetle, fakir fukaraya yardım etmekle vaktini geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âdile Sultan, II. Mahmud, Osmanlı Saray Kadınları

Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya, arif.kolay@dpu.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 18.04.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.306917

Abstract

The subject of the work will be about Adile Sultan who is one of the sultan's daughters who is especially noticed with his long life and poetry. Adile Sultan is one of the daughters of Mahmud II.

In Ottoman history, the Second Mahmud is among the sultan who is the most daughter. The second Mahmud had 40 children. Most of them died at an early age. Although there were survivors of the death penalty in their early years such as Sâliha, Mihrimah, Atiye and Hatice Sultan, Sultan Mahmud's longest surviving daughter, Adile Sultan.

Adile Sultan has many different characteristics. It is the first and only wife of the Ottoman dynasty. His poems are quite sincere, and most of them have a religious-mystical place.

Adile Sultan, who has lived a life after being married, has almost gone to seclusion after leaving her husband and her daughter; leaving the journeys, worshiping and helping the poor.

Keywords: *Adile Sultan, II. Mahmud, Ottoman palace women*

Giriş

Adile Sultan'ın babası Sultan İkinci Mahmud, annesi ise Zernigar Kadın'dır. Sultan İkinci Mahmud, Birinci Abdülhamid ve Nakşidil Valide Sultanın oğlu olarak 20 Temmuz 1785 tarihinde İstanbul'da doğdu. Adlî mahlasını kullanmıştır. Bu mahlas doğumunda kendisine verilmiştir. Bundan başka “büyük” sıfatıyla da anılmıştır. Amcası III. Selim'in 29 Mayıs 1807'de tahttan indirilmesi, ağabeyi IV. Mustafa'nın tahta çıkışı ve onun da Alemdar Mustafa Paşa tarafından hal edilmesinden sonra 28 Temmuz 1808'de Osmanlı padişahı oldu. III. Selim'in katli ile darbeler ve karşı darbelerle başlayan saltanatı hız kesmeden devam etti¹.

Saltanatının ilk devresi yani Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadarki dönemi askeri ve ilmiye sınıfı ile ayanlarca desteklenen yenilikçi cephenin karşısındakilerin tahakkümü altında geçti². Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra radikal kararlar alarak ciddi reformlar yaptı. Birçok icraatından dolayı halktan tepki aldığı da oldu. Mesela 3 Mart 1829'da çıkartıp uygulamaya koyduğu kıyafet yasası bunlardan birisiydi. Kızı Atiye Sultan'ı bile asker üniforması giydirecek Bâb-ı Seraskeri'ye ve kışlalara götürmesi tepkilere yol açmıştı. Geniş omuzlu, orta boylu, beyaz sakallı ve zarif idi. Diğer Osmanlı padişahları gibi iyi bir eğitim gördü. Zeki, bilgili, temkinli, azimli, sabırlı ve aynı zamanda cesur bir karaktere sahip idi³. İktidarı süresince devletin ayakta kalması için mücadele veren ve son dönemlerinde ciddi hastalıklara maruz kalan II. Mahmud, sağlığı ile ilgili yapılan müdahalelerden de sonuç alamayınca 28 Haziran'da vefat etti⁴.

1 Yeniçeri isyanları, zorbalık yapıp merkezî yönetimi sıkıntıya sokan idareciler ve âyanların hadlerinin bildirilmesi, Sırpıların ve Rumların milliyetçi ayaklanma ve isyanları, İranlılar ve Ruslarla savaşlar ve özellikle Mısır meselesi ve Mehmed Ali Paşa isyanı döneminde yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. Bütün bunlarla birlikte köklü islahatlar ve devletin yeniden yapılanması saltanatının belirgin özelliğini oluşturur. Kemal Beydilli, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, yıl: 2003, s. 353.

2 Beydilli, aynı makale, s. 354.

3 Abdülkadir Özcan, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, İzmir 1995, s. 13-39.

4 Sultan vasiyet ettiği üzere bugün Türbe diye bilinen ve Yeniçeriler Caddesi adı verilen mahalde medfundur. II. Mahmud'un on yedi zevcesinin olduğu bilinmektedir. Otuz

Adile Sultan'ın annesi Zernigar kadın, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın eşi ve İkinci Mahmud'ın kız kardeşi Esmâ Sultan tarafından yetiştirilip, padişaha takdim edilmiştir. İkinci Mahmud'ın dördüncü ikbal iken Âdile Sultan'ı doğurmuş ve bunun üzerine 7. Kadınefendiliğe yükselmiştir⁵. 1830 yılında vefat etmiş ve Fatih'teki Nakşidil Valide Sultan Türbesine defnedilmiştir⁶.

Âdile Sultan'ın Doğumu

Pek çok konuda olduğu gibi hanedan mensuplarının doğumlarında da gelenek halini alan uygulamalar olmuştur. Doğum ile ilgili süreci anlamak için bu uygulamalardan kısaca bahsetmekte yarar olacaktır.

Sultan I. Ahmed'den Sultan Abdülaziz'e kadar şehzadeler ancak tahta geçip padişah olduktan sonra çocuk sahibi olabilirdi. Tahttaki padişahın, kadınefendi, haseki, ikbal gibi unvanları taşıyan hanımlarından doğum vakti yaklaşan için, valide sultan veya hazinedar ustanın girişimiyle hazırlıklar yapılırdı. Haremdeki odalardan biri kırmızı renkli halılarla döşenir ve lohusa yatağı hazırlanırdı. Oda, baştan aşağıya yataklar, yastıklar, perdeler vesaire süslenerek donatılırdı. Odada ibrik, gümüş leğen, hamam taşı ile duvara asılı Kuran, mücevherli narzlıklar da bulunurdu⁷.

Doğumu yaklaşan kadın için ihtiyaç duyulan eşyalar da bizzat valide sultan tarafından sipariş edilerek temin edilirdi. Hazinedar ve-

altı tane çocuğu olmuştur ancak büyük kısmı küçük yaşlarda hayatlarını kaybetmiştir. Vefat ettiğinde geride altı çocuk bırakmıştır. Bunların ikisi Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz'dir. Diğerleri de Hatice, Atıyye, Sâliha, Âdile'dir. Beydilli, aynı makale, s. 356; 1 Temmuz günü Divanyolu'ndaki Esmâ Sultan Sarayı'nın bahçesine defni yapılmıştır. Abdülhalim Efendi (Sultan Abdülmecid dönemi Ebniye-i Hâssa müdürü) türbenin inşasıyla görevlendirilmiştir. 5 Temmuz 1839 tarihinden sonra inşasına başlanan türbe 12 Ekim 1840'da tamamlanmıştır. Burcu Özgüven, "Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Haziresi", *DİA, XXVII*, yıl: 2003, s. 357.

5 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar II-Türkiye 1074-1990*, C.I, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 126

6 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 2001, s. 1

7 Necdet Sakaoğlu, "Beşik Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, II*, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1994, s. 160.

kili veya kethüdası talep edilen malzeme ve eşyaları defteriyle beraber düzenleyerek hareme teslim ederdi⁸.

Padişahın çocuk sahibi olan kadınlar kaç çocuğu olursa olsun çocuklarıyla kendilerine tahsis edilen dairede ikamet ederlerdi. Bu daireye de “bucak” denirdi. Her sultan ve şehzade kendi cariyeleriyle “ev” tabir edilen kendi dairelerinde ikamet ederlerdi. Mesela “filan sultanın evi”, cariyelerine de “filan sultanın evlisi” denirdi. Taamları, kiler tayınları padişah çocuklarının evine gelir ve münferiden kendi evlerinde yemek yerlerdi. Saraylılar sultanları, şehzadeleri, kadınefen-dileri genellikle “devletliler” tabiriyle yâd ederlerdi⁹.

Padişah çocuklarının doğumuna “veladet-i hümayun” denirdi. Yeni dünyaya gelen çocuğun doğumu Darüssaade ağası tarafından Silahtar ağaya bildirilirdi. Padişaha müjdeyi Silahtar ağa verirdi. Yine doğumlar Padişah hatt-ı hümayunu ile sadrazama bildirilir, hatt-ı hümayun burada vükelâ, ulema ve diğer memurlar huzurunda okunur ve hayır dualar edilirdi. Daha sonra yapılan “rikab resmi” töreni ile başta Sadrazam, şeyhülislam ve diğer devlet adamları padişahın huzuruna çıkıp doğumu tebrik ederlerdi. Tebrik için gelen devlet adamları da padişah tarafından ödüllendirilirdi¹⁰.

Eskiden beri uygulana gelen bu gelenek üzerine, Âdile Sultan’ın doğumu bir hatt-ı hümayun ile Hazinedar Ağa vasıtasıyla Sadrazama bildirilmiştir. İsmi bizzat “Âdile” olarak koyduğunu bu hatt-ı hümayun ile belirten İkinci Mahmud, bu vesile ile doğumun halka duyurulması amacıyla üç gün üçer nevbet top atılması emrini vermiştir. Yine dipnotta günümüz Türkçesiyle çevirisi verilen hatt-ı hümayunda görüleceği üzere Âdile Sultan’ın doğumu vesilesi ile kalan “rüsüm-i

8 Âdile Sultanın doğumu ile ilgili yapılan masraflar listesi Topkapı Sarayı Arşivi, Ceyb-i Hümayûn Defteri, nr. 4/2472’de bulunmaktadır. Nihat Azamat, “Âdile Sultan” DİA, I, yıl: 1988, s. 382; Ferda Mazak, *Sultan II. Mahmud’un Kızı Âdile Sultan*, Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul 2000, s. 14.

9 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (Hazırlayan: A. Ş. Çoruk), İstanbul 2001, s. 312.

10 Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul 1998.

mutâde” yani geleneksel olarak alınan vergi bir defaya mahsus olarak affedilmiştir¹¹.

Padişah çocuklarının doğumlarıyla ilgili kutlamalar sadece İstanbul ve çevresinde değil ülkenin dört bir tarafında da Rumeli’ye ve Anadolu’ya üçer koldan fermanlar gönderilerek durum bildirilir ve tüm kadınlar, gelen haber üzerine sicile doğum kaydını geçirirler ve şehirlerde veladet şenlikleri düzenlenirdi. Diğer yandan ozanlar da doğum için, sanatsal dizelerle tarihler düşürürlerdi¹². Mesela Âdile Sultan’ın doğumu için Mısır’da toplar atılarak üç gün şenlikler yapıldığı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın gönderdiği 25 Ocak 1826 tarihli kaimeden anlaşılmaktadır¹³.

Âdile Sultan’ın doğumu ile ilgili Elif Naci’nin Topkapı Sarayı Arşivi kaynaklarından faydalanarak yaptığı oldukça güzel bir tasviri var. Şöyle ki;

“Tarihler 23 Mayıs 1826’yı¹⁴ gösterdiğinde, sade sūzenî işleme beyaz Atlas yastıklarla süslenmiş dört sedirin bulunduğu bir saray odası. Odanın sekiz penceresinde ve kapısında mavi canfes perdeler asılı. Kenarda dört çift, yine sūzenî işlemeli sarı canfesten yüz yastıkları, pamuklarla doldurulmuş iki pembe şilte. Onun üzerinde de on altı yastık daha. Bu oda Sultan İkinci Mahmud’un haremindedünyaya

11 Benim vezîr-i gayret-semîrim, Hazreti hallâk-ı cihânın ihsân ve keremiyle işbu pazartesî gecesi sulb-i şahânemden bir kerimem züyûd-ı edâ-yı mihr ü vücud olmağla ismini Âdile sultan tesmiye edip ve sinn-i tebşir için işbu hatt-ı hümâyun-ı inâyet-makrunumu tahrir ve hazine idad kavlem ile tarafına teşyir eyledim. Cenab-ı hak kudumunu zat-ı hümâyunuma ve kâffe-i ümmet-i Muhammed ve müslimin ile bu beşâdetlerden bil cümle ibadullah hame-yâb olmak için üç gün üçer nöbet top (atılması) icrasıyla sair rûsûm-ı mutâdenin bu defalık icrasını af eylediğimi iktiza edenlere tebyin ve ifâde eylesin. Hak teâlâ sülale-i tâhiremizi ilâ âhir-üz-zaman bâki edip nice şehzadelerin şeref-zuhuruyla zât-ı hilâfetimi ve kâffe ümmet-i Muhammedi sürür ve şâdiye hakkâdan eyle. Âmin. BOA, HAT. 524/25608

12 Sakaoğlu, “Beşik Alayı”, s. 160.

13 “.....işbu iki yüz kırk bir senesi şevval-i mükerreremnin on beşinci günü sulb-i hümâyun-ı şahâneden bir nahid nûr-ı efşân yani devletlu ismetlü Âdile sultan-ı âlişân hazretleri teşrif-i”, BOA, HAT. 290/17398.

14 Elif Naci doğum tarihi ile ilgili 18 Mayıs bilgisini vermiştir. Doğrusu 23 Mayıs olacaktır. Elif Naci, “Türk Sarayında Müstesna Bir Prenses: Âdile Sultan”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 10, Kasım 1965.

gelecek olan küçük sultan için hazırlanmış. Anne Zernigar Kadınefendi. Gebe olan Zernigar Kadın 1826 senesi Mayıs ayının yirmi üçüncü günü¹⁵ bir kız evlat doğuracak ve adı “Âdile Sultan” olacaktır.”

Yine Elif Naci'nin belirttiğine göre tıpkı diğer doğumlarda olduğu gibi, Âdile Sultan'ın doğumunda da yapılan masraflar defterlere kaydedilmiştir. Bunlardan doğum sırasında ve sonrasında yapılan masrafları ve diğer gelişmeleri ayrıntılı olarak takip edebilmek mümkündür. Buna göre padişahın emri ile Zernigâr Kadın'a Âdile Sultan'ı doğurmak üzere iken teslim edilen eşyanın miktarı, kuruşuna varıncaya kadar masrafları, renkleri, cinsleri teker teker bu defterlerde gösterilmiştir. Mesela Âdile Sultan'ın doğumu dolayısıyla bazı yerlere “ihsân-ı şâhâne” olarak 25.800 kuruş dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

Küçük Âdile'nin boynunda pırlanta elmasla gayet ustalıkla işlenmiş bir maşallah asılı olduktan başka, süsler, pırlanta elmaslı iki zümrüt avize, bir pırlanta elmaslı kırmızı yakut avize, yine pırlanta ile bezenmiş firuze avize, bir pırlantalı horoz mahmuzu da vardır. Doğumdan sonra ise, şal takke, yirmi tülbent takke, bir şal, kundak yorganı, pamuklu fitilli tülbent entari, kol ve ayaklar için ayrı ayrı etek bezi, pamuk tülbent yorgan şiltesi, tülbent yorgan çarşafı, tülbent minder şiltesi, beyaz gezi don, al atlas minder, ceviz beşik, gümüş sübek, fitilli tülbent, donluk bezler vs. gibi yeni eşyalar sipariş edilmiştir¹⁶.

Âdile Sultanın Eğitimi

Âdile sultan daha dört yaşında iken annesi Zernigâr Kadınefendinin vefat etmesinden sonra babası, diğer çocukları gibi Âdile Sultan'ın da iyi bir eğitim almasına özen gösterir. Sultan İkinci Mahmûd, kızı Âdile Sultân'ı büyütme üzere çocukları yaşamamış olan Nevfidan Kadın'a teslim eder. O da Âdile Sultân'ı kendi öz çocuğu gibi büyütür, yetiştirir. Mükemmel bir tahsil ve terbiye görmesini sağlar. Müşfik ve son de-

15 Çağatay Uluçay da Âdile Sultan'ın doğum tarihini 23 Mayıs 1826 olarak belirtmiştir. Bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 2001, s. 135; İkdâm Gazetesinde ölümü üzerine hakkında verilen bilgide de doğum tarihi yanlışlıkla 22 Şevval 1241 (30 Mayıs 1826) olarak ifade edilmiştir. *İkdâm Gazetesi*, 14 Şubat 1899 Salı, Beşinci sene, no:1645, s. 1.

16 Elif Naci, agm., s. 28.

rece dindar bir hanım olan analığı, ölen çocuklarının acısını dindirmek istercesine bu öksüze kol kanat gerer ve öz evlâdı gibi muamele eder¹⁷.

Âdile Sultan sarayda özel hocalardan Kuran-ı Kerim, Arapça, Farsça, musiki ve hat dersleri alarak yetişmiştir. Devrin en meşhur hattatlarından Ebubekir Mümtaz Efendi'den yazı dersleri alarak hattat olmaya da hak kazanmıştır. Bu eğitim süreci onun edebiyat ve şiire meyletmesini sağlamıştır¹⁸. Aldığı bu eğitimler hassas kişiliği ile birleşince de bir şaire sultan olarak divan oluşturan şiirler yazmıştır. Bu açıdan bakıldığında hanedan mensupları içinde divan sahibi tek kadındır¹⁹.

Küçük yaşta annesini kaybetmesi Âdile Sultan'ı derinden etkilemiştir. Annesiyle ilgili hissiyatlarını divanının “tahassürname” bölümünde şöyle dile getirir.

“Validem sevgili canım Zernigâr/ Hal u ahlâkı güzel takva şiar
Gitti dünyadan beni koydu yetim/ Meskenin ya Rabbi kıl dârü'n-naim
Esmâ Sultan hâletim cennet-mekân/ Ya'ni kim hemşire-i Mahmud Hân

Etmîş ihdâ dâder-i âlisine/ Hizmetinde bulunub hayli sene
Gonca ruhsârın hazân-ı mevt âh/ Soldurub cismin dahi etdi tebâh²⁰”

Âdile Sultan da himayesinde yetiştiği Nevfidan Kadına büyük saygı duyduğu ve sevdiği divanında dile getirdiği şiirden anlaşılacaktır. Şöyle ki:

“Sonra oldu Nevfidan Kadın bana/Kendi evladı gibi sadık ana
Kimseye çeşmim yaşım sildirmedi/Validem olmadığın bildirmedi²¹”

17 Zeynep Çakır, “Şiirleriyle Tarih Yazan Bir Saraylı: Âdile Sultan”, *Yeni Asya*, 11 Haziran 2011.

18 Nail Bayraktar, *Âdile Sultan*, TSM Sevenler Derneği, Sanat Tarihi Araştırmaları Semineri, İstanbul 1994, s. 6.

19 Mazak, a.g.e., s. 22.

20 Ferda Mazak, *Sultan II. Mahmud'un Kızı Âdile Sultan*, Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul 2000, s. 18

21 Mazak, a.g.e., s. 19.

Âdile Sultan analığı ile ilgili hislerini bu ifadeleriyle dile getirirken, bize ise; harem kadınlarının üstün ahlâk ve faziletlerle donatılmış gerçek yüzünü göstermiş oluyordu.

Âdile Sultân annesinin vefatından yaklaşık dokuz yıl sonra da babasını kaybeder. Babası Sultan İkinci Mahmud vefat ettiğinde henüz on üç yaşına yeni girmiştir. Bu dönemde Sultan, artık hem öksüz, hem yetimdir. Yeni meskeni olan Dolmabahçe Sarayının olanca ihtişamı ve ağabeyi Abdülmecid'in himayesi bile, bu yoksunluğu gidermekten acizdir²².

Babasından sonra kendisinden dört yaş büyük ağabeyi Abdülmecid tahta çıkar. Abdülmecid de kardeşi Âdile Sultan'ı çok severdi. Onu hususi himayesine almış ve hiçbir şeyden mahrum etmemiştir. Buna rağmen Sultan “İftiraknâme” adlı eserinde hislerini dile getirmiş ve babasının ölümüne tarih düşmüştü²³.

22 Çakır, a.g.m.

23 “Öyle me’yûsum ki mislim görmemiştir bu cihan / Vâlidem cânım idi hem vâlidim Mahmûd Hân

Kaldım onlardan sabiyy-i nâtivân iken yetim / Açdı kalb ü sîneme firkatleri zahm-i azîm

Dâderim cennet-mekân Abdülmecid etdi cülûs / Sâye-i şâhânesinde olmuş idim nevarûs

Geçdi eyyâmın ferâğ-ı hâtır ile bir zamân / Zann ederdim ol dem-i mes’ûdi baha câvidân

Aksine devr etdi sonra işbu çarh-ı bi-vefâ / Hazret-i Abdülmecid Hân eyledi azm-i bekâ
Çün bana olmuş idi hem şâh ü hem yâr u nasîr/Hem birâder hem peder hem vâlide hem destgîr

Başka bir acı da gösterdi baha zâlim felek /Ya’ni zevcim Ali Pâşâ da gitdi Adn’e dek
Yadigârı kalmış idi Hayriyye Sultân bana / Kalb-i mahzûnum onunla eğlenirdi dâimâ
Nûr-ı çeşmimdi surûr-ı kalb-i virânım idi / Hemdem ü yâr-i şefiküm sînedi cânım idi
Hüsnü hulku veş cemîl ü pek güzel idi kızım / Hayra mâ’il merhametli bî-bedel idi kızım

Âh kim ol nevcivân ü gül-fidânım nâ-gehân / Uğradı bir derde asla bulmadı çâre aman
İşte bu pür yara sînem gördü bir yara dahi / Uğradı ya’ni ceñâ-yı çarh-ı gaddâra dahi
Kardaşım Abdülaziz Hân Pâdişâh-ı asr iken / Adl ü lutf ü rahm ile bir tâcdâr-ı dehr iken
Etdi terk-i saltanat ba-hûkm-i takdir-i Hudâ / Sonra yüz gösterdi ammâ emr-i cellâd-ı kazâ

Nâ-gehân bir hâl oldu mahşer-i dünyâ gibi / Düşdü al kanlar içine gonca-i hamrâ gibi
Hânedânî mâden evlâdi efgân eyledi / Hâl-i ehl-i beytini bu gam perişân eyledi

Âdile Sultan'ın Evliliği

Adet olduğu üzere padişahlar Osmanlı saray haremindeki evlilik çağına gelen kızları uygun bir damat bulup evlendirirlerdi. Mevcut padişah hanedana mensup kızların evlilik başta olmak üzere her türlü iiaşesinin sağlanmasından sorumluydu.

Narin, orta boylu, kumral, mavi-ela gözlü bir kız olan Âdile Sultan'ın gelinlik çağına geldiğini gören ikinci Mahmud, kızını uzun boylu, yakışıklı, kabiliyetli ve çok güvendiği Mehmed Ali Paşa ile evlendirmeyi düşünür. Bunun üzerine mabeyncisi Mehmed Ali Paşa'yı huzura çağırarak, Nizip'te Hafız Mehmed Ali Paşa kumandasındaki orduyu teftişle görevlendirir. Bu görevi ifa edip döndüğü takdirde kızı Âdile ile evlendireceğini vaat eder. Hemen yola çıkan Paşa, Hafız Mehmed Ali Paşa kumandasındaki ordunun Nizip'te, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetlerine mağlup olduğunu öğrenerek geri döndüğünde İkinci Mahmud'un ölümüyle karşılaşır. Bu sırada Âdile 13 yaşındadır. Tahta çıkan ağabeyi Sultan Abdülmecid, kız kardeşini gayet güzel himaye eder. Birkaç yıl sonra da babasının vaadini yerine getirmek üzere o sırada Tophane Müşiri olan Mehmed Ali Paşa ile evlenmesini uygun görür²⁴.

Aslen Rizeli olup Galata Başağası Hacı Ömer Ağanın oğlu bulunan Mehmed Ali Paşa, pek küçük yaşta İstanbul'a gelmiş ve hemşerilerinden Kaptanı Derya Papuççu Ahmed Paşa delâleti ile Enderun'a verilmişti²⁵.

Âdile Sultan ile Tophane-i Amire Müşiri Mehmed Ali Paşa'nın düğünü için gereken hazırlıkların yapılması ile ilgili hazırlanan 24 Mart 1845 tarihli hatt-ı hümayun padişahın başkurenası Hamdi Ağa eliyle

Hak adâlet etdi gerçi düşmânı gördü cezâ / Oldu amma ayn-ı ahvâl-i belâ-yı Kerbelâ
Kurret-i ayn-ı habîb-i Kibriyânın aşkına / Yani yâ Rabbi Hüseyin-i Kerbelânın aşkına
Kabrin ol merhûmların bâğ-ı cinân eyle hemân / Her birinin destgîri ola hem Fahr-i
cihân

Cennetü'l-Firdevs içre bunlar etdikçe safâ / Âdile mahzûna da sabr-ı cemil eyle atâ,
Erkan Akalın, "Bir Saray Sözcüsü Olarak Klasik Türk Şiiri", *Turkish Studies*, 9/9, Yaz 2014, s. 183

24 Mazak, a.g.e., s. 26.

25 Ali Rıza-Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız-I*, (XVIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali), İstanbul 1977, s. 55; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s. 956.

Sadrızam Mehmed Emin Rauf Paşa'ya²⁶ verilmek üzere Bâbüali'ye getirildi ve arz odasında, vezirler huzurunda okundu²⁷.

Hatt-ı Hümayun yayımlandıktan yaklaşık bir ay sonra 28 Nisan 1845 tarihinde yine padişahın emriyle Hırka-i Saadet Dairesi'nde bir toplantı yapılarak nikâhları kıyıldı. Şeyhülislamında hazır bulunduğu nikâh töreninde, Sultanahmed ve Ayasofya camii vaizleri de dua okudu. Merasim bittikten sonra süslü bohçalar içinde mücevherler, paha biçilmez güzel eşyalardan oluşan nişan takımı büyük bir alayla Topthane Caddesinden Çırağan Sarayına getirilerek Dârüssaâde Ağasına teslim edildi. Dügünlerinin de yaz aylarında yapılması için de ayrıca bir ferman yayımlandı.

Ertesi yılın Şubat ayında bir hafta süren muhteşem bir düğünle evlendiler. Düğün bugünkü Haydarpaşa Tren İstasyonunun bulunduğu yerde ve arkasındaki geniş çayırılıkta yapıldı. Burada bulunan kasırda İstanbul'daki sefirler, maslahatgüzarlar ve diğer misafirler ağırlanmış ve baloncu Komaski'nin balonu ile uçuşu seyredilmişti²⁸.

Âdile Sultan'ın düğün merasimi, XIX. yüzyılda Osmanlı sarayında gerçekleşen en ilginç olaylardan biri olarak tarihe geçti. Evlendikten sonra Âdile Sultan'a Mimar Sinan Üniversitesi'nin bulunduğu yerdeki Neşetâbâd Sarayı tahsis edildi. Adile Sultan bazen burada bazen de Kuruçeşme'de Esmâ Sultan'dan kalan yalıda, Çırağan, Kandilli, Validebağı ve Kâğıthane'deki saraylarda oturdu²⁹.

Âdile Sultan'ın Mehmed Ali Paşa ile evlenmesi ile ilgili olarak Reşat Ekrem Koçu şöyle bir rivayet olduğunu ifade eder: “*Abdülmeccid kız kardeşini çok severmiş, evlendirmegi ister, kimi teklif etse Âdile*

26 Mehmed Emin Rauf Paşa İstanbul'da yetişmiştir. Ciddi bir eğitim almıştır. Devletin işleyişini iyi bilen bir kişidir. Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde olmak üzere toplam beş kez sadrazamlık yapmıştır. Kemal Beydilli, “Mehmed Emin Rauf Paşa”, *DİA*, cilt: 28; s. 466.

27 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar, Cilt 1, Dergâh yayınları, İstanbul 1982, s. 59; “..Hemşire-i muhteremem Âdile Sultanın bimennihî taalâ bu sene-i mübarekede icrâ-yı akd ve nikâhı tasmîm kerde-i şâhânemiz olduğundan ...”, BOA, HAT. 1642/9.

28 Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar*, III, İstanbul 2001, s. 1454.

29 Azamat, a.g.m., s. 383.

Sultan reddedermiş. Meğer Sultan bir gün “Sandıkçı Güzeli” denilen Mehmed Ali isminde bir delikanlının methini duymuş, merak edip, dükkânının önünden geçince de bu esnaf dilberine gönül vermiş... Keyfiyet hünkâra aksetmiş ve delikanlı hemen Enderun-ı Hümayuna alınmış... İtinâlı bir tahsil ve terbiye devresinden sonra Âdile Sultanla nikâhları kıyılmış...³⁰”.

Sadrazam, askeri erkân, nazırlar, şeyhler, müderrisler, imamlar, ilmiye sınıfı, rahipler, patrik, hahambaşı, İstanbul’daki bütün yabancı devlet sefir ve maslahatgüzarlar ve eşleri dâhil olmak üzere çok sayıda davetlinin katıldığı düğün Haydarpaşa civarında yapıldı ve yedi gün sürdü. Geceleri denizde salları üzerinde meşaleler yakıldı, havai fişekler atıldı, Topkapı, Çırağan ve Beylerbeyi sarayları, kışlalar, karakollar, boğazın her iki yakasındaki bütün vezir ve nazır yalıları kandillerle donatıldı ve her tarafta şehriyler yapıldı. Düğünün yedinci Perşembe günü de Âdile Sultan, Beylerbeyi Sarayı’ndan valide sultanın sandalına bindirilerek, vükelânın beş çifte sandalları eşliğinde Kuleli Kışlası’na kadar uğurlandı ve kendisine tahsis edilen Fındıklı’daki Neşetâbad sahil sarayına getirildi ve gerdeğe bu sarayda girdi³¹.

Mehmed Ali Paşa Âdile Sultan ile evlendiğinde Tophane Müşiri idi. Sultanla evlendikten sonra kaptan-ı derya oldu. Bundan sonra Mehmed Ali Paşa beş kez daha kaptan-ı derya ve bir defa da bir yıl süreyle sadrazam olarak görev yaptı. Sultan Abdülaziz’in hükümdarlığı sırasında da 1868 yılında vefat etti. Âdile Sultan kocasını, Mehmed Ali Paşa da sultanı sevdi ve çok mesut günler yaşadılar. Sıdika, Aliye, İsmail ve Hayriye³² isimlerinde dört çocukları oldu fakat bunlardan ilk üçü fazla yaşamadı. Hayriye Hanım bunların en uzun ömürlüsü oldu. Paşa ve sultan çocuklarını iyi yetiştirmek için çok uğraştılar fakat ecel Hayriye hanımı da genç yaşta³³ henüz dört yıllık gelin iken³⁴ yakaladı.

30 “Âdile Sultan”, *İstanbul Ansiklopedisi-I*, (Haz. Reşat Ekrem Koçu), İstanbul 1958, s. 216-217.

31 Elif Naci, aynı makale, s. 29-30.

32 Hayriye Hanım Sultan, Nisan 1866’da İşkordalıza Ali Rıza Bey ile nikâhlandı. 26 Temmuz 1869 da vefat etti. Eyüp’de babası Mehmed Ali Paşa Türbesine biri erkek ve diğer kız olan iki kardeşinin yanına defnedildi. *Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmânî, I*, (Yayına Hazırlayan: N. Akbayar), İstanbul 1996, s. 17.

33 Çağatay Uluçay, a.g.e., s. 136.

34 “Âdile Sultan”, *İstanbul Ansiklopedisi-I*, (Haz. Reşat Ekrem Koçu), İstanbul 1958, s. 217.

Paşa ile Sultanın her ne kadar birbirlerini sevdikleri ifade edilse de, belki de Abdülmecid döneminin genel havasından olsa gerek Fethi Ahmed Paşa benzeri bazı damatlar gibi Mehmed Ali Paşa'nın da çapkınlıkları ortaya çıkmıştı. Bunlar yaptıkları masraflar, saraya yakışmayacak derecede nahoş hareketleriyle halkın diline düşmüşlerdi. Olan bitenler Âdile Sultan'a kadar ulaşınca, sultan tebdil-i kıyafetle ve kiraladığı farklı bir arabayla kocasını takip etmiş ve kocasının onu başka bir kadın zannederek kur yaptığına şahit olmuş fakat bir şey dememiştir.

Kocasının çapkınlığı ile ilgili anlatılan başka hikâyeye daha da ilginç. Şöyle ki:

“Âdile Sultan mütevazı bir insan olarak gösterişi pek sevmemiş. Gideceği yerlere tebdil-i kıyafetle gide, şehirde kiraladığı arabayla dolaşmayı tercih edermiş. Bir gün Hırka-i Şerif ziyareti için Eyüpsultan'a giderken Atikali civarında abdestini tazelemek zorunda kalmış ve o semtte gözüne kestirdiği mükellef konaklardan birinin önünde arabadan inmiş, kaptıyı çalmış. O zamanlar sahibini bilmediği bir eve böyle mazeretle misafir olmak ayıp sayılmazmış. Konağın fevkalade süslü ve zevkli döşenmiş olduğunu, kendisine tutulan altın leğen ibrikle sırmalı havluları ve güzel ev sahibi hanımın şık kıyafetini görünce pek beğenmiş ve ikram edilen kahve ve şerbet takımlarına hayran olmuştur. Bu durum karşısında Sultan, kim olduklarını öğrenmek istemiş, ev sahibesi gayet sade ve işveli bir eda ile:

- Kapdân-ı Derya Mehmed Ali Paşa'nın zevcesiyim, demez mi?

Âdile Sultan'ın vaziyetini düşünün. Fakat bu garip ve beklenmedik iddia karşısında Sultan, ciddiyetini ve soğukkanlılığını kaybetmeden ve hiçbir şey hissettirmeden gördüğü iyi kabule güler yüzle teşekkür ederek ayrılmış. O gece sarayda kocasına en küçük bir serzenişte bile bulunmamıştır”.

Kocası Mehmed Ali Paşayı derin bir aşkla seven Âdile Sultan, onu 24 sene beraber yaşadıktan sonra 27 Temmuz 1868 tarihinde kaybetmiştir. Sultandan 14 yaş büyük olan Paşa, cömert, iyiliksever biri olarak bilinirmiş. Bu ayrılık Sultanı çok üzmüştür. Paşanın ölümünün kendisini ne kadar harap ettiğini divanındaki mersiyede acıklı bir dille anlatmıştır³⁵.

35 “Hoş idi hâlim onunla bana şefkatli idi/Bir iyal idi muhabbetli mürüvvetli idi

Mehmed Ali Paşa ile ilgili bu konudaki rivayetlerin gerçek olma ihtimali yüksektir. Çünkü aşırı masraflar ve hanedana yakışmayan tavırlar sergileyen Paşa, defalarca padişah tarafından azarlanmış ve tenzil-i rütbe, sürgün vs. ile cezalandırılmıştır³⁶. Ancak devreye Âdile Sultan'ın girmesiyle bu tip cezalardan affedilmiştir³⁷.

Âdile Sultan'ın Çeyizi

Âdile Sultan'ın çeyizine de çok itina gösterildi ve bizzat annesi tarafından hazırlandı. Düğün esnasında bol bol hediye dağıtıldı ve çeyizi için 3.032.519 kuruş harcandı³⁸. Çeyizinden bazıları şunlardı:

Elmas, inci ve sırma işlemeli, kırmızı şal kaplı sırt samuru bir kürk, elmas ve inci işlemeli kırmızı şal entari, sırma işlemeli mavi şal entari, pul işlemeli fıstıkî şal entari, pul işlemeli eflatun canfes entari, sırma işlemeli siyah entari, ipek işlemeli patiska entari ve değişik renklerde dallı atlas entariler.

Kapları inci ve sırma işlemeli çeşitli renklerde üç samur kürk, üzeri resimli pırlanta elmaslarla süslü inci ve tırtıl oyalı bir nişan çevresi, inci ve sırma ve kadife ipeği işlemeli al şaldan güvey yorganı, tararken mızıkça çalan bir sakal tarağı, yüzden fazla yastık, on seccade, 93 yorgan, ikiyüzden fazla havlu, çeşitli renlerde yatak çarşafı, yüzlerce sofraya, peşkir, nihâlî, yağlıklar, şerbet takımları, hamam seccadeleri, hamam şilteleri, hamam gömlekleri, peştemaller ve tülbentler.

Hepsi gümüşten tepsi, yıldızlı tas, makas, ustura, ayna ve kayışı ile berber takımı. Çeşitli desen ve renklerde kahve takımları, bardaklar,

Bir özü doğru, sözü doğru muhibbi devlet/Öyle bir yar için Âdile ağlar elbet.
 Bir Mehmet Ali Paşa idi o dünyada/Şad ede ruhunu Mevlâ mele-i âlâda
 Kimsenin canını yakmak ona gayr-i imkân/İntikam alma ise müşkil ve ihsan-âsân
 Bir Mehmet Ali Paşa idi ol dünyada/Şimdi hâk (toprak) içre veli mertebesi âlâda
 Sandım onunla ömrüm dertsiz geçer/Hatırımdan onun gitmez idi hiç ayrılığı
 Neyleyem böyle imiş Hüda emri, kaderin hükmü/Yanarım ayrılık ateşi ile haşre kadar
 Bir Mehmet Ali Paşa idi ol dünyada/Kendisi sonsuzluğa gitti, koydu beni tenhâda
 Devlet ü dine sadâkatle ederdî hizmet/Emri peygamberîyi icrâya kıldurdu gayret
 Bir özü doğru, sözü doğru muhibb-i devlet/Öyle bir yâr için Âdile ağlar elbet
 Bir Mehmed Ali Paşa idi ol dünyada/Vechini göstere Allah âna ukbâda", Mazak, a.g.e., s. 38.

36 Mazak, a.g.e., s. 35.

37 Balıkhane Nazırı, a.g.e., s. 393.

38 Çağatay Uluçay, a.g.e., s. 136.

buhurdanlar, billur tabaklar, şamdanlar, sabunluklar, kandillikler, gümüş leğen ibrikler, gümüş yemek tepsileri, sahanlar, maşrapalar, sandıklar, çekmeceler, fenerler, faraşlar, mercan saplı yemek kaşıkları ve daha niceleri³⁹.

Sultanın Şairliği

Âdile Sultan, birçok farklı özelliği yanında Osmanlı hanedanının divan sahibi ilk ve tek hanım şâiresidir. Şiirleri oldukça samimidir. Sultan Abdülaziz için yazdığı mersiyede padişahın katline şahitlik ettiğini ifade etmiştir. Dedesi Kanuni Sultan Süleyman'a ait divanın basımını yaptırmakla edebiyat dünyamıza büyük hizmeti olmuştur.

Âdile Sultan'ın şiirlerinin büyük bir kısmı dinî-tasavvufî bir mahiyete sahiptir. Münâcât, mersiye, naat, Ehl-i beyt ve ashap ile tarikat kurucularının methiyelerinden oluşan bu şiirlerinden başka, kocası, babası, kardeşleri ve kızı için yazdığı şiirler de divanında geniş bir yere sahiptir. Kendisinden evvel vefat etmiş olan hânedan üyeleri için yazdığı “İftiraknâme” ve “Tahassürnâme” gibi manzumelerde de hoş parçalar vardır⁴⁰.

Divanında yer alan “İftiraknâme” ve “Tahassürnâme” başlıklı şiirleri adeta bir mersiyeler dizisidir ki bu, klasik mersiyelerin içerik yapısının dışındadır ve orijinal bir yapısı vardır. Nitekim yukarıda isimleri geçen saray mensuplarının hepsini bu şiirlerinde hayırla yâd etmektedir. Hayatta olmayışları ile ilgili üzerindeki etkileri bu şiirlerde okuyucularla paylaşmıştır. Örneğin Tahassürname'de Allah'ın büyüklüğü ve Peygamber efendimizi övgüsünden sonra babası İkinci Mahmud'dan bahsederek esas mevzuya şöyle geçiş yapmıştır⁴¹.

“Otuzuncu pâdişâh Mahmûd Hân
Vâlidim ol mefhar-ı Osmâniyân

Bin iki yüz yirmi üçde oldu şâh
Etdi din ü devleti hıfz ü nigâh

39 Elif Naci, aynı makale, s. 30-31.

40 Azamat, a.g.m., 383.

41 Erkan Akalın, “Bir Saray Sözcüsü Olarak Klasik Türk Şiiri”, *Turkish Studies*, 9/9, Yaz 2014, s. 182.

Elli beşde eyledi azm-i Na'îm
Millet ü evlâdını koydu yetîm”

Görüleceği gibi bu şiir aynı zamanda bir tarih risalesi vazifesi de görür. Şiirde Âdile Sultan bir gül bahçesindeki çiçekler kadar güzel ve kıymetli kardeşlerinden bahisle bazılarının babasından önce kimisinin de sonra vefat ettiği bilgisini vermektedir⁴².

“Bir gülistân hâsılı güller idi
Lâle vü reyhân ü sünbüller idi

Kimi ma'sûm kimi âkil kimi genc
Kimi gitdi kimi kaldı ehl-i renc

Gördü çoğu acısın ol pâdişâh
Ba'zısı fevt-i pederde etdi âh”

Âdile Sultan Divanından Örnekler

Naa'tından bir dörtlük:

“Yüzün mir'at-ı zât-ı kibriyâdır yâ Resûlallah
Vücûdun mazhar-ı nûr-ı Hudâdır yâ Resûlallah
Kabul eyle ânı aşkından âzâd eyleme bir an
Kapanda Âdile kemter gedâdır yâ Resûlallah”

Vefat eden sultanlara mersiye söylemek hususunda saray ricali arasında belki de en fazla sözü olan kişi Âdile Sultan olmuştur. Divanında gerek babası İkinci Mahmud ve gerekse kardeşleri Abdülaziz, Abdülmecid, Mihrimah, Saliha, Atıyye ve Hadice, annesi Zernigâr Sultan, halası Esmâ Sultan, eşi Mehmed Ali Paşa ve kızı Hayriyye Sultan için ziyadesiyle içli şiirler yazmıştır. Bunlardan biri de “Mersiye der hakk-ı cennet-mekân Sultân Abdülaziz Hân” başlığını taşımaktadır⁴³.

Sultanın şiirleri arasında tasavvufi parçalara da tesadüf edilir. “On iki pir” hakkında medhiyeler yazmıştır. Özellikle Şah-ı Nakşibend'e

42 Akalın, a.g.m., s. 183.

43 Erkan Akalın, “Bir Saray Sözcüsü Olarak Klasik Türk Şiiri”, *Turkish Studies*, 9/9, Yaz 2014, s. 182.

karşı derin bir hürmet hissi taşıdığı görülmektedir. Yine hece vezniyle ve Yunus ilâhileri tarzında manzumeler de kaleme almıştır⁴⁴.

Âdile Sultan'ın bazı şiirleri de bestelenmiştir. Sultan'ın şiirlerinden bir kısmı Şehnaz, Hüzam ve Hicaz makamında bestelenmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın şiirlerinden oluşan Muhibbi Divanı 1890 yılında ilk defa Âdile Sultan tarafından bastırılmıştır⁴⁵.

Sultan'ın Manevi Dünyası ve Hayırseverliği

Âdile Sultan, kocasının sağlığında iken debdebeli bir hayat yaşamıştı. Fakat kocasının ve kızının vefatlarından sonra evine çekilmiş, gezintileri bırakmış, ibadetle, fakir fukaraya yardım etmekle vaktini geçirmiştir. Sağlığında 14 vakıf kurmuştur⁴⁶. Kurmuş olduğu vakıflarla hem sağlığında hem de vefatından sonra insanlara faydalı olmuştur.

Sultan Abdülaziz zamanında kendisine misafir olan Leyla Saz Hanım Âdile Sultanı, efendi, dindar, hayırsever, fukarâperver, nazik ve beşuş olarak tanımlamaktadır. Sonraları eşi ve çocuğunu kaybettikten sonra çok üzülmüş, dünyanın hiçbir şeyini görmez olmuştur. Misafirlerine ve hizmetinde bulunanlara karşı iltifatına devam etmekle beraber, ibadet, hayır ve hasenattan başka bir şeyle meşgul olmak istememiştir. Fakir fukaranın evlerini tamir ettirir, mekteplerin ihtiyaçlarını giderir, çocukların mektebe başlamasına ön ayak olur, gelinlik kızlara çeyiz yaptırır, hastaları olanlara yardım eder, kurmuş çeşmelere su getirtir, kuyular kazdırır, hâsılı ihtiyacı olanlara yetişmeye çalışırdı⁴⁷.

Âdile Sultan'ın sık sık Eyyüb'el-Ensari'nin türbesini ziyaret ettiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Mesela 20 Ekim 1890 Pazartesi günü saat altı civarında Eyüp Sultan türbesine ziyaret etmiş ve ziyaretten sonra orada bulunan karakola uğrayarak görevlilere ihsanda bulunmuştur⁴⁸.

44 Mazak, a.g.e., s. 59; Hikmet Özdemir, "Âdile Sultan'ın Şairliği ve Edebî Kişiliği", <http://www.hikmetozdemir.com.tr>.

45 Mazak, a.g.e., s. 59.

46 Bayraktar, a.g.e., s. 5.

47 Çağatay Uluçay, a.g.e., s. 137.

48 BOA, Y.PRK.ZB. 6/49.

Yine 2 Kasım 1890 Pazar günü Âdile Sultan Eyüb Sultan, Nakşidil Valide Sultan ve Fatih Sultan Mehmed türbelerini ziyaret etmiş ve gittiği yerlerde bulunan jandarma ve polislere hediyeler vermiştir⁴⁹. Benzer şekilde 4 Kasım 1892 tarihinde Eyüp Türbesini ziyaret ettiği ve orada bulunan askerlere dağıtılmak üzere paralar verdiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁵⁰.

Âdile Sultan sık sık şehirde dolaşır, yakın çevresindeki kadın ve kızları da alarak mesire ve temâşa mahallerine giderdi. Böylece onların İstanbul'un güzelliklerini, boğaziçini, yalıları tanımalarını sağlardı. II. Mahmud'dan sonra Abdülmecid'in getirdiği yeniliklerle aynı tarihlere rastlayan bu gezintiler, bazı çevrelerce pek hoş karşılanmasa da Âdile Sultan'ın dindarlığı ve ağır kişiliği, bunların tepkilerini ortaya koymalarını engellemiştir⁵¹.

Hayriye Hanım Sultan'ın vefatından sonra, yine hizmetinde bulunanlara ve misafirlerine karşı kibarca muamelede bulunmakla birlikte, artık gezintilere pek çıkmıyordu. Baharda Silahtarağa köşküne, yazın da Vâlidebağındaki köşküne giderdi. Bu yolculuk sırasında araba vapurunun kaptan ve tayfasına, iskele memurlarına, yol üzerindeki karakol görevlilerine, önceden hazırlanan çıkınlarla, ihsanlar dağıttırır ve yoldaki fukaranın hepsine sadaka verirdi. Yukarıda örnekleri verildiği gibi Türbe ziyaretlerinde de bu manzara tekrarlanırdı. Kendini hayır işlerine ve ibadete vakfetmişti. Fukara evlerini ve mekteplerini tamir ettirir, çocuklarını mektebe başlatır, gelinlik kızlarına çeyiz yaptırır, hastalarına baktırır, kurumuş çeşmelere su getirtir, susuz yollara kuyu kazdırırdı. Böylece haberdar olduğu ihtiyaç sahiplerinin imdadına yetişmeye çalışırdı⁵².

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Âdile Sultanın kurmuş olduğu vakıflar hem sağlığında hem de vefatından sonra insanlara faydalı

49 BOA, Y.PRK.ZB. 10/76.

50 BOA, Y.MTV. 70/72.

51 Ferda Masak, "Âdile Sultan'ın Üsküdar'da Yaşadığı Mekânlar, Vakıfları ve Bugünkü Durumları", *Üsküdar Sempozyumu-I*, Cilt II (Edt: Zekeriya Kurşun vd), İstanbul 2004, s. 125.

52 Masak, a.g.m., s. 126.

olmuştur. Mesela 11 Mart 1923 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi, Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nden İcra Vekilleri Heyet-i Riyasetine gönderilen yazıda Anadolu'da milli Mücadele döneminde düşman tarafından yakılan, yıkılan ve harap edilen bazı köylerin mektep, mescit ve evlerinin tamiri için Âdile Sultan Vakfından 100.000 kuruş para ayrılmış ve bu para Hilal-i Ahmer vasıtasıyla ilgili yerlere ulaştırılmıştır⁵³.

Âdile Sultanın ölünceye kadar terk etmediği bir adedi de Muharrem aylarında kazanlarla aşure pişirtip halka dağıttırmasıydı. Ramazan ayının son günlerinde de Hazreti Halid Türbesinde “Kadınlar Mescidi” olarak adlandırılan bölümde itikâfa girerdi⁵⁴.

Âdile Sultanın Vakıfları ve Hayratları

Âdile Sultanın vakfettiği mal ve mülkü, bunların kimler tarafından ve ne şekilde tasarruf olunacağına şartlarını belirten vakfiyeleri, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde, Türkçe Yazmalar arasında 4993 numara ile kayıtlıdır. 88 varak olan eserde bulunan ve 14 bölümden meydana gelen vakfiyede her bölümde ayrı bir vakıf ve şartları yer almakta, her bölümün son kısmında tescil tarihi, şahitlerin adları ve mühür bulunmaktadır⁵⁵.

Âdile Sultan'ın menkul, gayrimenkul ve nakit para olarak vakfettiklerinden başka vakfiyede mektep, sarnıç, çeşme, kuyu, dergâh, türbe gibi yapıların ismi geçmekte ve buraların çeşitli ihtiyaçları için harcanmak üzere ayrılmış fonlar bulunmaktadır. Sultanın İstanbul'daki hayratlarından bazıları şunlardır:

- Dudullu'da babası İkinci Mahmud'un ruhunu şâd için bir çeşme ve bir namazgâh. Dudullu'daki bu namazgâh esasında, 18. yüzyılda yapılmış bir çeşmenin arkasındadır. 1730'da Hafız Abdülkerim Ağa'nın banisi olduğu çeşme, 1886-1887 yılında Âdile Sultan tarafından bakımı yaptırılmış olduğundan onun adıyla anılır⁵⁶. Dudullu'nun

53 BCA, 30-10-0-0_198-355-6.

54 Bayraktar, a.g.e., s. 8.

55 Sultanın vakfettiği nakit, menkul ve gayrimenkullerle ilgili dana geniş bilgi için bkz. Mazak, a.g.e., s. 79 vd.

56 Suat Erginer, *Asya'nın Kapısı Üsküdar*, İstanbul 1966, s. 82.

esas meydanında trafiği engellediği gerekçesiyle 1986'da çeşmenin yeri değiştirilmiştir⁵⁷.

-Beylerbeyi'nde Bedevi Degahında annesi Zernigar Kadınefendi ruhuna bir sarnıç.

-Kızıltoprakta, Zühtüpaşa Sokağında kızı Hayriye Hanım Sultan ruhu için bir kuyu.

-Üsküdar, Validebağı karakol binası yakınında ve Haydarpaşa'da Yeldeğirmeninde birer kuyu.

- Babası İkinci Mahmud'un sık sık ziyaret ettiği Galata Mevlevihanesinin avlusunda bir sarnıç ve üzerinde bir şadırvan.

-Eşi Mehmed Ali Paşa ruhuna Galata'da Arap Camii avlusunda bir sarnıç ve şadırvan.

-Silivrikapı dışında Seyyid Nizam Türbesinde bir sarnıç⁵⁸.

-Küçükmustafapaşa'da⁵⁹ Galata'da birer mektep⁶⁰.

Âdile Sultan'a Verilen Şefkat Nişanı Beratı

Osmanlılar'da ilk dönemlerden itibaren başarılı kimselere nişana benzer şekilde, fakat ondan daha değerli olarak çelenk, sorguç, avize, tuğ, gibi hediyeler takdim edilirdi. Üstün hizmeti görülen mülkî ve askerî erkâna farklı dereceleri olan bir madalya verilmesi geleneği ise Batı etkisiyle II. Mahmud saltanatında başladı. II. Mahmud devrinde 1812'de eski tip nişan ve taltif alâmetlerine son verilmesinden sonra Yeniçeri Ocağı'nın lağvı ve yeni askerî sistemin tesisi nedeniyle rütbeleri belirtmek amacıyla nişanlar oluşturuldu. Osmanlılarda Batı tarzında ilk nişan 1852'de Mecîdî nişanı ile ihdas edildi ve iftihar nişanı

57 Semavi Eyice, "Âdile Sultan Namazgâhı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993, s. 84.

58 Seyyid Nizam zaviyesi 188 yılında Âdile Sultan tarafından yeniden inşa ve ihya ettirilmiştir. Hatta inşaat tamamlandıktan sonra açılış töreninde bizzat Sultan hazır bulunmuştur. Balıkhane Nazırı, a.g.e., s. 72.

59 Fatih İlçesi, Küçükmustafapaşa Mahallesi, Vakıf Mektebi Sokağında, kiliseden camiye dönüştürülen Gül Camii'nin karşısındadır. Âdile Sultan tarafından 1868 yılında yaptırılan bina 1969'dan beri kütüphane olarak kullanılmaktadır. Bazı onarım ve tamirler görmüş olmasına rağmen özgün biçimini koruyabilmiştir. M. Baha Tanman, "Âdile Sultan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993, s. 83.

60 Bayraktar, a.g.e., s. 8; Mazak, a.g.e., s. 108 vd.

lağvedildi⁶¹. Yine Sultan Abdülaziz zamanında 12 Aralık 1861 tarihli nizamnâmeyle nişân-ı Osmânî çıkarıldı. Bu nişanın Mecîdî nişanından bazı farklılıkları vardı.

İkinci Abdülhamid'in saltanatı yıllarında daha evvelki nişanların kullanılmasına devam edildi. Fakat İkinci Abdülhamid kadınlara verilmek amacıyla yeni bir nişanın ihdas edilmesini zaruri görüyordu. Bunun gerçekleştirilmesinde de Batı'daki emsallerinin etkisi olmuştur. "Şefkat nişanı" tabir edilen bu nişan 16 Temmuz 1878 tarihli bir nizamnâmeyle kamuoyuna tanıtıldı. Nişanın savaş zamanlarında, yangınlarda, deprem, sel ve su baskınları gibi doğal afetlerde millete ve devlete hizmeti olan kadınlara verileceği ve üç rütbeden ibaret olacağı Nizamnâmenin beşinci maddesinde belirtilmişti. 17 Aralık 1878 tarihli iradeyle de nişân-ı âlî-i imtiyâz çıkarıldı. Bu nişan da askeri, mülki ve ilmiye sınıflarında önemli hizmetleri görülenlere verilecekti. İkinci Abdülhamid, bunların dışında 30 Ağustos 1893 tarihli irâde ile Hânedân-ı Âl-i Osmân Nişanı ihdas etti⁶².

Sultan Mehmed Reşad, 17 Mayıs 1910 tarihinde maarif nişanı çıkardı. Üç rütbeli olan nişan kaydıhayat yani hayatta kalmak şartıyla veriliyordu. Bu nişan maarifle alakalı işlerle uğraşanlara, bilim ve sanat alanında muvaffakiyet gösterenlere yönelikti ve üç rütbesi gümüşlendi⁶³. İkinci Abdülhamid döneminde sadece kadınlara verilmeye başlanan "şefkat nişanı" devletine ve milletine önemli hizmetlerde bulunan olarak Âdile Sultan'a da verilmişti. Bununla ilgili berat 18 Ocak 1879 tarihini taşıyordu⁶⁴.

Âdile Sultanın Yaşadığı Mekânlar

Âdile Sultan çocukluk çağını Dolmabahçe Sarayı'nda, gençlik dönemlerini de Beylerbeyi Sarayı'nda geçirmiştir. Fındıklı Neşetâbâd Sarayı'na gelin olarak giden Sultan, daha sonraları yazlık ve kışlık de-

61 Bu nişanla alakalı olarak 29 Ağustos 1852 tarihinde bir nizamnâme yayımlandı. Nizamnamede nişanın birden beşe kadar sıralı rütbeden oluştuğu ifade edilmişti. İbrahim Artuk, "Nişan", *DİA*, XXXIII, yıl: 2007, s. 154-156

62 Artuk, a.g.m., s. 154-156.

63 Artuk, a.g.m., s. 154-156.

64 BOA, Y.PRK.A. 2/34. (24.M.1296).

gişik mekânlarda hayatını devam ettirmiştir⁶⁵. Bu mekânlar şunlardır:

Hüsrevâbâd Kasrı (Silahtarağa Çiftliği)

Silahtarağa'dan Alibeyköy'e giderken köye bir kilometre kadar mesafede Sultan IV. Mehmed'in yaptırdığı ve daha sonra yıkılan saray yerine Âdile Sultan bir köşk yaptırmıştır. Bu köşke şairler Hüsrevâbad demişlerdir. 1946'lara kadar harabesi duran köşkten günümüzde bir şey kalmamıştır⁶⁶.

Âdile Sultan Kasrı (Validebağı Köşkü)

Validebağı'ndaki yazlık köşk, Koşuyolu ile Altunizade⁶⁷ arasında bulunan korunun içindedir. Korunun etrafı yüksek duvarla çevrilidir ve beş kapısı vardır. Cümle kapısı, Koşuyolu üzerinde ve Hava Lojmanlarının karşısındadır⁶⁸.

Kasır, Sultan Abdülaziz tarafından kız kardeşi Âdile Sultan için 1853 yılında yaptırılmıştır. Kasır, kâgir olup bodrum kat üzerine iki katlı yapılmıştır. Kasrın oldukça geniş bir bahçesi vardır ve bahçesinde yine Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmış bir av köşkü bulunmaktadır⁶⁹.

Kasır, hem Âdile Sultan ismiyle hem de Valide Bağı adıyla anılmaktadır. Kasrın yerinde, Validebağı ismiyle anılan bu geniş ve büyük arazi parçası Sultan III. Selim'in imamı Derviş Mehmet Efendi'ye ait idi. Derviş Mehmed Efendi Hünkâr imamı namıyla anılırdı. Sultan Selim, Sarıkaya Mevkii'nde annesi Mihrişah Valide Sultan için bir

65 Mazak, a.g.e., s. 60.

66 Mazak, a.g.e., s. 61.

67 Üsküdar'ın en bilinen semtlerinden biri olan Altunizâde, ismini XVI. yüzyılda İstanbul'a yerleştiği düşünülen ve nesli hâlâ devam eden bir aileden alır. Altunizâde ailesi mensuplarından mahalleye ismini vermek şansını yakalamış olan şahıs ise, XIX. Yüzyılda yaşamış, mal varlığının önemli bir kısmını devleti ve milleti için harcamasıyla ünlü ve aynı zamanda ailede Altunizâde lakabını ilk kullanan şahıs olan İsmail Zühdü Paşa'dır. Tufan Buzpınar, "Altunizâde Ailesi", *Üsküdar Sempozyumu*, IV, cilt:2, Edt. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2007, s. 485.

68 Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, İstanbul 2001, s. 1450.

69 Afife Batur, "Âdile Sultan Kasrı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993, s. 83.

“Saray-ı âli” ve prevantoryumun olduğu kısımda da bir bağ köşkü yaptırmıştı. Bu köşk sonradan Sultan Abdülmecid’in uhdesine geçmiş o da burayı annesi Bezmialem Valide Sultan’a hediye etmişti”. Bezmialem Valide Sultan, kısa zamanda burada farklı yerlerden farklı cinslerde getirterek diktirdiği elma, armut, üzüm, vişne, dut vs. ağaçlarla büyük bir bağ kurmuştu. Bu faaliyetlerden dolayı Valide Bağı’nın ismini Abdülmecid’in annesi Bezmialem Valide Sultan’dan⁷⁰ aldığı da rivayet edilir⁷¹.

Bir ara bu geniş arazi ve köşk, Altunizade İsmail Paşa’nın tasarrufuna geçmişse de Sultan Abdülaziz tarafından geri alınarak şimdiki kargir kasır yapıldı. Bu kasır, 1845’te evlenen Âdile Sultan’a 1863 tarihlerinde yazlık saray olarak verildi. Âdile Sultan, eşi Mehmed Ali Paşa ile bu köşkte yazları bir kaç ay oturmak için gelirlerdi. Bu gelişlerde ve dönüşlerde karakollara, bekçilere, fakirlere altınlar dağıtırlardı. Burada uzun yıllar oturan Âdile Sultan 1899’da vefat etmiş ve kasır, bir müddet boş kaldıktan sonra Sultan Reşad’ın (909-1918) üçüncü kadını Dürrüalem Kadın’a hava değişimi için verilmiştir. Dürrüalem Kadın, 17 Ekim 1909’da burada vefat etmiştir⁷².

Âdile Sultan Kasrı, diğer pek çok kasır, köşk ve saray gibi cumhuriyetin ilanından sonra Milli Eğitim Bakanlığı’nın kullanımına geçti. Kasır, önce darüleytam (Yetimler Yurdu) olarak hizmet vermiş; 1927 yılında çocuk prevantoryumu olarak yeniden düzenlenmiştir⁷³. Günümüzde de Âdile Sultan Öğretmenevi ve Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır⁷⁴.

Neşetâbâd Sahilsarayı (Hatice Sultan Sarayı)

Beşiktaş ilçesinde, Defterdar Burnu’nda bulunan bu saray Sultan III. Ahmet tarafından yaptırılmış ve 1726 yılında tamamlanmıştır. III.

70 Valide Sultan İkinci Mahmud’un ikinci kadını olup 2 Mayıs 1853 tarihinde vefat etmiştir.

71 Haskan, a.g.e., s. 1450.

72 Haskan, a.g.e., s. 1454.

73 Afife Batur, “Âdile Sultan Kasrı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993, s. 83.

74 Mazak, eg.e., s. 61.

Ahmet'in baş kadını Emetullah Kadın'dan doğan kızı Fatma Sultan'ın (1704) ikamet ettiği bu saray, Lale Devri'nin Neşatabad Sarayı'dır⁷⁵. Daha sonra tahta geçen padişahlardan III. Selim'in de bu sarayı kullandığı olmuştur.

Sultan III. Selim Neşetâbat Sarayı'nı kardeşi Hatice Sultan'ın ikameti için tahsis etmiştir. Hatice Sultan burada hayatını geçirmiştir. Sultanın Avrupa mimarisi ve süslemelerine yakın ilgisi vardı. Bundan dolayı Büyükdere'de Danimarka Maslahatgüzarı Baron dö Hubş'un tavsiyesi ile Alman asıllı mimar ve ressam olan Melling⁷⁶, Hatice Sultanın hizmetine girmiş, Neşatabad sarayında yaşamış bu sarayı dekore etmiş ve yan tarafına, garp üslûbunda bir kısım ilâve etmiş, ayrıca bahçeyi de garp tarzında yeniden tertip eylemiştir⁷⁷.

Hatice Sultan kardeşi III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra da bu sarayda yaşamaya devam etmiş ve 1821 yılında Sultan II. Mahmud zamanında burada vefat etmiştir. Neşetâbâd Sarayı, evlendikten sonra da Âdile Sultan'a tahsis edildi⁷⁸. 1845 yılında gelin geldiği bu sarayda 1866 yılına kadar kışlarını geçirmiştir⁷⁹.

Kandilli Sarayı (Âdile Sultan Sarayı)

Saray, Sultan Abdülmecid tarafından kız kardeşi Âdile Sultan için Topthane Müşiri Halil Paşa'dan satın alınan konağın yerine Sultan Abdülâziz tarafından inşa ettirilmiştir. 1876'da yapılan sarayın mimarı Sarkis Balyan'dır.

Kandilli'de Akıntıburnu sırtlarındaki düzlükte bulunmaktadır. Sarayı çevreleyen koruluğa sahil yolundaki kapısından girilir. Tepeye

75 Fatma Sultan, evvela Şehit Ali Paşa, sonra da Sadrazam İbrahim Paşa ile evlendi. İbrahim Paşa, Patrona Halil İsyanı'nda öldürüldü. Onun ölümünden üç yıl sonra da Fatma Sultan da vefat etti. Özlem Atalan, "Ortaköy-Kuruçeşme Arasındaki Sahilsaraylar; 19. Yüzyıl", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/1 Winter 2015, s. 94.

76 Murat Kutlu, "Avrupalıları Hayran Brakan Neşetâbâd Sarayı", *Star Gazetesi*, 07.12.2014.

77 Haluk Y. Şesuvaroğlu, "Garp Kaynaklarına Göre Boğaziçi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.10.1961.

78 Azamat, a.g.m., s. 383.

79 Mazak, a.g.m., s. 62.

dolanarak çıkan yoldan sonra saraya varılır. Bina, uzun bir dikdörtgen kitle olarak kayalık ve eğimli bir arazi üzerine yerleştirilmiştir ve elli beş odası vardır. Planı şematik olarak üç bölümden oluşur. Âdile Sultan'a ait olan Batı bölümü yüksek bir subasman üzerindedir. Dış görünüşü bakımından, çok sade bir düzenlemeye sahip olan sarayın içinde yer aldığı koruda bazı müştemilat yapılar da vardı. Sarayın arkasında bulunan ve ilk işlevi bilinmeyen bina, kütüphane ve yemekhane olarak kullanılmıştır. Sarayın doğusundaki seyis ve aşçı yatakhane günümüzde mevcut değildir. Saray, 1916 yılında Kandilli Âdile Sultan İnas Mekteb-i Sultanisi adıyla okula dönüştürüldü⁸⁰.

İkinci Meşrutiyetin (1908) ilanından sonra batı tarzında, bilhassa onların memleketimizde bulunan Kız ve Erkek Mektepleri derecesinde, hatta o mekteplerden üstün mektepler açmak azim ve gayretleri yer yer belirlediği sırada İstanbul'da bir Kız Mektebi açılması fikri de ortaya çıkmıştı. 3 Kânunusani 1323 tarihli Tanin gazetesinde bu konu gündeme getirilmiş ve böyle bir okulun açılmasına şiddetle ihtiyaç duyulduğu ifade edilmişti. Bu konuda yapılan çalışmalar sonucunda padişah Mehmed Reşad Kandilli üzerindeki merhume Âdile Sultan sarayını “evvelce bir kızıma mahsus idi, şimdi bütün kızlarıma mahsus olsun” diyerek inas mektebi olarak kullanılmak üzere tahsis etmişti⁸¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında darüleytam olarak kullanılan bina bir ara çocuk prewantoryumuna dönüştürülmüştür. Bazı değişikliklerden sonra 1931'de Kandilli Kız Lisesi ismi ile hizmet verdi. 1966-1967'de sarayın alt tarafında yeni iki bina ilave edildi. 1969-1970 yıllarında dersaneler ve okul idaresi buraya taşındı. Asıl saray binası ise sadece yatakhane olarak kullanıldı. 1986 yılı Mart ayının ilk günlerinde geceleyin zuhur eden bir yangınla bina tamamen yandı. Bu yangınla birlikte bina içindeki pek çok kıymetli eşya ve özellikle de büyük aynalar da yok oldu. Bugün Âdile Sultan Sarayı'ndan sadece kâğıt dış duvarlar kalmıştır⁸².

80 Afife Batur, “Âdile Sultan Sarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993, s. 85.

81 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt, 3-4, İstanbul 1977, s. 1428-1429

82 Semavi Eyice, “Âdile Sultan Sarayı”, *DİA*, I, s. 383-384.

Salıpaazarı Sahilsarayı

Fındıklı ile Salıpaazarı arasında bulunmaktadır. Abdülmecid'in kardeşi Âdile Sultan ile kızları Cemile ve Münire sultanlar için yaptırdığı saraylara "Salıpaazarı Sahilsarayları" denmektedir⁸³. Münire Sultan 1862 yılında vefat ettikten sonra, evvela Sultan Abdülaziz'in kızlarından Saliha Sultan, daha sonra da Âdile Sultan bu sarayda ikamet etmişlerdir. Âdile Sultan'ın Fındıklı'da bulunan ve gelin olarak gelip uzun süre ikamet ettiği saray "Âdile Sultan Sarayı" olarak anılmıştır. Âdile Sultan son nefesini bu sarayda vermiştir. Âdile Sultan'ın 1899'da vefat etmesi ile saray, Ahmed Zülkûf Paşa'ya (Abdülaziz'in damadı) geçmiştir. Yapı, Cumhuriyetten sonra bir süre III. Kolordu Komutanlığı Karargâhı olarak hizmet vermiştir. 1943-1952 yılları arasında edebiyat fakültesi olarak, bu tarihten 1970 yılına kadar Atatürk Kız Lisesi olarak kullanılan saray, bu tarihten sonra Mimar Sinan Üniversitesi'ne devredilmiştir⁸⁴.

Kuruçeşme Sahilsarayı

Birinci Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'ın Beşiktaş ile Ortaköy arasında bulunan Defterdar Burnu'ndaki sahil sarayı, ölümünden sonra yeğeni Âdile Sultan'a bırakılmıştır⁸⁵. 1908 yılında Kabataş İdadi Mektebi burada eğitime başlamış ve 1923'te Kabataş Erkek Lisesi adını almıştır. Günümüzde saraydan iz kalmamıştır⁸⁶.

Sultanın Vefatı

Âdile Sultan oldukça uzun bir hayat yaşamıştır. İkinci Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, Beşinci Murad ve Sultan İkinci Abdülhamid dönemlerini görmüştür. İkinci Abdülhamid Âdile Sultanı çok severmiş. Onunla hususi olarak ilgilenir ve "halacığım" diye konuşur, Âdile Sultan da ona "oğlum" diye hitap edermiş⁸⁷. Sultan İkinci Abdülhamid'in

83 Mazak, a.g.e., s. 63.

84 Tunca Özgişi, "Osmanlı'da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Âdile Sultan", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 26, Bahar 2013, s. 466.

85 Esmâ Sultan, Âdile Sultan'ın halasıdır.

86 Mazak, a.g.e., s. 61-62.

87 Çağatay Uluçay, a.g.e., s. 137.

kızı Ayşe Sultan hatıralarında babasıyla Âdile Sultanın ilişkilerini şöyle anlatır:

“Ölümünden sonra saraya gelen câriyeleri ve ağaları, efendilerinin hikâyelerini, iyiliğini bize anlatırlarken gözyaşlarını zaptedemezlerdi... Babamla görüşmek istediği zaman haber gönderir, sarayda husûsî hazırlıklar yapılır, bu suretle saraya gelirdi. Babam hürmet ve tazimle halasının elini öper, büyük kanepeye halasını oturtup kendisi de karşısına otururdu. Hazînedârlar, askılar içinde *kahvesini getirirler; babam eliyle tepside alıp halasına verirdi... Bizler içeriye girip elini öper, yerden bir temenna ederek Pâdişâh’a yaptığımız resmî tazimi ifâ eder, çıkardık. Babama, oğlum hitabında bulunur; babam da kendisine; “Emredersiniz halacığım” cevâbını verirdi. Konuşma bir-iki saat kadar devam eder, yine geldiği gibi arabasına biner; babam da kapıya kadar kendisini teşyî ederdi....* Yüzünün eskiden pek güzel olduğu belliydi. Narin, orta boylu, kumral, mâvi-elâ gözlü, nûrânî, asaletini gösteren hâl, hareket ve terbiyeye mâlik bir sultandı. Giyinmesi tamâmiyle alaturka olup, ağır kumaşlardan dört etekli entari, ayağına güderiden papuç giyer, beline şaldan kuşak bağlar, bu entari üzerine, salta dedikleri bol kollu bir ceket geçirir, başına fes gibi bir şey giyip etrafına oyalı ipekli yemeni sarar, üzerine zümrüt ve lâ’llerle yapılmış, ortadaki daha büyük, iki yanlarındakiler küçük, gül şeklinde kıymetli iğneler takardı. Başka hiç bir mücevher nişan takmazdı...⁸⁸”

Âdile Sultan, 1898 senesi Ocak ayının son günlerine rastlayan bir bayram sabahı 73 yaşında Fındıklı’da vefat etti. Sultanın naaşı kalabalık bir cemaat eşliğinde gerekli ihtimam ile Salıpazarında bulunan sahil sarayından kaldırılarak beş çifte bir kayığa konulup Hazreti Halid’deki iskeleye çıkarıldı. Sarayından Eyüp iskelesine gelinceye kadar gerek kayıkta ve gerek ona eşlik eden diğer kayıklarda müezzinler ve dervişler tarafından Kur’an-ı Kerim tilâvet edildi. Ayrıca bu hurdanlardan da güzel kokular neşredildi. Padişah iradesi gereğince iskelede kâfi miktarda bahriyeli asker, birçok polis, belediye, jandarma dahi cenazeye eşlik etti. İskelede erkân-ı harbiyye müşiri Şakir Paşa

88 http://www.bizimsahife.org/Kutuphane/Osmanli_Tarihi_Ans/Osmanli_Tarihi_A/027_Adile_Sultan.htm

ve maiyyeti, ser-kurenâ Hacı Ali Bey, zabtiye nazırı Şefik Bey, Liman kumandanı vekili Mehmed Paşa ve yüksek rütbeli bahriyeli zabitler hâzır bulunarak cenaze oradan el üzerinde Eyyüb-el-Ensâri Camiine ulaştırıldı. Cenazenin önünde bulunan dervişler ve saray müezzinleri ilahiler okudu. Yine cenaze alayında Enderun ağaları ve kavaslar vesaire hazır bulunmuşlardı⁸⁹.

Salıpazarı iskelesinden Eyüpsultan Camiine getirilen cenazenin, kalabalık bir cemaat tarafından namazı kılındı ve Sultan, gözyaşları arasında, sağlığında yaptırmış olduğu türbeye, eşinin yanına defnedildi⁹⁰.

Fransızca Servet Gazetesinde çıkan habere göre de Âdile Sultan'ın vefatı padişahı fevkalade müteessir ve mahzun eylediğinden bayram günlerinde mızika-i hümayun tarafından icrası geleneksel olan terennümler icra edilmedi⁹¹.

Vefat münasebetiyle pek çok kişi tarafından taziye için telgraf-lar çekilerek padişahın acısı paylaşılmış, bazı devlet erkânı ve yabancı devlet temsilcileri de aynı amaçla padişahın huzuruna çıkmışlardı. Bunlardan birisi de Rum Patriki idi. Patrik yanında biri daha olduğu halde saraya gelerek gerek kendisi ve gerek patrikhane namına Âdile Sultan'ın vefatından dolayı padişaha taziyelerini bildirmişlerdi⁹².

Vefatın Basındaki Yankıları

Son derece nazik, hayırsever, dindar ve şaire bir Sultanın vefatına her kesimden insanın üzüldüğüne, arkasından ağıtlar yakıldığına -hayat hikâyesi ve yaptıklarını gördükten sonra- şüphe yoktur. Dönemin basını da bu konuda sessiz kalmamıştır. 14 Şubat 1899 tarihli İkdâm gazetesini Sultanın ölüm haberini okuyucularına ilk sayfadan duyurduğu gibi, vefatına şu dörtlülle bir de tarih düşmüştür.

89 *İkdâm Gazetesi*, 14 Şubat 1899 Salı, Beşinci sene, no:1645, s. 1.

90 Elif Naci, aynı makale, s. 30-31; Âdile Sultanın türbesi Hüsrev Paşa türbesine bitişik olup, Bostan İskelesi Hüsrev Paşa Çeşmesi ve Hüsrev Paşa Kütüphanesinin karşısındadır. Yüksel Çelik, Şeyh'ül-Vüzera Koca Hüsrev Paşa, Ankara 2013, s. 452, 458.

91 *İkdâm Gazetesi*, 14 Şubat 1899 Salı, Beşinci sene, no:1645, s. 1.

92 BOA, Y.PRK.BŞK. 58/73.

Oldu bir Sultân-ı Âlişân bugün makber-i güzîn
Dil nasıl etsün tahammül böyle mehcûriyete
Çıkdı bir âh-ı teessür söyledim tarihini
Etdi rihlet Âdile Sultan cihân-ı rahmete (1316)

Yine gazetede Sultanın vefatıyla ilgili olarak adeta milletin hislerine, düşüncelerine tercüman olurcasına hakkında güzel şeyler ifade edilmiş ayrıca “izhar-ı matem” başlıklı şiir de yazılmıştı⁹³.

Âdile Sultan Türbesi

Eyüp, Bostan İskelesi Caddesi’nde, Mahmud Celaleddin ve Efendi Hüsrev Paşa türbelerinin bulunduğu yapı grubunun bir bölümüdür. Âdile Sultan’ın adını taşıyan türbenin sultanın ölümünden oldukça önce inşa edilmiş olma ihtimali yüksektir. Buraya ilk önce eşi Mehmed Ali Paşa ile kızı Hayriye Hanım Sultan’ın defnedilmiş olmaları bu ihtimali daha da güçlü kılmaktadır.

Türbe dikdörtgen planlı olup, karşılıklı iki odadan ibaret bir ev görünümündedir. Kare odalar birer kubbe ile örtülüdür ve mezarlar bu bölümlerde bulunur. Yapının duvarlarında, 19. yüzyılın tipik barok tarzındaki kalem işleri bulunur. Ortadaki yuvarlak alınlıklı kapı ile pencerelelerin demir parmaklıklarında da ince bezeme ve süsler vardır⁹⁴.

Değerlendirme ve Sonuç

Sultan İkinci Mahmud ve Zernigar Kadın’ın çocuğu olarak 23 Mayıs 1826’da dünyaya gele Adile Sultan, diğer hanedan çocukları gibi iyi bir eğitim aldı. Doğduğunda hem İstanbul’da hem de ülkenin Mısır gibi bazı bölgelerinde üç gün üçer nöbet top ve tüfenk atılarak ve akşamları da kandilleri yakılıp şehrayinlerle kutlamalar yapıldı. Sultan henüz dört yaşında iken annesi Zernigâr Kadın vefat etti.

Sultan İkinci Mahmûd’un emriyle kendi çocukları yaşamamış olan Nevfidan Kadın Adile Sultan’ı büyütme ve yetiştirmek üzere görevlendirildi. O da Âdile Sultân’ı kendi evlâdı gibi büyütüp yetiştirdi ve iyi bir tahsil ve terbiye görmesini sağladı.

93 *İkdam Gazetesi*, 14 Şubat 1899 Salı, Beşinci sene, no:1645, s. 1.

94 Yıldız Demiriz, “Âdile Sultan Türbesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993, s. 85.

Âdile Sultan sarayda özel hocalardan Kuran-ı Kerim, Arapça, Farsça, musiki ve hat dersleri alarak yetişti. Bu eğitim süreci onun edebiyat ve şiire ilgi duymasını sağladı. Tabii olarak küçük yaşlarda annesini kaybetmiş olması da şiire merakında etkili oldu.

Aldığı bu eğitimler hassas kişiliği ile birleşince de bir şaire sultan olarak divan oluşturan şiirler de yazdı. Bu açıdan bakıldığında hanedan mensupları içinde divan sahibi tek kadın olarak tarihe geçti. On üç yaşına geldiğinde bu defa babası İkinci Mahmud'u kaybedince hem öksüz hem yetim kalan Adile Sultan'ı kendisini çok seven ağabeyi Abdülmecid kol kanat germeye başladı.

Adile Sultan hanedan mensubu diğer sultanların genelinde olduğu gibi siyasi bir evlilik yaptı. Sultan Abdülmecid, kız kardeşinin o sırada Tophane Müşiri olan Mehmed Ali Paşa ile evlenmesini uygun gördü. 1845 yılında da muhteşem bir düğünle evlendiler. Neşetâbâd Sarayı, evlendikten sonra Âdile Sultan'a tahsis edilse de, Kuruçeşme'deki yalıda, Kâğıthane, Çırağan, Validebağı ve Kandilli'deki saraylarda ikamet ettiği de oldu. Mehmed Ali Paşa 1868 yılında vefat etti. Âdile Sultan kocasını, Mehmed Ali Paşa da sultanı sevdi. Sıdika, Aliye, İsmail ve Hayriye isimlerinde dört çocukları oldu fakat bunlardan ilk üçü fazla yaşamadı.

İkinci Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, Beşinci Murad ve Sultan İkinci Abdülhamid dönemlerini görmüş olan Âdile Sultan, hanedan mensubu diğer kadınlarla kıyaslandığında oldukça uzun bir hayat yaşadı. 1898 senesi Ocak ayının son günlerine rastlayan bir bayram sabahı 73 yaşında vefat etti. Kalabalık bir cemaat tarafından Eyüpsultan Camiinde cenaze namazı kılınan Sultan, sağlığında yaptırmış olduğu türbeye, eşinin yanına defnedildi.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, 30-10-0-0_198-355-6.

BOA, HAT. 1642/9

BOA, HAT. 524/25608

BOA, HAT. 290/17398.

BOA, Y.MTV. 70/72.

BOA, Y.PRK.A. 2/34.

BOA, Y.PRK.BŞK. 58/73.

BOA, Y.PRK.ZB. 10/76

BOA, Y.PRK.ZB. 6/49.

Gazeteler

Cumhuriyet (05.10.1961)

İkdam (14 Şubat 1899 Salı, no:1645)

Star (07.12.2014)

Telif Eserler

“Âdile Sultan”, İstanbul Ansiklopedisi-I, (Haz. Reşat Ekrem Koçu), İstanbul 1958.

Akalın Erkan, “Bir Saray Sözcüsü Olarak Klasik Türk Şiiri”, *Turkish Studies*, 9/9, Yaz 2014.

Akyıldız Ali, *Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 1998.

Ali Rıza-Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız-I, (XVIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali)*, İstanbul 1977.

Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, (Haz. Niyazi Ahmed Banoğlu), Tercüman Yayınları, İstanbul, ty.

Artuk İbrahim, “Nişan”, *DİA, XXXIII*, yıl: 2007.

Atalan Özlem, “Ortaköy-Kuruçeşme Arasındaki Sahilsaraylar; 19. Yüzyıl”, *Turkish Studies*, Volume 10/1 Winter 2015.

Azamat Nihat, “Âdile Sultan” *DİA, I*, yıl: 1988, s. 382.

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (Haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2001.

Batur Afife, “Âdile Sultan Kasrı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, I*, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993.

- Batur Afife, “Âdile Sultan Sarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993.
- Bayraktar Nail, *Âdile Sultan*, TSM Sevenler Derneği, Sanat Tarihi Araştırmaları Semineri, İstanbul 1994.
- Beydilli Kemal, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, yıl: 2003.
- Beydilli Kemal, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, yıl: 2003.
- Beydilli Kemal, “Mehmed Emin Rauf Paşa”, *DİA*, XXVIII.
- Buzpınar Tufan, “Altunizâde Ailesi”, *Üsküdar Sempozyumu*, IV, cilt:2, Edt. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2007.
- Çakır Zeynep, “Şiirleriyle Tarih Yazan Bir Saraylı: Âdile Sultan”, *Yeni Asya*, 11 Haziran 2011.
- Çelik Yüksel, *Şeyh’ül-Vüzera Koca Hüsrev Paşa*, Ankara 2013.
- Demiriz Yıldız, “Âdile Sultan Türbesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993.
- Ergin Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt, 3-4, İstanbul 1977.
- Erginer Suat, *Asya'nın Kapısı Üsküdar*, İstanbul 1966.
- Eyice Semavi, “Âdile Sultan Sarayı”, *DİA*, I, s. 383-384.
- Eyice Semavi, “Âdile Sultan Namazgâhı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993.
- Haskan Mehmet Mermi, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar*, III, İstanbul 2001.
- Haskan Mehmet Mermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III, İstanbul 2001.
- İnal İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 1, Dergâh yayınları, İstanbul 1982.
- Kutlu Murat, “Avrupalıları Hayran Bırakan Neşetâbâd Sarayı”, *Star Gazetesi*, 07.12.2014.
- Masak Ferda, “Âdile Sultan’ın Üsküdar’da Yaşadığı Mekânlar, Vakıfları ve Bugünkü Durumları”, *Üsküdar Sempozyumu-I*, Cilt II (Edt: Zekeriya Kurşun vd), İstanbul 2004.
- Mazak Ferda, *Sultan II. Mahmud’un Kızı Âdile Sultan*, Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul 2000.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996.

- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî, III*, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996.
- Naci Elif, “Türk Sarayında Müstesna Bir Prenses: Âdile Sultan”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 10, Kasım 1965.
- Özcan Abdülkadir, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi, X*, İzmir 1995.
- Özgişi Tunca, “Osmanlı’da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Âdile Sultan”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 26, Bahar 2013.
- Özgülven Burcu, “Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Hazîresi”, *DİA, XXVII*, yıl: 2003.
- Öztuna Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar II-Türkiye 1074-1990*, C.I, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.
- Sakaoğlu Necdet, “Beşik Alayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, II*, s. 160.
- Şesuvaroğlu Haluk Y., “Garp Kaynaklarına Göre Boğaziçi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.10.1961.
- Tanman M. Baha, “Âdile Sultan Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, I*, Haz. İlhan Tekeli vd., İstanbul 1993.
- Uluçay M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 2001.
- Web Sayfaları**
- http://www.bizimsahife.org/Kutuphane/Osmanli_Tarihi_Ans/Osmanli_Tarihi_A/027_Adile_Sultan.htm
- <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=332>
- Hikmet Özdemir, “Âdile Sultan’ın Şairliği ve Edebî Kişiliği”, <http://www.hikmetozdemir.com.tr>

XIX. Yüzyılda Finike'nin İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısından Kesitler*

Views From Administrative and Socio-Economic Structure of Finike In The 19th Century

Hatice Durgun

Öz

Antalya'nın batısında bulunan ve ismini Fenikelilerin buralarda kurmuş olduğu ticaret şubelerinden aldığı düşünölen Finike, eski çağlardan günümüze birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Verimli topraklara sahip bir ova üzerinde kurulmuş olan kentin, doğu-batı güzergâhındaki yol üzerinde bulunması, buranın önemini arttıran faktörlerden olmuştur.

XVII. yüzyılda Mısır İskelesi olarak adlandırılan Finike, iç bölgelerle ulaşımı sağlayan önemli bir liman şehri olmasının yanında zengin ormanlarından elde edilen kereste ihracatıyla da dikkat çekmektedir. Aynı zamanda buraya, bölgenin en büyük kasabası olan 12 saat mesafedeki Elmalı'ya gönderilecek bazı ticarî mallar indirilmiştir. Yine Finike ve çevresinden çıkarılan ve imtiyazı konusunda birçok tartışmanın yaşandığı krom ve manganez madenleri, Finike iskelesinden ihraç edilmiştir.

Konumu itibariyle önemli bir liman kenti olan Finike'de, nahiye müdürlüğünün çok sık değiştiği tespit edilmektedir. İdari istikrardan mahrum kaldığı görölen Finike Nahiyesi'ndeki bu düzensizlik, havalide kaçakçılık ve yolsuzluğun önünü açan amiller olmuştur. Çalışmada Osmanlı Arşiv vesikalari ışığında Finike'nin idari, sosyal ve ekonomik yapısı ortaya konmaya çalışılırken bir sahil yerleşimi olarak bağlı bulunduğu Teke Sancağı içerisindeki önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finike, Finike Limanı, Teke Sancağı, Antalya, Elmalı

Bu çalışma tarafımızdan hazırlanan, XIX. Yüzyılda Teke Sancağı'na Bağlı Elmalı Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1914) adlı doktora tezinden üretilen bir bölümün gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya. haticecetin@akdeniz.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 19.04.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.307181

Abstract

Finike, which is located in the western part of Antalya and considered to be named after the commercial branches Phoenicians built here, has been home to many civilization from ancient times. The fact that the city was built on a plain with fertile soil and its location along the east-west route has been one of the factors that increased the significance of this place.

Finike, which was called as the Mısır İskelesi in the 17th century, has been an important harbor city that provided access to the inner region and it also attracted attention with the export of timber from its rich forests. At the same time, some commercial goods to be sent to Elmali, which was the largest town in the region and 12 hours away, were unloaded here. Again, the chrome and manganese mines, which were mined from and around Finike and of which concession sparked debate, were exported from Finike Pier.

In Finike, which was an important port city due to its location, it is confirmed that commune directors changed very often. This irregularity in the Finike Commune, which was deprived of administrative stability, became a source of smuggling and corruption in this vicinity in this study, the executive, social and economical structure of Finike is tried to be presented in the light of the Ottoman Archive documents. Moreover, its significance in the Teke Sanjak, to which it was attached as a seashore settlement is emphasized

Keywords: *Finike, Finike Harbor, Teke Sanjak, Antalya, Elmali*

Giriş

Elmalı'nın 60 km güneyinde ve kendi adıyla anılan körfezin kuzey-batısında yer alan Finike, düz bir ova üzerinde kurulmuştur. Finike körfezinden başlayarak geniş bir alanı kaplayan Finike ovası, büyük akarsuların birleşerek taşıdıkları alüvyonlar sayesinde oldukça verimli topraklara sahiptir.¹

İsmi *Fenikelilerin buralarda kurmuş olduğu ticaret şubelerine izafeten aldığı düşünülen Finike*², eski çağlardan günümüze birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Doğu Likya'da bulunan ve Finike sınırları içerisinde yer alan Limyra antik kenti, IV. yüzyıldan IX. yüzyıl sonuna kadar piskoposluk merkezi olmuş, X. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamasıyla merkez, liman kenti olan Finike'ye kaymıştır. Kentin doğu-batı güzergâhındaki yol üzerinde bulunması, buranın önemini arttıran faktörlerdendir.³

Helenistik dönemde başlayıp Roma döneminde hat safhaya ulaşan korsanlık faaliyetlerinin yaşandığı bölgede, düzenin sağlanması çok zor olmuştur.⁴ Bundan sonra bölgede Bizans-Arap mücadeleleri yaşanmıştır.⁵ XII. yüzyılda Türklerin bölgeye yerleşmeye başlamalarıyla Likya kıyıları, eski gücünü kaybeden Bizans tarafından İtalyan

1 Hüseyin Saraçoğlu, *Akdeniz Bölgesi*, (İstanbul: MEB, 1989), 482; Yurt Ansiklopedisi, ed.Yücel Yaman, C.II, (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982), "Antalya" maddesi, 751.

2 *KVS.*, 1322, Def'a 29, 222; VitalCuinet, *GéographieAdministrativeStatistiqueDescriptive et Raisonnée de ChaqueProvince de L'Astie-mineure, L'Anatoliecentrale Angora, Koniah, Adana, Mamouret-ul-Aziz, Sivas*, C.VI, (İstanbul, 1894), 118; Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C.III, çev. Ali Suat(Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2002) 428.

3 Muhammet Güçlü, "Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: Finike", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası* (2011): 415.

4 Bölgede yaşanan korsanlık faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Arslan, "İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve KilikiaTrakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları", *Adalya*, No.VI (2003): 91-116.

5 Bölgedeki Bizans-Arap savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. JürgenBorchhardt, *Limyra Zemuri Taşları*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 1999) 18; Ayrıca konu ile ilgili bkz. Mustafa S. Küçükbaşçı, "VII.-XII. Yüzyıllarda Likya'ya Arap İlgisi", *III. Uluslararası Likya Sempozyumu*, Sempozyum Bildirileri, C.I (2006): 375-383.

denizcilere kullanım imtiyazıyla açılmış ve ilişkilerin bozulması üzerine *Pisa Koyu* olarak bilinen Finike, bir korsanlık üssü haline gelmiştir.⁶

Selçuklular döneminde Finike, Kumluca ve Kemer sahillerinde görülen korsanlık faaliyetlerine Antalya Sü-başısı Mübarizeddin Ertokuş engel olmaya çalışmış, birer haydut üssü olan Muğla-Silifke arasındaki 40 kadar kaleyi ele geçirmiştir.⁷

Selçuklular döneminde Antalya'nın batısına, doğusuna olduğu kadar ilgi gösterilmediği, ulaşım ağlarının dışında bırakıldığı görülmekle birlikte yine de bölge Türkmenleri, Türkmen Babaları olarak bilinen mistik şeyhler vasıtasıyla kimliklerini koruyarak ayakta kalabilmişlerdir.⁸ Konar-göçer yaşam tarzının yörede etkin olmasının da bunda payı olması ihtimal dahilindedir.

Anadolu Beylikleri döneminde (1330'larda) Finike'nin, Hamitoğulları tabîyeti altında bulunan Menteşe sülalesinden Şücuaddin Orhan Bey tarafından yönetildiği bilinmektedir.⁹ Hamitoğulları Beyliği'nin Antalya topraklarında hüküm süren Mübarizüddin Mehmet Bey zamanında (takriben XIV. yüzyılın ikinci yarısında), Finike, Kaş, Kalkan(lı), Milli, Gömbe, Elmalı, İstanos (Korkuteli) ve Karahisar-ı Teke (Serik) ile Antalya ve Alanya arasındaki bölge *Teke İli (Teke Eli)* olarak tanınmaya başlamıştır.¹⁰

Bölgenin Osmanlılar eline geçişi Yıldırım Bayezid döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı sultanı Teke İli topraklarını önce oğlu İsa Çelebi'ye, daha sonra da diğer oğlu Mustafa Çelebi'ye hass olarak verirken, Antalya'nın idaresini komutanlarından Firuz Bey'e bırakmış-

6 İlhan Erdem, "Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler, (12.-15. Yy.)", *III. Uluslararası Likya Sempozyumu*, Sempozyum Bildirileri, C.1 (2006): 246; Güçlü, "Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: Finike", 417.

7 Muhammet Güçlü "XIII.-XX. Yüzyıllar Arasında Kumluca Bölgesinin Tarihi Gelişimi", *Kumluca Rhodiapolis*, (2008): 115-116.

8 Erdem, "Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler", 246-247.

9 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13.-15. Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, çev. Orhan Ş. Gökyay (Ankara: TTK, 1986), 53-54; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: TTK, 2011), 73.

10 Hasan Moğol, *XIX. Yüzyılın Başlarında Antalya* (Ankara: Mehter Yayınları, 1991), 24.

tır.¹¹ 1402 Ankara Savaşı'nın ardından bütün Teke havalisi Timur tarafından yağmalanmış birçok kaza nahiye statüsüne gerilemiştir.¹² 1402-1415 tarihleri arasında ise Antalya ve Alanya hariç bütün Teke İli'ne, Karamanoğlu Mehmet Bey'in hakim olduğu görülür. Karamanoğlu Mehmet Bey'in öldürülmesiyle, Teke havalisinde Timur'un istilasını nedeniyle sekteye uğrayan Osmanlı hâkimiyeti 1423 yılından sonra kesin olarak başlamıştır.¹³

XV. yüzyıldan itibaren Osmanlılar tarafından Teke Sancağı olarak adlandırılmaya başlanan bölge, Anadolu Eyaleti'ne bağlanmıştır.¹⁴ XVI. yüzyılın başlarında sancağa II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkut tayin edilmiş ve 1511 yılına kadar şehzade burada görev yapmıştır.¹⁵

XVI. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'ni bir hayli meşgul eden Şahkulu *Baba Tekeli* isyanı nedeniyle Teke İli'nin köy ve kentleri yağmalanmış ve ciddi bir yıkım yaşanmıştır.¹⁶ Savaş sonucu meydana gelen can kaybı ve sürgünler nedeniyle Teke İli'ndeki nüfus azalmış, bazı kaza ve nahiyeler küçülmüştür.¹⁷

XVI. yüzyılda Teke Sancağı'nda görülen bir diğer karışıklık *Suhte İsyancıları* olarak bilinen medrese öğrencilerinin sebep olduğu bunalımdır. Ayrıca çift bozanlar neticesinde geçim derdine düşen birçok çiftçi ve göçebe Türkmen, tayfa olarak yazıldıkları gemilerle korsanlık

11 İslam Ansiklopedisi, Şehabettin Tekindağ (İstanbul: MEB, 1979), C. 12/1, "Teke-Oğulları" maddesi, 126; Ahmet Refik, "Hazine-i Evrak Tedkikatı: Fatih Zamanında Teke İli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* 14:79/2 (1340): 67; Abdülâtilif Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri", *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi* 18:1 (2011): 274.

12 Tekindağ, "Teke-Oğulları": 126; Hüdayı Bayık, *Kaş Tarihi*, (Ankara: Ankara Gazeteciler Cemiyeti, 1982), 84.

13 Erdem, "Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler": 249; Ahmet Refik, bu tarihi H.830/M.1426 olarak vermektedir, bkz. Ahmet Refik, *a.g.m.*: 68.

14 Leyla Yılmaz, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)* (Ankara: TTK, 2002), 9; Latif Armağan, "XVI. Yüzyılda Antalya", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24:38 (2005): 93.

15 Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri": 274.

16 Şehabettin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 3, (1967): 38-39.

17 Tekindağ, "Teke-Oğulları": 128; Fahrettin Tızlak, "Türk Hakimiyetinde Teke Yöresinin Sosyal Tarihi, (XX. yüzyıla Kadar)", *Dünden Bugüne Antalya C.4* (2010): 159.

yapmaya başlamışlardır.¹⁸ Teke İli, ancak suhte isyanlarının etkisinin kırılmaya başladığı XVI. yüzyılın sonlarında bir toparlanma gösterebilmiştir.¹⁹

1606 yılında Finike, Aziz Stephanos Şövalyeleri Tarikatı'nın saldırısına uğramıştır. Aziz Stefanos Şövalyeleri Tarikatı, 4 Haziran 1606'da Finike'yi ele geçirmiş ve aralarında ağanın karısı ile kızı da bulunan esirleri Livorno'ya götürmüşlerdir.²⁰ Hatta Aziz Stephanos şövalyeleri Finike'ye saldırdıklarında, şaşkına dönen Türklerin kaybedeceklerini anlayınca topluca intihar ettikleri söylenmektedir.²¹

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'den edinilen bilgilere göre, Finike Kalesi Teke Paşa'sının hassasıdır. Gümrük emaneti, sü-başı, serdarı, dizdarı, 70 neferi bulunan Finike, 150 akçelik bir kadılıktır. Kethüda yeri, naibi ve müftüsü Elmalı şehrendir ve deniz kıyısında tehlikeli bir derbenttir. Çarşı içinde camisi kalabalıktır. Hanı, hamamı ve dükkanları vardır. Şehrin üç tarafı limon, turunç, bağ ve bahçedir.²²

XVIII. yüzyılda Teke bölgesinde bulunan Yörük taifelerinin halka yapmış olduğu eziyetler sonucu İç-il Sancağı ve ardından Kıbrıs Adası'na zorunlu sürgünleri ile bir şekilde geri dönerek yağma ve eziyetlerini sürdürmeleri dışında ciddi bir gelişmeye rastlanmamaktadır.²³

XIX. yüzyıl başlarında Teke Sancağı, dolayısıyla Finike, büyük bir isyana sahne olmuştur. Tekelioğlu İbrahim Bey tarafından 1812 yılında başlatılıp bölgeyi perişan bir vaziyete sürükleyen *Tekelioğlu İsyanı*, hemen hemen tüm Teke Sancağı üzerinde yıkıcı bir etki yaratmış, isyanın bastırılmasının ardından sancağın yeniden imarına ve yurdun-

18 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâli İsyanları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 136-140, 186-192, 219, 255.

19 Güçlü, "XIII.-XX. Yüzyıllar Arasında Kumluca Bölgesinin Tarihi Gelişimi": 120.

20 Borchhardt, *a.g.e.*, 20-21.

21 Nevzat Çevik, "Rhodiapolis ve Kumluca Sınırları İçindeki Diğer Antik Yerleşimler", *Kumluca Rhodiapolis* (2008): 12.

22 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap, haz., Y.Dağlı-S.A.Kahraman-R.Dankoff (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005). 141.

23 Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), 140-141, 143-144, 148-151; Fahrettin Tızlak, "Teke Eli'nde Sosyal Karışıklıklar", *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu* (18-19 Aralık 2003), (2006): 41, 161.

dan ayrılan nüfusun geri döndürülmesine çalışılmıştır. Bu bağlamda devlet tarafından bölge halkının kalkındırılması için yapılan yönlendirmelerde Finike ahalisinin yöre ormanlarından, İstanbul'da bina ve gemi yapımında kullanılmak üzere, kereste kesimine alıştırılması istenmiştir.²⁴

İsyanın izlerinin kapatılmaya çalışıldığı yıllarda bu defa bölgede ahaliye zulmeden ayanların varlığı, devlet memurlarının yolsuzlukları ve eşkıyalık olayları halkı canından bezdirmiştir. 1816 yılında kazalarında naib olmadığı için bu tür eziyetlerle karşılaştıklarından yakınan Finike ahali, kazalarına bir naib gönderilmesini rica etmiştir.²⁵ Ancak ilerleyen yıllarda da bölgede yolsuzluk ve eşkıyalık olaylarının devam ettiği konu ile ilgili merkezle yapılan birçok resmî yazışmadan anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyıla kadar geçirdiği süreç hakkında verilen bu kısa bilginin ardından, çalışmada Finike'nin XIX. yüzyıldaki idari yapısına değinilecek, gümrük idaresi ve belediye teşkilatından bahsedilecektir. Bir kıyı yerleşimi olması dolayısıyla deniz ulaşımının öneminden, kaçakçılık faaliyetlerinden ve salgın hastalıklara karşı bir önlem olarak alınan karantina uygulamaları hakkında bilgi verilecektir. Yine Finike'nin XIX. yüzyıldaki sosyo-ekonomik yapısı ele alınarak yerel ve bölgesel önemine değinilmeye çalışılacaktır.

XIX. Yüzyılda Finike'nin İdari Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1831 yılındaki idari taksimatına göre Teke, merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaleti'nin 15 livasından biridir.²⁶ Tanzimat'ın ilanı ile başlayan idarî düzenleme sonucunda Teke Sancağı 1847 yılında, merkezi Konya olan Karaman Eyaletine bağ-

24 Fahrettin Tızlak, "Tekelioğlu İsyanı", *XIII Türk Tarih Kongresi*, (4-8 Ekim 1999) C.III/I (2002): 252-253; Güçlü, "XIII.-XX. Yüzyıllar Arasında Kumluca Bölgesinin Tarihi Gelişimi": 123.

25 BOA., HAT., 31426/A-637; 1816 yılında hükümete itaatsizliklerinden dolayı Kaş, Kalkan, Finike ve İğdir ayanlarının para cezasına çarptırılmaları hakkında bkz. BOA., C.DH., 83/4130.

26 Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Bellekten* C.XV/60 (1951): 620.

lanmıştır.²⁷ 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe konmasının ardından Teke Sancağı Konya Vilayeti'nin sancaklarından biri haline getirilmiş,²⁸ daha önce Teke Sancağı'na bağlı ayrı bir kaza olan Finike, Elmalı Kazası'na nahiye statüsünde bağlanmıştır. Finike'nin zabıta işleri, çevresindeki diğer nahiyelerle ortak yürütülmüştür.²⁹

XIX. yüzyıl başında Finike; Ernez (Günçalı), Yozgad (Doğantaş), Yazır, İncirağacı (Sahilkent), Has (Hasyurt), Salur, Bağyakası, Çavdır, Hallaçlar (Yeşilyurt), Kağaz (Beykonak), Arif, Hacıveliler, Alacadağ, Alasin (Gökçeyaka), Yalnız, Örtelik (Yenikişla), Adrasan, Sarıcasu (Ortaköy), Yenice³⁰ (Mavikent), Torunlar³¹ köylerine sahip idarî bir birimdir.³² XIX. yüzyılın ilk yarısında Hallaçlar dışındaki tüm köylerin timar dahilinde oldukları anlaşılmaktadır. Hallaçlar köyü, köy dahilinde bulunan Şeyh Bedreddin *Zaviyesi*'ne vakfedilmiştir.³³ XIX. yüzyılın ikinci yarısında uygulamaya konulan Vilayet Nizamnamesi gereğince nahiye statüsünde Elmalı Kazası'na bağlanan Finike'de, bütün köyler varlığını korumuştur.³⁴

Bir gümrük idaresine sahip olan ve Elmalı'nın ticarete açılan kapısı konumunda bulunan Finike'nin, bu önemine binaen kaza merkezi yapılması düşünüldüğü de olmuştur. Nitekim 1899 yılında Elmalı Kazası merkezinin, sahilde bulunan Finike Nahiyesi'ne nakledilerek

27 Aydın Beden, "1854-1859 Tarihleri Arasında Antalya (8 No'lu Antalya Şer'iyye Sicilleri Defterine Göre)" (yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2004), 36.

28 Muhammet Güçlü, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya* (Antalya : Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yay., 1997), 28-29.

29 *KVS.*, 1285, Def'a 1, 64, 85, 93; *KVS.*, 1286, Def'a 2, 64, 72, 116; *KVS.*, 1287, Def'a 3, 63.

30 1841 yılında *Murtana-i Yeniceköy* olarak kaydedilmiştir, bkz. *BOA.,NFS.d.*, 3216, (29 Zilhicce 1256-21 Şubat 1841).

31 1841 yılında *Torunlar nâm-ı diğer Macun* olarak kaydedilmiştir, bkz. *BOA.,NFS.d.*, 3216, (29 Zilhicce 1256-21 Şubat 1841).

32 *BOA.,NFS.d.*, 3216, (29 Zilhicce 1256-21 Şubat 1841); *BOA.,ML.VRD.TMT.d.*, 10024, (H.1256/M.1840-1841), s.30; *BOA., ML.VRD.TMT.d.*, 10022, (H.1261/M.1845); *BOA.,ML.VRD.TMT.d.*, 10033, (H.1261/M.1845).

33 *BOA.,NFS.d.*, 3216, (29 Zilhicce 1256-21 Şubat 1841).

34 *KVS.*, 1288, Def'a 4, 195-202; *KVS.*, 1289, Def'a 5, 182-184; *KVS.*, 1290, Def'a 6, 190-193.

buranın kaza merkezi kabul edilmesi, Finike'deki müdüriyetin de Elmalı'ya nakledilmesi gündeme gelmiştir.³⁵ Ancak bu tasarı hayata geçmemiş ve 1914 yılındaki yeni idarî düzenlemeye kadar Finike, Elmalı'nın nahiyesi olarak kalmaya devam etmiştir.

Daha önce hükümet dairesi sahilden yarım saat içeride bulunan kiralık bir hane iken 1909 yılından itibaren nahiyenin tüccar ve ileri gelenlerinin yardımlarıyla sahile bir hükümet konağı inşaatına başlanmıştır.³⁶ 1914 yılında müstakil liva haline getirilen Antalya arazisinin geniş olması ve yönetimin kolaylaştırılması amacıyla Finike Nahiyesi, kaza statüsüne yükseltilmiştir.³⁷ XIX. yüzyıl boyunca görülen sınır değişikliklerine XX. yüzyıl başlarında da rastlanmış, daha önce Kaş ve İğdir Maa Kardıç'a bağlı kimi köyler, Finike Kazası'na dahil edilmiştir. Yapılan yeni düzenleme ile Finike Kazası'na merkez *Reşadiye* Nahiyesi'ne ek olarak *Kal'a* ve *Kumluca* nahiyeleri de eklenmiş, böylece yeni teşkil edilen Finike Kazası'nın köy sayısı da artmıştır.³⁸

Yeni idari düzenlemenin yapılmasının hemen ardından Teke mutasarrıfı Cemal Bey'in, *Finike* ismi hakkında Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği rapor ilgi çekicidir. Cemal Bey, Finike isminin değiştirilerek *Turan-ili* yapılması hususunda bir öneride bulunmaktadır. Cemal Bey'e göre asırlardan beri Selçuklular ve Osmanlılar hâkimiyetinde olan Finike'nin, hâlâ eski Yunan ismini muhafaza ediyor olması dikkat çekmekle birlikte Finike ismi Adana'nın³⁹ *Fefe Kazası* ve livanın resmî adı olan *Teke* isimleriyle benzerlik gösterdiğinden resmî yazış-

35 BOA., DH.TMIK.S., 23/39, (16 Ramazan 1316-28 Ocak 1899).

36 BOA., ŞD., 1766/25, (20 Şaban 1327-6 Eylül 1909).

37 BOA., MV., 235/5, 7 Cemâziye'l-âhır 1332-3 Mayıs 1914; BOA., DH.İ.UM.EK., 90/70, (29 Rebi'ü'l-evvel 1332-25 Şubat 1914); Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* (İstanbul: TVYY, 2003), 220-221.

38 BOA., DH.İ.UM.EK., 90/70, (29 Rebi'ü'l-evvel 1332-25 Şubat 1914); Muhammet Güçlü, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge", *Adalya* II (1997): 299-300.

39 Raporla yanlışlıkla Konya'ya bağlı olduğu söylenen Fefe Kazası, aslında Adana Vilayeti'ne bağlı bir kazadır. "Adana Vilayeti dahilinde bu kere açılan Fefe Kazası Kaymakamlığına...", bkz. BOA., Y.A.RES., 93/82, (24 Safer 1316-14 Temmuz 1898); Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006), 37.

malar, daima yanlış yerlere gönderilmekte ve bu durum da haberleşmede sıkıntıya neden olmaktadır. Söz konusu sıkıntının ortadan kaldırılması adına ahaliyi tamamen saf ve halis Türklerden oluşan Finike Kazası'nın isminin *Turan-ili* olarak değiştirilmesi liva meclisi tarafından da uygun bulunmuş olmasına rağmen⁴⁰ hayata geçirilememiştir. Kaza olduktan sonra Finike'nin ilk kaymakamı, Islahiye eski kaymakamı Mehmet Faiz Bey olmuştur.⁴¹

Finike Rüsumat (Gümrük) İdaresi

Finike Rüsumat İdaresi bir memur tarafından idare edilmekte olup Antalya Rüsumat Müdüriyeti'ne bağlıdır. Kaydına ilk kez 1870 yılında tesadüf edilen Finike Rüsumat İdaresi'nin bu tarihteki memuru İdris Efendi'dir.⁴² Finike İskelesi'nden alınması uygun görülen rüsüm tarifesi Antalya Rıhtımı rüsüm tarifesine göre düzenlenmiştir.⁴³ Elde edilen rüsumat gelirleri belirli bir maaş karşılığında görevlendirilen *sandal reisi* vasıtasıyla Antalya Rüsumat Müdüriyeti'ne teslim edilmiştir. Bölgenin emniyet ve asayişinin olmaması nedeniyle karadan ulaşımın tehlikeli görülmesi, rüsumat gelirlerinin mecburen daha güvenilir olduğu düşünülen deniz yoluyla iletilmesini gerekli kılmıştır. 1878 yılında Andifli (Kaş) ve Finike rüsumat idarelerinden Antalya rüsumat müdüriyetine, sandal reisi İbrahim tarafından götürülmekte olan para (19.184 kuruş 18 para) ile Çıralı rüsumat idaresinin bir cilt tezakir koçanı, şiddetli fırtına sonucu sandalın batması nedeniyle sulara gömülmüştür. Bu olaydan sonra rüsumat gelirlerinin karadan ulaştırılması gündeme gelmişse de eşkıyalık olayları nedeniyle daha tehlikeli olduğuna kanaat getirilerek eski düzenin devamına karar verilmiştir.⁴⁴

Finike merkez ile İğdir Kardiç arasında bulunan ve bu havalide üretilen çeşitli zahire ile civar dağlardan kesilip Alakır Nehri vasıtasıyla sahile indirilen keresteler, Alakır İskelesi'nden ihraç edilmekte olup burada bir rüsumat idaresi teşkiline ihtiyaç olduğu, kurulacak teşkila-

40 Ayrıca *BOA., BEO.*, 322300/4298, (15 Şaban 1332-9 Temmuz 1914).

41 *BOA., BEO.*, 322300/4298, (15 Şaban 1332-9 Temmuz 1914).

42 *KVS.*, 1287, Def'a 3, s.81.

43 Bkz. *Tablo 1: Finike İskelesi'nden Alınması Uygun Görülen Antalya Rıhtımı Rüsüm Tarifesi.*

44 *BOA., İ.Ş.D.*, 41/2164, (10 Şevval 1295-7 Ekim 1878).

tın Hazine'ye de fayda sağlayacağı 1888 yılında Sadaret'e bildirilerek izin istenmiştir. Söz konusu idare için gerekli olan “*fevkanî iki oda ve tahtanî bir muâyene mahalli, bir samanlıkta bir ahırdan ibâret olacak olan ahşap idârehânenin*” bütün eşyaları ve doğacak masraflarının tüccar *Bankzade Nikola Efendi*, arsasının ise Finike eşrafından *Baharzâde İsmail Ağa* tarafından karşılanacağı taahhüt edilmiştir. Burada istihdam edilecek olan 300 kuruş maaşla bir memur ve 250 kuruş maaşla bir süvari kolcusunun gelirlerinin ise Finike'de lüzumu olmayan 600 kuruş maaşlı iki süvarinin lağvından sağlanmasına karar verilmiştir.⁴⁵

Finike iskelesine indirilen ve buradan yüklenen ticari emtia hakkında ayrıntılı bilgiye tesadüf edilemese de bölge sahillerindeki limanlara yanaşan gemilerin kumaş, şeker ve kahve gibi mallar getirip karşılığında, havalide bilhassa küçükbaş hayvancılığın yaygın olmasından dolayı deri ve yağ gibi hayvansal ürünlerle, yine bölgede umumiyetle görülen bağlardan elde edilen üzüm ile diğer başka ürünlerin ticaretinin yapıldığı bilinmektedir.⁴⁶ Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi zahire ve kereste de gemilere yüklenerek ihraç edilen ürünler arasında ilk sıralarda gelmektedir.

Belediye Teşkilatı

Finike Nahiyesi'nde Belediye Teşkilatı 1889 yılından önceki bir tarihte kurulmuş olmalıdır. Nitekim nahiye merkezi olsun veya olmasın köylerde kurulan belediyelerin birtakım gereksiz masraflara neden olduğu gerekçesiyle lağvedilmesini öngören 12 Ekim 1889 tarihli belediye daireleri varidatının idaresiyle ilgili tahrirata rağmen Finike Nahiyesi ve iskelede bulunan gümrük idaresinin önemi dolayısıyla burada bulunan belediye meclisinin lağvedilmediği anlaşılmaktadır.⁴⁷ Bununla birlikte Konya Vilayet Salnamelerine göre, Finike'de belediye teşkilatına 1894 yılında tesadüf edilir. Reisliğini Ömer Lütfü Efendi'nin yaptığı Belediye Meclisi'nin üyeleri Abdürrahim Ağa, Ali Ağa, Hacı Yorgi Efendi, Hacı Ligori Efendi ve katib Şaban Efendi'dir.⁴⁸

45 *BOA., İ.ŞD.*, 91/5429, (27 Recep 1305-9 Nisan 1888).

46 Ensar Köse, “18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahilleri'nde Ticaret”, *Cedrus I* (2013): 321.

47 *BOA., ŞD.*, 1714/18, (17 Rebi'ü'l-evvel 1307-11 Kasım 1889).

48 *KVS.*,1312,Def'a 26, 194.

Finike’de inşa edilmesi gündeme gelen iskele için Konya Vilayeti ile Şura-yı Devlet arasında yapılan yazışmalardan, burada bir belediye olmadığı ve varidat fazlasının Elmalı Kazası belediyesine ait olduğu, lakin iskelenin bulunduğu mevkiin önemine binaen uzun zamandır bir belediye reisinin bulunduğu anlaşılmıştır. Neticede ithalat ve ihracatın kolaylaştıracağı, belediye varidatını da ihya edeceği düşünülen 100 metre uzunluğundaki iskelenin, nahiyenin bağlı bulunduğu Elmalı Kazası belediyesi namına yapılması uygun bulunmuştur. İskelenin, 46.996 kuruş tutan masraflarının kaza belediye sandığından karşılanmasına, iskeleden alınacak rüsumun ise Antalya iskelesinden alınan tarifeye göre uygulanmasına karar verilmiştir. Finike’de ise bir belediye reisi bulunmasının caiz olmadığı bildirilerek Elmalı Kazası belediyesinden görevlendirilecek özel bir memur vasıtasıyla buranın idare edilmesi tebliğ edilmiştir.⁴⁹

Deniz Ulaşımı

XIX. yüzyıl sonlarında hala düzenli bir şose yoldan mahrum olduğu, belirli aralıklarla vilayeti teftişe çıkan Konya valisi tarafından da tasdik edilen Elmalı- Finike arasındaki yol inşaatının, XX. yüzyıl başında da devam ediyor olması deniz yolunun Finike için ne kadar önemli olduğunu anlamak açısından mühimdir. Öyle ki Konya Valisi bu teftişini deniz üzerinden gerçekleştirmişti.⁵⁰ Ayrıca kara ulaşımının kimi eşkıyalık olayları nedeniyle tehlikeli olması da deniz ulaşımının önemini arttıran faktörlerden olmuştur.

Amerika, İtalya vapur kumpanyalarının haftada bir kez uğradığı Finike iskelesine Adalar, Suriye ve Mısır’dan kereste, yakacak odun, kömür ve hububat için gemiler yanaşmaktadır. Bu iskeleye senede 120 vapur ve 150 gemi uğramaktadır.⁵¹

Bu gemilerden biri Finike’den kereste yükleyerek İskenderiye’ye yol alan Mısır Valisi Said Paşa’ya ait bir tüccar gemisidir. 1858 yılının

49 *BOA.*, *ŞD.*, 1756/13, (29 Safer 1321-27 Mayıs 1903); *BOA.*, *İ.DH.*, 1424/20, (5 Rebi’ü’l-âhır 1322-19 Haziran 1904); *BOA.*, *DH.MKT.*, 499/28, (2 Cemâziye’l-evvel 1322-15 Temmuz 1904); *BOA.*, *BEO.*, 2373/177944, (2 Cemâziye’l-evvel 1322-15 Temmuz 1904).

50 *BOA.*, *DH.TMIK.S.*, 20/14, (14 Rebi’ü’l-evvel 1316-2 Ağustos 1898).

51 *KVS.*, 1332, Def’a 30, 196.

sonbaharında İskenderiye'den İstanbul'a gitmekte iken İskenderiye'nin 180 mil açıklarında su almaya başlayan *Silistre* adlı tersane-i amire vapuruna yardım eden bu tüccar gemisinin kaptanı, güvertesindeki keresteleri denize boşaltarak vapurda bulunan çocuk, yaşlı ve engelli yolcuları İskenderiye'ye taşımıştır. Böylece geminin kaptanı İbrahim, sonrasında batan vapurda meydana gelebilecek daha büyük bir felaketin bir nebze önüne geçmede faydalı olmuştur.⁵²

Salgın Hastalıklar ve Karantina İdaresi

Su yönünden zengin olan Finike ovası, *Tatlıçay*, *Acıçay*, *Alakır Nehri* (*Limos/Leymos*)⁵³, *Kafir Çayı* gibi bir çok su kaynağına sahiptir.⁵⁴ Ancak içerdiği bol miktarda sülfür nedeniyle Finike'deki birçok sağlıksız derecik, XIX. yüzyıl boyunca çeşitli hastalıkların yayılmasına sebep olmuştur.⁵⁵

Kıyı kesimlerde sıklıkla görülen, humma veya dank hastalığı olarak da bilinen ölümcül sıtma hastalığı gerek yerli halkın gerekse burayı ziyaret eden seyyahların kâbusu olmuştur.⁵⁶ Yerli halkın sıtmaya

52 Vapurdaki çocuk, yaşlı ve engelli yolcular gemiye nakledildikten sonra iş gören yolcular vapurda kalmış ve suyu tahliye etmeye çalışmışlardır. Bu halde İskenderiye'nin 80 mil açıklarına kadar gelebilen vapur yine de batmaktan kurtulamamış, yolculardan 15-20 kadarı gemiden tedarik edilen sandallarla kurtulmayı başarmış, ancak 40-50 yolcuyla, kaptan dahil 10 asker dalgalar arasında boğularak can vermişlerdir. Bu acı haber yaklaşık bir ay sonra bir tüccar gemisi vasıtasıyla Antalya'ya iletilebilmiştir, bkz. *BOA., A.MKT.UM.*, 356/65, (8 Cemâziye'l-evvel 1275-14 Aralık 1858).

53 *BOA. HRT.h.*, 387/9.

54 XX. yüzyıl başlarında İskelele yakın olan *Tatlıçay*'dan içme suyu tedarik edilmesinin yanında, çevre köy arazilerinin (İncirağacı ve Bağyaka) su ihtiyacı da giderilmiştir. Bir diğeri olan *Acıçay*'dan da sulama işinde yararlanılmış olup (Hallaç ve Çavdır köyleri arazileri için) aynı zamanda 3 km mesafede küçük gemilerin ulaşımına elverişli olduğundan bu çay üzerinde taşımacılık da yapılmıştır. Bilhassa kış ve ilkbahar aylarında güçlü bir yapıya kavuşan *Alakır Nehri*'nin yatak değiştirmesi, ulaşım açısından zorluklara ve ziraat faaliyetleri sekteye uğrayan çiftçilerin mağduriyet yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Yöre halkının nehrin eski yatağına döndürülmesi için yetkililerden istedikleri yardım talepleri, maliyetin yüksekliği (10 bin lira) gerekçe gösterilerek yerine getirilememiştir, bkz. *KVS.*, 1332, Def'a 30, 194-195.

55 Cuiet, *a.g.e.*, 119; Texier, *a.g.e.*, 428; Borchhardt, *a.g.e.*, 25.

56 E.J.Davis, *Anadolu, XIX. yüzyılda Caria, Phrygia, Lycia ve Pisidia'nın Bazı Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, çev.Funda Yılmaz (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2006), 272.

karşı direnç göstermesine rağmen buradan geçen bir yolcunun hummaya soğuk algınlığından bile kolay yakalanacağı, açık havada bir gece dahi olsa kalmanın insanın yaşamına mal olabileceği ya da yıpratıcı bir hastalığa mahkûm edebileceği belirtilmiştir.⁵⁷

Salgın hastalıklara karşı bir tedbir olarak düşünülen karantina uygulamasına Finike İskelesi'nde XIX. yüzyılın ortalarına doğru rastlanır. 1841 yılında Finike ve Kaş'ta karantina memuru bulunmadığından İskenderiye, Beyrut, Şam taraflarından deniz yoluyla gelen kişilerin karantinaya alınmaksızın ahali ile karıştıkları tespit edilmiş ve hemen bu sahil yerleşimlerine birer karantina memuru tayin edilmiştir.⁵⁸

Nüfusun bir hayli azalmasına sebep olan bir diğer salgın hastalık vebadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar veba, bölgede birçok cana mal olmuştur. Yüzyıl başında tahminen 942 haneden oluşan Finike köylerinin sekizinde ortaya çıkan ve kuvvetle muhtemel veba salgını olduğu düşünülen hastalık sebebiyle (Hallaçlar ve Adrasan köylerinde iki kez görülmüştür) XIX. yüzyıl ortalarında tahmini 821 hane kalmıştır.⁵⁹ 1842 yılında Finike'nin Ernez Köyü'nde görülen ve birçok kişinin ölümüne neden olan veba salgını, köyün karantina altına alınmasıyla durdurulabilmiştir. Böylece salgının yayılmasına engel olunmuştur.⁶⁰

Yüzyıl sonunda görülen bir başka salgın hastalık koleradır. 1891 yılında Halep'te ortaya çıkan kolera salgını, içlerinde Finike ve Kalkan'ın da olduğu Anadolu'nun güney sahillerini etkisi altına almış, bu nedenle buralarda açılan tahaffuzhanelere, yeterli derecede gardiyan ve memur istihdamı sağlanmaya çalışılmıştır. 1892 yılında salgın devam etmiş olacak ki Yafa ve Beyrut hariç bu iki yer arasındaki sahillerden Kalkan, Demre ve Finike iskelelerine gelecek gemilerin kabul

57 Davis, *a.g.e.*, 156-158, 225.

58 *BOA.*, *C.SH.*, 27/1341, (29 Safer 1257-22 Nisan 1841).

59 Bu köyler Ernez, Yazır, İncirağacı, Hallaçlar, Arif, Alacadağ, Örtেকiz ve Adrasan köyleridir, bkz. *BOA.,ML.VRD.TMT.d.*, 10024, (H.1256/M.1840-1841).

60 T.A.B. Spratt - Edward Forbes, *Milyas, Kibyrtis ve Likya'da Yolculuklar*, çev. Doğan Türker (Antalya: AKMED, 2008), 98, 101.

edilmemesi istenmiştir.⁶¹ Alınan tedbirlerle 1895 yılında etkisini yitiren kolera salgınına karşı genel karantina kaldırılabilmiştir.⁶²

Konulan yasaklara ve alınan tüm önlemlere rağmen karantina kurallarının ihlal edildiği durumlarla da karşılaşmaktadır. Karantina nizamları çerçevesinde limanlara gece yolcu bırakmak yasak olmasına karşın Hacı David (Davud) Kumpanyası'nın *Sofya Vapurı*'nun Finike'ye gece vakti birkaç yolcu bırakarak kaçtığı ve ilerleyen yıllarda da aynı uygulamaya devam ettiği öğrenilince vapur kaptanı Panayot Koçi hakkında cezaî işlem başlatılmıştır.⁶³

Finike'de Sosyal ve Ekonomik Hayat

Mısır İskelesi olarak ünlene Finike, iç bölgelerle ulaşımı sağlayan önemli bir liman şehri olmasının yanında zengin ormanlarından elde edilen kereste ihracatıyla da dikkat çekmektedir. Özellikle Antalya'ya telgraf hattının çekilmesi sırasında kullanılan *Finike Ağacı*, zengin ormanlarında kendi ismiyle anılan bir ağaç türünün varlığını ve kıymetini teyit eder niteliktedir.⁶⁴ Bölgede, Osmanlı döneminde ticareti yapılan ve kıymet verilen ağaç türlerinin başında gelen ve günümüzde anıt ağaç olarak koruma altına alınan yaklaşık 2000 yaşında birçok sedir ağacı da bulunmaktadır.

XIX. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden seyyahların eserlerinde Finike, hala asırlık ormanların gölgelediği bir yer olarak betimlenmiştir.⁶⁵ Finike'nin bu görünümü XX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş, XX. yüzyıl başlarında bazı büyük toprak sahipleri, atalarının yaptıkları hizmetler karşılığı sultan tarafından kendilerine bağışlanan ve su baskınlarıyla balta girmemiş ormana dönüşmüş bu yöreyi temizleyip verimli

61 BOA., *DH.MKT.*, 1989/113, (27 Muharrem 1310-21 Ağustos 1892).

62 Mehmet Ak, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/17 (2011): 262-264.

63 BOA., *DH.MKT.*, 2342/127, (9 Muharrem 1318-9 Mayıs 1900); BOA., *DH.MKT.*, 996/62, (8 Cemâziye'l-âhır 1323-10 Ağustos 1905).

64 Hatice Durgun, "Teke Sancağı'nın Batısında Telgraf Hattı Tesisinin Gelişimi: Elmalı Örneği" *HÜTAD* 11/21 (2014): 67-85.

65 Texier, *a.g.e.*, 428-429.

bir duruma getirmeye başlamışlardır.⁶⁶ Bu büyük toprak sahiplerinin başında bölgede etkinliğini fazlasıyla hissettiren Finike eşrafından Baharzadeler gelmektedir. Bu aileden Baharzade Mehmet Ağa, askeriye-ye hediye ettiği hayvanlar ve çeşitli devlet hizmetleri karşılığında rütbe ile taltif edilen muteber kişiler arasında yer almaktadır.⁶⁷

Seyyahlar Finike ve civarında karşılaştıkları Türkmenlerin çok sayıdaki kara çadırları ve Çingene aileleri nedeniyle hayrete düşmüşlerdir.⁶⁸ Seyyahların eserlerinde rastlandığı gibi bölgede konar-göçer aşiretlerin varlığına Osmanlı resmi kayıtlarında da tesadüf edilmektedir. Bunlardan 93 erkek nüfustan oluşan Elmalı'nın Kızılca Köyü, kış mevsiminde hayvanlarını otlatmak için Finike sahillerine yerleşmektedir.⁶⁹ Bilhassa Murtana aşiretinin bölgedeki mevcudiyeti hissedilir derecede yoğundur.⁷⁰ Finike göçebesinden olan bu aşiretin, vergi defterinde ismi geçen tek aşiret olarak ödeyecekleri miktar 5050 kuruş olarak belirlenmiştir.⁷¹ Finike ve Kumluca civarlarında yaylak-kışlak anlayışlarını devam ettiren yörükler, coğrafi yapıya uygun olarak özellikle kıl keçisi besleyip bu hayvanlardan elde ettikleri ürünleri pazarlamışlardır.

Ağırlığı Müslüman Türklerin oluşturduğu Finike nüfusu içerisinde Rum ahalinin de sayısı azımsanamayacak derecededir. XIX. yüzyıl sonlarında Finike'de sayıları 800'ü bulan Rumların, *Aya İstrati* adında bir de kiliseleri mevcuttur. Kilisenin Rum nüfusa yetersiz gelmesi nedeniyle yerli Rumların, masrafları kilisenin vakıf parasından ödenmesi kaydıyla kiliselerinin bir miktar genişletilmesi için istedikleri izin kabul edilmiş ve kilisenin kadim yapısına dokunulmaksızın yedi metre duvar ilave edilmesine onay verilmiştir.⁷²

66 Borchhardt, *a.g.e.*, 25.

67 *BOA.*, *DH.MKT.*,2559/78, (10 Şaban 1319-22 Kasım 1901).

68 Borchhardt, *a.g.e.*, 26; Spratt ve Texier de aynı izlenimleri aktarmaktadır, bkz. Spratt-Forbes, *a.g.e.*, 146, 152-153; Texier, *a.g.e.*, 428-429.

69 *BOA.*,*NFS.d.*, 3193.

70 Yüzyıl başında Torunlar mahallesinde 64, Yenice Köyünde 345 kişi kaydedilmiştir, bkz. *BOA.*,*NFS.d.*, 3199, (H.1246/M.1831).

71 *BOA.*,*ML.VRD.d.*, 1698, (1 Zilkade 1264-29 Eylül 1848).

72 *BOA.*, *İ.AZN.*, 2/21, (14 Safer 1310-7 Eylül 1892); *BOA.*, *ŞD.*, 2599/26, (14 Safer 1310-7 Eylül 1892); *BOA.*, *BEO.*, 126/9409, (30 Cemâziye'l-evvel 1310-20 Aralık 1892).

İskele olarak da adlandırılan Finike'de bir gümrük, bazı resmî yapılar, bir fırın ve kahvecinin olduğunu belirten seyyahlar, Finike'nin Elmalı'nın ana limanı olduğunu ve kış aylarında Elmalı ürünlerine açık olan tek yerin burada bulunduğunu bildirmektedirler.⁷³ Bilhassa Meis Adası'ndan gelip ticaret amacıyla Finike'ye yerleşenler başta olmak üzere,⁷⁴ sahil şeridinde yerleşen Rumlar, kereste ve tahıl ticaretiyle meşgul olmuşlardır.⁷⁵ Meis haricinde Kıbrıs, Rodos, Alanya, Isparta ve Beşkaza'dan gelerek farklı alanlarda çalışan Rumlara da tesadüf edilir. Bunlar ticaret dışında çerçi, değirmenci, bahçıvan, pabuççu olarak geçimlerini Finike'de sağlamak için gelmişlerdir.⁷⁶ Dericilik konusunda da önemli bir pazara sahip olan ve bünyesinde birçok debbağhane barındıran Elmalı'da işlenen deriler, Finike Limanı vasıtasıyla Akdeniz adalarına ulaştırılmıştır. Ancak sadece Rumlar değil, Müslüman ahaliden de kereste ve tahıl ticaretiyle ilgilenenler bulunmaktadır. Bunlar arasında eşraftan Baharzade İsmail Ağa ve tüccar Abdülhamid Efendizade Ahmed örnek olarak verilebilecek kişilerdendir.⁷⁷

XIX. yüzyıl sonlarında Finike ve Kaş'ta, kesilen ağaçların işlendiği kereste fabrikaları bulunmaktadır. Genellikle Bulgar işçilerin istihdam edildiği ve çok sayıda işçinin çalıştığı bu fabrikaların oldukça büyük olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁸

Ticaretî yapılan kerestenin dağlardan kesilmesi işiyle genellikle Tahtacı aşiretleri ilgilenmiştir.⁷⁹ Tanzimat Fermanı'nın ilanından son-

73 Spratt-Forbes, *a.g.e.*, 163-183; Texier, *a.g.e.*, 428-429.

74 *BOA., NFS.d.*, 3231, (1 Rebi'ü'l-evvel 1261-1 Mart 1845).

75 Davis, *a.g.e.*, 272.

76 *BOA., NFS.d.*, 3231.

77 *BOA., BEO.*, 3521/264012, (3 Rebi'ü'l-evvel 1327-25 Mart 1909); *BOA., BEO.*, 3547/266008, (23 Rebi'ü'l-âhır 1327-14 Mayıs 1909); *BOA., BEO.*, 303/22703, (18 Rebi'ü'l-âhır 1311-29 Ekim 1893).

78 Finike'nin Yalnız Köyü'nde yaşanan bir hırsızlık ve darp hadisesinde Fabrika çalışanlarından 70-80 Bulgar işçinin ifadelerine başvurulması hakkında bkz., *BOA., DH.MKT.*, 2158/56, (27 Şaban 1316 -10 Ocak 1899); *BOA., İ.DH.*, 1361/1316-Ş-45, (18 Şaban 1316-1 Ocak 1899); *BOA., BEO.*, 826/61906, (4 Ağustos 1312-16 Ağustos 1896); *BOA., BEO.*, 1252/93889, (20 Şaban 1316-3 Ocak 1899); *BOA., Y.MTV.*, 145/19, (4 Rebi'ü'l-evvel 1314-13 Ağustos 1896).

79 Texier, *a.g.e.*, 428; Borchhardt, *a.g.e.*, 18; İslam Ansiklopedisi, Besim Darkot

ra Ormancılık alanında da görülen yeni gelişmeler kapsamında, Teke Sancağı'nda yer alan ormanlar korumaya alınmış, 1890'lı yıllarda kereste kesimi yasaklanmıştır. Yasağa uymayan Finike Nahiyesi'ndeki aşiretler, nahiyede bulunan ûd^{80*} ağaçlarını kereste olarak satmaya devam etmişler, mahallî orman memurları da bu durumu görmezden gelmişlerdir. Söz konusu durum, Elmalı Kazası kaymakamı tarafından Dahiliye Nezareti'ne ihbar edilmiştir.⁸¹ Diğer taraftan Teke Mutasarrıflığı, yasak nedeniyle mağduriyet yaşadıkları, geçimlerini kereste kesimi ve nakliyatından sağlayan 25 bin kişinin işsiz kaldığını gerekçe göstererek Nezaret'i bilgilendirmiş ve konuyu dikkate alan yetkililer, Orman ve Maadin Nezareti ile Konya Vilayeti arasında irtibatın sağlanarak tahkikat için bölgeye memur gönderilmesini, gerekli tedbirlerin alınmasını ve ahalinin kesinlikle mağdur edilmemesini bildirmiştir.⁸² Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Meclis Azasından Hasan Basri Efendi, özellikle ormanlardaki tahribat ve kaçakçılığı araştırmak üzere bölgeye gönderilmiş, 34 gün Antalya'da, 18 gün Finike'de ikamet ederken 12 gün de ormanlarda teftişte bulunmuştur.⁸³

Kereste haricinde, zengin topraklara sahip Elmalı ovasında üretilen ve kalitesiyle dikkat çeken buğday da kervanlarla limana taşınarak gemilere nakledilmiştir.⁸⁴ Aynı zamanda buraya, bölgenin en büyük kasabası olan 12 saat mesafedeki Elmalı'ya gönderilecek bazı ticarî mallar indirilmiştir.⁸⁵

Maden bakımından da zengin olan Finike ve havalisinde, birkaç yabancı maden mültezimi tarafından, XIX. yüzyıl sonunda birçok krom ve manganez yatağı keşfedilmiştir. Keşfedilen bu madenlerin işletilme sürecince ruhsatname sahipleri arasında çıkan ihtilafların ço-

(İstanbul: MEB, 1978) C.IV, "Elmalı" maddesi, 238.

80 *Kereste imalinde kullanılan kalın ve kuru ağaç.

81 *BOA.*, *DH.MKT.*, 1727/130, (11 Şevval 1307-31 Mayıs 1890).

82 *BOA.*, *İ.HUS.*, 9-1310/Ş-015, (3 Şaban 1310-20 Şubat 1893).

83 *BOA.*, *BEO.*, 3516/263632, (27 Safer 1327-20 Mart 1909); *BOA.*, *ŞD.*, 542/37, (17 Zilkade 1329-9 Kasım 1911).

84 Cuinet, *a.g.e.*, 118.

85 Texier, *a.g.e.*, 428; Borchhardt, *a.g.e.*, 18.

zümü bir hayli zor olmuştur. Yolların gayet sarp ve düzensiz olmasından kaynaklanan zorluk nedeniyle, işletmeciler madenin Finike İskelesi'ne nakliyesinde büyük sıkıntı yaşamışlardır. Maden Memuru Ohannes Makaryan tarafından hazırlanan bir raporda, Alakır Çayı'nın 35 km kuzeydoğusunda keşfedilen krom madeninin iskeleye naklinin 100-150 kuruş, işçi yevmiesinin ise 6-10 kuruş arasında bir maliyet gerektireceği tespit edilmiştir.

Finike Nahiyesi'ndeki krom madenlerinden Avrupa'ya 4 bin ton maden ihraç edilmiştir. İki bin ton manganez madeninden ise yaklaşık 1500 tonunun işletmeci tarafından nakli, yolların gayr-ı muntazam olması ve manganez fiyatının düşük olması gibi sebeplerle gerçekleştirilememiştir. XX. yüzyıl başında Finike Nahiyesi'nin Yenice Köyü civarında bulunan manganez madeni imtiyazı Nikola Peser ve Bernar Singer adlı şahıslara verilmiştir. Ancak söz konusu madenler birkaç yıl işletildikten sonra tatil edilmiştir.⁸⁶

Yolsuzluk ve Kaçakçılık Faaliyetleri

Çok sık değiştirildiği anlaşılan Finike Nahiyesi müdürleri kimi zaman azledilmiş kimi zaman da bir diğer nahiyeye ile görev yerleri değiştirilmiştir. Kimi zaman da bölge ile uyuşmayan müdürler, başka bir kazaya tayinlerini istemişlerdir. Bu uygulama da ister istemez bir düzensizliği beraberinde getirmiştir. Finike'deki bu düzensizlik ve idaredeki gevşeklik bölgede kaçakçılık ve yolsuzluğun önünü açan amiller olmuştur. Örneğin 1896 yılında Finike'nin Alakır İskelesi Rüsumat Memuru Fehim Yaşar Efendi, gümrükten geçirilen kerestelere, tarifeden düşük fiyat takdir etmesi üzerine azledilerek para cezasına çarptırılmıştır.⁸⁷ Memuriyeti zamanında 500 kantar kömürün kaçırılmasına sebebiyet verdiği için azledilip para cezasına çarptırılan bir diğer devlet görevlisi Finike Orman Tezkire muharriri Yorgi Efendi'dir.⁸⁸

86 Bölgedeki maden yatakları işletmeleri ve yaşanan ruhsatname anlaşmazlıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hatice Durgun, "XIX. Yüzyıl'da Teke Sancağı'na Bağlı Elmalı Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1914)" (doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2014), 271-277.

87 *BOA.*, *ŞD.*, 1727/7, (21 Safer 1314-1 Ağustos 1896).

88 *BOA.*, *DH.MKT.*, 919/44, (6 Şevval 1322-14 Aralık 1904); *BOA.*, *ŞD.*, 1758/2, (6 Şevval 1322- 14 Aralık 1904).

Belediye Reisi Leonida Efendi de ismi yolsuzluğa karışanlardandır. Kendisi Finike limanına dökülen Tatlıçay ve Acıçay nehirleri arasında bulunan 66 dönüm hane arazisinin sınırlarını her sene Finike limanına ait olan araziye doğru genişletmesi üzerine, Antalya liman reisliği tarafından uyarılmıştır. Ancak uyarıyı dikkate almayan Leonida, arazi çevresindeki kazıkları denize doğru genişletmeye devam etmiştir. İşin Dâhiliye Nezareti'ne intikal etmesi üzerine Leonida'nın söz konusu kazıkları sökmesi, elindeki tapuya göre arazisi sınırlarına dönmesi emredilmiştir.⁸⁹

Kimi zaman görevli memurların çıkarları gereği devletin üst mercilerini yanıltmaya yönelik girişimlerine rastlanmaktadır. Nitekim Finike Rüşumat Memuru Hasan Fehmi Efendi 1909 yılında, Finike Limanı'ndan Sava ve Apostol isimli kaptanların gemilerine, mahallî orman memurlarının bilgisi dahilinde, büyük miktarda kaçak kömür yüklenerek hazinenin zarara uğratıldığını ve bu memurların herhangi bir kural tanımayarak gemilere yüklenecek odun ve kömürden usulsüz olarak gemi başına beş lira talep ettiklerini ve bu sebeple tüccarın mağdur olduğunu bildiren dilekçesini Konya Vilayeti'ne ileterek yardım istemiştir.⁹⁰ Ayrıca bazı tüccarların vergi vermediği gibi rüşumat daire-sini basarak kendisini tehdit ettiklerini, bu nedenle Elmalı'ya kaçmaya mecbur kaldığını bildirmiştir.⁹¹ Ancak Konya Orman Ser-müfettişliği ve Elmalı Kaymakamlığı tarafından yapılan tahkikatta söylenenin aksine rüşumat memurunun gemi başına beş lira talep etmesinden dolayı tüccarın mağduriyet yaşadığı ortaya çıkmış, gerekenin yapılması için işlemler başlatılmıştır.⁹²

Finike Limanı'nda kereste ve kömürün dışında barut, tütün, silah kaçakçılığı da yapılmıştır. Finike Limanı'nda ihtiyaç duyulan güvenlik önlemlerinin hakkıyla yerine getirilmediği gibi suçlulara ibretlik bir cezanın verilmemesinden cesaret alan kimi kaçakçılar, Finike ile yakın ticari ilişkileri bulunan Kıbrıs ve Ege adalarına kereste ve tütün kaçırarak bu adalardan barut ve silah temin etmişlerdir. Kaçakçı-

89 BOA., *DH.İD.*, 135/2, (22 Rebi'ü'l-evvel 1330-11 Mart 1912).

90 BOA., *DH.MUİ.*, 27-1/44, (8 Şevval 1327-23 Ekim 1909).

91 BOA., *DH.MUİ.*, 36-1/40, (6 Zilkade 1327-19 Kasım 1909).

92 BOA., *DH.MUİ.*, 57/33, (10 Muharrem 1328-22 Ocak 1910).

lıgın memleket asayişine etkisinin büyük olacağını düşünen Dahiliye Nezareti bu gibi olayların önünün alınması konusunda ilgili mercileri bilgilendirmiştir.⁹³

Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti, Anadolu sahillerinden yapılan kaçakçılığa engel olabilmek için tedbirleri daha da arttırmış, vilayetleri dikkatli olmaları konusunda sıkça uyarmıştır. Finike'de ikamet eden İstimat Kunduzoğlu ve arkadaşları tarafından satın alınan Yunan bandıralı ufak bir vapurun Kalamaki (Kalkan), Meis ve Finike arasında sefere başladığının haber alınması üzerine Dahiliye Nezareti, Konya ve Aydın vilayetlerini kaçakçılığa meydan verilmemesi konusunda uyarmıştır.⁹⁴ 1912 yılında İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'tan Sadaret'e ulaştırılan resmî bir evrakta, Kaptan Praşkeve Andoni'nin idare ettiği *Pane Rimyodi* isimli bir geminin Finike ve Meis'e uğrayarak oradan Kıbrıs'ın Leymosun (Limasol) limanına buğday ve arpa çıkardığı tespit edilmiş, aynı tarihlerde diğer bir Hıristiyan gemisinin de Leymosun limanından un alarak Girit'e naklettiğinin haber alındığı bildirilmiştir. Kıbrıs'a ve Girit'e götürüleceği söylenerek gemilere yüklenecek zahirenin bir suretle Yunanistan'a sevk edileceğinin kesin olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı hükümeti tarafından zahire ihracının yasaklanıp yasaklanmadığı konusunda kendilerine bilgi verilmesi istenmiş ve Sadaret, savaş hali dolayısıyla zahire ve hububat yasağının Kıbrıs adasında uygulanmayacağını belirtmiştir.⁹⁵

İtalyanların Rodos ve Oniki adaları işgali sırasında, Anadolu limanlarından işgal altındaki adalara ve diğer yerlere yapılacak olan zahire ve hayvan ihracından %40 oranında teminat akçesi alındıktan sonra izin verilmesi uygun görülmüştür.⁹⁶

93 *BOA., DH.MUL.*, 2-5/6, (23 Zilhicce 1327-5 Ocak 1910). Finike İskelesinde 1901 yılında Giritli Vasil'in kayığında kaçak olduğu tespit edilen 4 tütün balyası, bir gara tüfeği, 20 fişek ele geçirilmiş olup birkaç gün sonra denizden dalgıçlar tarafından 4 gara tüfeği, 204 fişek, bir deste dinamit fişeği, iki kutu kapsül daha çıkarılarak el konulmuş, adı geçen kaçakçı ise tutuklanmıştır, bkz. *BOA., DH.MKT.*, 2539/62, (20 Cemâziye'l-âhır 1319-4 Ekim 1901).

94 *BOA., DH.İD.*, 75-1/73, (10 Şevval 1330-22 Eylül 1912).

95 *BOA., KB.MAA.FE.*, 7/49/45, (28.11.1912).

96 *BOA., DH.SYS.*, 112-19/34-7, (12 Şubat 1328-25 Şubat 1913).

Aynı tarihlerde yaşanan bir diğer yasalara aykırı işlem posta kaçakçılığı konusundadır. Finike iskelesine yanaşan Amerika Kumpanyası'na ait *Nevada* isimli vapurun kaptanı elinde, açık bir torbada görülen bazı evrak ve mektuptan duyulan şüphe üzerine araştırma başlatılmış ve kaptanın posta kaçakçılığı yaptığı anlaşılarak gereken cezanın verilmesi için hakkında muamele başlatılmıştır.⁹⁷

Finike'de kaçakçılık yanında eşkıyalık olaylarına da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu vakalardan biri 1861 yılında gerçekleşmiştir. İğdir Kazası ahalisinden ve eşkıya takımından olan Molla Mustafa ve kardeşi İsmail ile Kara Mustafa oğlu Hüseyin adlı şahıslar, tüccarları rahatsız etmelerinin yanında bir zaptiyeyi de öldürerek parasını çalmışlardır. Bir türlü ele geçirilemeyen eşkıyalar bir müddet sonra Finike'de ortaya çıkmışlar ve eylemlerine burada devam etmişlerdir. Finike Kazası müdürü tarafından yakalanmaları için çalışma başlatılmış ancak eşkıyalar teslim olmadıkları gibi görevlilere ateş açmışlardır. Girilen silahlı çatışma sonucu Hüseyin öldürülürken diğer ikisi memlekete kaçmayı başarmıştır. Hanelerini kuşatan güvenlik güçlerine yine teslim olmayarak mukavemet gösteren eşkıyalar öldürülerek etkisiz hale getirilebilmiştir.⁹⁸

Aynı sene yaşanan bir başka eşkıyalık olayının faili Kaş Kazası ahalisinden ve yine eşkıya taifesinden Ali isimli şahıstır. Adı geçen kişi, Yozgat Köyü ahalisinden Altıparmak lakaplı kahyanın karısını zorla kaçırmak için birkaç ay alıkoymuştur. Bunun yanında her gün çobanlardan bir keçi çalmak, bazı köylerden silah toplamak ve 18 kişilik ekiyle Finike'nin Ernez Köyü'nü basıp Topal Ahmet'in eşyalarını gasp etmek gibi birçok uygunsuz fiile cüret etmesi nedeniyle yakalanması için emir verilmiştir. Ancak zaptiyelere silahla karşılık vermesi üzerine vurularak öldürülmüştür. Elebaşı Ali'nin öldürülmesinin ardından firar eden refiklerinin de yakalanması için çalışma başlatılmış, bunun yanında kardeşi Yusuf ve bunlara ekmek temin eden değirmencinin de yardım ve yataklıktan dolayı sorgulanmaları istenmiştir.⁹⁹

97 BOA., *DH.İD.*, 145-1/49, (3 Recep 1331-8 Haziran 1913).

98 BOA., *A.MKT.UM.*, 448/44, (1 Recep 1277-13 Ocak 1861)

99 BOA., *A.MKT.UM.*, 452/79, (22 Recep 1277-3 Şubat 1861).

Sonuç olarak verimli ovasından elde edilen mahsulatı, bol akar-suları, geniş ormanlık alanları ve limanı dolayısıyla faal bir ticarî hayatı olan Finike'nin bu önemine karşılık; etrafının dağlık ve sarp olması, düzenli işlek bir yolunun bulunmaması, merkezi idarenin bölgede etkisini çok fazla hissettirememesi, nahiye müdürlerinin çok sık değişmesi gibi nedenler, devlet memurlarının usulsüzlükleri başta olmak üzere bölgede birçok yolsuzluk ve eşkıyalık faaliyetinin yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim XIX. yüzyılda Finike ile merkezî hükümet arasında yapılan yazışmaların büyük çoğunluğu, havalide meydana gelen yolsuzluk, kaçakçılık, eşkıyalık gibi konulardan ibarettir.

Teke bölgesinin batı cenahında yetişen kaliteli ağaçların bulunduğu ormanlardan elde edilen kereste ve kömür, Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerine ve adalara ihracatın temel dayanağını oluşturmuştur. Ayrıca Finike'nin bağlı bulunduğu Elmalı Kazası'ndan Finike İskelesi'ne taşınan zahire, bu mahsullerin temini için Anadolu sahillerine bağımlı olan adalara gönderilmiştir.

Elmalı-Finike arasında sosyo-ekonomik, kültürel vb. birçok konuda görülen yakın ilişki yüzyıllarca sürmüştür. Evliya Çelebi'nin anlatımlarından Elmalı'nın gölgesinde bir yerleşim olduğu izlenimi veren; kethüda yeri, naibi ve müftüsünün Elmalı'da olduğu bildirilen Finike, XIX. yüzyıla gelindiğinde de mevcut durumun dışına çıkamamış ve bir aralık kaza merkezi yapılması düşünülmese rağmen, XX. yüzyıl başlarına kadar Elmalı'nın nahiyesi olarak kalmaya devam etmiştir.

Dönemin haritalarında tesadüf edildiği üzere havalinin en önemli nehirlerinden olan ve kereste taşımacılığında da fazlasıyla istifade edilen Alakır Nehri'nin bir diğer adı olan Leymos/Limos isminin, Kıbrıs'ın en önemli liman şehirlerinden biri olan Leymosun (Limasol) adıyla benzerlik göstermesi kanaatimizce ada ile Finike limanı arasındaki ticari faaliyeti doğrulamaktadır.

TABLolar**Tablo 1: Finike İskelesi'nden Alınması Uygun Görülen Antalya Rıhtımı Rüşum Tarifesi**

Eşya/Mahsul İsmi	Mülâhazat	Kuruş	Para
Makarna çeşitleri	Her sandığından	-	20
Hurma	Her zenbilinden	-	20
Mamul ve gayr-ı mamul demir	Her kantarından	-	10
Müstamel ve cedid çuvalar	Her yüz adedinden	-	20
Soğan	Her yüz kıyye çuvalından	-	5
Değirmen taşı	Her adedinden	1	-
Değirmen ve fabrika altı demir ve tahta	Her yüz kıyye-i atik ve küsurundan	-	20
Her nevi Frenk kremidi ve tuğlası	Her bin adedinden	5	-
Her nevi yerli kiremit ve tuğla	Her bin adedinden	1	-
Kum, çakıl taşı ve toprak	Her ma'üne yükünden	2	-
Efrenç kerestesi	Her metre mûka'abından	5	-
Karpuz ve kavun	Her kayığından	3	-
Balkon mermeri ve merdiven ayağı	Her adedinden	1	-
Mezar taşı	Her adedinden	1	-
Kıbrıs mermeri	Her adedinden	-	20
Kara sığır ve manda	Her re'sinden	-	30
Keçi, koyun ve kuzu	Her re'sinden	-	20
At, kısrağ ve ester	Her re'sinden	-	10
Merkeb ve tay	Her re'sinden	1	-
Yumurta	Her bin adedinden	1	-
Palamut	Her atik kantarından	1	-
Revgan-ı sade	Her yüz kıyyesinden	1	-
Ham ipek ve mensucatdan	Her yüz kıyyesinden	1	-
Yapağı ve pamuk	Her yüz kıyyesinden	-	10
Çanak ve çömlük	Her yüz kıyyesinden	-	10
Kepek	Her yüz kıyyesinden	-	1
Şeker, revgan-ı zeytin ve alçı	Her yüz kıyyesinden	-	10
Pirinç ve bulgur	Her yüz kıyyesinden	-	5

Tütün ve tönbekiden	Her yüz kıyyesinden	-	20
Cam	Her sandığından	-	20
İspirto	Her yüz kıyyesinden	2	-
Kuru üzüm	Her kantarından	-	20
Kereste	Her metre müka'abından	5	-
Patates	Her bin kıyyesinden	-	1
Saman	Her bin kıyyesinden	-	1
Portakal ve limon	Her sandığından	-	5
Kükürt	Her kantarından	-	2
Meyan kökü	Her yüz kıyyesinden	-	2
Sirke	Her yüz kıyyesinden	-	2
Hazır elbise	Her sandık ve denkden	5	-
Maden kömürü	Yedi bin kıyyesinden	1	-
Hinta, şair, yulaf vesaire	Her keyl-i asitaneden	-	1
Çimento	Her fiçısından	-	10
Kara boya, şap, klay ve çinko boya	Her yüz kıyyesinden	-	20
Revgan-ı gaz	Her sandığından	-	5
Mısır'dan gelen ham deriler	Her adedinden	-	10
Çelik ve kurşun	Her ellişer kıyye ve küsurundan	-	10
Sabun	Her yüz kıyye-i atik ve küsurundan	-	20

Kaynak: BOA., ŞD., 1756/13; BOA., İ.DH., 1424/20.

KAYNAKÇA**A) Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

BOA., A.MKTUM., 356/65; 448/44.

BOA., BEO., 126/9409; 303/22703; 826/61906; 1252/93889;
2373/177944; 3516/263632; 3521/264012; 3547/266008;
322300/4298.

BOA., C.DH., 83/4130.

BOA., C.SH., 27/1341.

BOA., DH.İ.UM.EK., 90/70.

BOA., DH.İD., 75-1/73; 145-1/49.

BOA., DH.MKT., 499/28; 919/44; 996/62; 1727/130; 1989/113;
2158/56; 2342/127; 2539/62; 2559/78.

BOA., DH.MUI., 2-5/6; 27-1/44; 36-1/40; 57/33.

BOA., DH.TMIK.S., 20/14; 23/39.

BOA., HAT., 31426/A-637.

BOA., HRT.h., 387/9.

BOA., İ.AZN., 2/21.

BOA., İ.DH., 1361/1316-Ş-45; 1424/20.

BOA., İ.HUS., 9-1310/Ş-015.

BOA., İ.ŞD., 41/2164; 91/5429.

BOA., KB.MAA.FE., 7/49/45.

BOA., ML.VRD.d., 1698.

BOA., ML.VRD.TMT.d., 10022; 10024; 10033.

BOA., MV., 235/5.

BOA., NFS.d., 3132; 3193; 3199; 3216; 3231.

BOA., ŞD., 542/37; 1727/7; 1756/13; 1758/2; 1714/18; 1766/25;
2599/26.

BOA., YA.HUS., 393/2.

BOA., YA.RES., 93/82.

BOA., Y.MTV., 145/19.

B) Konya Vilayet Salnamesi

KVS., 1285, Def'a 1; *KVS.*, 1286, Def'a 2; *KVS.*, 1287, Def'a 3; *KVS.*,

1288, Def'a 4; *KVS.*, 1289, Def'a 5; *KVS.*, 1290, Def'a 6; *KVS.*, 1312, Def'a 26; *KVS.*, 1322, Def'a 29; *KVS.*, 1332, Def'a 30.

C) Kitap ve Makaleler

- Ahmet Refik. "Hazine-i Evrak Tedkikatı: Fatih Zamanında Teke İli". *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* 14:79/2 (1340): 65-76.
- Ahmet Refik. *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*. İstanbul: Enderrun Kitabevi, 1989.
- Ak, Mehmet. "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/17 (2011): 254-268.
- Akbal, Fazıla. "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten C.XV/60* (1951): 617-628.
- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâli İsyanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Armağan, Abdüllatif. "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri". *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi* 18/1 (2011): 273-293.
- Armağan, Latif. "XVI. Yüzyılda Antalya". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/38 (2005): 93-111.
- Arslan, Murat. "İ.Ö 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve KilikiaTrakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları". *Adalya VI* (2003): 91-116.
- Bayık, Hüdayi. *Kaş Tarihi*. Ankara: Ankara Gazeteciler Cemiyeti, 1982.
- Beden, Aydın. "1854-1859 Tarihleri Arasında Antalya (8 No'lu Antalya Şer'iyye Sicilleri Defterine Göre)". Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2004.
- Borchhardt, Jürgen. *Limyra Zemuri Taşları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.
- Cuinet, Vital. *Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-mineure, L'Anatolie centrale Angora, Koniah, Adana, Mamouret-ul-Aziz, Sivas*. C.VI, İstanbul: 1894.
- Çevik, Nevzat. "Rhodiapolis ve Kumluca Sınırları İçindeki Diğer Antik Yerleşimler". *Kumluca Rhodiapolis* (2008): 13-72.
- Davis, E.J. *Anadolu, XIX. yüzyılda Caria, Phrygia, Lycia ve Pisidia'nın Bazı Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*. Çev., Funda

- Yılmaz. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2006.
- Durgun, Hatice. “Teke Sancağı’nın Batısında Telgraf Hattı Tesisinin Gelişimi: Elmalı Örneği”. *HÜTAD* 11/21 (2014): 67-85.
- Durgun, Hatice. “XIX. Yüzyıl’da Teke Sancağı’na Bağlı Elmalı Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1914)”, Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2014.
- Erdem, İlhan. “Ortaçağ Sonlarında Likya Levant Ticareti ve Türkmenler (12.-15. Yy.)”. *III. Uluslar arası Likya Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri* (07-10 Kasım 2005), C.I (2006): 243-251.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 9. Kitap, Haz. Y.Dağlı-S.A.Kahraman R.Dankoff. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Güçlü, Muhammet. “Doğu Akdeniz’de Bir Liman Kenti: Finike”. *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*. (2011): 415-441.
- Güçlü, Muhammet. “Müstakil Teke (Antalya) Sancağı’nın Kurulması ve İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge”. *Adalya* II (1997): 290-300.
- Güçlü, Muhammet. “XIII.-XX. Yüzyıllar Arasında Kumluca Bölgesinin Tarihi Gelişimi”. *Kumluca Rhodiapolis* (2008): 113-130.
- Güçlü, Muhammet. *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*. Antalya: Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yay., 1997.
- İslam Ansiklopedisi. Besim Darkot. IV. Cilt. İstanbul: MEB, 1978, “Elmalı” maddesi, 238.
- İslam Ansiklopedisi. Şehabettin Tekindağ. C.12/1. İstanbul: MEB, 1979. “Teke-Oğulları” maddesi 128-133.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: TVYY, 2003.
- Köse, Ensar. “18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahilleri’nde Ticaret”, *Cedrus* I (2013): 299-328.
- Küçükaşçı, Mustafa S.. “VII.-XII. Yüzyıllarda Likya’ya Arap İlgisi”. *III. Uluslar arası Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri* (07-10 Kasım 2005), C.I, (2006): 375-383.
- Moğol, Hasan. *XIX. Yüzyılın Başlarında Antalya*. Ankara: Mehter Yayınları, 1991.
- Saraçoğlu, Hüseyin. *Akdeniz Bölgesi*. İstanbul: MEB, 1989.

- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Spratt, T.A.B. ve Forbes, Edward. *Milyas, KibyrisveLikya'da Yolculuklar*. Çev., Doğan Türker. Antalya: AKMED, 2008.
- Tekindağ, Şehabettin. “Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 3 (1967): 34-39.
- Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. C.III Çev., Ali Suat. Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2002.
- Tızlak, Fahrettin. “Teke Eli'nde Sosyal Karışıklıklar”. *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu* (18-19 Aralık 2003) (2006): 27-50.
- Tızlak, Fahrettin. “Tekelioğlu İsyanı”. *XIII Türk Tarih Kongresi* (4-8 Ekim 1999) C.III/I (2002): 237-254.
- Tızlak, Fahrettin. “Türk hakimiyetinde Teke Yöresinin Sosyal Tarihi, (XX. yüzyıla Kadar)”. *Dünden Bugüne Antalya* C.4 (2010): 153-163.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: TTK, 2011.
- Witteck, Paul. *Menteşe Beyliği 13.-15. Asırda Garbî Küçük Asya Tarihi-ne Ait Tetkik*. Çev., Orhan Ş. Gökyay. Ankara: TTK, 1986.
- Yılmaz, Leyla. *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*. Ankara: TTK, 2002.
- Yurt Ansiklopedisi. “Antalya” maddesi. 2 cilt. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982.

Ulûm Gazetesi'nde Yer Alan Bilgilere Göre 1869 Senesinde Mısır'ın Vaziyeti (Ali Suavi'nin Gözünden)

Situation of Egypt in 1869 According to Ulûm Journal's Information (Ali Suavi's Point of View)

Sevda Özkaya

Öz

Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devlet yapısına ilk ciddi muhalefetin temsilcisi kabul edilen “Yeni Osmanlılar” ın (Genç Türkler-Jön Türkler) çalışmalarının inkar edilemez ölçüdeki etkileriyle ortaya çıkmıştır. Bu gurup içerisinde dönemin önde gelen aydınları, devlet adamları bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti’ni kurtarmak hedefi için ileri sürdükleri fikirlerini anlatmanın ve yaymanın en etkili yolu ise basındı. İşte bu süreçte Ulûm Gazetesi, muhalif bir kişilik olan Ali Suavi'nin Paris'te çıkarmış olduğu ve daha çok kültürel, iktisadi meseleleri ele aldığı bir gazetedir. Mısır meselesinin tam manasıyla uluslararası bir boyut kazandığı bu dönemde Ulûm Gazetesi'nde Ali Suavi önemli bilgiler vermekte ve fikirlerini ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali Suavi, Ulûm Gazetesi, Mısır, İktisat.

Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sozkaya@kastamonu.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 31.01.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.288623

Abstract

The Constitutionalism Period, arose with the undeniable effects of a new group called “The Young Ottomans” (Young Turks) which is known as the first serious opposition to the Ottoman State structure. That group included important intellectuals and statesmen of the period. The press was the most effective way of telling and spreading their ideas for the aim of rescuing the Ottoman State. Right in that period, Ulûm Journal was a press organization which Ali Suavi, who was an opponent character, published in Paris and mostly dealt with cultural, and economic issues. In that period in which Egypt issue gained exactly an international dimension, Ali Suavi was giving important data and telling his ideas in Ulûm Journal.

Keywords: *TAli Suavi, Ulûm Journal, Egypt, Economy.*

Giriş

XIX. yüzyıl, dünya tarihinde önemli yere sahip tüm devletler için ciddi dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı, yenileşme çalışmalarının kurtarıcılığına inanılan bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti için Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile açık ve net olarak batılı tarzda yenilik hareketlerine girilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatını durdurmak gayesi güdülmüştür. İlerleyen zaman içerisinde Avrupa'da gelişen ve yayılan milliyetçilik akımının tesiri, anayasalı, meşrutî parlamenter rejimlerin benimsenmiş olması Osmanlı aydınlarını etkilemiştir. Meşrutiyet'e giden süreç böylece şekillenmiştir.

“Yeni Osmanlılar” cemiyetinin de bu dönemde ortaya çıktığını ifade etmeliyiz. Her birinin gayesi Osmanlı Devleti'ni kurtarmak olan çoğu yazarlardan oluşan bu kimseler ilk ciddi ve örgütlü muhalefeti temsil etmişlerdir¹. Ancak bir cemiyet halinde faaliyet göstermeleri Mustafa Fazıl Paşa'nın sayesinde olmuştur.

Mustafa Fazıl Paşa, Jön Türk hareketinin lideri olarak kendisini tanıtmıştır. Bu sebeple basın faaliyetlerinin hamiliğini de kendisi üstlenmiştir. Yeni Osmanlılar, basın faaliyetlerine büyük önem vermişler ve fikirlerini, eleştirilerini bu yolla yaymayı hedeflemişlerdir². Osmanlı yönetimine karşı olan muhalif tutumunun temelinde yatan sebepler şöyle özetlenebilir; Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. İstanbul'da birçok önemli görevde bulunmakla birlikte Sadrazam Fuad Paşa ile ters düşmesi sonucu görevlerinden uzaklaştırılmış ardından Mısır'da verâset usulünün değişmesi ile Mısır Valisi olma hakkını kay-

1 Mustafa Fazıl Paşa'nın çağırısı üzerine Paris'e kaçan yazarlar burada “Yeni Osmanlılar (Jön Türk) Cemiyeti”ni kurmuşlardır. Gençlik tabiri bu yıllarda yenileşmek, hürriyet ve demokrasi kavramlarını ifade eden siyasi bir mana kazanmış bulunmaktaydı. Bu sebeple adı geçen cemiyet de bu kavramlar üzerinden “Genç Türkler, Jön Türkler, Yeni Osmanlılar” adlarını benimsemişlerdir. Dikkat çekici olan bir başka husus ise Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaç edinen aydınlar aynı zamanda Türklük kavramını da işlemeye başlamışlardır. Milliyetçiliğin bu cemiyet mensupları üzerindeki etkisinin sonuçlarından biridir. Bu kişiler arasında Namık Kemal ve Ali Suavi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK., Ankara, 2000, s. 149-158, Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, 2013, s. 34-38.

2 Paşa tarafından sermayesi sağlanan başlıca Jön Türk gazeteleri şunlardır; Muhbir, Hürriyet, Ulum, Fecir.

betmiştir. Böylece Avrupa’da ve İstanbul’da bir takım yenilikçi çevrelerle iletişime geçmiştir³. İstanbul’da bulunan yenilik taraftarları tehlikeli bulunarak sürgüne gönderilmişlerdir, Ali Suavi Kastamonu’ya sürülmüş Namık Kemal ve diğerleri de taşra memuriyetlerine atanmışlardır. Mustafa Fazıl Paşa’nın daveti üzerine Paris’e geçmişlerdir. Böylece özgür bir biçimde düşüncelerini ifade etme imkânı bulmuşlardır⁴. Paşa’nın liderliğinde yapılan toplantılarda ıslahat programı uygulanması için çalışılmasına karar verilmiş, Jön Türk Cemiyeti’nin on üç maddelik tüzüğü hazırlanmıştır. 1867 sonlarında ise Padişah tarafından affedilerek İstanbul’a dönme izni almıştır. Jön Türklere maddi desteğini sürdürmüştür⁵. Paşa’nın kendisini affettirmiş olması Ali Suavi tarafından hoş karşılanmamış hatta gazete çıkarmaya devam etmesi için gönderilen parayı da reddetmiştir.

Ali Suavi, Jön Türk hareketi içerisinde ilgi çekici bir karakterdir. Cemiyetle kısa süre sonra fikir ayrılığına düştüğü bilinmektedir. Çok dindar bir kimse olduğu ve İslam şeriatı üzerinden yeniliklerin yapılmasını savunduğu için Namık Kemal gibi kimselerle fikir ayrılığına düştüğü ifade edilmekle birlikte Paris’te *Ulûm Gazetesi*’ni çıkardığı dönemde ilk kez bir Türklük fikrini öne süren de yine O’dur. Mustafa Fazıl Paşa’nın affedilmesinden sonra İstanbul’a dönenlerle birlikte hareket etmemiştir. Basın hayatına ülke dışında devam etmiştir⁶. Söz konusu dönemde Mısır konusunda oldukça önemli gelişmeler yaşan-

3 Mustafa Fazıl Paşa’nın sadece intikam hisleri ile ihtilalcileri desteklediği pek çok kaynakta ifade edilmekle birlikte kendisinin Osmanlı Devleti’nde yenilikler yapılması gerektiği yönündeki fikirlerinin sadece buna isnat edilmesinin haksızlık olacağı Bernard Lewis tarafından ifade edilmektedir. Zira Paşa, devletin sıkıntılarını açık bir dille ifade etmiş ve reform önerilerinde bulunmuştu. Bkz. Lewis, *a.g.e.*, s. 152. Ayrıca Mustafa Fazıl Paşa hakkında bkz. Yüksel Çelik, “Mustafa Fazıl Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY, İstanbul, s. 301.

4 Akşin, *age.*, s. 35.

5 Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e hitaben yazdığı mektubun ayrıntıları ve reform teklifleri için bkz. Şit Tufan Bozpinar, “Mustafa Fazıl Paşa”, *TDV. İA.*, yıl: 2006, cilt: 31, sayfa: 300-301.

6 Ali Suavi’nin eğitimi konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte pek çok önemli görevde bulunduğu, kuvvetli bir hatip olduğu, dini ilimlere hakimiyeti, eğitim konusunda dikkate değer görüşleri dile getirdiği bilinmektedir. Dönemin siyasi ve sosyal meselelerine eğilmiş ve yazılar yazmıştır. Hayatı ve görüşleri konusunda bilgi için bkz. Abdullah Uçman, “Ali Suavi”, *TDV. İA.* yıl: 1989, cilt: 2, sayfa: 445-448.

makta ve dönemin yazarları bu konuya ilgi göstermekteydiler. İşte Ali Suavi de Mısır meselesinden dolayı *Muhbir*'de Âli Paşa'yı ağır bir dille eleştirdiği için gazete bir ay süre ile kapatılmış hatta Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesi bu sebeple olmuştu. Paris'te çıkardığı *Ulûm Gazetesi* ise daha çok bir ilim ve fikir gazetesi niteliği taşımaktaydı. Bu gazete 1869-1870 yılları arasında 25 sayı olarak çıkmıştır.

Anlaşılabacağı üzere XIX. Yüzyıl yeni fikirlerin tartışıldığı, Fransız Devrimi'nin etkilerinin artık Osmanlı toplumu ve aydınları arasında izlerinin görülmeye başlandığı, idari, iktisadi ve sosyal sahalarda batılı tarzda yeniliklerin kaçınılmaz bir biçimde yaşandığı bir dönemdir. Böylesine renkli ve karmaşık olan bu yüzyılın Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen, meşgul eden en önemli meselelerinden birisi de Mısır meselesidir.

Mısır bir Osmanlı toprağı haline geldiği dönemden itibaren devlet için önemli olmuştur. Çünkü öncelikle bereketli toprakları sebebiyle bir gelir kaynağıdır. Mehmet Ali Paşa'nın Memluk nüfuzunu kırarak bölgede hakimiyeti ele geçirmesinden ve Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya başlamasından itibaren ise Avrupa'nın büyük devletlerinin dikkatlerini üzerinde toplamıştır. Mehmet Ali Paşa Mısır'da, Osmanlı Devleti merkezinden daha evvel gerek orduda gerek eğitimde ve gerekse iktisadi sahada gerçekleştirdiği modernleşme faaliyetlerinde Batı'yı örnek almış ve Batılı uzmanlardan faydalanmıştır. Bu açıdan bakıldığında XIX. Yüzyılda yenilikçi Osmanlı aydınlarının Mısır'a ilgi göstermiş olmaları anlaşılır bir hal almaktadır.

Aydınlanma dönemi yaşayan her toplumda tercüme faaliyetlerinin önemli etkisinin olduğu bilinmektedir. Zira bu faaliyetler sayesinde öncelikle aydınlar, devlet adamları ve daha sonra toplum yeni fikirleri, gelişmeleri, yönetim biçimlerini, tarihi inceleme ve karşılaştırma imkanı bulmuşlardır. İşte Mehmet Ali Paşa'nın faaliyete geçirmiş olduğu Bulak Matbaası bu bakımdan önemli hizmetler vermiştir. Yine açtığı okullar, Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler, Paris'te faaliyet gösteren Mekteb-i Mısriye bize bu bölgede modernleşmenin sağlam temellere dayandığını ve dolayısıyla ilerleyen zaman içerisinde Osmanlı toplumunda yenilikçi, devrimci muhalif gurubun bölgeye ilgi gösterdiğini görmekteyiz. Aynı şekilde Avrupalı devletler ise önemli bir gelir kay-

nağı ve Hindistan yolu üzerinde bulunan Mısır'da böylesine gelişmelerin yaşanmasından ve Mehmet Ali Paşa'nın kudretli yönetiminden rahatsızlık duymuşlardır. Ayrıca 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile bölge uluslararası rekabetin önemli bir sahası haline gelmiştir⁷. Bu rekabetin sebebi ve sonuçları araştırmamızın doğrudan konusu olmamakla birlikte Ulûm Gazetesi'nde bu döneme dair verilen bilgiler de yer almaktadır. Çünkü 1869 senesi hem Osmanlı Devleti için hem İngiltere ve Fransa gibi Avrupa'nın sömürgeci devletleri için hem de Mısır için son derece önemli bir tarihi ifade etmektedir. Kanalın açılışı ile beraber her biri için yeni sorunlar ve gelişmeler söz konusu olmuştur. Öncelikle Mısır'da büyük bir borçlanma ve mali iflas bunun neticesi ve birçok olayın başlangıcıdır.

XIX. yüzyılda Mısır'ın vaziyeti hakkında Ali Suavi ve Ulûm Gazetesi'nde yer alan yazılar daha önce herhangi bir çalışmada kaynak olarak kullanılmamakla birlikte Ali Suavi ve Jön Türklerin Mısır'a bu dönemde oldukça yoğun bir şekilde ilgi göstermeleri tesadüfi değildir. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesinde basın alanında fikirlerini ve Osmanlı Devleti'ne eleştirilerini ifade etme imkanı bulan bu hareket, XIX. Yüzyılda Mısır'ın Avrupa'nın ve Osmanlı Devleti'nin başlıca meselelerinden biri haline gelmiş olması sebebiyle bölgeye ve buraya yönelik politikalara ilgi göstermiştir. Bilhassa Mısır'ın bu dönemde yaşadığı iktisadi buhranın, sosyal ve siyasi değişimlerin Jön Türkler tarafından nasıl değerlendirildiğine dair Ali Suavi'nin yazıları iyi birer örnek teşkil etmektedir.

Ulûm Gazetesi'nde Yer Alan Bilgilere Göre 1869 Senesinde Mısır'ın Vaziyeti:

Devlet ve toplum hayatında iktisadın etki etmediği bir alan olmadığı göz önüne alındığında yenileşme hareketlerini de öncelikle iktisadi bakımdan ele almak doğru görünmektedir. İktisat, birey ve toplum hayatını doğrudan etkileyen bir özellik göstermektedir. İnsanın karnını doyurma güdüsü, hayatta kalma ve geçimini sağlama güdüsü onu ön-

7 Süveyş Kanalı sebebi ile Doğu Akdeniz'de yaşanan rekabet hakkında bkz. Sevda Özkaya, *Süveyş Kanalı XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre)*, İstanbul, 2016.

celikle iktisadi faaliyetlere yönlendirir. Böylece kişiler arasında meydana gelen iktisadi ilişkiler, alış veriş, ticaret gibi toplumsal bir meseleye ve bir devlet meselesine dönüştürür. Zira devletlerin de varlığını sürdürmesi, yöneticilerin iktidarı elinde bulundurabilmelerinin başlıca kurallarından birisi halkın refah seviyesini en iyi duruma getirmektir. Bu açıdan bakıldığında görülecektir ki; reform hareketleri bizim tarihimiz açısından hep askeri sahada başlamış gözükse de iktisat devlet adamlarını sürekli bir biçimde meşgul etmiştir. Özellikle de söz konusu bölge Mısır gibi ticaret, ziraat, su yolları gibi hususlarda önemli kaynaklara sahip bir bölge olunca öncelikli bilgiler de iktisadi vaziyet hakkında olmaktadır. Yukarıda değindiğimiz üzere söz konusu yüzyıl Mısır için dışta büyük devletlerin çıkar hesaplarının yoğunlaştığı, içerde yöneticilerinin Avrupalı olmak adına yaptıkları yenilikler sebebiyle çalkantılı bir dönemdir. Afrika'da bir Avrupalı devlet yaratma hayali peşinde koşan Hidiv İsmail Paşa döneminde gerçekten birçok atılım yapılmakla birlikte masraflar iflası beraberinde getirmiştir. Bölgede yaşanan iktisadi gelişmeler nüfus hareketlerine de yansımıştır;

1869 tarihli Ulûm Gazetesi'ne göre Mısır'ın nüfusu şöyledir;

“Toplam nüfusu	7.465.000
Büyük Şehirlerin Nüfusu	
<i>Kahire</i>	82.348
İskenderiye	180.796
<i>Dimyat</i>	57.000
<i>Tanta</i>	55.000
<i>Asyut</i>	30.000
<i>Reşid</i>	21.130
<i>Süveyş</i>	15.000
<i>Bâb-ı Said</i>	10.000” ⁸

Mısır'ın nüfusu ile ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı veriler yer almaktadır⁹. Ancak bütün kaynaklarda sanayileşme, her alanda mo-

8 Ali Suavi, “Mısır İstatistiği”, *Ulum Gazetesi, Sayı 11, Paris, Trouville, 1286 (1869), s. 668-670.*

9 Kahire'nin nüfusu XVI. Yüzyılın ortasında 200.000, XVII. Yüzyılın sonunda 300.000 olarak verilmektedir. Bkz. Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, 2003, s. 283. XIX. Asrın başlarından itibaren nüfus hızlı bir artış göstermiş-*

derneşme faaliyetleri neticesinde XIX. Yüzyılda Mısır'da önemli bir nüfus artışı gözlenmektedir. Ali Suavi'nin verdiği rakam diğer kaynaklardaki rakamlarla uyumludur. 1871 tarihli Mısır sâlnâmesindeki nüfus bilgileri Mısır'daki nüfus artışının gerçek sebebinin yabancı göçünden kaynaklandığı bilgisini vermektedir;

1846-47 ile 1869-70 yılları arasında	Artan yabancı nüfus	99.271
Doğumlar	--	592.550
1869-70	--	5.215.065
Mısır nüfusu		
Musavva ve Sevâkin ve Sudan ve mülhakat nüfusu	--	takriben 2.784.930
--	--	8 milyon

1870 yılında toplam nüfus sekiz milyondur. 1869-1870 yıllarında dışarıdan Mısır'a gelen yabancı sayısı 133.672'dir ki bunlardan neredeyse beşte biri Mısır'da yerleşmişlerdir¹⁰. Mısır'da Avrupalıların sayısının giderek artması bölgenin Avrupa tarzı yeniliklerin yapıldığı bir alan haline gelmesinde etkili olmuştur. Bahsedilen Avrupalıların

tir. 1800 senesinde Fransız sefer heyeti tarafından 2.460.000 ve 1821'de Mehmet Ali Paşa zamanında 2.536.000 olarak tahmin edilen nüfus, 1846'da 4.476.000, 1882'de 6.813.000, 1897'de 9.734.000'dir. Bkz. Besim Darkot, "Mısır", MEB. İA, c. 8, s. 217. Bir başka kaynakta ise Mısır'ın nüfusu 1800'de 4 milyon ve 1860'da 5,5 milyon olarak gösterilmiştir. Bkz. Hourani, a.g.e., s. 318 .XIX. yüzyılın başından itibaren izlenen bu nüfus artışı, Mısır'da hayat şartlarının müsait olmasına bağlanabilir. Yapılan tahminlere göre Fransız işgali zamanından Saîd Paşa'nın valiliğine kadar nüfus, hemen hemen iki misline çıkmıştır (2.460.000'dan 4.476.000'a). Bkz. Kramers, "Mehmet Ali Devri ve İstiklal XIX. Asırdan İtibaren", MEB. İA, c. 8, s. 263. Ayrıca Mısır nüfusunda 1800-1917 yılları arasında meydana gelen büyüme şöyledir;

Yıl Nüfus

1800 2.4-3 milyon

1836 3-3.5 milyon

1871 5.250.000

1882 6.804.000

1897 9.715.000

1907 11.287.000

1917 12.751.000 bkz. Charles Issawi, The Economic History of The Middle East 1800-1914, The University of Chicago Pres, London and Chicago, 1966, s. 373.

10 Mısır Sâlnâmesi 1871, s. 3-5.

büyük bir kısmı kapitülasyonlar sayesinde çoğalmışlar ve Levantenler sınıfını oluşturmuşlardır. Farklı milliyetlere mensup Avrupalıların bir kısmı Mısır Hükümeti'nin hizmetine girmişlerdir. Bunlar arasında Fransız, İsviçreli, Avusturyalı ve İngilizler sayılabilir¹¹. Mısır'da yaşayan yabancıların sayısı yüzyılın sonunda 140 bine yükselmiştir. Bunlar özellikle ya Avrupa ve Amerika'dan pamuk üretimi için ya da 1882'de gerçekleşen İngiliz işgali sonucu gelmişlerdi ve işgal sonucunda da toprakların yüzde 15'ine ve şirketlerin büyük kısmına sahip olmuşlardır¹².

Suavi'nin "Mısır İstatistiği" ana başlığı altındaki yazısında "Mâliye, Asker, Sefâin-i Miriye, Ticâret-i Berriye ve Bahriye, Demir-yolu, Telgraf" alt başlıkları bulunmaktadır. Burada verilen bilgiler sırasıyla şöyledir;

Mâliye

Mısır'ın 10 Eylül 1868'den 9 Eylül 1869'a kadar geliri 1.458.112 kese ve gideri 941.227 kese olarak resmi kayıtlarda yer almıştır. Ülkenin borcu 23.080.797 İngiliz lirası ve Hidiv'in borcu 4,995,465 liradır. Toplam 28,076,262 (Fî Teşrin-i Evvel 1869)"¹³.

Buradaki verilerden de açıkça anlaşılacağı üzere devletin geliri borçlarını karşılayamayacak düzeydedir. Çünkü 1869 senesi Mısır için mali iflasın söz konusu olduğu bir dönemdir. Bu sene içerisinde Süveyş Kanalı'nın inşası ve açılış törenleri için yapılan masraflar borçlanmayı çok yüksek boyutlara taşımıştır. Hatta Mısır'ın işgal sürecinin böylece açıkça başladığını söylemek mümkündür. Yine Mısır Sâlnâmesinde verilen kayıtlarda da 1864'ten 1875'e kadar devletin toplam borcu 148.215.047 sterlin geliri ise 94.281.401 sterlidir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu yıllar arasında gidilen borçlanmanın büyük oranda

11 Mısır'daki yabancı nüfus hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sevdâ Özkaya, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007, Elazığ, s. 82-85.

12 Ehud R. Toledano, "Social and Economic Change in The "Long Nineteenth Century" ", *The Cambridge History of Egypt, Vol. II, Edited by M.V.Dally, Cambridge University Press, s. 252-256*.

13 Ali Suavi, "Mısır İstatistiği", *Ulum Gazetesi, Sayı 11, Paris, Trouville, 1286 (1869), s. 668-670*.

sebebi Süveyş Kanalı'dır. Borçların faizlerinin ödenmesi konusunda ise Mısır vergisinin tamamen alacaklı devletlere ödenmesi zorunluluğu doğmuştur. Mısır'ın bu kötü vaziyeti ve yabancı devletlerin müdahalesini kolaylaştıran gelişmelerin yanında İsmail Paşa'nın Babıali'yi hiçe sayan davranışları sebebiyle 1869 senesinde istikraz akdi yetkisi de dahil olmak üzere ciddi bir sınırlama getirilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti Mısır'daki hakimiyet hakkını muhafaza etmeye çalışmış ancak sorun giderek büyümüştür. Kanal yapım aşamasından başlayarak yabancı kontrolünde olmuştur. Bir Fransız kumpanyası tarafından Mısır Hükümeti'nin ağır dış borçlar edinerek açılışını yaptığı Süveyş Kanalı, geçen gemilerden bir gelir elde etmiş ise de bu gelir alacaklı devletlere aktarılmış olup en yüksek menfaati Kanal hisselerini satın alan İngiltere sağlamıştır¹⁴.

Asker

Gazete'nin bu sayısında yer alan bir diğer bilgi Mısır ordusu hakkındadır. Bilindiği üzere Mısır ordusu, Mehmet Ali Paşa döneminden başlayarak modern ve güçlü bir görünüm arz etmektedir. İsmail Paşa'nın Hidivliği döneminde de ordunun modern silahlarla donatılması ve sayısının artırılması yönünde girişimler olmuş ve Osmanlı Devleti yine hükümlerle haklarını zedeleyecek bir gelişmeyi önleyebilmek adına fermanlarla Hidiv'in asker sayısını artırabilme yetkisini sınırlandırmıştır. Ali Suavi'ni verdiği bilgiler de bu durumu doğrulamaktadır nitekim Said Paşa döneminde 21.000 gösterdiği asker sayısının İsmail Paşa döneminde 14.000'e indirildiği ifade edilmektedir;

“8.000 Piyâde
3.000 Süvâri
3.000 Topçu”.

Hemen ardından ***Sefâin-i Miriye, Demiryol ve Telgraf*** başlıkları altında verilen bilgiler şöyledir;

“...25 küçük gemi, 27 nakliye gemisi”

14 Kanal'ın yıllık geliri 13 milyon 484 bin 300 Frank olarak tespit edilmiştir. Bkz. Sevda Özkaya, *Süveyş Kanalı XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 80-85.

	<i>Ticaret-i Berriye ve Bahriye</i>	
İdhâlât	İhrâcât	
531,600,000(Mısır Guruşu)	930,700,000(Mısır Guruşu)	Fî 1868
539,600,000(Mısır Guruşu)	705,500,000(Mısır Guruşu)	Fî 1869

	<i>Mısır Limanlarına Giren Sefâin (1868)</i>	
Ton	Sefâin	
1.483.585	2616	İskenderiye Limanına
	687	Dimyad Limanına
	1084	Bab-ı Said Limanına
	435	Süveyş Limanına

Demiryol

1 Ağustos 1869 yılında, 1062 kilometre mesâfe demiryolu işlemektedir. Ulûm Gazetesi'nin 19. Sayısında 1170 ile 1175. Sayfalar arasında Ali Suavi, Mısır Demiryolları Hidiv-i Mısır İstikrâzı 1870 Miladi başlıklı yazısında demir yolları hakkında bilgi vermeye devam etmektedir. Verdiği bilgiler şöyledir;

“İşte Mısır şu resimde gösterilen demiryollarla Avrupa Memalik-i ma'mûresine heman yaklaşmıştır. Fî Ağustos 1869 işleyen yollar takriben iki yüz yirmi saatlik yol idi. Mahâzâ ol vakt Mahala'dan Dimyat'a ve Desuk'dan Dimyat'a seksen ve Tanta'dan ikinci şube Kalyub'e ve Timsah Gölü'nden Süveyş'e ve kezâ İsmâiliye'ye açılan yollar derdest-i inşâ' idi. Şimdiye dek bunların ekserisi bitdi ve bazıları bitmek

üzere. *Vâkıa* Mısır istikraz etdi deyû ta'yîb olunuyor ama bir kere de şu demiryollar ve diğer memleketi nâfia inşâat mütâla'a olundukda Mısır etdiği istikrâzı umûmen masrafından birkaç kat ziyâde fâ'idesi olacak ve istikbâlde menfa'at-i ammeden ibâret kalacak mesârife harc etmiş demek olur. *İstanbul vâridât-ı seneviyesinin heman ... istikrâzât faizlerine verir olduğu şimdiye dek yaptığı demiryollar Mısır'ın 69 ... yollarının bir rub'u-yani dörtte biri kadardır. Anlardan dahî memleketce bir fâ'ide görülmediği şöyle dursun mazarrâtı olmaktadır. Ez an cümle Bâb-ı Âli bu yolları Ecnebî kumpanyalara yüzde altı ve yedi ticâret ta'ahhüdüyle yapıldığından kumpanyalar her sene bir çok ticâret tazmînâtı alıyolar...*" yukarıda da bahsettiğimiz üzere Mısır'da borçlanma gerçekten de büyük projelerin gerçekleşmesi amacıyla yapılmıştır. **Daha 1853 tarihinde ilk demiryolu açılmıştır. 1858'de ise Kahire'den İskenderiye'ye ve Süveyş'e ulaşan bir demiryolu bulunmaktaydı**¹⁵. Bu hali ile Mısır Avrupa ülkelerini pek çoğunda bulunan tarzda bir taşımacılık sistemine sahip olmuş ve bölgede uluslararası trafik akışı Kanal'ın açılması ile hız kazanmıştır. Yani Osmanlı Devleti'nin aynı döneme rastlayan mali iflasının bu denli anlaşılabilir bir tarafı yoktur. Yazar buna vurgu yapmaktadır. Devamında; "*Fî 1867 bu demiryollar için Bâb-ı Âli 294 bin lira tazmînât-ı ticâret verdi. Hünkâr Londra'ya geldiği vakt Fuad Paşa kendinin ziyaretine gidenlere hitaben "Ecnebilere ta'ahhüdü yollar falan yapmak devletce muzır oluyor kerrâren tecrübe olundu. Bu yıl Aydın demiryolu topu topu 56 liracık ticâret etmiş üst tarafını devlet tazmîn edecek. Bu ne kadar ziyandır. Bir de buna tahammül yokdur" dediğini bizzât işiden ... bana nakl etmişidi. 6 numaralı muhbirde yazmışdım. Halbuki Aydın demiryolunun ta'ahhüd olunan tazmîni yüzde altı idi. Makale-i mezbûreyi söyleyen Fuad Paşa İstanbul'a avdetinde yüzde yedi ta'ahhüdüyle Edirne yolu mukâvelesine girildi. Meselenin garib yeri şurasıdır ki bizde demiryol yapan kumpanyalar mukâveleden hâric etrâf-ı araziyi ve sâhile karîb eden denizi zabt ederler. Bu mes'ele pek ağır şeydir dikkatli okumalı. Köstence'de İngiliz kumpanyası arazi-i vâsi'a zabtından başka limanı gasb edüb giren çıkan sefâ'inimizden para alur idi. Bâb-ı*

15 Sevda Özkaya, Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007, s. 273.

Âli ecnepleri darıltmamak için sesini çıkarmazdı ... beğenmedikleri merhûm Saffet Paşa bu meseleyi kurcaladı. Hatta ol vakt Ahmed Rasim Efendi'yi (şimdi yeni Yanya Valisi Paşa) Köstence Kâ'imakâmı yapıp gönderdiklerinde kumpanya ile uğraşmağı dahî uhdesine havâle etmişdiler. Mu'ahheren ne gürültüler oldu. Meclis-i Ahkâmda kaç kere komisyonlar oldu. Şam Valisi Raşid Paşa bu meselenin tafsilini bilir. Bu mesele garib değil mi? Bana şu daha garib görünüyor ki Bâb-ı Âli'den 15 Mayıs 1868 tarihiyle ve Fuad Paşa imzasıyla Avrupa'da süferâ vesâ'itiyle devletlere arz olunan ıslahat layihasında mestûr ki "birkaç sene zarfında bin beş yüz İngiliz mili mesafe demiryol yapılmış ve bunun yalnız bin mili Tuna Vilayetinde inşâ' kılınmıştır." İngiliz milinden murâdı acaba karış demek midir? Acâbâ bin beş yüz İngiliz mili 2400 kilometre eder Tuna'da bin mil İngilizi şimendüfer var imiş. Nerede bu? Varna'dan Rusçuk'a giden şimendüfer mi? Bu yol 225 kilometredir. Köstence'den Çernavoda'ya giden demiryolunu dahî buna zam etmek istersek 64 kilometreden ibâret olduğundan cem'an 289 kilometre eder ki iki yüz İngiliz mili bile olmaz. Nerde bin. Evet biz işleyen demiryollarını sayıyoruz. Belki Bâb-ı Âli derdest inşâ' bulunan ve imtiyâzı verilmiş olanları sayıyor fakat "İnşâ' kılınmıştır." Ta' bîr ediyor. Hele ben anlamadım biz bahsimize gelelim..." burada Bâbiâli'nin iktisat politikalarına ve beraberinde ıslahat anlayışına, Avrupalı devletlere tanınan imtiyazlara önemli bilgilerle ağır eleştiriler yönlendirilmektedir. Mısır'daki dış borçlanmanın yahut Avrupalı devletlere verilen mesela demiryolu yapımı imtiyazının Bâbiâlice büyük bir problem haline getirildiği ancak merkezde buna karşı hiç de sağlıklı bir iktisat politikası, kalkınma politikası izlenmediği de gözden kaçmamaktadır. "... Lâkin şurası tezkâra lâyıkdır ki memleket-i Osmaniye'de imtiyâzı ecneplere verilmiş de fakat hâlâ follukda yumurtası görülmemiş demiryolları için fâ'iz te'minât olmak üzere her sâl-i muvâzene defteri yirmi milyon guruşu mütecâviz-i tahsîsât göstermeğe mecbur imiş. Herşey te'minâtı bu hesab da yoğ idi. Allah cümleyi ıslah eyleye". Mısır'ın mali iflasının sebepleri çeşitli ve açık olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde Duyun-ı Umumiye idaresine giden sürecin bir de bu gözle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bundan sonra yazıda soru-cevap yöntemi izlenerek yazar iktisadi vaziyet hakkında fikirlerini ifade etmiştir;

Telgraf

1869 senesinde mevcûd telgrafların boyu 3200 kilometre mesâfedir ki 2000 İngiliz mili demek.”

Burada şunu söylemek gerekir ki; Mısır'ın Hidiv İsmail Paşa döneminde çok büyük ilerleme kaydettiği ancak maliyenin kötü idaresi sebebiyle sonucun vahim olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Bölgede gerçekleştirilen büyük çalışmalara örnek olarak demiryolu mesafesinin uzatılmış olması hatta Aziziye adıyla bir kumpanya kurulmuş olması gösterilebilir. Yine telgraf hatları on kat büyütülmüştür¹⁶. Zira telgraf “*asâr-ı nâfia ve ıslâhiyenin başlıcalarından*” biri olarak kabul edilmiştir.

Yine Ulûm'un 19. Sayısında soru-cevap kısmında Mısır'ın mali vaziyetine dair tespitler sadeleştirilmiş bir biçimde şöyledir;

“Su’âl; *Mısır bunca dış borç edinmiş ve şunca demiryolu yapmış ve memleket servetlenmiş ma’ûr olmuş bu hâlde Mısır için yine ve daha dış borç almaya gerek var mı ?*

Cevâb; *Bilmem. Fakat biz kendi memleketimizin ahvâlini dahî görüb tahkik eden ecnebîlerden öğrenmeğe muhtac olmuş olduğumuzdan şunu biliyorum ki Mösyö Bernard'ın Mısır üzerine geçen sene basılan kitabında bu makale var. Bununla beraber (yani bu servet ve ma’ûriyetle beraber) Mısır Hükümeti yollar ve kanallar gibi yapakaldığı büyük işleri yapamaya devam etmekle Mısır'ın gelir düzeyi artacaktır. Bu sebeple daha borçlanmaya muhtacdır.*

Su’âl; *Fî Şaban 1286 Sultan Abdülaziz tarafından Server Efendi bir kut'a beyânname ile Mısır'a gönderilmiş. Devlet tarafından izin verilmedikçe dış borç edinilmemesi teklif edilmişti. Şimdi Mısır Hidivi İsmail Paşa izinsiz olarak borçlandı diye biliniyor ve Patri(?) ve Goleva(?) gazetelerin de görüyoruz doğru mu?*

Cevâb; *Şimdi bu yeni dış borç bizzât İsmail Paşa kendinin bazı emlâkını rehin koyub kendi hesabına alıyor yoksa memleket borcu değil hakikat-i hâlin böyle olduğunu bize Londra ve Paris'e sarrafların*

16 BOA. İ. MTZ. 05, 19-779, 13 S. 1281. BOA. A. MKT. MHM. 428-62, 1285 Ş. 17.

beyanlarından anlıyoruz. Şöyle ki Hidiv-i Mısır İsmail Paşa beşer yüz frankdan 357,142 sinezât yüzde yedi fâ'iz ta'ahhüdiyle kendi nâm ve hesabına çıkarmış. Ödemesi yirmisinde genel taahhüdü kendi şahsının imzasıyla mâliyyeye dokunur yeri yok. Bu borca karşılık koyduğu rehin kendinin mülk arazisi yüz elli bin feddan arazinin geliri otuz yedi buçuk milyona tekabül ettiği muhakkak. Sözü geçen borcun karşılığı ise on altı milyon yedi yüz yirmi dört Frank dan ibaret. Rehin bırakılan arazinin bu miktarın yaklaşık iki buçuk mislidir. İşte Hidivin ve bu işe girişen sarrâfların gazetelerle etdikleri i'lânât bu. Anlaşıldı ki böyle şahsa aid borcu bir hükümet borcu zannederek yazan gazeteler mes'eleye vâkıf değiller.

Su'âl; Bahsi geçen borç Hidivin şahsına âid bulunduğundan Sultan bu borç için bir şey demeli mi?

Cevâb; Ben ne bileyim. Ancak geçen gün burada (Paris'de) kapu adamlarından bir Fransa'dan bir de İstanbul'dan yeni gelip hâlâ Paris'de bulunan bir memûrdan işitdiğime göre bu borca teşebbüs olunduk da Fransa Hariciye Nâzırı İstanbul'da Sefîr Mösyö buraya ta'limât vermiş ki Mısır Hidivi şöyle gitti. Emlâkını rehin koyarak kendi nâmına borç edecek. Buna Sultan'ın bir diyeceği var mıdır su'âl eylesin. Mösyö Bure huzûra gidip su'âl etmiş. Sultan tarafından "kendi hesabına âid bir borç bizce hiçbir mâni 'yok" cevabı verilmiş.

Su'âl; Hidiv bu borcu neden alıyor? ... Yoksa bir muhârebe falan hazırlığı mı var?

Cevâb; Ne vazîfen ne vazîfem. Mesela şimdi Âli Paşa setresini Adana sandığına koyub beş on para borç etse kim karışır kimin ne vazîfesi ancak yumurtaya kulb takmak halkın merakı olduğundan dürlü dürlü ma'nâlar hâtıralara gelir. Mısır'ın şu istikrâzı hakkında edebildiğim teftîşin hülâsasını nakl edeyim. Bu hülâsa İngilizlerin meşhur Times gazetesinde yazdığı tahkikâtdan geçen gün Mısır'dan gelen bir İngiliz'den alınmıştır. İşte şurası Kahire. Kahire demiryolundan Aşağı Nil kenarınca Basof'a ve Minya'ya ve Suyut'a doğru bir demiryol inüb gidiyor ya işte bu yol ta aşağılara doğru inüb gidecekmiş hatta yukarıda ismi geçen Mösyö Bernard'ın yazdığına göre İsmail Paşa mühendis Faiz Bey'e Asvan'a kadar sür'at-i inşâ için emr vermiş. Asvan şu Libya hudûdunda Nil kenarındaki şehirdir. ... Yukarıda işaret ettiğim İngi-

liz daha acaib söylüyor hatta diyor ki İsmail Paşa'nın murâdı bu yolu Musavva'ya kadar dayamak imiş. Demek ki İskenderiye'den Habeş hududuna kadar demiryolu olacak. Ve Süveyş cedvel-i nâfi'ine nisbetle bu yol bin İngiliz mili daha kesdirme olacak ... bu uzun ve garib yol şimdi iki günde gidiliverecek. Bu Said yolunun üzerine yani demiryol geçecek toprakda Hidiv'in kendinin birkaç yüz bin feddanlık arazisi var imiş. Şimendüferi ilerletmek için ve keza araziyi bereketlendirmek için muhtâc imiş. Hidiv şu iki borcu işte bu araziyi teslîh eylemek ve şu şimendüferi ilerletmek için ediyormuş.

Su'âl; *Aman bu ne büyük ve zorlu bir iş medâr-ı seratan âletlerinde demiryol arabaları işliyor yalnız Asvan dediğiniz yere kadar Bahr-i Sefîd sahilinden 225 fersah yoldur. Lâkin bu gerçekleşecek mi yoksa İstanbul'un derdest inşâları kabilinden mi?*

Cevâb; *Tamam Asvan'ı bildiniz. Asvan Eski Yunanîlerin Sa-yan dedikleridir. Fakat 225 fersah dediğiniz Mısır'dan Bahr-i Sefîd'e en ileri girmiş olan Burla'dan i'tibâren hesap olunursa dürüst gelir. Halbuki Bahr-i Sefîd şimendüferleri İskenderiye'den ve Dimyat'dan başlar. Bu şimendüferin gerçek olduğuna şübhe mi var? İşte şu gördüğünüz müneyye nâm-ı mahal yok mu? Orası Mısır'a yüz elli İngiliz milidir bu Said şimendüferi geçen sene oraya kadar gelmişdi. Bugüne kadar üç yüz mile ulaştı. O dediğim İngiliz'in bana söyleyişine bakılınca hemen Kana taraflarında demek.*

Su'âl; *bu gibi büyük işler bizler tarafından övgüye layık görülmeli. 25 Nisan 1870 tarihinde Londra'da Bâb-ı Âli şefîri Muzurus Paşa'nın imzasıyla İngiltere Hâriciye Nezâreti'ne Mısır'ın yeni borcu nedeniyle protesto verildi. Bu protesto neden yapıldı?*

Cevâb; *İşte bu aca'ib bir mes'eledir. İstanbul'dan aldığım bir küt'a mektubda bu protestonun sır ve hikmeti şöyle beyân olunuyor ki vaktâ ki Fransız şefîri bu istikrâzı Sultan'dan su'âl etmiş "bizce hiçbir mâni' yok" cevabını almış İstanbul'daki bazı Mısırlılar bunu duyunca hemen Meclis-i Âliye toplanıp Âli Paşa Halil Bey ve diğer üyeler bunun madde-i hariciyeye dair olduğunu ifade etmişler ve Pa-dişah kendi kendine buna nasıl cevâb veriyor falan demişler. Nihâyet Nezaret-i Hariciye nâmına bir protestonâme yazıp Londra Sefâretine göndermişler. Sefîr takdim etmiş, Londra Hariciye Nezaretî tarafın-*

dan da “bu mes’ele sarrâf işi ve mu’âmelât-ı ticâretten olduğundan İngiliz Hükümeti’nin kânunu böyle muâmelâta müdâhale edemez” cevâbı verilmiş vâkı’a İngiltere’de sarrâflık ve ticâret hürriyet üzere olduğundan hususân ‘ammeye teklif yani ârz olunan senedât ve eshâm ve mu’âmelât-ı umûmiyeden ‘add olunacağından İngiltere Hükümeti kat’ân müdâhale edemez. Halk hükümete der ki biz kendi ihtiyârımızla ve kendi paramızla çarşıdan etmek iştirâr eder gibi satın.¹⁷”

Yazıda bahsedilen borçlanma 1870 senesinde İsmail Paşa’nın İngiliz bankalarından demiryollarının mesafesini uzatmak sebebiyle yaptığı borçlanmadır. Babialı bu durumu protesto etmiş ve Paşa’nın israfından şikayette bulunmuştur. Bununla birlikte bu sırada Paşa silahlanmaya da devam etmiştir. Yukarıdaki metinde bu konulara değinilmektedir. Ancak Ali Suavi’nin Bâbiâli’ye olan öfkesi yorumlarına açık bir biçimde yansımaktadır. Gazetenin bir sonraki sayısında ise Suavi, Kanal hisselerinin satılması, Hidiv’in senetlerinin borsadaki durumunu ortaya koymakta ve bu kez Mısır’ın sürüklendiği işgalin iktisadi boyutunu aslında ortaya koymaktan çekinmemektedir;

“13 Haziran 1870 miladi tarihinde Liberta gazetesinde Paris borsasının mu’âmelâtını nakl sırasında dedi ki “Mısır’ın yedi fâ’izli senedâtı 84 Frangı geçdi (yani yüzlüğü seksen dörde) 90 raddelerine ilerleyeceğine işaret ediyor. Mısır’a i’tibâr vermemeğe en ziyâde çalışanlar bile kandılar ki Mısır şimdiki usûl-ü tedâvül vâsıtasıyla dünyanın servetce birinci milleti olmağa adaydır. Mısır Şark ve Garb arasında ticaretin anbârı olacaktır. Arazi gelirlerinden birçoğu yabancılar vâsıtasıyla kıymet kazandığından ahalinin servetini artıracaklardır.”

Yine adı geçen nüshada Londra’nın mu’âmelât-ı sarrâfyesinden bahs esnasında yazdı ki “Mısır Hidivi’nin son borcunun sebebi bilinen itirazlara rağmen ilerlemede pay sahibidir.” Ve adı geçen gazete de borsayı beyân sadedinde dedi ki Mısır Hidivi’nin son senetlerine hâmil olanlar mu’teber bedele mâlikdirler. Borsada 400 Frangı aşdı (yani her biri ki beş yüzlük) bu senedât misli olan 1866 senedâtının 435 raddesini bulacaktır ki bunun rehin ve kefâleti dahî öteki kabildendir.”

17 Ali Suavi, “Mısır Demiryolları: Hidiv-i Mısır İstikrâzı 1870 Miladi”, *Ulüm Gazetesi*, S. 19, Paris, Trouville, 1287 (1871), s. 1170-1184.

Ma'lûmdur ki son senetler 26 ve 27 Nisan 1870 396 Frank 25 santim i'tibâr ile Avrupa'da ta'ahhüdâta arz olunmuş idi. Şimdi mezid-i i'tibâr 402 Franga kadar terakki etdirdi.

Mısır ve Hidiv'in senetlerine bu derecelerde itibarı Avrupa'da görüyoruz, teslimi mecburuz. Böyle olduğu hâlde şu i'tirâz hatırlanmaz mı ki "Neden lazım geliyor ki Mısır mesela Fransa gibi yüzde dört ve dört buçuk fâ'izle borçlanmayı yüzde yedi veriyor. Maliyesi düzgün ve i'tibârı uygun olan memleket şu zamanda Avrupa'ya yüzde yedi fâ'iz verir mi..." acaba bunun sebebi doğunun iflas eden ve müsrif davranan hükümetlerine duyulan güvensizlikten mi ileri gelmektedir?"¹⁸.

Mısır'ın ticareti hakkında ise gazeteden şu verilere ulaşmaktayız;

“ Fî 1284 Mısır'ın Yabancılarla Ticareti (Guruş)¹⁹ ”

<i>İdhalat</i>	<i>İhracat</i>	
225,800,000	707,400,000	<i>İngilterelilerle</i>
68,000,000	111,700,000	<i>Fransa</i>
40,900,000	72,800,000	<i>Avusturya</i>
74,100,000	12,000,000	<i>Türkiye</i>
41,200,000	13,200,000	<i>İtalya</i>
38,200,000	6,800,000	<i>Hususa Suriye</i>
27,200,000	2,200,000	<i>Afrika-yı Garbî</i>
10,500,000	1,700,000	<i>Yunan</i>
3,100,000	1,800,000	<i>Belçika</i>
1,400,000	600,000	<i>Rusya</i>
<i>Mechûl</i>	400,000	<i>İspanya</i>
1,300,000	<i>Mechûl</i>	<i>Amerika</i>
930,700,000	531.600.000	<i>Mecmu”</i>

18 Ali Suavi, “Mısır Mâliyesine Bir İtiraz”, *Ulûm Gazetesi*, S. 20, Paris, Trouville, 1287 (1870), s. 1238-1242.

19 Ali Suavi, “Hükümet-i Hidiviyye”, *Ulûm Gazetesi*, S.14, Paris, Trouville, 1286 (1869), s. 832-835.

İktisadın önemi, tarihi hadiselerdeki büyük etkisi hatırdan tutularak Mısır'ın söz konusu dönemde öncelikle iktisadi vaziyeti ve genel olarak görüntüsü hakkında bilgi sahibi olduktan sonra bu kez eğitimi üzerine bir yazısı ile karşılaşmaktayız yazarın. Ali Suavi hayatının bir döneminde eğitimcilik yapmış hatta eğitim sahasında ıslahat ile ilgili yazılar kaleme almış, tavsiyelerde bulunmuştur. Eğitim tarihi içerisinde ancak bir kaç cümle ile görüşlerinin yer aldığı çalışmalar bulunmakla birlikte sadece eğitime dair yazıları ele alırsa dönemin bu açıdan panoraması gözler önüne serildiği gibi XIX. Yüzyılda aydınların bu meseleyi ele alış biçimleri, özellikle Jön Türklerin bakış açıları ve Ali Suavi'nin ayrıldığı yönleri ortaya çıkabilir. Mısır'da Mehmet Ali Paşa döneminde eğitim hakkında bilgi verdiği yazısında da görüleceği üzere Mehmet Ali Paşa hakikaten döneminin ileri görüşlü yöneticilerinden birisidir. Mısır'da sadece gerçekleştirdiği iktisadi, askeri reformlar ile değil eğitime verdiği önem ile de modern Mısır'ın kurucusu olma unvanını kazanmıştır. Eğitim, toplumun ve devletin modernleşmesi ve aydınlanması açısından matbaa büyük önem arz etmektedir. Pek çok dilde eserlerin tercümesi, bunların basımı, çoğaltılması, aydınlarla, toplumla buluşması matbaa sayesinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple Mehmet Ali Paşa zamanında Bulak matbaası faaliyete geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezinde henüz matbaanın olmadığı bir dönemde Mısır'da matbaa açılmıştır;

“Mehmed Âli Paşa fî 1238 Bulak'da bir matbaa açmışdır. Merhûmun zamanında bu matbaa da 243 kitab basıldı. Bunlardan 198 kitab Arabî ve Farsî ve Türkî'dir. Baki 45 kitab Avrupalılar yazarlarından çoğu Fransızcadan ve bazıı İngilizceden Arabi ve Türki lisânlarına tercüme olunmuş yeni eserler. Bu eserleri tercüme edenlerin çoğu Mehmed Ali Paşa'nın 1241 Fransa'nın Paris şehrinde teşkîl ettiği Mekteb-i Mısri de tahsil iden zâtlardır. Bu kırk beş kitab şu fenlerdendir; 'Ulüm-u riyâziye, mecâyik-i mesâha ve fenn-i askerinin her şubesi san'at-ı sehak (imâl-î barud ve diğer) ve ilim ve tıbbın fîrû'-i müte'addidesi ve baytâre ve fenn-i bahrî ve siyâset ve zirâ'ât ve târih-i tabîi ve ilm-i nebâtât. Bu kitablardan bazıı edebiyâta ve tevârih-i mahsûsaya ve muhâzarâta dâirdir²⁰.”

20 Ali Suavi, “Merhûm Mehmed Ali Paşa Vaktinde Mısır Maârifî”, *Ulum Gazete-*

1820’de açılan Bulak Matbaası 1822’de faal hale gelmiştir. 1822 ile 1836 arasında yılda 15 kitap yayınlanmıştır²¹. Ayrıca metinden anlaşılacağı üzere tercüme faaliyetlerine yine bu dönemde önem verilmiştir. Çünkü tercüme her toplumda aydınlanmanın başlıca adıdır. Avrupa’da söz konusu yüzyılda yaşanan köklü değişiklikler bilhassa Fransız tesirinde modernleşme çalışmaları yapan Mehmet Ali Paşa için son derece önemlidir. İşte böylece denilebilir ki Mısır’da aydınlanma dönemi Osmanlı merkezinden daha erken başlamıştır. Bu matbaanın diğer bir önemi de çok sayıda farklı dilde eserin basılmış olmasından gelmektedir. Ayrıca yine Mehmet Ali Paşa zamanında Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin ve Mısır’da eğitim gören öğrencilerin entelektüel düzeyi yükselmiştir. Jön Türklerin Mısır’da yaşanan gelişmelere ilgisiz kalması tarihe bakıldığında imkansız görünmektedir.

“*Mısır’da Cemiyet-i Maarif*” başlığı altında Mısır’da kurulmuş olan maarif cemiyetinin işleyişi, üyeleri, kuraları vs. hakkında bilgi verilmektedir. Cemiyet mevcut kitapları tekrar basmak ve ucuza satıp doğuda halkın eğitimine hizmet etmeyi hedeflemektedir. Ali Suavi, gazetesinde cemiyetin faaliyetlerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir, gazetesinde buna yer vermekle katkıda bulunmaya çalışmaktadır;

“*Mısır’da eğitimle ilgili meydana gelen gelişmeler takdire şayandır. “Cem’iyyet-i Maârif”in maksadı önemli eserleri ve yazarların çalışmalarını yeniden daha ucuza neşretmek ve böylece doğuda eğitime hizmet etmektir.*”

Bu kısımda maarif cemiyetinin üyeleri ve çalışma esasları ortaya konulmuştur;

Hülâsa

...Gördükleri layiha-i matbua’ mürebbi-i ibâre 18 maddeyi şâmil hülâsası şöyle:

Cem’iyyet-i Ma’ârif hareket-i muammer olub re’is ve hâmi cem’iyet-i mahdum veli’ahd Hidiv Mehmed Teyfik Paşa.

si, 1286 (1869), Paris, Trouville, S.11, s.671-672.

21 Orhan Koloğlu, İlk Gazete İlk Polemik *Vekayi-i Mısriye’nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması*, Ankara, 1989, s. 35-50.

Vekil-i Re'is Meclis-i Ahkâm a'zâsından Mehmed Arif Paşa

Umûr-ı mesâyih cem'iyeti müzakere için on sekiz zâtdan az olmamak üzere vekil ya nâ'ib vekil riyâsetiyle teşekkül eder.

Bir Cem'iyet-i Mahsûsa var bu meclis de ekseriyet a'dâd-ı mu'teber. A'dâd-ı müsâvat tesâdüfünde vekilin bulunduğu cânib tercih olunur.

Meclis için mahal-i mahsûs ta'yîn olunub evkât-ı ictimâ'îlân olunacak.

Şürekâ'dan ... meclise duhûle ve mesâyih-i cem'iyete müteallik bahs ve beyâna me'zun.

Meclisin kararı vekil cânibinden reis ve hâmi hazretine arz olunur. Şürekâ'-yı Cem'iyet karar-ı mezbûre tabi'iyet edecek. Cem'iyete dâ'ir bir beyân ve lâyihası olanlar vekil cânibine şifâhen ya tahrîren bildirildiği hâlde meclisde mevki'-i müzakereye konur.

Cem'iyetin bir de gazetesi olub mesâyih-i zâtîsini muallak ve fünûn-ı muhtelif ve ihbâr-ı müfide muhtevâ bulunacak cem'iyete mâhsûs mühürdâr cem'iyet namına yapılan her eser onunla hatm olunur.

Cem'iyet-i Ma'ârifin Matba'a-i Mahsûsası var. Her kim ki bi'l-iştirâ ya diğlerinden kendisi bi'l-ferâğ yigirmi sehme mâlik olursa şürekâ'dan ma'dûd şimdi şürekâ'-i cem'iyet 782 Bin zât dolduğu vakt isimleri i'lân olunacak.

Cem'iyetin yüz binin sehminden her biri 30 guruş ise de tâlibler istîdâdan en çok vereceği mikdar hamsinden ziyâde değil bâkiyesi tahsîlât için ceste ceste tahsîl olunur. (Bugünlerde otuzdan yigirmi üçüncü alınmakta imiş)... birer nüsha cem'iyet matbû'âtından verildikten sonra fazla kitaplar cem'iyet sermayesine kâr-ı zimmiye olmak üzere meclis-i cem'iyetin takdîr edeceği bahâ ile satılıyor.

Şüreka'dan bir kitab ve risâle te'lîf edüb de meclise arz eden olduğu ve cem'iyet hesabına tâb' meclisçe tensîb olduğu hâlde müellife meclisin tasvîb edeceği ve sahib-i kitâbın râzı olacağı sûretde mükâfat cem'iyet tarafından verilecek kütüb-ü matbû'anın tevzî'inden sonra cem'iyete dâhil olmuşlara mevcûd kitablardan veriliyor. Şâyed

*kalmamış tesâdüf ederse o halde tab‘-ı sâni masârîfina değer-i aded dâhiline intizâr olunur. Tecdîd-i sehm edenler dahî bu hükümde bâki şürekâ’ gibidir. (Cenab-ı Hak tevfiik ve selâmet vere. İstanbul’a da tenbih ve ifâkât)*²². Bu metinde görüldüğü üzere Ali Suavi, Mısır’da yaşanan bu gelişmeleri yakından takip etmektedir. Ali Suavi’nin Hidiv İsmail Paşa ile de mektuplaşmaları söz konusudur. Kendisi Osmanlı yönetim sistemine muhalefetinden dolayı kaçmış olduğu Paris’te, Mısır’da meydana gelen bu gelişmeleri umut verici görmekte ve Osmanlı yönetimine eleştiride bulunmaktadır. Ne var ki Tevfik Paşa’nın yönetime geçmesinden sonra yaşananlar hiç de iç açıcı olmamıştır. İsmail Paşa döneminde Mısır maliyesinin iflas etmesinden sonra İngiltere ve Fransa’nın desteğiyle Hidivlik makamına gelen oğlu Tevfik Paşa ise çok iyi bir eğitimden geçmiş olmak ve veliahtlığı süresince bir takım umutların doğmasına yol açan faaliyetlerine rağmen Mısır’da İngiliz kontrolünün işgalle sonuçlanmasında büyük pay sahibi olmuştur. Bu dönemde Mısır’da görülen milliyetçi muhalif gurup ile büyük sıkıntılar yaşamış ve İngiltere’nin desteği ile makamında kalabilmiştir.

Sonuç

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından karmaşık, sıkıntılı bir süreç olmakla birlikte pek çok değişimi ve yeniliği beraberinde getirmiştir. Yenilik ve değişim taraftarlarının seslerini duyurmaya başladıkları muhalif yapılanmaların başını Yeni Osmanlılar çekmektedir. Bu gurubun dikkat çekici simalarından olan Ali Suavi çok yönlü bir yazar, düşünür ve siyasetçidir. Yine bu dönemde basın aydınların düşüncelerini ifade etme imkânı buldukları bir özgür alan haline gelmiştir. Ancak Bâbîâlî, tehlikeli bulunduğu bu gelişmelerin önünü alabilmek için zaman zaman gazeteleri kapatmış zaman zaman yazarları sürgüne göndermiştir. Böylece Mustafa Fazıl Paşa’nın çağrısına uyan bu yenilikçilerin bir kısmı Avrupa’da basın hayatına devam etmişlerdir. Paşa’nın maddi desteği ile Paris’te Ulûm Gazetesini çıkaran Suavi Mısır’da olup bitenleri takip etmiş ve kaleme almıştır. Ulûm Gazetesi siyasi olmayıp daha çok fikir gazetesi görüntüsü çizse de durum tespiti yaparken de yazar olay-

²² Ali Suavi, “Mısır’da Cemiyet-i Maarif”, *Ulûm Gazetesi*, S.11, Paris, Trouville, (1286)1869, s. 886-889.

ları kendi gözünden değerlendirmiştir. Gazete sayılarında Mısır'a çokça yer verilmiş olmasının sebebi bu dönemde Mısır'da meydana gelen gelişmelerin Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokan ve Avrupalı Devletlerin müdahil oldukları bir mesele haline gelmiş olmasıdır. Özellikle bölgede meydana gelen iktisadi gelişmeler ele alınmıştır. Bu açıdan gazetede verilen bilgiler diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında bir paralellik arz etmekte ve güvenilir bilgiler olarak elimizde bulunmaktadır. 1869 tarihli Ulüm Gazetesi'nde Ali Suavi'nin kaleminden Mısır'ın daha ziyade iktisadi vaziyeti ele alınmakla birlikte askeri, sosyal ve eğitim sahasındaki durumu ele alınmıştır. Bu bilgiler ışığında denilebilir ki; söz konusu tarihte Mısır Hidiv İsmail Paşa döneminde büyük miktarlarda dış borç edinmekle birlikte bölgede modernleşme kısmen gerçekleştirilmiştir. Mali bir iflas söz konusu olsa da bu aslında yüksek oranda faiz uygulamasının Avrupalı devletlerin doğu hükümetlerine duydukları güvensizlikten kaynaklanmıştır. Dolayısıyla İngiliz işgalini getiren iflası yalnızca İsmail Paşa'nın politikalarına bağlamanın yanlışlığı Ali Suavi'nin kaleminden aktarılmıştır. Bunun dışında gerek demiryolu yapımı gerek Mehmet Ali Paşa döneminden başlayarak basın ve eğitim hayatında girilen modernleşme çalışmalarının önemli bir düzeye geldiği ve böylece Mısır'daki gelişmelerin hem Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından hem de Avrupa için bir tehlike olarak ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Ayrıca aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nin merkezinde benzer iktisadi sıkıntıların yaşanıyor olmasının Mısır'daki gibi büyük girişimlerden kaynaklanmadığı ortaya konulmaktadır. Bu açıdan Ulüm Gazetesi verileri dönemin Osmanlı tarihine farklı bir açıdan yaklaşmaktadır.

Kaynakça

Birinci Elden Kaynaklar

- BOA. İ. MTZ. 05, 19-779, 13 S. 1281. BOA. A. MKT. MHM. 428-62, 1285 Ş. 17.
- Ali Suavi, “Mısır İstatistiği”, *Ulûm Gazetesi*, Sayı 11, Paris, Trouville, 1286 (1869), s.s. 668-670.
- Ali Suavi, “Mısır Demiryolları: Hidiv-i Mısır İstikrâzı 1870 Miladi”, *Ulûm Gazetesi*, S. 19, Paris, Trouville, 1287 (1871), s.s. 1170-1184.
- Ali Suavi, “Mısır Mâliyesine Bir İtiraz”, *Ulûm Gazetesi*, S. 20, Paris, Trouville, 1287 (1870), s.s. 1238-1242.
- Ali Suavi, “Hükümet-i Hidiviyye”, *Ulûm Gazetesi*, S.14, Paris, Trouville, 1286 (1869), s. 832-835.
- Ali Suavi, “Merhûm Mehmed Ali Paşa Vaktinde Mısır Maârifi”, *Ulûm Gazetesi*, 1286 (1869), Paris, Trouville, S.11, s.s. 671-672.
- Ali Suavi, “Mısır’da Cemiyet-i Maarif”, *Ulûm Gazetesi*, S.11, Paris, Trouville, (1286)1869, s.s. 886.

Tetkik Eserler

- Akşin, Sina; *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, 2013.
- Çelik, Yüksel; “Mustafa Fazıl Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY., İstanbul.
- Darkot, Besim, “Mısır”, M.E.B. İ.A., c.8, İstanbul, 1977, s. 217-269.
- Hourani, Albert; *Arap Halkları Tarihi*, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, 2003.
- Issawi, Charles *The Economic History of The Middle East 1800-1914*, The University of Chicago Pres, London and Chicago, 1966.
- Koloğlu, Orhan; İlk Gazete İlk Polemik *Vekayi-i Mısriye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması*, Ankara, 1989.
- Kramers, J. H., “Mehmet Ali Hanedanı Devri ve istiklal (XIX. Asırdan İtibaren)”, M.E.B. İ.A, c. 8, İstanbul, 1978, s. 257-265.
- Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK., Ankara, 2000.
- Özkaya, Sevda; *Süveyş Kanalı XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet unsuru (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre)*, İstanbul, 2016.

Özkaya, Sevda; *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007.

Mısır Sâlnâmesi 1871, (Yay. Haz. Mustafa Öztürk, Sevda Özkaya), Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No. 10, Tarih Şubesi Yayınları No. 9, Elazığ, 2005.

Şit Tufan, Bozpınar; “Mustafa Fazıl Paşa”, *TDV. İA.*, Yıl: 2006, cilt: 31, sayfa: 300-301.

Toledano, Ehud R., “Social and Economic Change in The Long Nineteenth Century”, *The Cambridge History of Egypt*, Vol. II, Edited by M.V.Dally, Cambridge University Press, 1965, s. 265-271.

Uçman, Abdullah; “Ali Suavi”, *TDV. İA.* yıl: 1989, cilt: 2, sayfa: 445-448.

1944 Bolu-Gerede Depremi ve Sonuçları

1944 Bolu-Gerede Earthquake and Results

Fatih Özçelik

Öz

Türkiye dünyanın en etkin deprem kuşaklarından biri üzerinde yer almaktadır. Geçmişte pek çok yıkıcı depremle karşı karşıya kalan ülkemiz, şüphesiz gelecekte de yıkıcı depremlerle karşı karşıya kalacaktır. Birinci derece deprem kuşağı üzerinde yer alan Gerede ve civarında, cumhuriyet öncesi ve sonrasında çok sayıda deprem meydana gelmiştir. Gerede bu depremlerden dolayı büyük kayıplara uğramış, kalkınması olumsuz etkilenmiştir. 1 Şubat 1944 tarihinde, sabah saat 06.23’de 7.4 şiddetinde meydana gelen deprem, başta Gerede olmak üzere, Bolu’nun bütün ilçelerinde, Ankara’nın bir bölümünde, Zonguldak ve Çankırı’da şiddetli bir biçimde hissedilmiştir. Bu deprem neticesinde halk büyük kayıplara uğramış, emekler bir anda yok olmuştur. Depremle ortaya çıkan bu olumsuz durum uzun yıllar etkisini hissettirmiştir. Bu çalışmamız da 1944 Bolu - Gerede Depremi arşiv kaynakları ve dönemin ulusal basını temel alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Bolu, Gerede, Bolu-Gerede Depremi, 1944 Bolu-Gerede Depremi

Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fatihozcelik@duzce.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 9.10.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.336656

Abstract

Turkey is located in one of the most active seismic zones of the world. Our country, which suffered from many devastating earthquakes in the past, will undoubtedly face destructive earthquakes in the future, as well. In pre-republican and post-republican times, a number of earthquakes occurred around and in the center of Gerede, which is located in the first-degree seismic zone. Gerede suffered great losses due to those earthquakes, which also had negative effects on its development. A massive earthquake with 7.4 magnitude that occurred on February 1, 1944, at 06:23 in the morning, was felt primarily in Gerede, and also in all districts of Bolu, in some parts of Ankara, in Zonguldak and in Çankırı. As a result of this earthquake, people suffered great losses and all labor was lost. This undesirable situation caused by the earthquake has been felt for many years. In this study, the 1944 Bolu - Gerede Earthquake was investigated based on archival sources and the periodical national press.

Keywords: *Earthquake, Bolu, Gerede, Bolu-Gerede Earthquake, 1944 Bolu-Gerede Earthquake*

Giriş

İnsanlık tarihi öncesinde ve sonrasında Dünyamızda birçok doğal afet meydana geldi. Bu afetler, yeryüzündeki yaşamı etkileyerek, bazı canlıların neslinin tükenmesine neden oldu. Her biri birbirinden kötü doğal afetlerden deprem, tahmin edilebilir ve önlenemez olmaması, gibi nedenlerden dolayı çok fazla can ve mal kaybına neden oldu.¹ Yeryüzündeki insanların 600 milyonu deprem açısından tehlikeli bölgelerde hayatını sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Türkiye’de ise, nüfusun % 98’i deprem tehdidi altında yaşamaktadır. Sanayi alanlarının % 98’i deprem bölgelerinde ve %73’ü de aktif fay kırıkları üzerinde bulunmaktadır. Bunların yanında barajların %95’i bu tehlikeli topraklarda yer almaktadır.²

Anadolu’da 1900-2009 yılları arasında 223 büyük deprem yaşandı. Resmi verilere göre bu depremlerde 86.000 kişi hayatını kaybetti. 549.000 bina yıkıldı ya da ağır hasar aldı. Bu depremlerin 25’inde veri yetersizliğinden ötürü can kaybı ve ağır hasarlı bina tespit edilmedi. Yaşanan depremlerin 70’inde can kaybı olmadı. Ancak ağır hasara uğramış binalar mevcuttu.³

Türkiye, deprem olma ya da depremden etkilenme durumuna göre 5 ayrı bölgeye ayrılmıştır. Birinci deprem kuşağı olarak adlandırılan yerler en fazla deprem olma ihtimaline sahiptir. Türkiye’de Batı-Doğu yönünde uzanan Kuzey Anadolu Fay Hattı Sistemi mevcuttur. Bu hat üzerindeki yerler birinci derece deprem kuşağındadır. Çanakkale, Kocaeli, Bolu, Tokat, Erzincan, Erzurum, Ağrı illeri bu kuşak üzerinde bulunurlar. Bu hat Van, Muş, Bingöl illerinden geçip güneye doğru ilerleyerek Hatay’a kadar gitmektedir. Batı ucundan da güneye inerek Manisa, İzmir, Aydın ve Denizli illerini de içine almaktadır.⁴ Çok ge-

1 Burhan Celil Işık, “Depremler ve Türkiye”, s.103, http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/TD92_54dda4b1ba34c6f_ek.pdf, Erişim tarihi(16.06.2017).

2 “1900 Sonrası Türkiye’deki Depremler”, *Türkiye’de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Önerileri Oda Raporu*, s.1, http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/8273773702779a0_ek.pdf, Erişim tarihi: (16.06.2017)

3 Adı geçen rapor, s.8

4 Işık, a.g.m., s.103, http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/TD92_54dda4b1ba34c6f_ek.pdf, Erişim tarihi(17.06.2017).

niş bir alanı kapsayan Kuzey Doğu Anadolu Fay Hattı Sistemi takribi 2–110 km genişliğinde ve 1600 km uzunluğunda, kıta içi dönüşüm fayı özelliğinde olup, Avrasya plakası ve Anadolu plakası arasındaki sınırı meydana getirir.⁵ Yerbilimciler, bu fay hattı üzerindeki yerlerde, her an büyük depremlerin olabileceğini söylerler. Bu durumu tarihsel veriler de doğrulamaktadır. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen 1939 Erzincan, 1943 Kastamonu, 1944 Gerede-Bolu, 1953 Yenice-Gönen, 1957 Dokurcun-Abant, 1967 Akyazı-Adapazarı depremleri bu gerçeği kanıtlamaktadır.⁶

Bolu ve çevresi de Kuzey Anadolu Fay Hattı Sistemi üzerinde olması hasebiyle birinci derecede deprem kuşağı üzerinde bulunmaktadır ve bu nedenle her an büyük bir depremle karşı karşıya kalma riski söz konusudur. Bu çalışmada ele aldığımız konu Bolu'nun Gerede ilçesinde, 1 Şubat 1944'de meydana gelen ve literatüre 1944 Bolu-Gerede Depremi olarak geçen depremdir. Büyük bir yıkıma neden olan bu deprem, Cumhuriyet tarihinin ikinci büyük yer sarsıntısı olma özelliğine de sahiptir.⁷ Depremin gerçekleştiği Gerede Fay Hattı, Kuzey Anadolu Fay Hattı Sistemi'nin batı kesiminde yer almaktadır ve bu fay hattı önemli aktif faylardan biri olup 1-9 km genişliğinde, 325 km uzunluğundadır.⁸

Yaptığımız çalışmada, Gerede ve civarında büyük bir yıkıma neden olan ve geniş bir alanı etkileyen 1944 Bolu-Gerede Depremi'nin meydana gelişi ve deprem sonrasında yapılan çalışmalar arşiv belgeleri ve ulusal basında yer alan haberler ışığında tüm yönleri ile ele alınacaktır. Depremlerle ilgili olarak yapılmış tarihsel çalışmalar oldukça

5 Mehmet Emin Ayhan, Ali Koçyiğit, "Displacements and Kinematics of the February 1, 1944 Gerede Earthquake (North Anatolian Fault System, Turkey): Geodetic and Geological Constraints", *Turkish Journal of Earth Sciences (Turkish J. Earth Sci.)*, Vol. 19, 2010, s. 285

6 Hasan Tahsin Aktimur, Şerafettin Ateş, Atila Oral, "Bolu Çevresindeki Deprem Zararlarının Azaltılmasına Yönelik Sismik Zonlama", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, cilt. 29, Ağustos 1986, s.44 (ss. 43-49)

7 Cumhuriyet döneminin ilk büyük depremi 26 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan Depremidir. 32.962 vatandaşımız bu depremde hayatını kaybetmiştir. 116.720 bina da yıkılmıştır. "1900 Sonrası Türkiye'deki Depremler", s. 4

8 Mehmet Emin Ayhan, Ali Koçyiğit, a.g.m., s. 285

azdır. Hatta araştırma konumuz olan 1944 Bolu-Gerede Depremi'nin verdiği zarar ve akabindeki çalışmalar ile ilgili bu zamana kadar herhangi bir akademik çalışma da yapılmamıştır. Hâlbuki bu tür çalışmaların yapılması depremden en çok etkilenen yerlerin tespiti konusunda bizlere referans da olabilmektedir. Çünkü belirli aralıklarla gerçekleşen depremlerin meydana getirdiği zararlar genelde aynı alan içerisinde olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmayı, alandaki boşluğu doldurmak ve literatüre katkı sağlamak amacıyla kaleme almış bulunmaktayız.

1. 1944 Gerede Depremi'nin Zamanı, Etkilediği Alanlar ve Uluslararası Camiadaki Yansımaları

Tarihsel süreç içerisinde birçok depremin meydana geldiği ülkemizde, Cumhuriyet döneminin en şiddetli ve en yıkıcı depremlerinden biri 1 Şubat 1944 günü meydana geldi. 7.4 şiddetinde ki bu depremin merkez üssü Bolu'nun Gerede kazasıydı.⁹ Deprem sabah 06:23'te meydana geldi. Yurdun geniş bir kısmında hissedildi.¹⁰ Deprem, Abant'tan Ilgaz'a kadar 200 km. uzunluğunda ve 25 km. genişliğinde bir alan içerisinde gerçekleşti. Büyük can kaybı ve ağır yapı hasarı bu alan içerisinde gerçekleşti.¹¹ Kandilli Rasathanesi'nin verilerine göre de aynı gün akşam saatlerine kadar 22 irili ufaklı artçı sarsıntı meydana geldi.¹²

Deprem; Çanakkale, Dikili, Kula, Simav, Yenişehir, Kayseri, Turhal, Sinop, Sivas, İzmir, Antalya, Terme, Şarkikaraağaç, Gümüşhane ve Erzincan'da hafif hissedildi. Depremin şiddetli fakat diğer yerlere göre daha az zararlı geçtiği yerler Kastamonu, Çorum, Zonguldak, Amasya, Bursa, Kırşehir, Sivrihisar, Eskişehir ve İstanbul'dur. Depremde insan ve bina kayıplarının fazla olduğu yerler: Bolu, Gerede ve Düzce kazaları, Çankırı'nın Çerkeş, Zonguldak vilayetinin Safranbolu kazası. Deprem ülkemizin adeta dört bir yanında hissedilmişti.

9 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Fon Kodu: 030 10 0 0 Yer No 120 849 16.

10 *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Şubat 1944

11 Anıl Öğretim, "1951 Kurşunlu Depremi Yüzey Kırığı Özellikleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı Genel Jeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2013 s. 49

12 *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Şubat 1944

Deprem, İngiltere ve ABD'deki rasathaneler tarafından da kaydedildi. Woest Bronwiek Rasathanesi, İngiltere saatiyle 4.28'de depremi kaydetti. Tanınmış Amerikalı sismograf rahip Daniel Linehan gece son derece kuvvetli bir deprem kaydettiğini ve yaptığı hesaplara göre, bu depremin muhakkak Türkiye'de bulunduğunu belirtti.¹³ Bükreş rasathanesi 5.24'ü 6 saniye geçe 700 kilometre uzakta bir deprem kaydettiğini ve Depremi 3 saatten fazla bir süre birden fazla sarsıntı hissettirdiğini duyurdu.¹⁴ Depremi büyüklüğü yabancı basınının da ilgisini çekti. BBC Londra radyosu Türkçe yayınında Gerede depreminden dolayı üzüntülerini bildirdi.¹⁵ BBC'nin Türkiye'de bulunan muhabiri Philips Yordan depremin boyutunu radyoda şu şekilde anlattı: "*Türkiye Matem içindedir. Zelzele sahasında binlerce evladı enkaz altında kalmıştır. Cephelerde, harbeden müttefikler bile, tabiatın göndermiş olduğu bu felaket yüzünden müttefikimizin bir gün zarfında gömdüğü miktarda asker kaybetmemiştir.*" Alman hükümeti elçilik vasıtasıyla taziye de bulundu. Almanya'nın Ankara büyükelçisi Von Papen, Alman hükümetinin teessürlerini Türkiye hükümetine iletti ve Felaketzedeler için harcanmak üzere büyükelçi Von Papen Türk Hükümeti emrine mühim bir meblağ tahsis etmiştir.¹⁶ Ayrıca Kuzey ve Güney Amerika Rum Cemaati Lideri Başpiskopos Athenagoras Washington Büyükelçiliği'ne gönderdiği mektubunda, Türkiye'de meydana gelen deprem felaketinden dolayı derin teessür içerisinde olduğunu ve Türkiye'nin refahı için dua ettiğini söyledi.¹⁷

13 Son Posta Gazetesi, 02.02.1944

14 Yeni Sabah Gazetesi, 02.02.1944

15 Son Posta Gazetesi, 02.02.1944

16 Arşivlerde ve gazetelerde Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen'in yaptığı bağışın miktarı belirtilmemiştir. Akşam Gazetesi'nin haberinde bağış için "*Felaketzedeler için sarf olunmak üzere büyükelçi Von Pen Türk hükümetinin emrine mühim bir meblağ tahsis etmiştir*" ifadeleri yer almıştır. Akşam Gazetesi, 08.02.1944

17 BCA, 030 10 0 0 / 268 805 10

2. 1944 Gerede Depremi Sonucu Meydana Gelen Kayıplar, Zararlar ve Devlet Kuruluşlarının Yardımları

2.1. Gerede

Telgraf ve telefon hatlarının depremden zarar görmesi nedeniyle Gerede’de deki durum hakkında ilk etapta bilgi almak mümkün olmadı.¹⁸ Ayrıca depremin kış mevsiminde meydana gelmesi, yolların karla kaplı olması ve kar yağışının aralıksız sürmesi depremin etkilediği mıntukalardan istenen bilgilerin geç gelmesine de sebep oluyordu.¹⁹ Hatta bazı köy yollarının aşırı kar yağışı dolayısı ile kapanmış olması köylerden uzun süre haber alınmasına da engel oldu. Yetkililerce Gerede ve köylerinde ev hasarının oldukça fazla olduğu, insan kaybının az olduğu düşünülmekteydi.²⁰ İçişleri Bakanlığı’nın Başkanlığa gönderdiği bir yazıda deprem bölgesinden gelen ilk bilgilere göre Gerede’de 100 ölü, 200 yaralı vardı.²¹

İçişleri Bakanlığı depremi haber alır almaz Bolu Valisi’ne Gerede’ye gitmesi ve Vali’nin koordinasyonu oradan yapmasını istedi. Ancak yoğun kar yağışı Bolu Valisi’nin Gerede’ye ulaşmasını bir hayli geciktirdi.²² Adapazarı-Gerede yolu yoğun kar yağışı nedeni ile 3 gün kapalı kaldı. Bu durum İstanbul yönünden gelecek yardımların Gerede ve diğer deprem bölgelerine ulaşmasına engel oldu. Yolum açılmasını sağlamak ve depremedelere yardım etmek amacıyla askerler kamyonlarla Gerede’ye yardıma gönderildi. Yolum açılmasıyla birlikte yardım malzemeleri Gerede’ye ulaşmaya başladı.²³ Ayrıca Kızılay tarafından da bir hastane açılarak yaralıların tedavisine kısa sürede başlandı. İlk 24 saat içinde 200 yaralının tedavisi yapıldı.²⁴ Yine Kızılay tara-

18 BCA, 030 10 0 0 / 120 849 16

19 BCA, 490 01 0 0 / 595 58 4

20 Yeni Sabah Gazetesi, 03.02.1944

21 BCA, 030 10 0 0 / 120 849 16

22 BCA, 030 10 0 0 / 120 849 16

23 Vatan Gazetesi, 03.02.1944

24 Akşam Gazetesi 02.02.1944

findan bölgeye ilk etapta 500 çadır ve çeşitli malzemeler gönderildi. Ankara'dan 2 sıhhi ekip daha görevlendirildi.²⁵

Deprem neticesinde ölen kişi sayısı her geçen gün artıyordu. 2 Şubat günü 310 olan ölü sayısı 5 Şubat itibarıyla 514'e ulaştı.²⁶ Gerede'de tüm binalar yıkılmış yalnız Cumhuriyet Halk Partisi binası sağlam kalmıştı. Bu binada hastane binası hâline getirildi. Ortancalar, Denizciler, Sediller, Kaliller, Çitliler köylerinde zaiyat ve yıkıntı diğer yerlere göre nispeten daha fazlaydı. Depremün üzerinden beş gün geçmiş olmasına rağmen hâlâ enkaz altında bulunan insanlar vardı. Tekkeköy halkından bir vatandaş Kızılay müfettişini bularak "Köyümüzün bütün halkı enkaz altındadır. Aman bizi kurtarın" diyerek yalvarmış ve ağlamıştır. Başmüfettiş de derhal 20 süvari ve bir sıhhiye ekibiyle Gerede'ye 6 saat mesafede bulunan köye hareket ederek enkaz altında kalanların çıkartılmasını sağlamıştır.²⁷ Gerede'ye 200 çadır gönderilmiş olmasına rağmen köylere çadır gönderilemedi. Köylerdeki felaketzedelere ve şehir merkezinde çadır verilemeyeceklere baraka yapılması gerekiyordu. Bundan dolayı Gerede'ye birkaç ton çivi gönderilmesi istendi. İstenilen çivi miktarı hakkında net bir bilgi söylenemiyordu. Çünkü bir kısım halk kendi enkazlarından çıkardıkları çivileri kullanıyordu.²⁸ Ayrıca deprem nedeniyle memlekette çivi tedarikinde sıkıntılar da başladı. Devlet bu konuda türlü tedbirlere başvurdu. Bu durumdan istifade etmeye çalışan bazı fırsatçılar ellerindeki az miktardaki çivileri 285 kuruşa kadar sattıkları duyuldu. Filmaşın,²⁹ tel ve çivi ihtiyacı bulunuyordu. Her ne kadar ülkede tedarik etmek istenilen kadar çivi üretebilecek yer olsa da filmaşın tel üretecek bir tesis bulunmuyordu. Bundan dolayı Amerika'dan 3 bin ton filmaşın tel alımı talep edildi.³⁰

25 Son Posta Gazetesi, 02.02.1944

26 Akşam Gazetesi, 05.02.1944

27 Akşam Gazetesi, 06.02.1944

28 BCA, 030 10 0 0 / 120 849 18

29 Kangal şeklinde sarılarak üretilmiş olan tel gibi ince kesitli metallere verilen isimdir. Yarı mamul metaldir ve soğuk çekme için kullanılır. Bakır ve çeliğin bu şekilde bol miktarda üretimi vardır.

30 BCA, 030 10 0 0 / 154 86 7

8 Şubat itibariyle Gerede’de yavaş yavaş normal hayata dönülmeye başlandı. Çarşı açıldı ve geçici baraka inşasına başlandı. Çadır kurma işine de devam edildi.³¹ Gerede’de yıkılmamış evler dahi oturulamayacak bir hâlde bulunduğundan halk tamamen çadırlarda ya da yapılan barakalarda yaşamlarını sürdürmeye çalışıyordu. Köylerdeki ağır yaralılar da merkeze getiriliyor; ihtiyaç duyulursa da peyderpey İstanbul veya Ankara’ya sevkleri gerçekleştiriliyordu.³²

2.2. Bolu

Depremde Gerede’den sonra en çok zarar gören yer Bolu oldu. Şehre elektrik veren direklerin sarsıntıda zarar görmesi nedeniyle elektrikler kesildi. Telgraf ve telefon hatları da zarar gördü ve kullanılamaz hâle geldi. Bu durum Bolu’dan uzunca müddet sağlıklı bir haber alınmasına engel oldu. Bu sebeple de İstanbul ve Ankara’ya depremin meydana getirdiği zarar hakkında birbirini tutmayan haberler gidiyordu. Kar yağışının yoğun bir şekilde sürmesinden ötürü de yollar kapalıydı. Ancak gün içerisinde büyük gayret sarf edilerek yolların açılması sağlandı ve yardım ekipleri öğleden sonra Bolu şehir merkezine ulaşabildi. Ancak Bolu’ya bağlı 197 köyün pek azından haber alınıyordu.³³ Bolu’nun acil çadır, gaz ve yiyecek ihtiyacı vardı. Memleket hastanesi de sarsıntıda hasar aldı.³⁴

İlk belirlemelere göre Bolu şehir merkezinde 29 ölü vardı. Asıl kayıplar köylerdeydi. Haber alınabilen köylerden gelen bilgilere göre ölü sayısı 804’ü bulmuştu. Bu sayı zaman geçtikçe daha da arttı.³⁵ 4 Şubat itibariyle Bolu vilayetinde ölü sayısı 1200’e ulaştı.³⁶ 6 Şubat 1944 itibari ile Bolu’nun merkeze bağlı köylerindeki ölü ve yaralı sayısı ise şöyleydi:³⁷

31 Ulus Gazetesi, 08.02.1944

32 Ulus Gazetesi, 10.02.1944

33 İkdam-Gece Postası 02.02.1944

34 Akşam Gazetesi, 04.02.1944

35 Akşam Gazetesi, 04.02.1944

36 Akşam Gazetesi, 05.02.1944

37 Akşam Gazetesi, 07.02.1944

Tablo 1: Bolu'nun merkeze bağı köylerindeki ölü ve yaralı sayısı

Köy	Ölü	Yaralı
Sultanköy	124	9
Bekkeliler	9	30
Emenmesçirler	15	-
Musluklar	1	-
Apakut	4	-
Yerköy	9	-
Kılıçlar	125	-
Çivril	1	-
Paşa	135	-
Çifteler	130	-
Ayakkuplar	-	3
Bayat	4	1
Karaköy	14	5
Ömerler	38	
Felettin	45	
Piroğlan	42	39
Güven	42	14
Akçılar	132	10
Örencik	14	2
Yukarı Sokak	130	
Demirciler	10	20
Bahçe	7	
Kızılağında	2	
Korukçular	4	1
Ağçılar		3
Taşoluk	2	9
Hızır	145	120
Gökçesu	114	50
Çarşamba	2	12

İçişleri Bakanı Hilmi Uran 7 Şubat 1944 günü otomobille deprem bölgesine gelerek incelemelerde bulundu. Önce Gerede'ye sonrasında Bolu'ya giderek geceyi burada geçirdi.³⁸ Aynı gün depremin verdiği zararlar ilgili Başbakanlığa kendi izlenimlerinin bulunduğu bir yazı gönderdi. İçişleri Bakanı'nın gönderdiği yazıda şunlar yazılıydı:

1. Bolu'da mevcut 1951 evden 150'si tamamen yıkılmış ve 900'ü de içinde oturulmayacak hâlde hasara uğramıştır. Merkez kazasının 197 köyünden şimdiye kadar %70 evin tamamıyla ve %30 evinde tamamen harap olduğu tespit edilmiştir. Kasaba da 29 ölü ve 12 yaralı vardır. Yaralılar tamamıyla tedavi altındadır. Köylerde şimdiye kadar 1458 ölü ve 705 ağır yaralı tespit edilmiştir. Köylerdeki ağır yaralıların merkezi celbi için dün tertibat alınmıştır. Buralardan da bir kısım ağır yaralılar bugün doğrudan İstanbul'a sevk edilmektedir. İlaç ihtiyacı yoktur.

2. Hastanenin içinde barınılamayacağını anlaşılmaması üzerine hastaları çadıra almak zarureti hâsıl olmuş ve çadırlar kurulmuştur. Sıhhi ekipler ancak köyleri taramak için iase durumu iyidir ve birkaç fırın çalışmaktadır.

3. Elektrik tesisatı haraptır ve gaz sarsıntısı devamlı olduğundan halk baraka yapma gayretinde dünkü şiddetli fırtınadan sonra sabaha kadar sürekli yağmur yağmıştır.

4. Çarşı açtırılmaktadır. Resmi dairenin esaslıca barakalara yerleşmesinde zaruret vardır. Bunu ya Erzincan'da olduğu gibi Kızılay'ın veya Adapazarı'nda olduğu gibi Nafia'nın yapmasında fayda vardır. Memur aileleri ile³⁹ halkın muhtaç kısmına küçük barakalar için kereste ve çivi yardımı yapılacaktır. Bu maksat için İnhisar vekâletinin kerestesi kullanılmaktadır. İhtiyaca göre kullanılması için vilayet emrine yeniden 20 000 lira gönderilmesini lüzumlu bulurum.

38 Akşam Gazetesi, 08.02.1944

39 BCA, 030 10 0 0 / 120 849 18 6

5. Burada resmi daire ve mektep gibi hiçbir bina iyi bir durumda değildir. Bugün Düzce'ye geçeceğimi arz ederim.⁴⁰

Resmi daireler zarar görmelerinden ötürü çalışmıyordu. Hükümet binası yıkılmış ve içinden hiçbir eşya alınamamıştı. Depremden sonra ilk ele alınan konulardan birisi de acil olarak idari ve adli işlerin işleyebilmesiydi. Bunun için ihtiyaca göre çeşitli boyutlarda baraka yaptırılma kararı alındı.⁴¹

Bolu'dan İstanbul'a kamyonlarla ağır yaralı 16 vatandaş gönderildi. Yaralılar araba vapuru ile kamyonlardan hiç indirilmeden doğrudan Cerrahpaşa ile Haseki hastanelerine götürüldü. Hariciye koğuşunda hazırlanan hususi yataklara yatırıldılar.⁴² Deprem felaketi üzerinden günler geçmiş olmasına rağmen haber alınamayan 100'e yakın köy vardı. Bolu'nun Çaydurt nahiyesine bağlı 24 köy de bunlar arasındaydı. Bu köylerden haber alınamaması, yetkililerde kaybın çok büyük olduğu endişesi uyandırıyor.⁴³ Hatta bu köylere yardım amacıyla gönderilen ekiplerden de haber alınmıyordu. Bu esnada 7 Şubat 1944 günü Bolu'da şiddetli bir fırtına meydana geldi. Bu fırtınada hasar gören bazı binalar yıkıldı.⁴⁴ Ayrıca depremin artçı şokları da belli ara-

40 BCA, 030 10 0 0 / 120 849 18 7

41 BCA, 030 10 0 0 / 120 849 18 15

42 Bolu'dan Cerrahpaşa Hastanesi'ne nakledilen yaralıların isimleri: Durmaz Yavuz, Eyüp Şahin, İsmail Mazlum, Mehmet Aksoy, Basri Vanlı, Kurban Ayaksız, Emine Şahin, Ayşe Şentürk, Şaziye Şentürk, Tevfik tetik, Hüseyin Koçmaz. Haseki hastanesinde bulunan yaralıların isimleri de şunlardır: Sıdık Dağdemir, Sıdika Yıldız, Safiye Yılmaz, Hacer, Fatma Tokmak. Yeni Sabah Gazetesi 09.02.1944. Ayrıca yaralılarından Emine Şahin kendisini hastanede ziyaret eden Yeni Sabah Gazetesi Muhabirine yaşadıklarını şöyle anlatmıştır: “Sabaha karşı idi. Yatağımda sarsıldığımı hissettim. Fakat zelzele olduğu hatırıma gelmedi. Henüz yatağımda doğrulamamıştım ki çatının büyük bir gürültü ile üzerime yıkıldığını gördüm. Tam 24 saat enkaz altında Azrail ile pençeleştim. Nihayet ertesi gün sabahleyin feryadımı duyan komşular yetişerek canımı kurtardılar. Şimdi belim hiç tutmuyor. Öleceğim zannediyorum.” Muhabirin kendisine yemek ve giymek hususunda yardım yapılıp yapılamadığı sorduğunda şu cevabı vermiştir: “Biz İstanbul'a hareket edinceye kadar yardım ekibi hâlâ köyümüze gelmemiştir. Hep birbirimizi kurtarıp teselli etmeye çalıştık.” Yeni Sabah Gazetesi 09.02.1944

43 Akşam Gazetesi, 06.02.1944

44 Akşam Gazetesi, 08.02.1944

lıklarla devam ediyordu. Kandilli Rasathanesi 11 Şubat tarihinde saat 15'i 6 dakika 5 saniye geçe şiddetli bir deprem daha kaydetti. Bunun merkez üssü de son deprem bölgesiydi. Bu sarsıntı ilk büyük depremden sonra gelen sarsıntıların en kuvvetlisiydi.⁴⁵ Bolu'da çok şiddetli bir şekilde hissedildi. Bu deprem sonrasında sarsıntılar aralıklarla devam etti. 12 Şubat günü sabah saat 07.15'te birbirini takip eden 3'er saniyelik şiddetli sarsıntılar oldu. Bunun sonucunda önceden hasar görmüş binaların bir kısmı daha yıkıldı.⁴⁶

Deprem nedeniyle Bolu'daki birçok fırın yıkılmış veya ağır hasar almıştı. Bundan dolayı şehirde ekmek sıkıntısı yaşanıyordu. Kızılay halkın ekmek ihtiyacı sıkıntısını ortadan kaldırmak için Bolu'ya 200 çuval un gönderdi. Ayrıca 8 kamyonla 200 çadır, 5 ton çivi, 150 gemici feneri, 4 sandık ilaç, sıhhi malzeme ile fazla miktarda tetanos serumu ve muhtelif giyim eşyası da gönderdi.⁴⁷ Bunun yanında İzmit Kağıt Fabrikası da tomruk nakliye işlerini yapan kamyonlarını Bolu ve civarı felaketzedelerine yapılacak yardımlara tahsis etti.⁴⁸

Bakanlar kurulu tarafından depremde zarar gören Bolu vilayeti halkının zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere felaketzedelere T.C. Ziraat Bankası tarafından uzun vadeli kredi kullandırılması kararı verildi. Kararın T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'ne bildirilmesi üzerine Genel Müdürlük, felaket mıntıkası içinde kalan banka müdürlüklerine gereken tebligatı yaptı. Tebligatta, depremden zarar gören Bolu vilayeti çiftçilerinin zirai ihtiyaçlarının karşılanması ve çift hayvanları telef olanların öngörülen kredi yardımlarından istifade ettirilmesi isteniyordu.⁴⁹

Depremden dolayı meydana gelen hasarı tetkik etmek ve yapılacak işlerin tanzimi için Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisi ve Fen Heyeti 15 Şubat 1944 tarihinde Bolu'ya gelerek hasar tespitini yaptılar.⁵⁰ Depremde yıkılan ve hasar gören binaların tamiratına aci-

45 Son Posta Gazetesi, 11.02.1944

46 Son Posta Gazetesi, 12.02.1944

47 İkdam-Gece Postası, 05.02.1944

48 Akşam Gazetesi, 09.02.1944

49 BCA, 030 10 0 0 / 120 850 4 12

50 BCA, 030 10 0 0 / 120 250 2

len başlamak için 1944 yılı mali bütçesinden genel harcamalar için 20.000, Gerede'ye tahsis edilmek üzere 10.000, resmi binaların tamiri için 80.000, Bolu Hükümet konağının enkazını kaldırmak için 10.000 lira olmak üzere toplamda 120.000 lira gönderildi.⁵¹ Nafia vekilliğinin 12/7/944 tarih ve yapı imar işleri deprem şubesi 7776/8319 sayılı yazısı ile de zarar gören okullar için 80.000 lira ayrıldı.⁵²

2.3. Çankırı

Deprem Çankırı'da en fazla tahribatı Çerkeş'de yaptı. İlk belirlemelere göre Çerkeş şehir merkezinde 45 ölü 20 yaralı tespit edildi. Kızılay, depremden hemen sonra 400 çadır gönderdi. Ankara'dan da 2 sağlık ekibi görevlendirildi.⁵³ Yıkılan evlerin ve ölenlerin tespit çalışmalarına hızlıca başlandı. Ovacık ve Eskipazar nahiyelerinden bilgi alınmaması üzerine bölgeyi bilen memurlar gönderildi. Çerkeş kazasının Atkaracalar nahiyesinin köylerinde 217 ölü, 33 yaralı tespit edildi. Çerkeş'de yıkılan büyük bir binada 104 vatandaş hayatı kaybetti. Aynı binada 150 yaralı vardı. Çerkeş-İsmetpaşa arasında bulunan tren rayları zarar gördüğünden tren ile yardım gönderilemedi. Bu nedenle Atkaracalar ve Kurşunlu'da bulunan ağır yaralılar Çankırı ve Karabük hastanelerine sevk edilemedi. Yaralıların ilk müdahaleleri mahallelerinde yapıldı. Mevcut yiyecekler halka dağıtıldı. Kızılay umumi yardımlarına ilaveten 3 ton çivi ile 200 metre metreküp kereste gönderdi.⁵⁴ İlk yardım olarak Karabük'ten gönderilen 200 metreküp kereste ile baraka inşa edilmeye başlandı.⁵⁵ Çerkeş-Karabük arasındaki tren yolunun tamir edilmesiyle birlikte Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü tarafından Ankara'dan Çerkeş'e her gün tren gitmesi emri verildi.⁵⁶ Ayrıca Postane, hükümet konağı, halk odası ve inşa hâlindeki Ortaokul binası da yıkıldı.⁵⁷

51 BCA, 030 10 0 0 / 120 850 5 2

52 BCA, 030 10 0 0 / 120 850 5 3

53 Son posta Gazetesi, 02.02.1944

54 Son Posta Gazetesi, 03.02.1944

55 Ulus Gazetesi, 03.02.1944

56 Ulus Gazetesi,05.02.1944

57 Akşam Gazetesi, 02.02.1944

4 Şubat 1944 tarihi itibarıyla Çerkeş şehir merkezinde enkaz altından çıkarılan ölü sayısı 171'e ulaştı. Yine şehir merkezinde 600 ev yıkılmış, 200 ev oturulamayacak hâle gelmişti.⁵⁸ 5 Şubat itibarıyla de Çerkeş kazasının genelinde ölü ve yaralı sayısı 1100'e ulaştı.⁵⁹ Demiryolunun tamiri ile Çerkeş'teki yaralıları Ankara'daki hastanelere gönderildi.⁶⁰ 6 Şubat 1944 tarihinde dahi Çerkeş'teki ölen kişi sayısı net olarak belirlenememişti. Belli aralıklarla depremin artçı şokları da devam ediyordu.⁶¹

Çerkeş kazasının tamamında 1192 ev tamamen yıkıldı. 1148 ev ağır hasar nedeni ile oturulamayacak hâle geldi. Kapıcılar köyünde ayakta tek ev kalmadı. Depremin artçı şokları ise devam ediyordu. Depremin üzerinden 9 gün geçmiş olmasına rağmen uzak köylerin bazılarından sağlıklı haber alınabilmiş değildi.⁶²

2.4. Ankara

Ankara'da deprem anına şahit olanlar sarsıntının yeraltından büyük bir gürültü ile başladığını⁶³ ve dakikalarca sürdüğünü söylediler. Bazı yaşlı Ankaralıları da son çeyrek asrın en şiddetli sarsıntısının bu olduğunu ifade ettiler⁶⁴ İlk belirlemelere göre Ankara ve çevresinde 106 ölü ve 87 yaralı vardı. 838 ev ve 10 dükkân da tamamen yıkıldı. Yenişehir'de resmi daire ve apartmanlarda çatlaklar tespit edildi. Şehrin eski kısmında Meydan Palas Oteli, Memurlar kooperatifi gibi binalarda⁶⁵ Demiryolları eski genel müdürlük binasında ve Irak Büyükelçiliği'nin duvarlarında büyük çatlaklar oluştu.⁶⁶ Bağ evlerinin bazı duvarları yıkıldı. Birçok binanın rezervlerinde bulunan sular döküldü. Raflarda bulunan kitaplar ve vazolar yerlere yuvarlandı. Levhalar duvardaki çivilerinden

58 Akşam Gazetesi, 02.02.1944

59 Akşam Gazetesi, 05.02.1944

60 Akşam Gazetesi, 06.02.1944

61 Akşam Gazetesi, 07.02.1944

62 İkdâm-Gece Postası, 10.02.1944

63 İkdâm-Gece Postası Gazetesi, 02.02.1944

64 Ulus Gazetesi, 02.02.1944

65 Son Posta Gazetesi, 02.02.1944

66 İkdâm-Gece Postası Gazetesi, 02.02.1944

fırladı. Çatılarda ki kiremitler uçtu. Kızılay tarafından Ankara, Ayaş, Kızıl ve Beypazarı'na 200 çadır gönderildi.⁶⁷

Kızılay ve Ankara Valiliği depremzedelere yardım etmek amacıyla hummalı bir faaliyete giriştiler ve zarar gören yerlere bol miktarda ekmek, zeytin, peynir gibi yiyecek maddeleri gönderdiler. Ankara Sağlık Müdürlüğü'nün üç doktoru da, Beypazarı, Ayaş ve Kızılcahamam'da yaralıların tedavilerine başladılar. Deprem nedeniyle Kızılcahamam ile Gerede arasındaki yolda çatlaklıklar olmuş ve yol bozulmuştu. Ankara Bayındırlık Başmühendisi'nin reisliğinde bir heyet bu yolun tamiri için derhal yola çıkarıldı. Ankara'da ve İstanbul'da ikamet eden Kızılcahamamlı, Beypazarlı, Ayaşlı ve bu kazaların köylerinden olan yurttaşlar da, hemşerilerine yardımda bulunmak üzere kafiye kafiye memleketlerine gittiler⁶⁸

Başbakanlık binasının duvar ve tavanlarında büyük çatlaklar oluştu. Bu çatlaklar Başbakanın çalışma odasının iki duvarında ve özel kalem müdürlüğü odasının tavanındaydı.⁶⁹ Başbakanlık binasında meydana gelen hasarı tespit etmek amacıyla Yapı ve İmar İşleri reisliği Fen Heyeti yüksek mühendislerinden Ferit Şenkan ve Şadan Utkan görevlendirildiler.⁷⁰ Başbakanlık binasında oda oda gezerek gerekli incelemeleri yapan Şenkan ve Şadan müştereken hazırladıkları 12 Şubat 1944 tarihli raporu Bayındırlık Bakanlığı'na sundular. Raporda şu ifadeler yer almaktadır:

1- Başvekâlet makamındaki duvardaki şekilli çatlak binanın bu kısmında sonradan yapılan ilave dolayısıyla hasar olan dilatasyonun çalışmasından hasil olmuştur. Aynı çatlaklıklar halen mahsus odasındaki duvar ve tavan da görülmektedir. Bu çatlaklıklar iki binanın taşlı müşterekidir ve binaların ayrı ayrı çalışmasını temine yarar diğer odalardaki çatlaklıklar da aynı mahiyettedir. Dilatasyonu tesadüf eden yerlerde mütemadi görülmektedir.

67 Son Posta Gazetesi, 02.02.1944

68 Ulus Gazetesi, 03.02.1944

69 İkdam-Gece Postası Gazetesi, 02.02.1944

70 BCA, 030 10 0 0 / 28 162 6 1

2- Bazı odalarda betonarme kolon ve kirişlerle duvar arasında çakılı ve ufak çatlaklıklar görülmüşse de bunlar da sarsıntı neticesi hasıl olan sıva çatlaklarıdır. Gerek makam odasında gerekse diğer odalarda bugün için bir tehlike mevcut değildir.⁷¹

2.5. Zonguldak

Zonguldak'ta bir dakika süren yer sarsıntısı sonrasında halk sokağa döküldü. Merkezde soğuk su ve istasyon caddesinde hasar büyüktü. Zonguldak Valisi ve Cumhuriyet Halk Partisi Zonguldak İl Başkanı'nın koordinasyonu ile yardım ekipleri hızlı bir şekilde harekete geçti.⁷² Zonguldak'ın Safranbolu ilçesi ağır hasar aldı. Safranbolu'da 150 ev yıkıldı.⁷³ Köylerde ise 56 tane bina kullanılamaz hâle geldi.⁷⁴ Zonguldak'a giden tren yolu üzerine sarsıntının etkisiyle büyük kaya parçaları yuvarlandı. Raylar zarar gördüğünden ulaşım durdu. Deprem nedeniyle telgraf direklerinin yıkılması ve tellerin de zarar görmesi haberleşmeyi olumsuz etkiledi.⁷⁵ İlk belirlemelere göre Zonguldak vilayetinde 25 ölü 33 yaralı vardı. Devrek ve Çaycuma'da da hasar büyüktü ve bu iki ilçeden ölü ve yaralı sayısı hakkında depremden sonraki ilk iki gün doğru bilgi alınamadı.⁷⁶ 5 Şubat 1944 tarihi itibarıyla Zonguldak'ta 75 vatandaşın öldüğü 135 vatandaşında yaralandığı tespit edildi.⁷⁷

Depremde zarar gören Zonguldak, Devrek ve Safranbolu kazaları için 13 Mart 1944 tarihinde halka yardım yapılmak üzere 20 bin lira ve muhtelif tarihlerde halkın acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da 39 ton çivi Kızılay aracılığıyla Zonguldak Valiliği'ne gönderildi.⁷⁸ Ayrıca Devrek kazasında evlerin çoğunun yıkıldığı, halkın geçim sı-

71 BCA, 030 10 0 0 / 28 162 6 2

72 Son Posta Gazetesi, 03.02.1944

73 Akşam Gazetesi, 04.02.1944

74 Son Posta Gazetesi, 04.02.1944

75 Akşam Gazetesi, 02.02.1944

76 Akşam Gazetesi, 03.02.1944

77 Akşam Gazetesi, 06.02.1944

78 BCA, 490 01 0 0 / 1586 472 1 2

kıntısı çekmesi nedeniyle de kendilerine barınacak yerler yapmaktan aciz oldukları, kereste, çivi hatta usta bulmakta zorlandıkları CHP Genel Sekreterliği'ne Devrek'teki partililer tarafından bildirilmişti. Bunun üzerine Genel Sekreterlik Bayındırlık Bakanlığı'ndan depremzedeler için birtakım isteklerde bulundu.⁷⁹ Zonguldak'ta deprem felaketine uğrayan köylülerin ahır, ev ve samanlıklarını yaptırabilmeleri için köylere yakın ormanlardan kendilerine ihtiyaçları nispetinde ağaç verilmesi kararlaştırıldı.⁸⁰

3. Çeşitli Organizasyonlar İle Halktan Toplanan Yardımlar

Deprem felaketine uğrayan vatandaşlar için ülkenin büyük bir kısmında yardım çalışmaları başlatıldı. Kurulan komiteler aracılığıyla bağış ve makbuz karşılığında toplanan paralar Kızılay'a yatırıldı. Bu yardım seferberliğine Ankara halkı da örnek olacak bir biçimde katıldı. Ankara mebusları, tüccarları ve esnafları ticaret odasında bir toplantı gerçekleştirerek, 15.000 lira topladılar.⁸¹ Bu toplantılar aralıklarla ticaret odasında devam etti. 6 Şubatta Ankara'nın topladığı yardımlar 20.000 liraya ulaştı.⁸²

Depremzedeler için bir müsamere tertip edildi. Ankara'da gar gazinosu salonlarında deprem felaketzedeleri yararına Karadenizli gençler tarafından "Karadenizliler Çayı" etkinliği düzenlendi. Bu toplantıya Başvekil Saraçoğlu, Rize Mebusu ve İktisat Vekili Fuat Sirmen ve Parti müstakil grup reisi vekili B. Ali Rana Tarhan'da katıldı. Karadenizli gençler muhtelif oyunlar oynadıktan sonra Başvekil Saraçoğlu Harmandalı oynadı. Bir Rize mandalinası depremzedeler yararına müzayedeye konuldu. 482 lira 5 kuruşa Karadeniz lokantası sahibi B. Ahmet Gürkan'ın 3 yaşındaki kızı Gülsevil Gürkan'a kaldı.⁸³

İstanbul'da yardım komitesi kuruldu. Komite para yardımı, giyecek ve örtünecek eşya yardımlarını kabul ediyordu. Cumhuriyet

79 BCA, 490 01 0 0 / 1586 472 1 7

80 BCA, 490 01 0 0 / 1586 472 1 3

81 Ulus Gazetesi, 05.02.1944

82 Ulus Gazetesi, 06.02.1944

83 Akşam Gazetesi, 06.02.1944

Halk Partisi Teşkilatı halktan ev ev toplanacak yardımlar için harekete geçti. Parti'nin mahalle mümessilleri kendi mıntıklarındaki İstanbulluların depremzedelere yapacakları yardımları toplayacaktı. Kabataş Lisesi öğrencileri aralarında 234 lira toplamış ve parayı Kızılay'a teslim etmişti. Borsa kiraathanesinde bir portakal, yardım maksadıyla müzayedeye kondu ve 656 liraya satıldı. Para Kızılay'a teslim edildi.⁸⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ülkemizin muhtelif yerlerinde deprem felaketinin sık sık vukuu bulmasından dolayı, felaketzedelere maddi ve manevi yardım yapılması gerektiği bildirildi. Depremde hayatlarını kaybedenlerin dinimizce şehit sayıldığı, kederli aile ve akrabalarını teselli etmek ve beş vakit namazın sonrasında okunan dualarda onlar içinde dua edilmesi istendi.⁸⁵

İstanbul Ticaret Odası da bir yardım komitesi kurdu. Komite bütün İstanbul tüccarlarına bir mektup göndererek ne kadar para yardımı yapacaklarını sordu. Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı:

Son zelzele felaketine uğrayan mıntıklalarda evini barkını malını mülkünü kaybeden yurttaşlarımıza yardım için bütün meslektaşlarımızın içten gelen arzularını yerine getirmek üzere bir yardım komitesi kurulmuştur. Bin bir meşâğül arasında didişen sayın arkadaşlarımızın yardıma iştiraklarını teshil maksadıyla bu mektubumuzun karşısı sahifesine vermek istedikleri miktarı yazıp mazrufen bir hafta zarfında posta ile bize iadelerini rica ediyoruz. Tahsildarlar size müracaat ile bu bildirdiğiniz meblağı mukabilinde alacaktır. Kış gününde ocaksız kalmış yurttaşlarımızın bin bir ihtiyaçlarını karşılayacak olan bu yardımınızı bekler ve saygılar sunarız.⁸⁶

Ortasından zımbalı bulunan mektubun karşı sayfasında Ticaret Odası tarafından tüccar hesabına tab edilmişti ve taahhüt edeceği para

84 Akşam Gazetesi, 07.02.1944

85 BCA, 051 V33 0 0 / 4 30 6

86 Akşam Gazetesi, 08.02.1944

yeri açık bırakılmıştı. Tüccarlar bu kolaylıktan fevkalade memnun kalmışlardı. Mektubun ulaşmasıyla beraber tüccarlar hemen harekete geçti. İlk olarak tüccarlardan Halil Edip 5000, Halil Ali Yezmen 4000 liralık taahhüde girdiler ve bu miktar paraya ait doldurdıkları çekleri de ticaret odasına gönderdiler. Bu yardımlar doğrudan ticaret odasına verilmekte tahsilatı ise Kızılay yapmaktaydı.⁸⁷ Ticaret odasında kurulan yardım komitesi faaliyetini genişletmekte ve çalışmalarında iyi neticeler almaktaydı. Ancak bazı büyük firmaların felaketzedelere karşı ilgisizliği de söz konusuydu. Leon Con Kasapyan adındaki büyük ihracat firması İstanbul Ticaret Odası'nın mektubuna cevap olarak yalnız 5 lira gönderdi. Halbuki fakir halk dahi felaketzedelere elinden geldiği kadar yardım etmeye çalışıyordu. Hatta Fatih kazası merkezi ve Şehremini nahiyeleri teftiş bölgesindeki ilkokul öğrencileri felaketzedeler için 1023 lira 92 kuruş topladılar. Bu paranın 668 lira 79 kuruşu Fatih bölgesi, 355 lira 13 kuruşu Şehremini bölgesi ilkokul öğrencileri tarafından temin edildi.⁸⁸

Depremden zarar gören bölgeler için İstanbul'da yardım faaliyetleri devam etti. Ticaret Odası 5000 lira, Kabataş Erkek Lisesi öğrencileri 235 lira 16 kuruş, İsmail Raif Somersan 50 lira, Yanko Sarafoğlu 25 lira, Emine 20 lira, Paket Postanesi'nden Nuri ve Benjamin Seferyan 5'er lira, Mısırlı Prenses Nimet Kemalettin 10000 lira, Habib Edip Türehan 5000 lira, ismini vermek istemeyen bir kişi 500 lira, Ethem Pertev 300 lira, İstanbul Erkek Lisesi öğrencileri 130 lira 30 kuruş, Mehmet Yücel, Abdi Erge, Ahmet Erge, Hüsamettin Türsen, Nişantaşı Kız Ortaokulu öğrencileri 100'er lira, Ethem Demirali ve Ali Rıza Bozaydın 50 lira, Hacı Mehmet 40 lira, İstanbul 13. İlkokul öğrencileri 35 lira, 13. İlkokul öğretmenleri Necmiye, Fatma Bilgi, Nabi ve ismini vermek istemeyen bir öğretmen 5'er lira teberrüde bulundu.⁸⁹

Bazı ticari zümrelerde kendi aralarında birleşerek yapılacak yardımı tespit etti. Beyoğlu'ndaki sinemacılar, Beyoğlu Kaymakamlığı'na

87 Akşam Gazetesi, 08.02.1944

88 İkdam-Gece Postası Gazetesi, 10.02.1944

89 Son Posta Gazetesi, 08.02.1944

gelerek zelzele felaketzedelerine yardım etmek istediklerini bildirdiler. Sinemacılar bir günlük hâsılatlarını depremezdedeler için bağışladılar.⁹⁰

Depremde zarar görenler için ülkenin dört bir yanından yardımlar da devam ediyordu. Muğla'dan ikinci defa 1010 lira, Bayındır'dan 2935 lira, Bodrum'dan 126 lira, Bozkır'dan 370 lira, Çanakkale'den 787 lira, Edremit'ten 715 lira, Konya Ereğlisi'nden 1416 lira, Devlet Ziraat İşletmesi memur ve müstahdemlerinden 1000 lira, Kırşehir'den 200, Mardin'den 362 lira, Bozhöyük'ten 2188 lira, Adana'dan 105 lira, Kars'tan 8195 lira, Eskişehir'den 636 lira, Gaziantep'ten 7832 lira, Bandırma'dan 16000 lira, Çemişkezek'ten 100 lira, Saray'dan 822 lira, Ankara'nın Mitik nahiyesine bağlı Teşrek Köyü halkından 191 lira, Bağlum Nahiyesinin Akacık köyü halkından 150 lira, Atatürk İlkokulu öğrencilerinden 164 lira bağış yapıldı.⁹¹

Sonuç

İnsanlık için birçok olumsuz etkisi bulunan depremler, meydana geldikleri bölgelerde ciddi boyutlara ulaşan can ve mal kayıplarına sebep olmaktadır. Özellikle ülkemizde Kuzey Anadolu Fayı üzerindeki yerlerde, deprem bilimcileri tarafından her an büyük depremlerin olabileceği kabul edilir. Süreç incelendiğinde, bu durumu tarihsel veri ve aletsel kayıtlarda doğrulamaktadır.

Bolu ve çevresi birinci derecede deprem kuşağı üzerinde bulunduğundan tarih boyunca yıkıcı depremlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışmada da Bolu'nun Gerede kazasında meydana gelen ve literatüre "1944 Bolu-Gerede Depremi" olarak geçen ve toplam da 4270 kişinin ölümüne neden olan deprem ele alındı. Deprem başta Bolu olmak üzere Çankırı, Zonguldak ve Ankara'da büyük hasara neden oldu. Depremin sayısal olarak bilançosu: Bolu'da 2501 ölü, 1815 yaralı, 2212 yıkılan ev, 4284 ağır ve orta hasarlı ev; Çankırı'da 1314 ölü, 381 yaralı, 4217 yıkılan ev, 2745 ağır ve orta hasarlı ev; Zonguldak'ta 330 ölü, 371 yaralı, 1072 yıkılan ev, 640 ağır ve orta hasarlı ev; Ankara'da

90 Akşam Gazetesi, 09.02.1944

91 Son Posta Gazetesi, 11.02.1944

125 ölü, 158 yaralı, 1450 yıkılan ev, 2722 ağır ve orta hasarlı ev şeklindeydi⁹²

Deprem mıntıkası içerisinde alt yapı felce uğradı. Yıkılan ya da hasar gören bina sahipleri uzunca bir süre çadırlarda yaşamak zorunda kaldı ve güvenilir evlere geçiş süreci uzun sürdü. Depremle birlikte ticari işletmeler zarar gördü ve bölgede bulunan üretim tesisleri durma noktasına geldi. Depremin 2. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmesinin yanı sıra mevsimin kış olması da hasarın boyutunu arttırdı. Savaştan kaynaklı olarak ülke ekonomisindeki kötü durum yardımların aksamasına ya da gereken yardımların tam anlamıyla yapılamamasına neden oldu. Mevsim şartları yardımların zamanında yerine ulaşmasına engelledi. Özellikle Bolu ve Gerede'nin kış mevsimini ağır biçimde geçiren yerlerden olması buraların durumunu daha da kötüleştirdi. Her ne kadar şartlar kötü de olsa halkımız deprem konusunda sağduyulu davranmış ve bölgeye yardım seferberliği başlatmıştı. Kurulan yardım komisyonları sayesinde bölgenin ihtiyaç duyabileceği ürünlerin sevki sağlandı. Özellikle Kızılay'ın gayret ve çalışmaları dikkat çekicidir.

Büyük bir bölümü birinci derece deprem kuşağı olan, birçok aktif fay hattının bulunduğu ülkemiz depremler nedeniyle çok fazla kayıp yaşamaktadır. Fakat bununla ilgili tam manasıyla tedbir çalışmaları yapılmamaktadır. Bu konuda halkın daha çok bilinçlendirilmesi ve yapılan binaların denetiminin iyi yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde nüfus artışına bağlı olarak artan bina sayısı daha çok kaybın meydana gelmesine sebep olacaktır. Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen bu talihsiz olaylardan ders çıkarılarak bir eylem planı hazırlanmalıdır.

92 Son Posta Gazetesi, 09.02.1944

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Telif ve Tetkik Eserler

Aktimur, Hasan Tahsin - Ateş, Şerafettin - Oral, Atıla. “Bolu Çevresindeki Deprem Zararlarının Azaltılmasına Yönelik Sismik Zonlama”, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, cilt. 29, Ağustos 1986, ss. 43-49

Ayhan, Mehmet Emin - Koçyiğit, Ali. “Displacements and Kinematics of the February 1, 1944 Gerede Earthquake (North Anatolian Fault System, Turkey): Geodetic and Geological Constraints”, *Turkish Journal of Earth Sciences (Turkish J. Earth Sci.)*, Vol. 19, 2010, ss. 285-311

Işık, Burhan Celil. “Depremler ve Türkiye”, ss. 102-109 http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/TD9254dda4b1ba34c6f_ek.pdf, Erişim tarihi: (16.06.2017).

Öğretim, Anıl “1951 Kurşunlu Depremi Yüzey Kırığı Özellikleri”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı Genel Jeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2013

Taşman, Cevat Eyüp “Gerede Bolu Depremi”, ss. 134-139 <http://dergi-park.ulakbim.gov.tr/mta/article/viewFile/5000111363/5000103665>, Erişim Tarihi: (11.08.2017)

“1900 Sonrası Türkiye’deki Depremler”, *Türkiye’de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Önerileri Oda Raporu*, ss.1-28 http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/8273773702779a0_ek.pdf, Erişim tarihi: (16.06.2017)

Gazeteler

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

İkdam-Gece Postası Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Ulus Gazetesi

Vatan Gazetesi,

Yeni Sabah Gazetesi

Avrupa'nın Mülteci Krizi

Europe's Refugee Crisis

Enes Bayraklı

Kazım Keskin

Öz

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan iç savaşlar sonucunda dünya üzerindeki mülteci sayısı İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en yüksek seviyeye ulaştı. Özellikle Suriye iç savaşının sonuçlarından olan bu durum nedeniyle milyonlarca mülteci, iç savaşın başlangıcından itibaren Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi Suriye'ye komşu ülkelerde misafir edilmelerinden dolayı Avrupa uzunca bir dönem bu sorunla yüzleşmedi. 2015 yılının başından itibaren mültecilerin Avrupa'ya doğru hareketlenmesiyle birlikte mülteci meselesi genelde Avrupa Birliği'nin (AB) özelde ise onun önde gelen gücü Almanya'nın sorunu haline geldi.

Bu çalışmanın amacı, AB'nin 90'lı yıllardan itibaren Birlik içinde ortak bir mülteci politikası oluşturmak amaçlı olarak geliştirdiği enstrümanlara değinerek Birlik'in esas amacının, Cenevre Sözleşmeleri'nde ifade edildiği şekliyle mültecilerin haklarını korumaya odaklı bir tavır almak yerine, üye ülkeler arasında var olduğu söylenen dayanışma ilkesini de tümünden ortadan kaldıracak biçimde mültecilerin Avrupa'ya gelmelerinin önüne set çekmek olduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler: AB, mülteci krizi, Frontex, Almanya.

Bu çalışma yazarların daha önce, SETA tarafından "Türkiye, Almanya ve AB Üçgeninde Mülteci Krizi" başlığıyla yayınlanan analizinden yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Yrd. Doç. Dr., Enes Bayraklı, Türk Alman Üniversitesi Siyaset Bilimi Kamu Yönetimi, bayrakli@tau.edu.tr

Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi, kazim@gmx.at

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 18.10.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.342428

Abstract

The number of refugees around the world as a result of the civil war in Syria and the instability in Middle East and North Africa has reached the highest level since the Second World War. Europe has ignored this problem for a long time and Turkey, Jordan and Lebanon had to face this problem alone. However since the beginning of 2015 the refugees started to move to Europe because of many reasons. Consequently refugee issue became also a problem of Europe in general and in particular it's leading power Germany. At this point the refugee crisis has also become the subject of a complex negotiation process between Turkey, Germany and EU. The purpose of this study is to analyze the refugee policy of the EU and Germany since the beginning of Arab Spring and the policy changes caused by the recent crisis. In this context the EU' and Germany's demands from Turkey and Ankara's attitude towards these demands is also examined.

Keywords: *EU, refugee crisis, Frontex, Germany.*

Giriş

Kısaca mülteci krizi olarak isimlendirilen ve dünya sistemi içinde merkezi yer işgal eden Batılı ülkeleri direkt olarak etkilemeye başladığı 2015 yılının yaz aylarından itibaren giderek 'Avrupa'nın Mülteci Krizi' haline dönüşen yüzbinlerce insan Avrupa'yı 'Avro-Krizi'nin ardından en büyük meydan okumayla karşı karşıya bıraktı. Suriye iç savaşının 2011 yılında başladığını düşündüğümüzde bu tarihe kadar AB ülkelelerinin mülteci sorunu karşısında genel olarak duyarsız kaldıklarını söylemek mümkündür. Bununla birlikte AB ülkelerinin Şengen Anlaşması ile birlikte genelde kıtaya yönelik göç, özelde ise mültecilerle ilgili ortak bir politika belirleme zorunluluğu açığa çıkmıştı. Söz konusu zorunluluk, üye ülkelerin hukuksal ve bürokratik enstrümanları kullanmak yoluyla AB'nin ortak göç ve mülteci politikasını oluşturmaya yöneldiklerini görmekteyiz.

Avrupa Birliği'nin Mülteci Politikasındaki Enstrümanlar

Cenevre Sözleşmesi

1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi mültecilerin haklarının korunması bağlamında AB devletlerini bağlayan en önemli uluslararası metindir. Söz konusu düzenlemede mülteci kavramının tanımı şu şekilde yapılmıştır: '(Mülteci) ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi'dir.¹ Cenevre Sözleşmesinde mültecinin tanımının yanısıra sözleşmeye imza koyan devletlerin yükümlülükleri de net olarak belirlenmiştir. Sözü edilen yükümlülükler içinde en önemlisi 'Non-refoulement-ilkisi' (mültecilerin geri gönderilmemesi ilkesi)dir. Söz konusu ilkenin en önemli sacayaklarından birini teşkil ettiği sözleşme, aradan altmış yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen norm olma özelliğinin yanısıra konuyla ilgili pek çok başka sözleşmeye esin kaynağı olduğu² gibi AB için de ilham verici olmuştur. Bununla birlikte AB ülkeleri nezdinde

1 "Mülteci Kimdir?", 14 Ocak 2009, www.unhcr.org.tr, (erişim tarihi 15 Ekim 2015).

2 "Dünyada ve Türkiye'de Mültecilik ve Sığınmacılık", www.hyd.org.tr, (erişim tarihi 12 Ekim 2015).

Cenevre Sözleşmesi'nin mültecilerin hukukunu belirleyen bağlayıcı temel metin olarak benimsenmiş olması, birliğe dahil olan üye ülkelerin mültecilere yönelik uygulamalarının farklılaşmasını engelleyememiştir.³

Sözü edilen farklılaşmanın mülteciler açısından somut sonucu - 2015 yaz aylarında da görüldüğü üzere - Yunanistan, İtalya veya Macaristan gibi AB ülkelerinde kalıp buralarda iltica başvurusu yapmak yerine sosyal imkanları görece daha iyi olarak değerlendirilen Almanya, İsveç ve İngiltere gibi ülkelere geçme isteğinde kendini göstermiştir.

1985 yılına kadar o zamanki adıyla AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) olan AB içinde ortak bir göç ve mülteci siyaseti belirlenmediğinden bu tarihe kadar üye ülkeler yine yukarıda sözü edilen Cenevre Sözleşmesi uyarınca söz konusu alanlardaki düzenlemeleri uygulamaktaydılar. Fakat 1985 yılında Şengen sistemini uygulamaya karar verdiklerinde AB bünyesinde ortak bir göç ve mülteci politikasının da belirlenmesi gerekliliği kendini açık etti. Bu gereklilik aynı zamanda üye ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini derinleştirme isteklerinin de bir dışavurumu olarak okunmalıdır. Bununla birlikte 1990'lara kadar göç ve mülteci politikalarında eşgüdüm sağlanması anlamında istenilen sonuçlara ulaşmak çok mümkün olamamıştır. Sözü edilen zaman diliminde Birlik üyesi devletler, ortaklaşmış genel bir göç ve mülteci politikasından ziyade güvenlik merkezli bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bu safhada AB üyesi devletler ulusüstü, yani Brilik'in tamamını bağlayıcı bir politika yerine uluslararası politikalar ile Avrupa'ya doğru gelişen göç ve mülteci akımını engellemeye çalışmışlardır. Hassaten sınır ötesi suçlar ve terörizm karşıtı çalışmalarda ortaklaşan AB ülkeleri, nihayet 1999 yılında ileri bir adım atmak durumunda kalmışlardır.

Ekim 1997 tarihinde imzalanan ve Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması ile üye ülkeler arasında sınır kontrollerinin kaldırılmasını hedefleyecek şekilde Schengen (Şengen) Anlaşması AB hukuku içerisine alındı.⁴ Cenevre Sözleşmeleri'nin II. Dünya Savaşı sonrasında savaşın galiplerince oluşturulan yeni düzende mihenk taşı olarak görülmesine neden olan milyonlarca insanın mülteci durumuna düşmesi gibi, Amsterdam Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinde

3 "So großzügig ist Deutschland zu Flüchtlingen wirklich", 24 Eylül 2015, www.welt.de, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

4 "Kurucu Antlaşmalar", www.ibb.gov.tr, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasının akabinde Balkanlar'da meydana gelen savaşların da etkili olduğu düşünülmektedir.⁵ Özellikle Bosna ve Kosova Savaşları nedeniyle daha çok Batı Avrupa'ya yönelik mülteci akınının AB ülkeleri nezdinde ortak bir göç ve mülteci politikası oluşturulması gerektiği düşüncesini tetiklediği ortadadır.

İşte Amsterdam Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile AB'ye üye ülkeler ilk kez ulusal ve uluslararası düzenlemelerin ötesine geçerek iltica başvurularının hangi birlik üyesi tarafından inceleneceği hususunu karara bağladılar. Böylece AB tarihinde ilk defa göç ve mülteci konusu üye devletlerin ulusal düzenlemeler yoluyla karara bağlayacakları bir sorun olmaktan çıkıp AB'nin ortak çözüm bulacağı bir mesele haline dönüşmüş oldu.

Bununla birlikte yaşanan gelişmeler bize, AB ülkelerinin, 'Avrupa Ortak Sığınma Sistemi'ni ('Common European Asylum System - CEAS') oluşturmaya başladıkları 1999 yılından mülteci krizinin patlak verdiği 2015 yılı yaz aylarına kadar geçen süre içinde hedefledikleri noktaya ulaşamadıklarını gösterdi. Yine de AB'ye üye ülkeler mültecilerle ilgili ulusal mevzuatların harmonize edilmesinin dışında gerek Birlik içindeki ve gerekse AB ile üye olmayan devletler arasındaki ilişkilerde mülteci ve göç sorunu bağlamında dayanışma bilincinin geliştirilmesine yönelik çalışmalardan da vazgeçmemişlerdir. Bu çerçevede 1999 – 2005 arası dönemi kapsayan ve CEAS'ın birinci aşaması olarak adlandırılacak etapta AB üyesi ülkeler için mültecilere yönelik düzenlemelerde ortak bir standart belirlenmiştir.⁶ Halihazırda AB ülkeleri CEAS'ın ikinci etabını da hayata geçirmek için çalışmalarına devam etmektedirler.

Dublin Sistemi

AB ülkelerinin mültecilerle ilgili ortak politikalarını belirleme noktasında Cenevre Sözleşmesi'nin haricinde dikkate aldıkları bir başka hukuksal düzenleme de kısaca 'Dublin Sistemi' olarak adlandırılan ve Dublin Sözleşmesi ve EURODAC Sözleşmesi ile bunların uygulamalarını belirleyen bütün yönetmelikleri içeren yapıdır.

5 "Avrupa Birliği ve İltica", www.multeci.net, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

6 "Common European Asylum System", 23 Haziran 2015, www.ec.europa.eu, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

Dublin Sözleşmesi: AB (o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu – AT) ülkeleri 15 Haziran 1990 tarihinde yaptıkları bu anlaşma ile iltica başvurularını inceleme ve karar verme imkanı elde etmişlerdir. Söz konusu sözleşme ile AB ülkeleri ilk kez mültecilerle ilgili olarak AB sınırları içinde geçerli olacak ortak bir mekanizma oluşturmayı başarmışlardır. Buna göre 1997 yılında yürürlüğe giren bu sözleşme sayesinde üye ülkeler, üçüncü bir ülke vatandaşının AB üyesi devletlerden birinde yapmış olduğu iltica başvurusunun incelenmesinde sorumlu üye devlet belirlenmesi ile ilgili kriterler ve mekanizmaları ortaya koymuşlardır.

Dublin Sözleşmesi 17 Mart 2003 tarihinde yerini Dublin II isimli yeni bir sözleşmeye bırakmıştır. Dublin II’de yapılan en önemli düzenleme iltica başvurularının yalnızca tek bir AB üyesi devlet tarafından incelenebileceği kuralıdır. Bu düzenlemeye ihtiyaç duyulmasının nedeni, bir AB ülkesine yapılan iltica başvurusunun reddedilmesi halinde bu sefer aynı kişi tarafından başka bir AB ülkesinde yeniden iltica başvurusunun yapılması idi. Bunun dışında, aynı anda birden fazla AB ülkesine de iltica başvurusunda bulunma olasılığı da sözü edilen bu yenilikle ortadan kaldırılmış oldu. Söz konusu düzenlemelerin o dönem için öngörüle-meyen sonuçları da oldu. Dublin sözleşmesine getirilen bu yeniliklerle AB ülkelerindeki olası bürokratik yük azalmakla beraber o zamanlarda hemen hiç kimsenin öngöremediği ve bugün tarafsız hemen herkesin kabul ettiği gerçek, AB sınırları içerisindeki mülteci yükünün ağırlığının Yunanistan, İtalya, Macaristan gibi AB sınır ülkelerinin üzerine bindiğidir.

Aslında AB dışı bir ülkeden gelip de bir AB ülkesinde iltica talebinde bulunan kişinin başvurusundan ilk giriş yaptığı AB sınır ülkesinin sorumlu olması ilkesi, bir çoklarıncaya yanlış yorumlandığı üzere sınır ülkeleri haricindeki AB ülkelerinin söz konusu iltica başvurusunu incelemelerine engel değildir. Nitekim Avrupa’nın Mülteci Krizi’nde de gördüğümüz gibi Almanya ve Avusturya bu ilkeyi doğru yorumlayarak Macaristan’daki mültecilerin kendi ülkelerine gelmelerine onay vermişlerdir.

26 Haziran 2013 tarihinde Dublin II yerine Dublin III sözleşmesine geçiş yapan AB ülkeleri, yirmi yılı aşkın bir zamandır izledikleri ‘Avrupa Kalesi’ politikasına uygun olarak mültecilerin Avrupa yolu üzerindeki barikatları artırdılar. AB üyeleri, mültecilerin aslında AB’nin

üçüncü ülkelerde bulunan elçilik ve konsolosluk gibi temsilciliklerine yapacakları iltica başvurularına imkan verecek basit bir düzenleme yerine AB'ye ilticayı zorlaştırmaya devam ettiler.

EURODAC (Avrupa Otomatik Parmak İzi Tanımlama Sistemi): 11 Aralık 2000 tarihinde kurulması kararlaştırılan bir veri bankası olan EURODAC'ın amacı AB ülkelerine iltica başvurusunda bulunan ya da AB ülkelerine kaçak giriş yapmış üçüncü ülke vatandaşlarının parmak izlerinin kaydedilmesi aracılığıyla kimliklerinin tespitinin yapılmasıdır.⁷ Dublin Sözleşmesi'nin etkin olarak uygulanmasında en önemli araçlardan birisi olan EURODAC'ı AB ülkeleri 15 Ocak 2003 tarihinden itibaren kullanma imkanına sahip olmuşlardır. EURODAC uygulamalarına AB ülkeleri haricinde İsviçre, İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç de katılmaktadır. EURODAC, tıpkı Dublin Sözleşmesi'nin kendisi gibi Avrupa'nın Mülteci Krizi'nden önce de yer yer iflas belirtileri göstermişti. 2011 yılında İtalya ile Fransa arasında diplomatik tartışmalara varan anlaşmazlıkta İtalya Tunuslu mültecilere Şengen vizesi vererek Fransa'ya geçişlerinin yolunu açmıştı.⁸ Aynı şekilde Almanya ve Avusturya'dan da İtalya'ya tepkiler gelmiş ve bu ülkenin Şengen sistemini yerle bir ettiği savunulmuştu.⁹

Avrupa'nın Mülteci Krizi esnasında bu sefer Macaristan, AB'nin diğer ülkeleri tarafından yalnız bırakıldığını düşününce mültecilerin kayıtlarını yapmaktan vazgeçmiş ve sürpriz bir hamle ile çok sayıda insanı otobüslere doldurarak Avusturya sınırına doğru yola çıkarmıştı. Bunun dışında Macaristan'dan gelen on binlerce mülteciye hazırlıksız yakalanan Alman bürokrasisi de tıpkı İtalyan ve Macar mevkidaşları gibi mültecilerin tamamını kayıt altına almadılar.¹⁰

7 "AB'nin Göç ve İltica Politikasındaki Yeni Aracı 'EURODAC' ", 1 Kasım 2002, www.caginpolisi.com.tr, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

8 "İtalya ile Fransa arasında mülteci krizi!", 18 Nisan 2011, www.cnnturk.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016),

9 "Berlusconi İtalya'yı kızdırdı", 11 Nisan 2011, www.dha.com.tr, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

10 "Grenzöffnung für Flüchtlinge. Was geschah wirklich?", 22 Ağustos 2016, www.zeit.de, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

İşlevselliği hakkındaki şüphelerin dışında EURODAC, insan hakları örgütlerince de veri tabanlarının polis yetkililerine açılması,¹¹ kayıt altına alınmak istemeyen mültecileri daha tehlikeli güzergahlara mecbur bırakarak ölümlere yol aşması nedeniyle şiddetle eleştirilmektedir.¹²

EASO (Avrupa İltica Destek Ofisi): 19 Mayıs 2010 tarihinde kurulan ve Malta'nın başkenti Valetta'da merkezi bulunan kurum AB'nin mültecilerle ilgili uygulamalarının koordinasyonuna katkı sunmaktadır. Kurumun söz konusu uygulamalara katkılarında ikisi sınır bölgelerinde tercüman ve iltica uzmanı bulundurmak şeklindedir.

FRONTEX (Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarının Yönetimi için Operasyonel İşbirliği Ajansı): Merkezi Polonya'nın başkenti Varşova'da bulunan AB sınırlarının güvenliğinde etkin rol oynayan kurum 26 Ekim 2004 tarihinde kurulup faaliyetlerine 1 Mayıs 2005'te başlamıştır. Başlıca amacı sınır güvenliğinde üye devletlerin güvenlik birimleri arasında koordinasyonun sağlanmasıdır. İlk planda masum olan bu hedefin dışında, ilerleyen zamanda Ege ve Akdeniz'de kurumun hizmetine alınan askeri gemi ve personelle AB'nin 'sınır devriyesi' haline dönüşen FRONTEX Acil Sınır Müdahale Ekipleri (RABIT) aracılığıyla çok sayıda mülteci ve kaçak göçmene şiddet içeren müdahalelerden kaçınılmamış ve dolayısıyla FRONTEX açık denizde bir çok masumun boğulmasına göz yummakla suçlanmıştır.¹³

Avrupa'nın Mülteci Krizi'nde AB Ülkeleri Arasında Yardımlaş(ma)ma

Yukarıda genel hatlarıyla ifade edilen hukuki düzenleme ve her tür örgütlenme gibi araç ve imkana ve dahi yeterince zamana sahip olan AB ülkeleri yapısal nedenlerden ötürü ortak bir mülteci politikasını bugüne kadar hayata geçirememişlerdir. Son senelerde dünya kamuoyunun önünde cereyan eden AB'nin Mülteci Krizi'nde birlik üyesi

11 "Mülteciler damgalanıyor", 18 Aralık 2012, www.dw.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

12 "Greece's illegal push backs of asylum boats puts lives at risk, says Amnesty International", 25 Ağustos 2015, www.euronews.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

13 "Frontex oder die Krise der europäischen Migrationspolitik", www.copyriot.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

ülkeler birbirlerinin mülteci siyaseti ile çelişen tutumlar ortaya koyma-
nın yanısıra özellikle Avusturya ve Almanya'da çok bariz olarak görül-
düğü üzere kendi politikalarıyla da uyumsuz tavırlar sergilemişlerdir.

AB içinde ortak bir mülteci politikasının olmayışı, üye ül-
keler arasındaki mültecilere yönelik standart uygulamaların yoklu-
ğundan da rahatlıkla anlaşılabilir. Sığınmacıların yapmış oldukları
iltica başvurularındaki kabul oranlarının ülkeden ülkeye değişmekte
oluşunu ve yine bu kişilerin asgari sağlık ve barınma hizmetlerin-
den yararlanmada karşılaştıkları farklılıkları bu duruma örnek ola-
rak verebiliriz. Öte yandan AB vize sistemi içerisinde mevcut olan
insani amaçlarla vize kategorisi işletilmediği için sığınmacıların hiç
değilse bir kısmının faydalanacağı bu imkânı kullanmak da mümkün
olamamaktadır.

Bunun dışında gözden kaçırılmaması gereken bir başka nokta
da AB Sınır Koruma Ajansı Frontex'in denizlerde zor duruma düşen
sığınmacıları kurtarmayı sağlayacak her tür teknik donanıma sahip ol-
duğudur. Sorun teknik yetersizlikler olmayıp AB çapında ortaklaşmış
siyasi irade eksikliğidir.

Bir başka önemli nokta da daha önce değinildiği üzere Alman-
ya, Fransa ve İngiltere gibi büyük AB devletlerinin kendi avantajlarına
olduğunu bildikleri Dublin Sistemi'ni uzun süre reforme etmeye ya-
naşmamalarıdır. Bugün gelinen noktada bu sistemin işlemediği açıkça
ortaya çıkmıştır. Nihayetinde sistemin değişmesine uzun süre direnen
Almanya gibi ülkeler kota sistemi ve benzeri önerilerle bu krizi aşma-
ya yönelik yeni teklifler sunmak zorunda kalmışlardır. Bu sefer de Ma-
caristan, Slovakya ve Polonya gibi ülkeler daha önceleri hiç bir şekilde
dayanışma zorunluluğu hissetmemiş Almanya'ya sırtlarını çevirmekte
bir sakınca görmemektedirler.

İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson'ın ülkesinin AB'den
ayrılması ile ilgili sarfettiği aşağıdaki cümleler aslında özelde
İngiltere'nin, genelde AB'nin mültecilere yaklaşımını ortaya koymak-
tadır: “Avrupa'dan ayrılmıyoruz. Küresel Britanya yumuşak süper güç.
Ukrayna'da yaşananlarla ilişkili olarak Rusya'ya yönelik yaptırımların
sürdürülmesinden, Orta Akdeniz'deki sığınmacı akışını engellemesi
kapsamında İtalyanlara yardımcı olması için donanmamızı gönder-

memize kadar, tüm Avrupalı işbirliklerine hükümetler arası seviyede devam etmeye bağlı kalacağız.”¹⁴

Johnson’ın açık yüreklilikle ortaya koyduğu gerçeği Viktor Orban başka açıdan somutlaştırarak İtalya ve Yunanistan’da bulunan 160 bin mültecinin AB ülkeleri içinde bir kota dahilinde dağıtılması planını engellemek amacıyla 2 Ekim 2016 tarihinde referanduma gitme kararı alarak AB ülkeleri arasında 90’lı yıllardan beri oluşturulmaya çalışılan ortak mülteci politikasının başarısızlığa uğradığını açık bir şekilde göstermiş oldu. Aynı şekilde Avusturya Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz da, bu referandumu düzenlediği için Macaristan Başbakanı Viktor Orban’ın siyasetinin eleştirilmemesi gerektiğini ifade ettiyse ortak bir mülteci politikasının AB için bir hayalden ibaret olduğunu teslim etmek gerekir.¹⁵

Aslında Arap Baharı’nın başlangıcından Aylan Kurdi’nin cansız bedeninin Bodrum kıyılarına vurmasına kadar geçen süre içerisinde AB’nin, Akdeniz’i aşarak AB üyesi ülkelere iltica başvurusu yapmak isteyen mültecilerle ilgili aldığı önlemlere baktığımızda temel hedefin Macaristan Başbakanı Viktor Orban’ın tutarlı olarak en başından beri uygulayageldiği gibi mültecilerin Avrupa’dan uzak tutulması olduğu görülecektir.

Avrupalı liderler genellikle Avrupa kamuoyunun gözü önünde vuku bulan trajik bir olay sonrasında reaksiyoner bir tutum takınarak harekete geçmektedirler. Gerek dünya kamuoyunun baskısı ve gerekse Avrupa’daki insan hakları kuruluşları ile mültecilerin sorunları alanında çalışmalar yürüten STK’ların baskısı nedeniyle adım atma zorunluluğunu hisseden liderler, kriz dönemlerinde zirve üzerine zirve yapmaktalar. Buna rağmen, sorunun kaynağı bilinçli bir şekilde yanlış teşhis edilerek AB’nin sınır güvenliği ekseninde çözüm önerileri geliştirilmekte, dolayısıyla etkin bir sonuç alınamamaktadır. Yine de bu çözüm önerileri bir başka büyük trajedinin haber ajanslarına düşmesine kadar fazla tartışılmadan kabul görmeye devam etmektedir.

14 “İngiltere Başbakanı: Britanya AB’den ayrılacak”, 2 Ekim 2016, www.timeturk.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

15 “Quotendebatte „gefährlicher Spaltpilz““, 2 Ekim 2016, www.orf.at, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

Mülteci krizinin akut seviyeye ulaştığı 2015 yazı boyunca tartışmaların odağındaki ülke olan Macaristan 7 Temmuz 2015 tarihinde Sırbistan sınırına dikenli tel çekilmesi kararını aldığı anda Almanya'dan herhangi bir olumsuz tepki gelmedi. Macaristan, bu kararıyla Yunanistan üzerinden gelen mültecilerin Sırbistan'ı geçerek ülkeye ulaşmalarını önlemeyi amaçlamıştı. Sığınmacıların ilk olarak AB sınırlarına Yunanistan'dan girmiş oldukları açık olmakla beraber burada kayıtlarının tutulmamış olması, onların Sırbistan üzerinden Macaristan'a gitmelerine olanak tanımaktaydı. Bu duruma engel olmak isteyen Macaristan, Dublin kuralları gereği sığınmacıların kayıt altına alınmasını durdurma girişimine gelen tepkiler üzerine, son çare olarak Sırbistan sınırına dikenli tel çekme yöntemini uyguladı.

Bu aşamada Avrupa'daki tartışmalar, AB sınırlarının korunması ve Macaristan gibi AB sınır ülkelerinin, sığınmacıların ülkeye girişine izin verip kayıtlarını tutmak gibi yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği hakkında yapılmaktaydı. Binlerce mültecinin Macaristan'a adeta yığıldıkları ve Avrupa'nın başka ülkelerine gitme isteklerini dile getirdikleri böyle bir ortamda başta Fransa ve Almanya olmak üzere birçok AB ülkesi, Macaristan'ın sığınmacıları kayıt altına alma yükümlülüğü olduğunu dile getirerek sık sık vurgu yaptıkları "AB içi dayanışma" ilkesinin realitede uygulanmadığını göstermiş oldu.

Bu tavırda, Suriye kaynaklı mülteci sorununun başlamasından beş yıl gibi uzun bir zaman geçmiş olmasına karşın AB'nin, hala uygulanabilir bir ortak politika belirleyememiş olmasının bedelini ödemekten kaçınarak Macaristan'a baskıyı artırdığını görmekteyiz.

Böylece AB, izlemiş olduğu politikalarla, kurum olarak mülteci meselesine hala köklü bir çözüm getirememiş ve üye devletleri kendi başlarına bırakmış olmanın yanı sıra bir de üye devletlerin mülteci meselesi nedeniyle birbirlerine karşıt konuma gelmelerine yol açmış oldu. Bundan başka, AB'nin, bu politikasızlığı, 'Vişegrad Dörtlüsü' olarak da adlandırılan Polonya, Macaristan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti ile Almanya, Avusturya, İngiltere, İsveç ve Fransa'yı karşı karşıya getirerek üyelik içinde bir gruplaşmaya da neden oldu.

Uzunca bir süre başta Almanya olmak üzere Avusturya ve İsveç'in de aralarında bulunduğu bir grup ülke AB içinde kota uy-

gulamasını kabul ettirmeye çalıştılar. Buna karşılık Macaristan ve İngiltere'nin başını çektiği bir dizi AB ülkesi farklı gerekçeler öne sürerek bu uygulamayı reddettiler. En sonunda Macaristan 2 Ekim 2016 tarihinde AB ülkelerinde bulunan 160 bin mülteci den Macaristan'ın payına düşen 1294 mülteciyi ülkeye kabul etmemek için referandum yaptı. Referandumda "AB'nin, Macar vatandaşı olmayan kişileri, Ulusal Meclisin onayı olmadan Macaristan'a yerleştirmesine karar vermesini kabul ediyor musunuz?" sorusu yöneltilen Macar seçmenlerin %98,28'inin 'hayır' oyu vermesine rağmen referanduma katılan seçmen oranının toplam seçmen sayısının %50'isinin altında kalması nedeniyle referandum geçersiz sayıldı. Her ne kadar sözkonusu referandumun başarısız olmasıyla AB elitlerinin derin nefes aldıkları tahmin edilebilirse de bizatihi böyle bir referandumun düzenlenmesi bile AB ülkeleri arasındaki dayanışmanın tamamen rafa kaldırıldığı anlamına gelmektedir.

Öte yandan AB çapında bir kota düzenlemesiyle söz konusu 160 bin kişinin AB ülkelerine dağıtılmasının pratikte çok iyi işlemeyeceği de ortadadır. Zira eğer mülteciler Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan ya da Romanya gibi ülkelerde kalmak isteselerdi zaten bir yere gitmeye çalışmaz ve buralarda iltica başvurularını yaparlardı. Nitekim 2015 yaz aylarında Macaristan'dan Avusturya'ya ulaşan binlerce mülteci den istisnalar hariç hemen hiç kimse Avusturya'da bile kalmak istememiştir. Bu anlamda aslında Macaristan Başbakanı Viktor Orban'ın söz konusu krizi kendi siyasi kariyeri için bir fırsata dönüştürdüğünü ileri sürmek mümkündür. Zira Avusturya'da bile kalmak istemeyen mültecilerin Macaristan'da ikamet etmek isteyeceklerini düşünmek pek gerçekçi değildir. Vele ki AB kotası ile ülkelere dağıtılmış olsun.

Bunun dışında mülteci statüsü tanınan bir sığınmacının AB içinde serbest dolaşımının önüne geçmenin hukuki ve pratik olarak mümkün olamayacağı da açıktır. Bu durumda Yunanistan'da mülteci statüsünü elde eden bir sığınmacının, bizzat Yunan vatandaşlarının bile hoşnut olmadıkları yaşam standartlarına mahkûm edilebileceğini düşünmek rasyonel bir beklenti değildir.

Kota uygulamasına karşı olan ülkelere biri olan Macaristan'ın Başbakanı Viktor Orban, bu karşıtlığının gerekçelerinden biri olarak sınırların tamamen kontrol altına alınamıyor oluşunu ileri sürmektedir.

Orban, ikinci olarak insanların Avrupa başkentlerinde zorla tutulmalarının mümkün olamayacağını ve dileyen kişinin dilediği yere gidebileceği görüşünü öne sürmektedir.¹⁶

30 Ağustos 2015'te Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius dikey tel uygulamasını, "hayvanlar için bile duvarlar inşa etmek kabul edilebilir değil" şeklinde eleştirerek Macaristan'ı Avrupa ortak değerlerine uymaya çağırdı. Macaristan Dışişleri ve Dış Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Levente Magyar bu açıklamaların kabul edilemez olduğunu belirterek bir süre önce Fransa'nın da İngiltere sınırı yakınlarında çok daha büyük bir duvar ördüğünü hatırlattı. Magyar, Fransa'nın tutarsızlığına şu sözlerle dikkat çekti: "Kendi hükümeti benzer kararı almış bir kişinin Macaristan'ı bu şekilde suçlaması ilginçtir."¹⁷

Aslında Fransa'nın bu tutarsızlığı yeni değildir. Hatırlanacağı üzere Fransa, 2010 yılında ülkede bulunan Romanya vatandaşı Romanları gerek para vererek gerekse zorla ülkeden kovmuştu. Aynı Fransa, 2015'in Haziran ayında İtalya'dan Fransa'ya geçen 2000 civarında mülteciyi İtalya'ya iade etmiş ve bu durum iki ülke arasında bir mini krize yol açmıştı. Benzer şekilde Almanya da ülkeye iltica etme amacıyla gelen 18 bin Kosovalıyı Kosova'nın "güvenli ülke" olarak tanımlanmamasına rağmen ülkelerine geri gönderme kararı almıştı.

AB ülkeleri, Türkiye üzerinden Yunanistan-Sırbistan rotası izleyerek Macaristan'a ulaşan mültecilerin burada karşılaştıkları muameleden, insanlık ve "Avrupa değerleri" namına rahatsızlık duydukları ve bu yüzden Macaristan'la sorun yaşadıkları gibi bir algı oluşturmaya çalıştılar. Bunun sonucunda Macaristan, adeta bir günah keçisine dönüştürüldü. Bu aşamada Macaristan, sığınmacıların ilk olarak Yunanistan'a ayak basmış oldukları gerçeğini dillendirerek Dublin Sistemi gereğince kayıtlarının bu ülkede yapılmış olmasının zorunlu olduğu gerçeğini dile getirdi ancak artık AB içinde bunu dinleyecek kimse kalmamıştı.

16 "Darum baut Ungarn einen Zaun Gegen Flüchtlinge", 12 Eylül 2015, www.bild.de, (Erişim tarihi 15 Eylül 2015).

17 "Fransa ile Macaristan Arasında 'Duvar' Krizi", 31 Ağustos 2015, www.haberler.com, (Erişim tarihi 15 Ekim 2015).

Mülteci krizi Avrupa'yı sararken, Aylan Kurdi'nin Eylül başında Bodrum sahillerine vuran cansız bedeninin fotoğrafı dünya kamuoyunun vicdanını sarstı. Sorumluluktan kaçamayacaklarını gören Avrupalı siyasetçiler, kendilerini yeni adımlar atmak zorunda hissettiler ve soruna hızlıca müdahale etme kararı aldılar.

İşte bu politika gereği Almanya, yıl sonuna kadar 800 bin mültecinin Almanya'ya ulaşmasının beklendiğini ve bu kişilerin sınırdan geri çevrilmeyeceklerini açıkladı. Bunun üzerine Macaristan'da biriken ve Almanya'ya gitmek isteyen mülteciler, Avusturya sınırına yöneldiler. Macaristan Başbakanı Viktor Orban da mülteci krizini "Almanya'nın sorunu" olarak gördüğünü açıklayıp, Merkel'in AB hukukunu hiçe sayarak Dublin Yönetmeliği'ni geçici olarak da olsa askıya almakla büyük bir kaosa neden olduğunu ifade etti.¹⁸ Orban'a göre Merkel'in açıklaması, Macaristan'da bulunan mülteciler arasında adeta ayaklanmavari düzensizliklere yol açtı. Sonuç olarak Almanya istikametinde yollarına devam etmek isteyen mülteciler Macaristan'da kayıtlarının yapılmasına izin vermediler.

Sınırlarını açmasının üzerinden çok kısa bir zaman geçmesine rağmen Almanya bu politikasından geri adım attı ve o ana kadar şiddetle eleştirdiği Orban'ın tutumunu benimsedi. İşin ilginç yanı günah keçisi ilan ettiği Orban'ın dillendirdiği argümanları kullanmaktan da kaçınmadı: "Kapasitemizin üst sınırına ulaştık."¹⁹ Almanya İçişleri Bakanı Thomas de Maizière Avusturya sınırında pasaport kontrollerine başladıklarını duyurarak mültecilerin Almanya'ya akışının önüne geçip tekrar düzenli kayıt sistemine dönülmesini amaçladıklarını ifade etti. Böylece 800 bin mülteci bekledikleri açıklamasını yaparak bir anda dikkatleri üzerine çekip dünya kamuoyunda sempati toplayan Angela Merkel, aradan çok kısa bir süre geçmiş olmasına ve Almanya'ya giren mültecilerin sayısı henüz 100 bini bile bulmamasına rağmen bu politikasından vazgeçme aşamasına geldi.

18 "Darum baut Ungarn einen Zaun Gegen Flüchtlinge", 12 Eylül 2015, www.bild.de/, (Erişim tarihi 15 Eylül 2015).

19 "Almanya Çabuk Pes Etti, Şengen'i Askıya Aldı", 14 Eylül 2015, www.akradyo.net, (Erişim tarihi 24 Eylül 2015).

Sınırdaki kontrollerle birlikte AB'nin sacayaklarından birini oluşturan ve AB içinde kişilerin serbest dolaşım ilkesinin somut hali olan Şengen, Almanya tarafından somut olarak askıya alınmış oldu. Almanya'nın ardından Çek Cumhuriyeti de aynı uygulamaya geçeceğini açıkladı. Böylece Macaristan bir anda yalnızlıktan ve tabii günah keçisi olarak görülmeğe kurtulmuş oldu. Böylelikle aylardır sürdürülen ağır baskılara rağmen zafer kazanmış bir eda ile Viktor Orban "Almanya'nın kararını büyük anlayışla karşılıyor, tam dayanışma sunuyoruz" şeklinde bir açıklama yaptı.²⁰

Fransa da bu sefer, Almanya'nın aldığı kararı desteklediğini açıkladı. Fransa buna gerekçe olarak "Avrupa'nın sınırlarına riayet edilebilmesi konusunda gerekenin yapılması için çalışıyoruz" ifadesini kullandı.²¹

Tüm bu gelişmeler ironik bir şekilde şunu göstermektedir ki, dünya gündemine oturan mülteci krizi bağlamında bu sefer "dayanışma" kavramına, köşeye sıkıştığını düşünen Almanya başvurmak zorunda kaldı. Alman Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier, mültecilerin yol açmış oldukları yükün sadece Almanya, Avusturya, İsveç ve İtalya tarafından taşınamayacağından yakılarak Avrupa dayanışmasının bu şekilde sağlanamayacağı uyarısında bulundu.²²

Siyasi liderlerin sıklıkla kullanmasına rağmen, AB uzmanı Michele Knodt'un da yerinde tespit ettiği gibi, aslında krizin başından beri ortada bir dayanışma olmadığını söylemek gerekir.²³ Çok açık bir şekilde görülebileceği gibi Dublin Sistemi, mültecilere karşı yükümlülüğün neredeyse tamamını AB'nin sınır ülkelerine yikarak adaletsizliğe neden olmuştur. 2003 yılından itibaren durumun bu kadar net olmasına rağmen hiçbir düzeltmenin sözkonusu olmadığını ifade eden Knodt'a göre içinde bulunulan şu kriz ortamında, başta Almanya olmak üzere, Avusturya, Fransa ve İsveç, sadece ulusal çıkarlarına uygun olduğu za-

20 "Almanya Çabuk Pes Etti, Şengen'i Askıya Aldı", 14 Eylül 2015, www.akradyo.net, (erişim tarihi 24 Eylül 2015).

21 "Schengen'de Domino Etkisi", 14 Eylül 2015, www.milliyet.com.tr, (erişim tarihi 22 Eylül 2015).

22 "Die Macht einer EU-'Floskel'", 18 Eylül 2015, www.orf.at (erişim tarihi 22 Eylül 2015).

23 "Die Macht einer EU-'Floskel'", 18 Eylül 2015, www.orf.at, (erişim tarihi 22 Eylül 2015).

man orta ve doğu Avrupa ülkelerine dayanışma kavramını hatırlatmaya çalışmaktadırlar.²⁴

AB'nin mülteci meselesinde “parçalanmışlığının” en güzel örneğini ise dönemin Avusturya İçişleri Bakanı Johanna Mikl-Leitner gözler önüne serdi. Mikl-Leitner, sınırları mültecilerden korumak için, “ortak bir Avrupa duvarı” örülmesi önerisinde bulundu. Bu öneriye paralel olarak Almanya’da da sığınmacılar için “transit bölgeler” oluşturulması fikri gündeme getirildi.²⁵

Transit bölgelerin AB hukuku açısından ancak AB sınırları içerisinde oluşturulabileceği uzmanlar tarafından ifade edilirken, buna gerekçe olarak bu uygulamaların ancak kimlik kontrolü yapılarak sağlanabileceği gerçeği öne sürülmektedir. Kimlik kontrolü de AB iç sınırlarında ancak istisnai olarak kabul edilebilen bir uygulamadır. Hatırlanacağı gibi Almanya ve Avusturya Eylül 2015 ortalarında kamu güvenliği ve düzeninin bozulduğu gerekçesiyle sınırlarında kimlik kontrolü uygulamasına geçmişler ve böylece Şengen’i geçişi de olsa askıya almışlardı. Bu durumda başta Almanya olmak üzere Fransa ve Avusturya’nın öncülüğünde birçok AB ülkesinin, “Avrupa Değerleri”ni korumak adıyla çıktıkları maratonda AB’nin üç sacayağından biri olan Şengen’i de geçici olarak askıya almaya hazır durumda olmaları krizin boyutunu açıkca ortaya koymaktadır. Bu tavır, belki de ileride söz konusu anlaşmanın yapısının değiştirilmesine kadar gidebilecek bir aşamanın başlangıcı olarak da değerlendirilebilir.

Bütün bu kaosu ortaya koyduğu somut gerçeklik ise hem mültecilerin ölmeye devam etmeleri hem de AB ülkelerinde yaşayan yabancı ülke kökenli kişilerin buralarda yaşanan aşırı sağcı politik iklim nedeniyle ölümlere kadar varan şiddet eylemlerine maruz kalmalarıdır.

“Mare Nostrum” dan “Triton” a AB’nin Kıtayı Mültecilerden Uzak Tutma ‘Operasyonları’

3 Ekim 2013 tarihinde Tunus’tan İtalya’ya deniz yoluyla ulaşmaya ça-

24 “Die Macht einer EU-‘Floskel’”, 18 Eylül 2015, www.orf.at, (erişim tarihi 22 Eylül 2015).

25 “Sığınmacılar için ‘transit bölge’”, 12 Ekim 2015, www.dw.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

İşan 365 mültecinin bindikleri teknenin alabora olarak batması sonucu ölmesiyle AB kamuoyu hareketlendi. Amaçları kendilerine en yakın AB toprağı olan İtalya'nın Lampedusa adasına ulaşmak olan bu kişilerin boğularak can vermesi üzerine İtalya ulusal yas ilan etmiş ve dönemin başbakanı Enrico Matte'nin talimatıyla “Mare Nostrum” olarak bilinen arama/kurtarma operasyonu başlatılmıştı. AB ülkeleri Lampedusa faciasının ardından içişleri bakanlarının katıldığı bir zirve düzenlemelerine rağmen mülteci sorununu çözecek ortak bir adım atmayı başaramadılar. İtalya bu operasyonu tek başına yürütürken başta Almanya olmak üzere büyük AB devletleri, AB mülteci hukukunda reform önerilerini engellediler ve sadece Frontex'e denizde can kurtarma fonksiyonunu da içerecek yetkiler vermekle yetindiler.

İtalya'nın kendi iradesiyle oluşturduğu Mare Nostrum programı çerçevesinde İtalyan deniz kuvvetleri devriyeleri 70 bin kilometrekarelik bir alanı tarıyor, hatta Libya kıyılarına kadar gözetleme yapıyordu. Ekim 2013 - Ekim 2014 tarihleri arasında 3 bin kişinin Akdeniz sularında kaybolmasına engel olamamasına rağmen sözkonusu program yaklaşık 140 bin mülteciyi ölümden kurtardı. Ancak kurtarılanların bir kısmının kendi ülkelerine gelmelerinden kaygılanan başta İngiltere olmak üzere bazı AB ülkeleri, mültecilere AB'ye gelmeleri yolunda bir çeşit davetiye olduğunu öne sürdükleri operasyonun durdurulması gerektiğini öne sürdüler. Operasyonu yöneten İtalyan amirali Filippo Maria Foffi ise mülteci sayısındaki artışın temel nedeninin savaşlar olduğunu belirterek bu görüşü ilk elden çürütmüştü.²⁶ Buna rağmen zaten operasyonun aylık yaklaşık 10 milyon avro olan maliyetinden kurtulmak isteyen Başbakan Matteo Renzi ve konuya aşırı sağcı bir perspektiften yaklaşan Kuzey Ligi Partisi lideri Matteo Salvini, operasyonun sorumluluğunun AB tarafından devralınması gerekliliğini öne sürdüler.²⁷ Böylelikle “Bizim Deniz” anlamına gelen Mare Nostrum Operasyonu 3 Kasım 2014 itibarıyla durduruldu.²⁸

26 “AB Mülteci Sorununa Çözüm Bulmada Zorlanıyor”, 11 Aralık 2014. www.abhaber.com, (erişim tarihi 17 Ekim 2015).

27 “Göçmen Kurtarma Operasyonunu AB'nin Devralmasını İstiyor”, 18 Haziran 2014, www.euractiv.com.tr, (erişim tarihi 17 Ekim 2015).

28 “AB Akdeniz'de Mültecilerden Sınırlarını Korumaya Çalışıyor”, 3 Kasım 2014,

Mare Nostrum'un sona ermesinin ardından AB bünyesinde Triton Operasyonu devreye sokuldu. Bu operasyonla birlikte aslında AB, İtalya'nın öncülüğünde yürürlüğe konulan ve mültecilerin güvenliklerinin öncelendiği arama/kurtarma konseptini terk ederek sınır güvenliğini önceleyen güvenlikçi bir konseptte geri dönmüş oldu. Triton Operasyonunun başlatılmasıyla AB yetkilileri her ne kadar ortak bir mülteci programını hedeflediklerini ifade ettilerse de bu operasyonlarda Mare Nostrum'dakine oranla daha az bütçe, personel ve ekipmanın kullanılması ve operasyonun kapsama alanlarındaki büyük farklılık, söz konusu hedeften ne kadar uzak olunduğunu ortaya koymaktadır. Görünen o ki AB'nin önceliği, maalesef mültecilerin güvenliğinin sağlanmasından öte Avrupa sınırlarının güvenliğinin sağlanması olup mümkün olduğunca az mültecinin Avrupa'ya ulaşmasını temin etmektir.

Triton Operasyonu ile AB yöneticileri, sorunun kaynağını insan kaçakçılarında gördüklerini de göstermiş oldular. Oysa kolaylıkla farkedilebileceği gibi, bu kişiler, göçmenlerin ve mültecilerin Avrupa'ya ulaşmak için başka alternatifleri varmış da onları kandırmış ve çoluk-çocuk hep beraber ölümü göze almaya ikna etmiş değillerdir. Neticede bu durum bir arz talep meselesi olarak görülmelidir. Eğer AB ülkeleri görüşlerinde gerçekten samimi iseler mülteciler için sığınma başvurusunda bulunma imkânlarını zorlaştırmak yerine kolaylaştırmaları gerekmektedir. AB'ye kaçak yollardan ulaşmak isteyenlerin önemli bir kısmının daha iyi şartlarda yaşamak isteyen göçmenler değil kendi yurtlarında yaşama imkanı kalmayan mülteciler olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, aktüel savaş bölgeleri olan Suriye, Afganistan, Somali, Eritre ve Mali'ye komşu ülkelerde mültecilerin AB'ye başvurabilme imkânı sağlanmalıdır. Bu adım hem insan tacirlerinin "işsiz" kalmasına hem de binlerce masum insanın canının kurtulmasına olanak sağlayacaktır.

Yirmi sekiz AB hükümetinin yirmi birinin Frontex ile birlikte kurduğu Triton Operasyonu çok sayıda Avrupalı STK'nın da beklediği üzere bir arama/kurtarma operasyonu olmadı. Mare Nostrum'dan

farklı olarak Triton, belirlenen kısıtlı görev tanımı nedeniyle İtalya ve Malta'nın en fazla otuz deniz mili açıklarında görev yapmakta ve böylece mültecileri taşıyan teknelerin genellikle alabora olarak batıkları bölgeden çok uzakta faaliyet yürütmekte idi. Bu operasyonun mültecileri kurtarmak gibi bir misyona sahip olmadığı somut olarak açığa çıkması nedeniyle birçok insan hakları örgütü giderek eleştirilerinin dozunu artırdı. Avrupa Komisyonu'nun İçişlerinden Sorumlu Üyesi Cecilia Malmström de bu eleştirilere katılarak Triton'un, Mare Nostrum'un yerini alabilecek nitelikte olmadığını ifade etti.²⁹ Triton'un, Mare Nostrum'un üçte biri kadar bir bütçe, sınırlı yetki ve insan kaynağı ile çalışmakta olduğunu ve bütün bunlara ek olarak Frontex'in kendi gemisinin bulunmadığını, bu ihtiyacın operasyona katılan AB ülkelerinden temin edildiğini hatırlarsak bu yargının ne kadar doğru olduğunu anlamamız kolaylaşır.

Tüm bu tartışmalar sürerken, 19 Nisan 2015'te, İtalya'ya ulaşmaya çalışan mültecileri taşıyan bir teknenin Akdeniz'de alabora olarak batması sonucu 800'ü aşkın mülteci hayatını kaybetti. AB, yakın tarihinin en büyük deniz faciası olan bu trajik olay sonucu başarısızlığı tescillenmiş Triton operasyonuna son vermek yerine, operasyonda kullanılan araç ve personel sayısı ile operasyon bütçesini artırma kararı aldı. Ek olarak İngiltere de en büyük gemilerinden birini, üç helikopter ile iki sahil güvenlik teknesini operasyona destek için yollama kararı aldı. İngiltere Başbakanı Cameron, operasyonun güçlendirilmesi ile hasbelkader kurtarılacak sığınmacıların yanlış hayallere kapılmalarını önlemek amacıyla bu kişilerin İngiltere'ye sığınma hakları olamayacağını açıkladı. Cameron'a göre kurtarılan bu sığınmacıların "en yakın güvenli ülkeye" götürülmeleri gerekmektedir.

Bu tarihlerde mesele, AB'nin dış politikası olarak görüldü ve yukarıda bahsedilen önlemlere ek olarak AB yöneticileri, diplomatik girişimlerini de hızlandırarak sorunu BM gündemine taşıdılar. AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, BM Güvenlik Konseyi (BMGK) oturumunda, insan kaçakçılarının engellenmesini

29 "Mare Nostrum' Out 'Triton' In" 4 Kasım 2014, www.haberhurriyeti.com, (erişim tarihi 17 Ekim 2015).

AB'nin sorunun çözümünde merkezi öneme sahip bir hamlesi haline getirerek AB'ye, insan kaçakçılarına karşı askeri müdahale yetkisi verilmesini istedi. Moğherini'nin, insan kaçakçılarının kullandığı teknelere el konularak yok edileceği ve böylelikle sorunu çözme umudu, Libya'nın BM Büyükelçisi İbrahim Dabbaşı'nın "Balıkçı tekneleriyle kaçakçı gemilerini nasıl ayırt edecekler, bilmek istiyoruz" şeklindeki ifadeleriyle söndürüldü.³⁰

Sonuç

Mülteci meselesi 2015 yazına kadar Türkiye, Lübnan ve Ürdün'ün merkezinde yer aldığı bölgesel bir mesele olarak görülmekteydi. Yunanistan'ın, AB içinde mülteci krizinde yalnız bırakılmasına tepki olarak, mültecilerin "Balkan rotası" izleyerek kuzeye geçmelerine izin vermesi sonucu Macaristan'da yığılan binlerce kişi, sorunun, artık başta Almanya olmak üzere bütün Avrupa'nın meselesi haline gelmesine neden oldu. Böylece mülteci krizi 2015 yılının yaz başından itibaren ortaya çıkan gelişmelerle birlikte Avrupa'nın Mülteci Krizi haline geldi.

Gelişmeler, mülteci sorununu AB'nin tarihi boyunca karşılaştığı en büyük meydan okumalardan biri haline getirmiştir. AB'nin Suriye krizi başladığından beri, ama özellikle de mülteci krizinin Avrupa'yı etkilemeye başladığı 2015 yazından beri verdiği ani ve kısa vadeli tepkiler bu sorun karşısında hazırlıklı olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

90'lı yıllardan itibaren AB içinde ortak bir göç ve mülteci politikası oluşturmanın açık hedefi özellikle mültecileri Avrupa kıtasından uzak tutmak olsa da uygulamada, AB ülkelerinin ulusal çıkar odaklı tutum almaktan vazgeçemediklerini müşahade etmek Birlik'in geleceği açısından düşündürücüdür.

AB'nin Mülteci Krizi'nde sürekli propagandasını yaptığı insan hakları, özgürlük ve demokrasi merkezli değerler siyasetinin gelip dayandığı yer söz konusu değerlerin AB içinde de savunucularının giderek azalması olmuştur.

30 "AB'de Mültecileri Paylaşma Krizi", 11 Mayıs 2015, www.milliyet.com.tr, (erişim tarihi 10 Ekim 2105).

Kaynakça

- “Flüchtlinge weltweit”, www.uno-fluechtlingshilfe.de, (erişim tarihi 10 Ekim 2016). Kaynak: Eurostat, www.eurostat.de, (erişim tarihi 10 Ekim 2016).
- “Mülteci Kimdir?”, 14 Ocak 2009, www.unhcr.org.tr, (erişim tarihi 15 Ekim 2015).
- “Dünyada ve Türkiye’de Mültecilik ve Sığınmacılık”, www.hyd.org.tr, (erişim tarihi 12 Ekim 2015).
- “So großzügig ist Deutschland zu Flüchtlingen wirklich”, 24 Eylül 2015, www.welt.de, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Kurucu Antlaşmalar”, www.ibb.gov.tr, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Avrupa Birliği ve İltica”, www.multeci.net, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Common European Asylum System”, 23 Haziran 2015, www.ec.europa.eu, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “AB’nin Göç ve İltica Politikasındaki Yeni Aracı ‘EURODAC’”, 1 Kasım 2002, www.caginpulisi.com.tr, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “İtalya ile Fransa arasında mülteci krizi!”, 18 Nisan 2011, www.cnnturk.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Berlusconi İtalya’yı kızdırdı”, 11 Nisan 2011, www.dha.com.tr, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Grenzöffnung für Flüchtlinge. Was geschah wirklich?”, 22 Ağustos 2016, www.zeit.de, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Mülteciler damgalanıyor”, 18 Aralık 2012, www.dw.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Greece’s illegal push backs of asylum boats puts lives at risk, says Amnesty International”, 25 Ağustos 2015, www.euronews.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Frontex oder die Krise der europäischen Migrationspolitik”, www.copyriot.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “İngiltere Başbakanı: Britanya AB’den ayrılacak”, 2 Ekim 2016, www.timeturk.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “Quotendebatte „gefährlicher Spaltpilz”“, 2 Ekim 2016, www.orf.at, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).

- “Darum baut Ungarn einen Zaun Gegen Flüchtlinge”, 12 Eylül 2015, www.bild.de, (Erişim tarihi 15 Eylül 2015).
- “Fransa ile Macaristan Arasında ‘Duvar’ Krizi”, 31 Ağustos 2015, www.haberler.com, (Erişim tarihi 15 Ekim 2015).
- “Darum baut Ungarn einen Zaun Gegen Flüchtlinge”, 12 Eylül 2015, www.bild.de, (Erişim tarihi 15 Eylül 2015).
- “Almanya Çabuk Pes Etti, Şengen’i Askıya Aldı”, 14 Eylül 2015, www.akradyo.net, Erişim tarihi 24 Eylül 2015).
- “Almanya Çabuk Pes Etti, Şengen’i Askıya Aldı”, 14 Eylül 2015, www.akradyo.net, (erişim tarihi 24 Eylül 2015).
- “Schengen’de Domino Etkisi”, 14 Eylül 2015, www.milliyet.com.tr, (erişim tarihi 22 Eylül 2015).
- “Die Macht einer EU-‘Floskel’”, 18 Eylül 2015, www.orf.at (erişim tarihi 22 Eylül 2015).
- “Die Macht einer EU-‘Floskel’”, 18 Eylül 2015, www.orf.at, (erişim tarihi 22 Eylül 2015).
- “Die Macht einer EU-‘Floskel’”, 18 Eylül 2015, www.orf.at, (erişim tarihi 22 Eylül 2015).
- “Sığınmacılar için ‘transit bölge’”, 12 Ekim 2015, www.dw.com, (erişim tarihi 4 Ekim 2016).
- “AB Mülteci Sorununa Çözüm Bulmada Zorlanıyor”, 11 Aralık 2014, www.abhaber.com, (erişim tarihi 17 Ekim 2015).
- “Göçmen Kurtarma Operasyonunu AB’nin Devralmasını İstiyor”, 18 Haziran 2014, www.euractiv.com.tr, (erişim tarihi 17 Ekim 2015).
- “AB Akdeniz’de Mültecilerden Sınırlarını Korumaya Çalışıyor”, 3 Kasım 2014, www.abhaber.com (erişim tarihi 17 Ekim 2015).
- “‘Mare Nostrum’ Out ‘Triton’ In” 4 Kasım 2014, www.haberhurriyeti.com, (erişim tarihi 17 Ekim 2015).
- “AB’de Mültecileri Paylaşma Krizi”, 11 Mayıs 2015, www.milliyet.com.tr, (erişim tarihi 10 Ekim 2015).

Uluslararası Örgütlerin Devlet-İçi Çatışmalara Başarısız Müdahalelerinin Nedenleri

Reasons Behind Failed Interventions of International Organizations in Intra-State Conflicts

Muhittin Ataman

Mehmet Öztürk

Öz

Uluslararası örgütlerin, dünyanın herhangi bir yerindeki devlet-İçi çatışmaya çeşitli gerekçelerle ya müdahil olmayı seçtikleri ya da müdahil olmadıkları görülmektedir. Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütlerin uluslararası barış ve güvenliği sağlama adına devlet-İçi çatışmaları sonlandırması arzu edilen bir durumdur. Müdahale etmeleri durumunda nadir de olsa başarılı sonuçlar alınabilmektedir. Bununla birlikte, devlet-İçi çatışmaları sonlandırmak için harekete geçen uluslararası örgütlerin başarısız olduğu durumlar olabilmektedir. Uluslararası örgütlerin devlet-İçi çatışmalara müdahalesinin başarısız olmasının bazı önemli nedenleri bulunmaktadır. Hangi durumlarda başarısız olduğuna dair literatürde farklı bakış açıları mevcuttur. Bu makalenin amacı da uluslararası örgütlerin devlet-İçi çatışmalara müdahalelerinde başarısız olma nedenlerini sınıflandırmak ve analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Örgütler, Devlet-İçi Çatışma, Başarısızlık, Müdahale.

Bu makale, “Birleşmiş Milletlerin Afrika’daki Devlet-İçi Çatışmalara Müdahale Politikaları” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara/Türkiye, muhittin.ataman@asbu.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Aksaray/Türkiye, mehmetozturk@aksaray.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 5.10.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.342455

Abstract

It appears that international organizations prefer to intervene or not to intervene in intra-state or internal conflict anywhere in the world for different reasons. It is expected that international organizations, especially the United Nations, solve internal conflicts to provide international peace and security. In case of intervention of international organizations, successful results can be obtained in some cases. However, there are many cases in which international organizations fail to resolve internal conflicts. There are some important reasons for the failure of the interventions of international organizations. There are different perspectives in the literature explaining in which circumstances do interventions of international organizations fail. The purpose of this paper is to analyze and classify causes of the failure of interventions of international organizations to intra-state conflicts.

Keywords: *International Organizations, Intra-state Conflict, Failure, Intervention.*

Giriş

İlk uluslararası örgüt olarak kabul edilen ve 1815'te Ren Nehri'nde seyrüsefer için kurulan "Merkezi Komisyon"dan günümüze çok sayıda uluslararası örgüt kurulmuştur. Çok değişik amaçlarla kurulmuş olan bu örgütlerden bazıları varlığını koruyamamışken, bazıları mevcudiyetini devam ettirebilmiştir. Varlığını sürdüren ve başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına hizmet etmeyi amaçlayan örgütlerin işlevlerini yerine getirip getiremedikleri öteden beri üzerinde tartışma yürütülen önemli bir konu olmuştur.

Uluslararası örgütlerin işlevlerini yerine getirip getiremedikleri ya da kısaca kuruluş amaçlarını gerçekleştirip gerçekleştiremedikleri birçok bilimsel faaliyetin temasını teşkil ettiği görülmektedir. Örneğin, "Uluslararası Kuruluşlar İşini Yapıyor Mu?" isimli yıllık toplantıya katılan Thomas M. Franck'e göre, ilgili toplantıda ele alınan konulara bakıldığında, üç konuda başarı göze çarpmaktadır. Her şeyden önce, küresel bir ekonomi ve genişleyen bir pazar yaratmada başarı vardır. GATT'ın DTÖ'ye dönüşümü; Avrupa Topluluğu'nun Avrupa Birliği'ne dönüşümü; ABD-Kanada Serbest Ticaret Bölgesi'nin NAFTA'ya dönüşmesi gibi. İkinci başarı, toplu güvenlik ve uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının kurulması olmuştur. Örneğin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) ve Genel Kurul'un Basra Körfezi, Namibya, Kamboçya, Mozambik ve Haiti'deki gibi faaliyetleri üstlenme ve yetkilendirme kapasitesinde son elli yılda kayda değer bir gelişme gözlenmiştir. Son olarak, özellikle üçüncü dünya ülkelerinin davaya katılımında (Çad-Libya, Kamerun-Nijerya, El Salvador-Honduras vb.) Uluslararası Adalet Divanı'nın (ICJ) rolü artmıştır. Hepsi başarı gibi görünen bu gelişmelerin yanı sıra Franck, uluslararası örgütlerin neden zaman zaman başarısız olduğunu da analiz etmektedir. Aslında uluslararası örgütlerin başarısının başarısızlıkla sonuçlanan bir döngü şeklinde cereyan ettiğini öne süren Franck, bunun bu şekilde devam etmemesi için demokratik kurumların demokratik yetersizliğinin ele alınması gerektiğinden söz eder (1996: 596-598).

Mikiyasu Nakayama da uluslararası sular üzerinde uluslararası örgütlerin etkinliğini incelediği çalışmasında; uluslararası örgütlerin,

kıyıdaş ülkeler arasında çatışmaları hafifletmek için bir mekanizma olarak hizmet etmelerinin beklendiğini ancak uluslararası örgütlerin şimdikiye kadar böyle bir rol oynamak konusunda çok sınırlı bir başarı elde ettiğini dile getirmektedir. Uluslararası bir örgüt, sınır aşan bir su sisteminde ancak bazı kritik koşullar (kıyıdaş ülkelerin işbirliği yapmaya istekli olmaları, en üst düzeyde karar alıcıların dahil olması ve tarafsızlık) sağlandığında arabuluculuk yapmak için harekete geçebileceğini, bununla birlikte, uluslararası örgütlerin bugüne kadar böyle bir rol oynama konusunda çok sınırlı bir başarısı olduğundan söz eder (1997: 367)

İşlevsellikle bağlantılı bazı çalışmalarda ise uluslararası örgütlerin doğrudan başarısızlığına odaklanıldığı görülmektedir. Örneğin, Alastair Smith, IMF ve Dünya Bankası örnekleri üzerinden önümüzdeki on yıllar boyunca bu kuruluşların yoksulluğu hafifletme girişimlerinde başarısız olacağını öngörürken (2005: 565), Giulio M. Gallarotti ise bizzat uluslararası örgütlerin başarısızlığı üzerinden çalışmasını şekillendirmektedir. Uluslararası ilişkilerde uluslararası örgütlerin başarısızlığının sistemik ve sistematik olmayan olmak üzere ikiye ayrılabilirliğini belirten Gallarotti'ye göre; sistematik olmayan başarısızlıklar, uluslararası sorunların yönetimindeki hatalar veya arızalarla ilgiliyken, sistematik arızalar uluslararası örgütlerin doğasında veya bunlara özgü olarak kabul edilir. Yine ona göre, sistematik olmayan arızalar kaotik bir dağılıma sahipken, sistematik başarısızlıklar önyargıyla yani başarısızlığı teşvik eden uluslararası örgütlerin rolleri, fonksiyonları ve hedefleri ile belirlenir (1991: 192).

Bu özellikleri itibarıyla “sınırlı uluslararası örgüt” kavramını tercih eden Gallarotti'ye (1991: 211) referansla uluslararası örgütlerin bir takım sınırlılıkları barındırdıklarını dikkate alarak ve uluslararası örgütlerin özellikle devlet-içi çatışmalara müdahalelerine odaklanarak, söz konusu müdahalelerinde neden başarısızlık yaşadıklarını ele alacağız. Uluslararası literatürde doğrudan cevap getirilemeyen bir soruya da cevap niteliğindeki bu çalışmada, uluslararası örgütlerin devlet-içi çatışmalara müdahalelerinde neden başarısız oldukları üzerinde durulacaktır. Bu başarısızlığa etki eden faktörler, ilgili literatür ve teorik argümanlar dikkate alınarak şu şekilde tasnif ederek incelenebilir.

Dış Müdahalenin Güvensizlik Yaratması

Robert Cox ve Frankfurt Okulu'nun sosyal teorisyenleri başta olmak üzere eleştirel teorisyenler eleştirilerine teorinin hiçbir zaman siyasal olarak tarafsız olmadığı ve daima birileri için olduğu argümanı ile başlarlar. Bu teoriye göre, barış operasyonları neo-liberal ekonomik düzeni korumayı veya uluslararası toplumun kaotik yerlerine yönelik demokrasinin normalleşmesini zorlamayı amaç edinmiştir. Bu açıdan uluslararası barış ve güvenlik görünüşte periferi bölgeler oluşturan kapitalist ekonomiyle uyumludur (Bellamy ve Williams 2013: 27-28).

Bull gibi İngiliz Okulu temsilcileri ise Batılı liberallerin temel insan haklarıyla ilgili fikirlerinin, Batılı olmayan bölgelerdeki birçok toplum ve gruba çekici gelmediğini görmeleri gerektiğinden söz etmektedirler. Uluslararası toplumda düzen ve adalet arasındaki zıtlaşma aynı zamanda bir algılama farklılığını, bir başka deyişle Batı ve Batı-dışının farklı pencerelerden olaylara baktığını da göstermektedir. Örneğin, düzen ve istikrar nükleer yayılmayı önleyecek uğraşları öngörürken, adalet tüm devletlerin öz savunmaları için çok önemli gördükleri silahları elde etme hakkını beraberinde getirir. Yine NATO'nun 1999'da Sırbistan'a karşı gerçekleştirdiği askeri harekât, Blair gibi liderlerce dünyanın canı rejimlerden kurtarılması gerekliliğinin bir sonucu olarak okunurken, başkaları tarafından 'yeni sömürgecilik' olarak okunabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Batı dünyası küresel adaletten ziyade düzenle ilgilenirken, Batılı olmayan dünya küresel adalet ihtiyacına vurgu yapmaktadır (Linklater 2012: 132).

Özellikle Afrika'nın yaşadığı uzun sömürgecilik mirası adı geçen sömürgecilik ve yeni sömürgecilik algılamasında pay sahibidir. Zaten pek çok Afrika ülkesinin siyasal sistemi sömürgecilikten kalma mirastır. Bu konuda ismi ön plana çıkmış Mahmood Mamdani'nin deyişle, sömürgelerin Afrika Kıtası'nda öngördükleri yönetim pratiği iki başlılık esasına dayalı, "merkezileştirilmiş despot" bir sistemdir. Bu iki başlılığın bir tarafını medeni hukukla yönetilen ve yönetenle yönetilen arasında vatandaşlık bağının bulunduğu merkezi devlet alanı teşkil etmekteydi. Diğer tarafı, geleneksel hukukla yönetilen ve yönetenle yönetilen arasında dini ya da etnik bağların olduğu yerel otorite alanından ibaretti. Bunu sömürge devleti sömürgeleştirilenlere bırakmakta

ve yerel şeflerin iktidar ve hukukuna karışmamaktaydı. Ayrıca birinci taraf ırkçılığı, ikinci taraf ise farklı etnik grupların varlığını mutlaklaştırmıştır. Milliyetçi hareketlerin 20. yüzyılın ikinci yarısında güçlenmesiyle devlete ve ırkçı hukukuna karşı sömürgecilik karşıtı mücadeleler gelişmiştir. Sömürgecilik karşıtı hareketler, hedeflerine merkezi devletin el değiştirmesini koyarlarken, yerel devleti ise otantik olarak görüp ezilme ve dışlanma alanı olarak görmüşlerdir. Sömürgecilik karşıtı hareketler başarılı oldukları yerlerde beyaz yöneticiler ve kolonyal işbirlikçi etnik gruplar görevlerinden alınıp yerlerine siyah yönetimler gelmiştir. Yerel devletin alanına dokunulmadığı bu süreçte ulus-devlet, geleneksel hukukun egemen olduğu yerel güç odaklarının üzerine kurgulanmıştır. Mamdani'nin (1996) vurguladığı gibi sömürgecilik karşıtı hareketler, "devleti ırksızlaştırırken etniksizleştirememiş ve çoğul hukuka ve toplumsal eşitsizliğe dayalı sömürgecilikten miras bir sistem kurumsallaştırmıştır." Burada devletin fonksiyonu ise dışlayıcı grup haklarının ve ayrıcalıklarının uygulayıcısı olmayı sürdürmekten ibaret kalmıştır (Aktaran Balta Paker 2012: 55-56).

Yine bu konuda ismi ön plana çıkan John Galtung'a göre, emperyalizmin¹ yeni- sömürgecilik aşaması; kontrolün geçmişe oranla daha az somut olduğu ve iki merkez arası bağlantının üye oldukları ve belli bir sürekliliğe sahip uluslararası kurumlarca sağlandığı bir süreçtir. Aralarındaki çıkar uyumu uluslararası kurumlar içinde tam bir eşitliğe dönüşebildiği gibi tam tersi durum da söz konusudur. Galtung, haklı olarak uluslararası kurumların illaki emperyalizme hizmet edecekleri anlamına gelmeyeceği ve kurum içi işbölümü ve kurumun feodal olarak organize edilme derecesi şeklinde değişiklik gösterebileceği hatırlatmasını da ekleyerek, yeni sömürgecilik aşamasında kurumların beş çeşit emperyalizm içinde görülebileceğini belirtmektedir. Bu anlamda siyasi emperyalizm için uluslararası kurumlar, askeri emperyalizm için çeşitli askeri ittifaklar, antlaşma ve kurum sistemleri (MIGO'lar),

1 Galtung, emperyalizmi merkez ve çevre metaforu üzerinden tanımlarken, şu varsayımlardan hareket etmektedir: Merkez ulustaki merkezle çevre ulusta iyi seçilmiş bir destekçisi yani çevre ulustaki merkezle bir çıkar uyumu vardır. Çevre ulustaki çevreyle merkez ulustaki çevre arasında çıkar uyumsuzluğu söz konusudur. Merkez ulustakine nazaran çevre ulusların içinde daha fazla çıkar uyumsuzluğu hakimdir (Galtung 2004a: 30).

ekonomik emperyalizm için özel ya da kamu çok-uluslu şirketler (BINGO'lar), kültürel emperyalizm için uluslararası sivil kurumlar (INGO'lar) ve iletişim için gemicilik ve hava şirketleri (CONGO'lar) ve uluslararası basın ajansları iletim mekanizması işlevi görebilmektedirler. Galtung'a göre, üçüncü aşamada ise bu söz konusu kurumlara tele uydular vb. geçici iletişim ağları gibi alternatiflerin ortaya çıktığı ve kurumların eleştirilerek etkilerinin azalacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla, Galtung'un kavramsallaştırmalarında uluslararası kurumlar beş aşamalı gelişim gösteren emperyalist hakimiyet aracı olarak görülmektedir (2004b: 39-42).

Bilhassa gelişmekte olan ülkeler insan hakları hususunda metropoliten merkezlerden yükselen seslerin kendi iç işlerine karışmak için bir bahane olduğu fikrini taşıırken, diğer yandan toprak merkezli egemenliğin, meşru uluslararası gözetimden kaçma yönünde kullanılmayacağına ilişkin artan bir kabul vardır. Bununla birlikte, çok sayıda devlet, etik performanslarını geliştirme konusunda başkalarına kendileri üzerinde baskı kurma hakkı vermeye pek yanaşmamaktadırlar. Tabii bunda artan insani müdahalelerin vuku bulduğu endişeyi de göz ardı etmemek gerekir (Burchill 2012: 98). Bu anlamda örneğin, Gana'nın ilk devlet başkanı olan, pan-Afrikanizmin öncüsü ve Afrika Birliği fikrinin ilham kaynağı olarak görülen Kwahe Nkrumah'ın; Afrika'nın neo-kolonyalizme ve Balkanlaşmaya zemin hazırlamaması için birleşmek zorunda (Soutball 2006: 220) olduğuna işaret etmesi bu endişenin ürünü olarak görülebilir. Kaldı ki, her uluslararası müdahalenin oluşturduğu güvensizlik nedeniyle etkili olamayabileceği, hatta çatışmayı hafifletme çabalarını daha da karmaşıklaştırabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Somali'de 1993'teki BM barışı koruma birliği ve Afrika Birliği'nin Sudan'da 2007'deki barış koruyucuları örneklerinde görüldüğü üzere savaşı taraflar dış müdahaleyi pusu olarak görüp güvensizlik duymuşlardır (Jeong 2008: 194-196).

Müdahale Eden Aktörün Yaşadığı Sorunlar

Müdahaleleri etkisiz kılan bir başka faktör, müdahale eden aktörün yaşadığı sorunlardır. Örneğin BM'nin 5 daimi üyesinin veto gücü üzerine inşa edilmiş olması nedeniyle müdahalelerinde belirgin bir başarı elde edemeyeceği görüşü hakimdir (Newman 2011: 339). Soğuk Savaş son-

rası dönemde BM Soğuk Savaş dönemine göre daha iyi işlemekle beraber halen problemleri olduğu genel kabul görmektedir. BMGK'nin üyelerinin veto güçlerinin yanı sıra BM'nin Ortadoğu ve Balkanlarda küçük ülkelerden oluşturduğu zayıf ve yetersiz barış güçlerinin başarılı olamadığı hatta Kamboçya'da Kızıl Kmerler'in BM barış gücü askerlerini kaçırabildiği örneğinden de BM'nin uygulama gücündeki problem gözler önüne serilmekte, bu yapısı da onun “dedikodu ortamı olarak kaldığı” yakıştırmalarına neden olmuştur (Roskin vd. 2013: 385-386).

1945 sonrası güç dengesinin ürünü olan BM'ye ilişkin son dönemlerde eleştirilerin dozu artmıştır. BMGK'ndeki daimi üyelik ve veto sistemi BM'ye karşı eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu itibarıyla meşru durumu ve ekonomik gelişme düzeyleri farklı üye devletleri birleştiren BM Genel Kurul'unda her üye devletin kendi sesi varken, BMGK'nin oluşumu ve üyelerinin oy verme hakları gerçek güç ilişkilerini yansıtmaktadır. BM kararları, ulusal hükümetlerin birbirinin egemenliğine saygı göstermeyi, insan haklarını gözetmelerini ve askeri güç kullanımından kaçınmalarını gerektirmektedir (Habermas 2008: 644).

When Knowledge is Power isimli eserinde çok sayıda uluslararası örgütün göreceli etkisizliğinden hareketle onların sürekli bir öğrenim faaliyeti içinde olmalarını sağlayacak bir yeniden yapılandırılmaya gereksinimleri olduğu tespitinde bulunan Ernst Haas, BM gibi uluslararası örgütlerin, daima öncelik verilen spesifik bir amacın aracı olmaktan ziyade doğrudan amaç olarak düşünülmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu yapıldığı takdirde uluslararası örgütler yeni sorunlara adapte olabilirler ve tek başına başlamak için fazlaca iddialı olunan bazı amaçların yerine getirilmesindeki başarısızlıkları ön plana çıkmaz. *Tangle of Hopes* isimli kitabında ise sistem dönüşümünü iki model ile açıklayan Haas, bunlardan birincisini otonom içsel değişime ikincisinin ise geribildirimle bağlı olduğunu; bunlardan birincisini devletlerin içindeki değişimlerin yeni talep ve politikalara sebep olmasıyla, ikincisini ise uluslararası örgütlerin performanslarıyla ilgili tecrübelerin karar vericileri neyi etkin yapabileceği ve izlenecek yeni amaçlar formüle etmeleriyle ilişkilendirmektedir. Söz konusu geri bildirimlerin elitler arasında uyarlanıp öğrenmeye sebep olduğu takdirde

daha güçlü bir sistem olacağını ve ABD ve BM arasında gözlemlendiği gibi artan karşılıklı bağımlılığa gidebileceğini belirten Haas, otonom içsel değişimde ise örgütün değişen taleplerini takip etmede zorlanması sonucu durağan kalacağını öngörmektedir (Aktaran Griffiths, Roach ve Solomon 2011: 95-96).

Robert A. Dahl da demokratik olmayan ülkelerde, demokrasi dışılıktan daha demokratik bir yönetime geçişe yardımcı olma ve insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkesinin genişletilmesine katkı noktasında hemfikir olmakla beraber, uluslararası örgütlerin demokratik olmadığını ve güçlü bir ortak kimliğin yokluğunda kolayca içsel bir gerilimi tetikleyeceğini düşünür (2008: 637-638).

Bu arada, BM örneğinde görüldüğü üzere uluslararası örgütlerin karşılaştığı kısıtlamalar ve sorunlardan bir kaç; maliyet, karmaşık operasyon oluştururken uygunsuz bürokratik yapılar ve külfetli karar verme süreçleridir. Uluslararası örgüt himayesi altında barışı korumanın da bir operasyonun meşruiyetini yeterince sağlamayacağı öngörülmektedir. Ayrıca uluslararası meşruiyet örgüte, tarihsel bağlama ve müdahalenin kendi doğasına bağlıdır. Örgütlerin sadece üyelik, amaç, bürokratik yapı ve meşruluk işlevi değil aynı zamanda onların yetenekleri, rolü ve ahlaki duruşu da önemlidir (Bellamy ve Williams 2013: 46-47).

Uluslararası örgütlerin yürüttükleri operasyonlara ilişkin sorunlar ise şöyle sıralanmaktadır. Birincisi, genellikle katılan ülkelerden seçilmekle beraber komuta gücünün kimde olacağına ilişkindir. İkincisi, misyon personeline ortak eğitim verilmemesidir. Üçüncüsü, sembolik olarak özellikle bir ülkenin operasyona liderlik etmede görevli olmadığı durumlarda, uygulamada her askeri birlik kendi en yüksek rütbeli ulusal yetkilinin kendi özgür kararı ile hareket etme ve kendi hükümetinin etkisi altında kalabilme esnekliğine haiz olabilmektedir. Ayrıca her bir güç ögesi barışı koruma tecrübesi bakımından farklılık arz edebilir, onların temel askeri yeterliliklerinin yanı sıra konuşulan dil de önem arz eder (Bellamy ve Williams 2013: 57-58). Eğitim ve dil sorunu küçük ama önemli bir ayrıntıdır. Belli standartlara kavuşmamış barış güçlerinin bu sorununa ilave olarak görevli birliklerin kendi aralarında ve görev aldıkları bölgenin yerel halkıyla iletişim güçlükleri

önemli bir problemdir (Yılmaz 2007: 56-57). Ayrıca, insani müdahale açısından uygun ve zamanında cevap için hazırlık eksikliği temel sınırlama olarak görülmektedir (Deng 2013: 339).

Kurumsal komuta ve kontrol kapasitelerindeki eksikliklerin BM koruma gücünü tersi yönde etki edebilmesine Angola, Bosna, Kamboçya, Kongo, Ruanda, Sierra Leone gibi yerlerin yanı sıra Somali'de bireysel birliklerin tek taraflı eylemlerinin operasyonları zora sokması örnek olarak öne çıkartılabilir. Bununla birlikte barışı korumaya katılımın gönüllü olması nedeniyle personelin profesyonellik niteliği ve öncelik motivasyonları değişebilmektedir (Bellamy ve Williams 2013: 58). Eğer müdahale yetkisi genişletildiğinde müdahale gücüne ek kaynaklar verilemezse veya yeni yükümlülük kuralları verilmezse başarı şansı düşer. Siyasi liderler de maalesef ek açık maliyetlere² girmeden daha çoğunu başarmaya çalışmaktadırlar (Seybolt 2008: 45).

Örneğin, Ruanda'daki soykırımı önleme ve durdurmada BM'nin temel başarısızlığı siyasi uzlaş ve kaynak eksikliğiydi. BMGK tarafından siyasi irade eksikliğine rağmen oluşturulan *United Nations Assistance Mission for Rwanda* (UNAMIR) benzer sorunlardan mustarip olmuştu. Ayrıca başlıca şu yönlerden başarısız olmuştur: Korumada başarısızlık, örgütsel yetersizlik, bilgi akışı, analitik yetenek eksikliği, ateşkese uygunsuzluk, odaklanma, lojistik ve kaynakların eksikliği, yükümlülük kurallarına ilişkin karışıklık, yetkinin uygulanmasında ve bizzat yetkide yetersizlik ve bunlarla ilintili olarak soykırımı cevap vermede başarısızlık (Bellamy ve Williams 2013: 115-116).

Müdahalenin genellikle başarısız olmasında diğer neden pratikte müdahale tipleri arasındaki ayrımın çok belirgin olmamasıdır. Bir müdahale tipi seçildiğinde genellikle diğeriyle sonuçlanmaktadır. Örneğin, yardım örgütlerini korumak için gönderilen bir askeri güç yoğun baskıya uğradığında yetki genişlemesine sebep olabilmekte ve hatta bu misyonda deformasyona yol açabilmektedir. Bu arada yabancı yardım

² Carter'ın, BM'nin stratejik olarak başarı olasılığı yüksek olan yerlerde barışı korumayı seçtiği şeklindeki iddiasına Gilligan ve Stedman'ın askeri olarak güçlü ülkelere müdahalede risk ve maliyet faktörünü düşünerek BM'nin müdahaleden kaçındığı şeklindeki iddiasını ekleyen Fortna, özellikle rızaya dayalı misyonların kolaydan ziyade zor durumlarda seçildiğini öne sürmektedir (2007: 19-20).

çalışanlarını korumanın yerel nüfusu korumaktan daha kolay olduğu dikkat çekicidir. Çünkü yardım çalışanları sayı olarak daha azdırlar, çok dağınık değillerdir, kolayca güvenli bölgelere çekilebilirler ve gerektiğinde ülkeden ayrılabilirler. Bir başka başarısızlık nedeni de bir müdahalenin stratejik gereksinimleri küçümsemesidir. Karar vericiler insanların acısının nedenlerini doğru teşhis etmelerine ve uygun aktörlere odaklanmayı kararlaştırmış olsalar da onlar genellikle ilgili stratejik gereksinimleri gerçekleştirmede başarısızlığa düşmektedirler. Bu, karar vericilerin nüfusu korumada görece daha kolay olan caydırıcılığı zorlamaya tercih etmeleriyle (BM birliklerinin Saraybosna'daki Sırp birliklerini caydırmayı başaramaması gibi) ya da karar vericiler doğru strateji seçerler bile başarı şansını artıracak en iyi strateji gereksinimlerini anlayamamalarından (yeterince güçlü askeri birliğe sahip olmayan BM Sırp'ların Srebrenika'yı istila etmesini önleyememesinden) ileri gelmektedir (Seybolt 2008: 44-45).

BM'nin yayınlamış olduğu Srebrenika katliamına ilişkin raporda, güvenli bölge belirlenmiş olmakla birlikte üç önemli noktada hata yapıldığının altı çizilmekteydi: BMGK'nde genel konsensüs olmadan barış koruyucuların konuşlandırılması; böylece yeterli kaynaklarca desteklenmemesi; ve uluslararası hukukta ifadesini bulan "korunaklı bölgeler" ile "güvenli bölgeler/barınaklar" arasındaki ayrımın kafa karıştırmasıdır. Bunlardan birincisi askerden arındırılmış, çatışanların rızasını arayan ve uluslararası insancıl hukukun yetkisi altında oluşturulan yerleri tanımlarken, ikincisi, askerden temizlenmemiş, güvenilir bir askeri caydırıcının yokluğunun hissedildiği ve çatışanların rızasının aranmadığı yerlere işaret eder. Bosna'da BMGK'nce güvenli bölgeler oluşturulurken tarafların rızasının alınmadığı görülürken ve herhangi bir güvenilir askeri caydırıcılık şartının yokluğu da hissedilmiştir. Temel bir ders olarak soykırım ve etnik temizlik stratejisi kesin olarak bütün gerekli araçları ve siyasi iradeyi meydana getirebilirdi. Ancak sadece uygun tehdit ve güç kullanımının sivilleri koruma ve saldırıları caydırması olası olmakla birlikte UNPROFOR ve UNAMIR bu rolü yerine getirebilecek yeterli donanıma sahip olmamışlardır (Bellamy ve Williams 2013: 117-119).

BM'nin başarısızlık örneklerinin yanı sıra bölgesel örgütlerde de etkinlik sorunları görülebilmektedir. Soğuk Savaş döneminde Af-

rika Birliği'nin bölge içi çatışma yönetiminde başarılı olmadığını, her ne kadar BM'nin yükünü hafifletse de siyasi kararlarının süper güçlere bağımlı olduğu bir gerçektir (Meyers 1974: 345). 1963'te kurulan Afrika Birliği'nin ilk planladığı strateji Afrika'nın çatışmalarıyla meşgul olmaktı. 1993 yılında çatışma önleme, yönetme ve çözme mekanizması kuran Afrika Birliği, Soğuk Savaş sonrası düzende kapasite, kaynak ve tecrübe eksikliğini çok hissetmiştir (Olonisakin 2006: 277-278). Çatışmaların önlenmesi ve çözülmesinde Afrika Birliği gibi kısmen etkili olabilen bölgesel örgütler aynı oranda operasyonların kapsam darlığı ve çıkar merkezli davranışları nedeniyle etkisiz kalabilmektedirler. ASEAN ve OAS gibi bölgesel örgütler ise meşruiyet eksikliği ve yetersiz maddi kaynaklar nedeniyle etkisiz kalmaktadır (Özerdem 2013: 108-109).

Sohail H. Hashmi de günümüz İslam dünyasında insani müdahale pratiğinin ümit kırıcı bir durumda olduğunu düşünmektedir. Öncelikle gerekli acil kolektif müdahale gerektiren insani krizlerde müşterek destekli acil kolektif müdahale yapısının yokluğu ve kolektif müdahaleye yönelik uluslararası kararları uygulayacak dayanıklı kurumsal mekanizmanın eksikliği bu uğurda karşılaşılan başlıca problemlerdir. 1969'dan beri varlığını sürdüren İslam İşbirliği Teşkilatı'nın 'evrensel İslam etiği' söyleminin kendi aralarındaki düşmanlık ve farklılıklar nedeniyle istenilen çizgiye oturmadığı ortadadır (2003: 78).

Müdahalenin Sorunu Derinleştirme İhtimali

Hızla artan sayıda uluslararası ilişkiler akademisyenleri, hükümetler arası örgütlerin (IGO), barışı teşvik ettiklerini iddia ederler. Var olan yaklaşımlar, IGO üyeliğini, ekonomik kalkınma ve rejim tipi gibi bireysel devletlerin önemli nedensel özelliği olarak vurgularlar. Buna karşın, hiç de azımsanmayacak sayıda akademisyen bu görüşün tersini savunmaktadırlar. Bunlardan örneğin Emilie M. Hafner-Burton ve Alexander H. Montgomery, çalışmalarında IGO üyeliğinin sosyal gücün bambaşka dağılımına yol açtığını göstermek için sosyal ağ analizini kullanmışlardır. Çalışmalarında liberal argümanlardan farklı yapısal realizme yakın çok sayıda argüman sunmaktadırlar. Mesela, uluslararası güç politikası ortamında devletler arasında gerçekleşen ilişkilerde çatışmaların kaynaklarının seyrini saptamaya çalışmaktadırlar.

İGO'ları; barış yapmayı teşvik etmekten ziyade, çatışma üreten güç politikasının araçları olarak tanımlamaktadırlar (2005: 1-2).

İGO'ların çatışmayı mı yoksa barışı mı teşvik ettiğinin en önemli göstergelerinden birisi müdahale konusu olmuştur. Bu konuda örneğin Robert O. Keohane, egemenlik kurumunun müdahaleyi sınırlama yoluyla yönetenlerin çıkarlarına hizmet ettiği görüşünden hareketle, müdahalenin bölünmeyi ve devlet-içi çatışmayı körükleyerek sivil toplum karşısında yöneticilerin iktidarını zayıflattığını düşünmektedir (2008: 184). Downs, Rocke, Siverson, Van Evera ve Jervis'e atıfla idrak ve inançları da içinde barındıran algının önemine vurgu yapan Axelrod ve Keohane ise, özellikle bir devlet-içi çatışmaya yönelik müdahalecilerin kararında algılamının önemli olduğunu hatırlatırlar (2013: 362-363). Müdahalecilerin kararında bilhassa düşmanın yeteneklerini yanlış algılama oldukça önemli olabilmektedir. Düşmanın yeteneklerinin düşük tahmin edildiğinde askeri aşırı güven ve maliyet oranı düşük bir şekilde hızlı bir galibiyet beklentisi ortaya çıkarırken, düşman yeteneklerinin gereğinden fazla tahmin edilmesi ise aşırı reaksiyon ya da silah yarışına sebep olabilmektedir. Aynı yanlış algılamalar üçüncü tarafların yetenekleri ve niyetleri için de söz konusudur (Levy 2001: 18).

Evren Balta Paker de Afrika'nın pek çok ülkesinde cereyan eden insani müdahalelerin hükümetlerin insansızlaştırma gibi muhalefet karşıtı taktiklerine hizmet ettiğini ve uluslararası örgütlerin yiyecek ve barınma yardımlarının kısa dönemli gereksinimler için gerekli olsa da uzun dönemli kapalı kamplarda tutulan yerinden sürülmüş grupların bu konumunu meşrulaştırdığını iddia eder (2012: 68-69). Bu, girişilen insani müdahalenin iki önemli etkisiyle bağlantılıdır. Birincisi, yardım ajansları ve askeri güçlerin kendi siyasal rollerini farkına varmaksızın istemeden çatışmayı kötüleştirmeleri olasıdır. Örneğin, ABD güçleri Somali'de sadece insanların beslenmesine yardım etmede ısrarcı olmuşlardır. İkinci olarak, bundan dolayı hükümetler sivillere yardım etmek için birliklerini bir araya getirirken siyasal çıkarların insani olanları etkisi altına almadığı sürece birliklerini risk altındaki siyasal ve insani çıkarlara sahip oldukları için teslim ederler. Yerel savaşanlar da siyasal çıkarlarını korumak için savaşır. İnsani çıkarlarla hareket eden müdahilin sadece şiddet düzeyi arttığında ve askerleri öldürüldüğünde geri çekilmesi olasıdır. Ancak hem siyasal

hem de insani çıkarılara sahip müdahilin belli kayıpları göze alması ve insanları koruması ve beslenmelerine yardımcı olmayı sürdürmesi daha olasıdır (Seybolt 2008: 27).

Bu gibi durumlara sebebiyet vermemek için üçüncü taraflar; uzlaşma ve uygulamalarla yakından ilgilenmelidir. Müdahaleler dayanma gücü eksikliği ya da toplum içi uzlaşma sağlayacak kaynakların toplanmasındaki yetersizlik halinde de başarısız olabilecektir. Dayanma gücü başarıya ulaşmada makul beklentilerle birleşmek zorundadır ki bu müdahale hedefleri hayal kırıklığına yol açacak kadar yüksek, sinikliğe davet edecek kadar da düşük olmamalıdır. Başarı ayrıca barış yapımı ve barış inşası girişimi ile de ilintilidir. Barış inşası³ sürecinde taraflar dış güçlerle beraber değil, kendileri geçiş süreci sorumluluğunu almalıdırlar. Aksi halde realistlerin de hatırlattığı üzere müdahaleler bazen durumu daha da kötüye götürebilir hatta çatışmayı tetikleyebilir (Hampson 2001: 401-402).

Devlet-içi çatışmaların güç zemininde çözümlenebileceğine ilişkin BM güçlerinin artan militarizmi başka bir sorun alanını teşkil eder. Soğuk Savaş döneminde BM Şartı'nın 6. Bölümünde öngörülen pasifist tedbirlerin zayıflığını gidermek için Soğuk Savaş sonrasında zorlayıcı tedbirlerin ön plana çıkarılması söz konusu olsa da bu güce dayalı bir anlayışın yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bunun da tarafların rızası olmadan güç kullanma bir tarafa ölü ve yaralı sayısını artırarak barış tesis etmekten çok savaş görünümüne bürünme tehlikesi vardır. Ayrıca, BM'nin büyük güçlerin çıkarına hizmet eden örgüt ya da sömürgeci bir örgüt olarak görülmesine, güven duygusunu sarsmasına, barış güçlerinden yerel işbirliğinin çekilmesine, barış güçlerinin tarafsız olarak algılanmamaya başlanmasına bağlı olarak düşman ya da düşman işbirlikçisi olarak adlandırılmaya başlanmasına, sorunların asıl nedenlerine inilememesine sebebiyet vererek uyuşmazlığın sadece baskılanmasından öteye geçemediğine vurgu yapılmaktadır (Yılmaz 2007: 58-60).

3 Barış inşası operasyonları; genellikle Batı dünyasındaki barış ve kalkınma fikirlerini yansıttığı, askeri çatışmaların asıl nedenlerini göz ardı ettiği ve bazen silahlı çatışmaya kaynak sağlayan mevcut sosyal yapıyı devam ettirerek örneğin geri plandaki sosyal aktörleri görmezden geldiği gerekçesiyle eleştirilmektedir (Özdemir 2013: 83-84).

Devlet-içî çatışmalarda güçlü tarafın güçsüz tarafı baskılaması çözümle aynı anlama gelmediği, söz konusu bastırmayı toplumsal bir travmaya dönüştüren gruplar önce genellikle küçük terör grupları halinde daha sonra ise merkezi otoriteye karşı çatışmaya girmektedirler. Ayrıca çatışmanın acısına doğrudan maruz kalmış kimseler, çatışmadan beslenen birey ve gruplar, barış koşullarını beğenmeyenler, toplumlararası uzlaşî için gerekli olan karşılıklı ödünde bulunmama, uzun süren çatışmalarda belli süre sonra karşı tarafın kaybediyor gibi algılamaya başlaması ve ulusal güç kullanımının makul olmaması halinde çatışmanın sürdürülmesi daha muhtemeldir (Yılmaz 2007: 63-65).

Önemli eleştirilerden birisi olan makul başarı şansı, yeterli şansa sahip olacak yeterli çabayı başlatma ve kesin maliyetlere katlanma istekliliğini gerektirir. İç savaşlarda başarı tanımı bir tarafın yenilmesi ve kazananın kaybedenler üzerinde şartlarını kabul ettirmesi olarak görülmektedir. Oysaki insan haklarını ihlal edenlerin yenilgisi sadece uzun bir düzenin başlangıcı ve uluslararası toplumca daha fazlasını gerektiren bir süreçtir. Askeri zafer sonrası dışarıdan ya da dış güçlerce bir devletin inşası/yeniden inşasının risk altında olduğu aşîkârdır. Kamboçya, Angola, Somali örnekleri bunu doğrulamaktadır (Hoffmann 2001: 280).

Nitekim, kaderleri ve kaynakları kayıt dışî ekonomi ve uluslararası yardım ağlarına bırakılan gölge devletlerin devlet olma özelliğini yitirerek eşitler arasında birinci bile olmaktan aciz ve çatışan taraflardan biri haline geldiği böyle bir ortamda, BM'nin 1990'lı yıllarda müdahale ettiği vakalar önemli ipuçları taşır (Balta Paker 2012: 71). Somali gibi yerlerde durumu daha da vahim hale getiren barış koruyucular, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Somali ve Batı Afrika'da savaş lordlarıyla ticari münasebetler kurmaktan ve kadınlara cinsel şiddet uygulamaktan da geri durmadıkları gibi etkisiz barış koruyucular ve barış yapımcılar Darfur, Bosna ve Haiti gibi yerlerde anlaşmalar yapma yoluyla uzun süren anlaşmazlıkları çözmeye muvaffak olamamışlardır (Bellamy ve Williams 2013: 3).

Müdahaleler için en temel sorunu teşkil eden etkisiz bir müdahalenin sorunu derinleştirme ve çekilen acıları arttırma ihtimali ise uluslararası örgütlerin müdahalesini başarısız kılmaktadır (Newman

2011: 339). Dolayısıyla, müdahale çoğu zaman “değecek amaçlar” uğruna olsa da faydadan ziyade zararlar sonuçlanması muhtemeldir (Waltz 2013: 741). Bu bağlamda eski diktatörlerin yerini yabancı işgal güçlerinin almasının çatışmaları daha da alevlendireceği öne sürülmektedir. Bunun için insani müdahale uzun soluklu ve sadece acil durumlarda başvurulacak bir yöntem olmalıdır (Heywood 2013: 390-391).

Karar vericilerin bilgili ya da bilgisiz kararları ve yanlış neden üzerinde düşünceleri halinde de insani müdahale kötüye gidebilir. Bosna Hersek’te olduğu gibi yerlerinden sürülmüş halkın sürdürülemez yerleşim bölgelerine zorlanmaları, gıda ve sağlık yardımlarını koruma olmadan sağlamaya çalışmaları acil ihtiyacı beraberinde getirdiği gibi yer değiştiren insanların saldırılara maruz kalabildiği görülmektedir (Seybolt 2008: 43). Ayrıca, NATO’nun Kosova’da sıfır kayıp stratejisinde olduğu gibi, sivillerin ölümünün orantılı ve gereklilik üzerinden meşrulaştırılmaya çalışıldığı da olmuştur (Balta Paker 2012: 88).

Bir diğer başarısızlık nedeni de ana problemin üstesinden gelemeyeceğini bilmelerine karşın karar vericilerin daha kolay müdahale tipini kasten tercih etmeleridir. Örneğin Ruanda soykırımından sonra bir milyondan fazla Ruandalının sınırı geçerek Zaire’ye geçmelerinden sonra ideolojik olarak kendini adanmış katillerin mülteci kamplarını kontrol etmeye başlamaları ve UNHCR’nin aşırılıkçılara karşı acil askeri yardım isteğinde hiçbir devletin öne çıkmaması, müdahaleye ilişkin risklere ve maliyetlere girmek istememeleri Zaire’de iki iç savaşa yol açarak 3 milyondan fazla insanın ölümüne yol açmıştır (Seybolt 2008: 44). Bu olayın arka planında ise BM’nin çatışma çözümü için önerdiği demokratikleşme ve seçim önerisi, seçimleri kaybedeceğini düşünen Hutuları daha da saldırganlaştırması vardır. Bu da müdahalenin, uluslararası dengeleri değiştirdiği gibi, iç dengelere yönelik de kalıcı hasarlar bırakabildiğini göstermektedir. Yine, BM’nin seçim çağrısı yaptığı Angola’da UNITA, 1992’deki kaybını telafi anlamında katliamlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca, BM barış güçleri bizzat yerel şiddetin uygulayıcısı da olabilmektedir. Örneğin; BM güçlerinin soykırım esnasında Ruanda’dan çekilmesi, BM barış gücünün Kongo’da etnik katliamlara sessiz kalması ve BM barış gücü askerlerinin çok sayıda kadına tecavüz etmesi gibi. Bu türden olaylarda BM güçlerinin git-

tikleri ülkelerde yargı dokunulmazlıkları bulunurken, o ülkedeki BM misyonunun iç soruşturma talep hakkı bulunmakta ve suçu sabit görülene verilen ceza ülkesine gönderilmesi ve orada yargılanması şeklinde cereyan etmektedir. Ancak deliller başka ülkede kaldığı için bu yargılama da problemlidir (Balta Paker 2012: 94-95).

Öte yandan, Soğuk Savaş döneminden farklı olarak zengin devletlerin NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması gibi inisiyatiflerini haklı göstermek için ahlaki değerlere başvurduğunu öne süren Thomas W. Pogge; bir milyon kişiyi Sırp zulmünden korumak adına binlerce hayatı tehlikeye atmak ve milyonlar harcamak yerine, hiç kimsenin hayatını tehlikeye sokmadan milyonlarca kişiyi yoksulluktan kurtarmak için sözü edilen miktarları harcamanın daha mantıklı olacağını düşünmektedir (2008: 650). Fred Halliday ise; BM'nin 50. kuruluş yıldönümüne denk düşen Yugoslavya örneği temel alındığında eleştirilebileceğini ancak yine de BM'nin burada insani, diplomatik, barışı koruma alanlarında etkili olduğunu vurgular. Bunun yanı sıra Güvenlik Konseyi'nin çoğu çözümlerden geçerek aktif müdahaleyi sürdürdüğü ve hiç değilse yanlış yönetim ve yozlaş(tır)manın da içinde bulunduğu BM operasyonlarının başarısızlıklarını inkâr etmeden, burada olmuş olanların tüm sorumluluğunu BM'ye yükletilemeyeceği görüşünü savunmaktadır (2008: 581-582).

Müdahaleye ilişkin fayda-maliyet hesabı tartışmasında Andrew Heywood, bunun "asıl sonuçlarının varsayımsal" durumlardaki sonuçlarıyla değerlendirilmesi gereğinden yola çıkarak bunun kolay çözümlenebilecek bir tartışma olmadığını savunur. Örneğin, Ruanda'da daha erken ve daha uyumlu bir müdahale olsaydı, soykırımın önlenileceğine ilişkin yaygın düşüncenin hiçbir zaman kanıtlanamayacağını söyleyen Heywood, 1991'de Kuzey Irak, 1999'da Kosova ve Sierra Leone'e ilişkin müdahalelerin faydalı sonuçlar ortaya koyduğunu söylemektedir. Lakin BM'nin barışı koruma güçlerinin Kongo müdahalesinde olduğu gibi insani felaket gerçekleşirken devre dışı kaldığını, Somali'de olduğu gibi başarısız olduğu için kısa sürede sonlandırıldığını belirten Heywood, insani müdahale sayılmamakla birlikte Irak ve Afganistan müdahalelerinin isyanları "uzun süreli mücadele savaşlarını" meydana getirdiğini belirtmektedir (2013: 390).

Bütün bu bilgiler ışığında, tehlikeli ve pahalı bir girişim olan müdahalede siyasi ve insani kaygılar arasındaki dengenin hassas ve yine bunlar arasındaki ilişkilerin kırılğan ve son derece önemli olduğu söylenebilir. Eğer iyi bir şekilde gerçekleştirilmezse müdahalenin hatırları ve kaynakları israf etmesi ve sorunu içinden çıkılmaz hale getirebilmesi hatta savaşları beslemesi söz konusu olabilmektedir (Seybolt 2008: 5).

Çatışan Tarafların Rızasının Alınmaması

Çatışan tarafların aktif olarak rızasının alınmadığı 1990'lı yıllarda BMGK onayıyla müdahale gerçekleştirilirken, 2000'li yıllarda BMGK'nin, onayı bile olmadan müdahale yapılabilmesi, büyük devletlerin çıkarlarının öncelendiği ve güçsüzün güçlüye tahakküm edildiği ikili bir hukuk sistemi oluşmuş ve buna göre yapılan uluslararası müdahale "egemenlik ilkesini aşan bir zorunluluğa" dayandırılmaya başlanmıştır. Benzer ayırım birinci ve yeni kuşak operasyonlarda⁴ da görülmektedir. Birinci kuşak barış operasyonlarından farklı olarak yeni kuşak operasyonlar; soykırım vb. insani felaketleri önlemek için çatışmanın taraflarının rızasını alma ilkesini ilga etmektedir. Egemenlik ve otorite arasındaki ilişkiye dayanan bu durum 2000 yılında BM Genel Sekreter Yardımcısı Lakhdar Brahimi'nin ismiyle anılan raporda teyit edilmektedir. Brahimi Raporu'na göre; iç çatışmalara rıza gösteren grupların, bundan vazgeçme ya da söz konusu grupların bölünmesi sonucu ilk barış antlaşmasını inkâr eden yeni çatışmacı grupların belirmesini dikkate alarak rıza ilkesinin mutlak ölçüde uygulanmasını sakıncalı ve imkânsız görmekteydi. Uluslararası aktörler, küresel bir anayasacılık fikri çerçevesinde bireysel egemenlik ve insan haklarına vurgu yaparak bunları başaramayan devletlere yönelik uluslararası adaletin müdahalesini öngörmektedir. Devletler müdahale etmedikleri zaman egemenlik ilkesine, müdahale ettikleri

4 Barış destek operasyonlarının başarısı, çatışan tarafların istekliliğine bağlıdır. Barış destek operasyonları ve barış inşası BM tarafından çok boyutlu operasyonlar olarak değerlendirilmektedir. Askeri aktiviteleri insani destek, kurumların inşası görevinde taraflar arasında uzlaşımın sağlanmasına kadar her şeyi kapsayan barışı destek operasyonları, günümüzde daha çok barış inşası olarak adlandırılmaktadır (Olonisakin 2006:276).

zaman da uluslararası sorumluluğa atıf yapmaya başlamışlardır (Balta Paker 2012: 81, 95).

11 Eylül sonrası süreç asimetrik stratejiler kullanan terörizme karşı devletlerin güvenlik örgütlenmelerinde caydırıcılıktan önleyici savaşa doğru bir dönüşüm geçirmesi, uluslararası hukukun meşru müdafaa gerektiren durumlar haricinde müdahale etmeme ilkesi ile çelişen bir durumu beraberinde getirmiştir (Balta Paker 2012: 43). Çünkü 11 Eylül saldırıları sonrasında sanayileşmiş dünyada sivil özgürlükler üzerinde yeni kısıtlamalar, artan gözaltına almalar, askeri harcamalarda artış, istihbaratın genişlemesi şeklinde vuku bulan devlet iktidarının yeniden güçlenmesi ve terör ve kitle imha silahları tehditleri ABD liderliğinde Afganistan ve Irak'ta devlet müdahalelerini beraberinde getirmiştir. Terör saldırıları tehdidi altında kalan devletler birbirinin iç işlerine karışma hatta önleyici müdahale etme yolunu seçmeye başlamışlardır. Önleyici müdahale, kitle imha silahları olmakla suçlanan devletlerin bunlardan arındırılması, rejim değişikliği, demokrasi ihracı gibi gerekçeler müdahale için gerekli kamu desteği sağlanmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Hatta Rusya, Çin ve İsrail gibi ülkeler terörle mücadele argümanı şemsiyesi altında ayrılıkçı gruplarla sorunlarını şiddete dökerek çözme yolunu seçmişlerdir (Burchill 2012: 113). Böyle bir ortamda uluslararası toplum, düzen lehine sistemli bir düşünüşün yanı sıra bilhassa gelişmekte olan ülkeler büyük güçlerin kendi iç işlerine karışmalarına fırsat verecek bir "Truva atı" haline dönüşmeleri yönündeki endişelerinden dolayı müdahaleyi desteklemekte isteksiz davranmaktadırlar (Evans ve Newnham 2007: 312).

Özetle Soğuk Savaş sonrası dönem, rıza ilkesinin aşındığı ve bu yönde bir rıza arayışına girilmemeye başlandığı bir süreci ifade eder hale gelmiştir. Bunda tarafların rızasını almanın zorluğu da önemli etken olmuştur. Bütün bunlara rağmen rızanın alınması, müdahale daha az sorun yaşatacağı ve müdahaleyi daha ekili kılabileceği söylenebilir. Öyle ki, rızasının alınmaması, çatışan tarafların, üçüncü taraf müdahalelerine ilişkin başta güvensizlik olmak üzere olumsuz algılamalarını tetikleyebilecektir. Bunun ise özellikle müdahil tarafların meşruluğunun tartışıldığı bir ortamda daha belirgin olacağını söylemek mümkündür.

Uluslararası Örgütlerin Küresel Güçlere Bağımlılığı

İnşacılar, uluslararası örgütlerin otoriteye sahip olduklarını hatta devletlerin egemenlik alanlarına dahi müdahale edebilen kararlar alabildiklerini öne sürerler (Demirtaş 2014: 118). Bununla birlikte, uluslararası müdahalenin, adına müdahale yapılabileceği bir uluslararası toplum varsaydığı göz önüne alındığında uluslararası toplumu yönlendirenlerin güçlü devlet olması, bunların kendi ulusal çıkarlarını uluslararası çıkar olarak meşrulaştırılabilmelerine olanak tanıdığı öne sürülmektedir. Bu argüman güçlü devletlerin farklı gerekçelerle güçsüz devletlere müdahalesinin önünü açan bir proje olarak görülebilmektedir. Devlet şiddetine karşı sivilleri koruma sorumluluğunun uygulanması kadar onun nasıl gerçekleştirildiği de önemlidir. Çünkü müdahaleyi gerçekleştirenlerin kendi adına hareket etmesi de söz konusu olabilmektedir (Balta Paker 2012: 93-94).

Realistlere göre devletlerin en temel işlevleri, güç merkezli olarak tanımlanmış ulusal çıkarlarını gerçekleştirmektir. Çıkarların, devlet tarafından kontrol edilmeyi gerekli kılabilecek kadar önemli görülmediği hususlarda bürokratik oluşumlar, hükümet dışı veya ulusötesi kurumların bazen devletlerin çeşitli kararlarına aykırı davranabileceğini öne süren realistler, sorunun büyümesi ve buna bağlı olarak çıkarların ciddi şekilde etkilenmesi söz konusu olduğunda devletlerin müdahale ederek kendi politikalarına uygun eylemde bulunacaklarını iddia etmektedirler (Aydın 2004: 41). Bu bakımdan devletlerin niyetleri, kurumları güçlü ya da zayıf yapmaktadır (Waltz 2013: 752). Bundan dolayı, devlet-içi çatışmalar ciddi boyutlara ulaşmadıkça ya da kendi çıkarları doğrudan tehdit altında olmadıkça askeri ve maddi kayıp yaşamamak için bu tür çatışmalara sessiz kalabilmektedirler (Yılmaz 2007: 2). Hatta müdahale etseler de yine bu argümanlar gereği müdahaleden çekilebilmekte ve müdahaleyi başarısız kılabilmektedirler.

Liberal kurumsalcılara göre uluslararası kurumlar, devletlerin ve sivil toplum kuruluşlarının çıkarlarının açıkça dillendirildiği, görüş birliğinin sağlandığı ve ortak kararların yasallaştırıldığı politik yapılarıdır (McGrew 2008: 592). Uluslararası kurumların diğer devletler tarafından kolayca kullanılmamaları için göreceli olarak özerk olmaları gerekliliği, özellikle kendi çıkarlarını korumak için bu kurumlara

daha çok bağılı olan rasyonalist liderler için önemlidir. Bununla birlikte, Keohane'e göre, modern tarihin ayrıntılandırma ve yetkilendirme bakımından en ileri düzeyli çok taraflı kurumu olan AB'nin tarihinde bile, devletlerin kendi ortakları pahasına kendi çıkarlarını elde etme uğruna uluslararası kurumlardan yararlanmayı sürdürdüklerini belirtmektedir (Keohane 2008: 185-186).

Böyle bir ortamda ve geniş çaplı insan hakları ihlallerine karşı bir şeyler yapma arzusu ile işlerin daha da kötüleştirildiği durumların varlığı beraber ele alındığında müdahalenin başarı karnesinin karma olduğu aşikârdır. Bunda Batılı liderlerin en iyisini kendilerinin bildiğine ve kendi askerileriyle sorunu çözebileceklerine ilişkin inançları etkili olmaktadır. Örneğin, Ruanda'daki soykırımı önlemek amacıyla otoriteyle davranılması ve medeni değerler için hareket edilmesi gerektiğini öngören İngiliz ekolünün tersine burada sorumsuzca davranılmıştır (Booth 2012: 380).

Büyük güçler harekete geçmediklerinde uluslararası toplumun diğer kurumlarının işlevselliği konusunda kuşku duyan Bull (1980), özellikle ABD'yi net bir sonuç almaktan ziyade ruh halini yansıtan politikalarının yerel güç odaklarında caydırıcı etki gösterememesini eleştirmektedir. Uluslararası toplumun tarihini devletler toplumunun temelini oluşturan kültürel uzlaşının zayıflaması ile dekolonizasyon ve yüz yeni devletin kurulmasıyla coğrafi alanın genişlemesi şeklinde tanımlayan Bull, Avrupa'dan dünyanın geri kalanına ihraç edilen uluslararası toplum kurumlarının, güçlerini, bu kurumların devam ettirilmesinde çıkarı bulunan yeni üyelere bağılı olduğunu düşünmektedir. Bu kurumlara ilişkin yeni bir düzenleme ihtiyacının ise zengin-fakir ayrımı ve ekonomik yeni sömürgecilik algılarının yaygınlaşmasına bağılı olduğunu öne süren Bull, böyle bir ortamda bu kurumlardan en çok fayda sağlayanlarca bu kurumlara zarar verilmesinden korkmaktadır (Aktaran Griffiths, Roach ve Solomon 2011: 217).

Bu bağlamda örneğin 1990'lı yıllarda BM'nin "düşüşünün" üç önemli nedeni arasında daimi üyelerin rolü ön plana çıkmaktadır: (1) Savaş biçimlerinin değişmesi (iç savaş ve devletler arasındaki çizginin bulanıklaşması), (2) BM'nin başta beş daimi üye üzere üye devletlerce finanse edilmesi ve devletlerin kendi ulusal çıkarlarını BM ça-

tısı altında gerçekleştirmek istemeleri ve (3) Soğuk Savaş sona erse de, beş daimi üyenin izin verdiği ölçüde işlevsel olabilmesi. Kendi askeri gücü olmayan BM, genel sekreterinin ricası üzerine üye devletlerden bir askeri güç oluşturabilmekte ve bu da hareket kabiliyetini ve büyük güçlerin kendi nüfuz alanlarında etkili olmasını kısıtlayıcı etki doğurmaktadır (Griffiths, O'Callaghan ve Roach 2013: 39).

BMGK daimi üyelerinin konsensüsü sorunu, BM barış güçlerinin başka bir zayıf yönüne işaret eder. Diğer bir deyişle barış güçlerinin etkinliği güçlü devletlerin uyum ve işbirliğine bağlıdır. Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik çekişme (ABD bu dönemde 69, Sovyetler Birliği 114 kez veto etmiş) Soğuk Savaş sonrası dönemde görece olarak işbirliğine girilerek veto yetkisi sıklıkla kullanılmamaktadır. Ancak devletler üzerinde yaptırım gücüne sahip merkezi bir otoritenin yokluğu sürdüğü sürece veto yetkisi ve işbirliğinden vazgeçme her zaman mümkün olabilmektedir (Yılmaz 2007: 60-61).

Sayı ve nitelik olarak Soğuk Savaş sonrasında genişleyen BM barış güçlerinin kendi içindeki zayıf yönlerden birisi de nicel ve nitel personel ihtiyacı sorunudur. Doğrudan çıkarı olmayan devlet-içi çatışmalarda pek çok güçlü ülke jandarma görevi üstlenmeye yanaşmamaktadır. Yüksek askeri kapasitesine rağmen ABD ve kendi iç sorunlarını öne süren Rusya'nın BM barış güçlerine katkılarının %1 civarında olması, Japonya'nın personel katkısının olmaması ve AB ülkelerinin %10 civarında olması kaynakları sınırlı olan ülkelerden bu güçlerin tamamlanması beraberinde kalite sorununu, yani deneyimli ve yeterli uzman sıkıntısını getirmektedir. Bill Clinton döneminden bu yana ABD barış gücü operasyonlarını kendi üzerinde bir yük olarak görme eğilimindedir. 5 Mayıs 1994 tarihli Çok Taraflı Barış Operasyonları Üzerine 25 Nolu Başkanlık Kararı (*Presidential Operation Directive 25 on Multilateral Peace Operations*, PDD 25) göstermektedir ki ABD bu tür operasyonları yük olarak görmekte ve kendi isteksizliğini meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Alınan kararda; ABD çıkarlarını ilgilendirmesi, uluslararası barış ve güvenliğe açık ve ciddi tehdit, amaç ve hedeflerin açıkça belirlenmiş olması, çatışan tarafların rızasının ve ateşkesin olması, operasyonu yürütmede yeterli düzeyde kaynağın olması ve başarı ve sonuçlarına ilişkin gerçekçi kriterlerin bulunması gerekliliği üzerinde durulması bu şartların hepsinin sağlanmasının

zorluğu bir tarafa, BM Şartı'nın üye ülkelerin ulusal şart koşmaksızın BM emrine güç göndermesini öngören maddesiyle de çelişmektedir (Yılmaz 2007: 49-53).

BM'nin etkili çalışmasında, katkı sağlayan başlıca ülke olan ABD ile ilişkileri oldukça önem arz etmektedir. Ancak ICC'nin 1 Temmuz 2002'de kurulmasıyla bu ilişki önemli bir gerilim yaşamıştır. Çünkü ABD denizaşırı yerlerde ABD askeri güçlerinin operasyonlarının siyasallaşmış kovuşturma geçirmesinden korktuğu için imzalamaya yanaşmamaktadır. BM ile ABD ilişkilerini etkileyen başka bir gelişme de GWOT ve ABD'nin 2003 Irak işgali olmuştur. Bunlara, BM operasyonları için geniş katılımlı birlik katılımı olasılığını düşürdüğü ve bu işgallerin insani haklılaştırmayı suistimal ettiği gerekçesiyle eleştirel yaklaşımıştır (Bellamy ve Williams 2013: 137-139).

ABD; Kore (1950), Vietnam (1965) ve Irak'a (1991 ve 2003) müdahalesinde diğer büyük güçlerin baskın bir muhalefetiyle karşılaşmadan müdahale etmede yeterince güçlüydü. Bu tür müdahalelerin tolere edilemez tehditler olduğu için yapıldığı argümanı öne sürülebilse de bu tür bir algılamının uluslararası sistemden ziyade karar vericilerin algılamalarıyla doğrudan ilişkili olduğu orta çıkmaktadır. Bu çerçevede neo-klasik realistler yapısal ya da sistemik zorunlulukların çoğu zaman belirsiz olduğunu kavramışlardır (Dueck 2009: 149-150).

ABD'nin bu müdahalelerinde şu tür sonuçlar görülmüştür: Öncelikle iç desteği mobilize etme isteği bakımından başkanın savaşa yönelik özel rasyonalitesi ile onun kamu temsilinde bir boşluk görülmüştür. İkinci olarak, başkanın hareket alanını genişletecek şekilde savaşa yönelik iç siyasi kısıtlamaların oldukça belirsiz ve çok yönlü olduğu görülmüştür. Üçüncü olarak, başkan bu müdahaleleri iç siyasi nedenlerden ziyade yönetimin Amerikan ulusal güvenlik çıkarlarını algıladığı şekilde gerçekleştirmiştir. Dördüncü olarak, iç siyasi güdülerin söz konusu müdahaleleri teşviki uluslararası seviyenin altında kalmıştır. Truman Kuzey Kore'ye yönelik geri püskürtme yetkilendirmesinde bulunurken, Johnson Vietnam'daki tırmanmaya ilişkin geçici önlemi tercih ederken, Bush Irak'ta savaş sonrası planlamada başarısız olmuştur. Son olarak, savaşa yönelik popüler desteğin benzer eğilim göster-

diği, Amerikan askerlerinin müdahaleye başlamasıyla halkın başkanın arkasında toplandığı görülmektedir (Dueck 2009: 166-167).

Askeri gücü, milli siyasetin Clausewitzçi manada saldırgan rasyonel bir aracı olarak kullanmak isteyen devletler, giriştikleri müdahalelerde yasal meşruiyet sorunu yaşarlarsa bu onların şöhretlerine ağır bir darbe indirme potansiyeline sahiptir. Bunun en bariz örneği ABD ve İngiliz liderlerinin 2003'te planladıkları Irak müdahalesi için gerekli onayı BMGK'nden alamamalarında görülmüştür. Bush yönetiminin siyasi şiddetin gayri meşrulaştırılmasına katkıda bulunmada başarısız olduğunu ve siyasi şiddetin meşruiyetinin önleyici savaşa ortadan kaldırılamayacağını öne süren Ken Booth, Irak Savaşı'nın alternatifleri olması sebebiyle gereksiz, Irak askeri gücünün kontrol altına alındığı için ihtiyaç olmadığını, BM teftiş sisteminin başarılı görülmesi sebebiyle olumsuz sonuçları yüzünden mantıksız ve BMGK'nin onayı olmadığı için de yasadışı olarak değerlendirmektedir (2012: 371, 511).

Maliyet: Bütçe ve Finans Sorunu

İnsani ihtiyaçların arttığı ve krizin tırmandığı devlet-içi çatışmalarda, müdahillerin harekete geçmesi çok elzem hale gelebilmektedir. Böyle bir duruma müdahalede bulunacak örgüt için karşısına operasyon için maliyetler çıkmaktadır. Gerek operasyona başlama gerekse de operasyonun yeterli sonucu alınca kadar etkili bir müdahale gerçekleştirilmesi bakımından söz konusu örgütün bunu finanse edebilmesi gerekir. Bu anlamda müdahalede bulunan örgütlerin kapasitesi ve ek maliyetler yüklendiğinde de üye devletlerin bunu karşılama istekleri ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda üye devletler insani-çıkar veya her ikisinin de örtüştüğü bir tercihte bulunacaklar; bu tercihin müdahalenin selameti ile bağdaşmaması durumunda başarısızlık hiç de uzak ihtimal değildir. Bunun içindir ki insani olabileceği gibi giderleri yansıtan maddi boyutu da yansıtabilen maliyetin hangi boyutu yansıtırsa yansısın maliyetin yüksek olması müdahaleyi başarısızlığa sürükleyebilir.

Bütçe ve finans sorunu; güçlü devletlerin kendi üzerlerinde güç kazanarak hegemonyaları için zararlı gördükleri uluslararası örgütleri çıkarlarının gerektirdiği kadar desteklemelerini uygun bulmaları ve bu anlamda maliyetten kaçma anlamında bir isteksizlik sergilemeleriyle de ilintili bir sorundur. Örneğin bu noktada evrensel uluslararası örgüt

niteliğindeki BM ele alındığında çarpıcı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Ülkelerin ekonomik kapasiteleri oranında BM bütçesine pay ödemeleri ilkesine rağmen ve yıllık BM barış gücü operasyon maliyetinin 3 milyar Amerikan Dolarından fazla miktar gerektirdiği bir durumda BM'ye en fazla borçlu ülkelerin başında ABD ve Rusya'nın gelmesi manidardır (Yılmaz 2007: 54-55).

1990'larda BM'nin bu operasyonlar için ayırdığı bütçe yarım milyar Amerikan Doları iken, 1997'de 1 milyara, 2007'de 5.5 milyara ulaşmış, 1947-2007 arasında bu yöndeki toplam harcamaların ise 41.74 milyar Dolar olduğu düşünülmektedir (Griffiths, O'Callaghan ve Roach 2013: 30-31). Bu çerçevede müdahalenin maliyetini karşılama noktasında farklı yönelimlere girilmesi sürpriz olmayacaktır. Örneğin, BM güçleri doğrudan ülkeye gönderilerek müdahaleleri yönetebilirken, bazen üye ülkelere bu hakkı vererek dışardan yönetmeyi öğleyebilmektedir. Bazen müdahalenin maliyetini uluslararası toplum ile finansal çevreler karşılarken, bazen de yerli halk müdahaleyi üstlenen ülkeye maliyetini gelecekte ödemektedir (Elmi 2012: 221).

2000'den beri BM liderliğinde, baskıları takiben bir dizi reformlar gerçekleştirilmiş ve böylece BM'nin barışı koruma bütçesi içinde ödemelerin dağılımında değişiklik olmuştur. Eski sistemde p-5 (5 daimi üye) gelişmiş, gelişen ve en az gelişmiş şekilde 4 kategoride paylaştırılırken, yeni sistemde A'dan J'ye kadar 10 kategoriye ayrılmış devletler bulunmakta ve bu yeni sistemde p-5 devletleri barışı koruma maliyetlerinin yaklaşık %2'sini karşılayarak kendilerini rahatlatmış durumdadırlar. Yine Genel Kurul, 5. Komitesi aracılığıyla barışı koruma operasyonlarının finansmanında önemli rol üstlenmektedir (Bellamy ve Williams 2013: 61).

Wilfried Hirsch, müdahale konusunda yapılacak adil bir dağıtım düzenlemesiyle, "istekliler koalisyonunun" kendi maliyetlerini sadece kendilerinin karşıladıkları mevcut durumdan daha fazla tarafa paylaştırabileceğini belirtir (2013: 114). Thomas Pogge ve Walter Pfannkuche (2002) de askeri müdahaleler için gerekli yüksek harcamalara dikkat çekerek, savaşların nedenlerinden biri olan yoksullukla savaşmanın, insan haklarının korunmasına yönelik askeri müdahalelere başvurmadan daha önemli olduğuna vurgu yaparak sorununun kaynağına inmeye

çalışmaktadırlar (Aktaran Hinsch 2013: 115). Dünyanın en az gelişmiş kıtası olmasının yanı sıra yoksulluk ve yoksunluğun, insan güvensizliğinin hat safhada olduğu bir coğrafyayı tanımlayan Afrika (Schoeman 2006: 240) göz önüne getirildiğinde bu hiç de yabana atılır cinsten değildir.

Sonuç

Sömürge geçmişine sahip devletler başta olmak üzere Batılı olmayan ve küresel adaleti düzene tercih edenlerin yanı sıra bizzat çatışan tarafların dış müdahaleye karşı güvensizlikleri ortaya çıkabilmektedir. Siyasi uzlaşma, kaynak eksikliği, komuta, eğitim ve liderlik sorunları gibi yetersizlikten dolayı uluslararası örgütlerin yaşadığı sorunlar vardır. Hatta müdahillerin çatışmayı derinleştirme ihtimali de bulunmaktadır. Ayrıca çatışan tarafların rızasının göz ardı edildiği durumlar güvensizlik başta olmak üzere diğer tür olumsuz algılamalara yöneltebilecek türdendir. Yine uluslararası örgütleri oluşturanların devletler olması ve bunlardan özellikle daimi üyelerinin tutumları bazen müdahaleyi başarısızlığa sürüklerken, bütçe ve finans yönünden maliyetli olan müdahaleler de uluslararası örgüt müdahalelerini başarısız kılabilir.

Bu tür olgular bir arada değerlendirildiğinde uluslararası örgütlerin devlet-içi çatışmalara müdahalesinin başarısız olma nedenlerini; (a) dış müdahalenin güvensizlik yaratması, (b) müdahale eden aktörün yaşadığı sorunlar, (c) müdahalenin sorunu derinleştirme ihtimali, (d) çatışan tarafların rızasının alınmaması, (e) uluslararası örgütlerin küresel güçlere bağımlılığı, (f) maliyet (bütçe ve finans sorunu) şeklindeki değişkenlerle açıklayabilmenin mümkün olduğu görülmektedir. Bu noktada iki hususa vurgu yapmak gerekir. Bunlardan ilki, bu parametrelerin içeriklerinin kısmen örtüşme gösterebileceği ve dolayısıyla birbirleriyle bağlantılı olduklarına ilişkindir. İkincisi ise, uluslararası örgüt müdahalesinin başarısızlığı için illa ki bütün bu şartların bir arada olmasının gerekmediği, bir ya da birkaç faktörün yeterli olabileceğidir.

Bu parametrelerden ilkini oluşturan dış müdahalenin güvensizlik yaratması; özellikle eleştirel teorisyenler ve yapısalcılar tarafından ele alınan bir konu olduğu ve bu teorisyenlerin müdahaleye kuşku ile yaklaştıkları görülmektedir. Ayrıca başta ‘yeni sömürgecilik’ söylemi olmak üzere birçok şekilde Üçüncü Dünya Ülkelerinin Batılı devletle-

rin öncülüğündeki müdahalelere kuşkuyla yaklaştıkları görülmektedir. İkinci olarak, müdahale eden aktörün yaşadığı sorunlarda çok sayıda 'sorunun' varlığı göze çarpmaktadır. Bunların; örgütlerde veto gücünün bulunması ve konsensüsün sağlanamamasından, bürokratik yapı, ahlaki tutum, eğitim, dil, liderlik, yetki, kaynak, lojistik, strateji ve tecrübe eksikliği ve aksaklıklarına kadar geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir.

Üçüncü olarak, müdahaleye karar verenlerin yanlış algılamaları, bilgisiz olmaları, zamanlama yanlışlıkları yapmaları ve yanlış müdahale tipi seçmeleri, siyasi çıkarların insani çıkarlara tercih edilmesi, barış koruyucuların etkisiz olması, hatta yerel şiddetin uygulayıcısı olmaları gibi nedenler müdahalenin sorunu derinleştirme ihtimalini artırmaktadır. Realist argümanlara da çanak tutabilecek şekilde ilgili müdahalenin durumu daha kötüye götürmesini engellemek için ve çözüm sürecinin uzun bir süreci barındırma olasılığı, söz konusu örgüt müdahalesinin uzun soluklu olmasına ve aciliyet arz etmesi durumunda başvurulmasına özen gösterilmesini gerekli kılmaktadır.

Dördüncü olarak, çatışan tarafların rızasının alınmaması; bazen örgüt içindeki büyük devlet çıkarlarının öncelenmesi ve uluslararası sorumluluk şemsiyesi altında gerçek niyetin gizlenmesi gibi eleştirileri beraberinde getirirken, bu tür eleştirilerin egemenlik ilkesinin ve rıza ilkesinin aşınması şeklindeki eleştirilerden bağımsız olmadığını ve hatta onların türevi olduğunu göstermektedir. Beşinci olarak, örgüt içindeki özellikle güçlü devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinin, özellikle konsensüs ve veto yetkisini barındıran uluslararası örgütlerin etkinliğinde oldukça önemli rol oynadığı görülürken, üye devletlerin çıkarlarıyla çelişmesi halinde mevcut müdahaleden çekilmelerinin de örgütün başarısızlığına doğrudan etki ettiği görülmektedir. Son olarak, gerek asker kaybı gerekse de maddi yönden olsun söz konusu uluslararası örgüt müdahalesinin maliyetli olması, müdahalenin başarısızlığına etki eden bir başka unsur olarak göze çarpmaktadır.

Kaynakça

- Axelrod, Robert ve Keohane, Robert O. (2013). “Anarşi Koşullarında İşbirliğinin Sağlanması: Stratejiler ve Kurumlar”. Çev. Merve Özkan Borsa. iç. *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*. Der. Esra Diri. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi. 341-370.
- Aydın, Mustafa (2004). “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”. *Uluslararası İlişkiler. Cilt 1, Sayı 1*: 33-60.
- Balta Paker, Evren (2012). *Küresel Güvenlik Kompleksi: Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bellamy, Alex J. ve Williams, Paul D. (2013). *Understanding Peacekeeping*. Second edition. Cambridge: Polity Press.
- Booth, Ken (2012). *Dünya Güvenliği Kuramı*. Çev. Çağdaş Üngör, İstanbul: Küre Yayınları.
- Burchill, Scott (2012). “Liberalizm”. Çev. Ali Aslan, iç. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Küre Yayınları, 81-118.
- Dahl, Robert A. (2008). “Uluslararası Örgütler Demokratik Olabilir Mi? Bir Şüphelinin Görüşü”. Çev. Ezgi Sarıtaş. iç. *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışmaları*. Hzl. David Held ve Anthony McGrew, Ankara: Phoneix, 628-642.
- Demirtaş, Birgül (2014). “İnşacılık”. iç. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. 1. Basım. Ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 110-122.
- Deng, Francis M. (2013). “Reconciling Sovereignty with Responsibility: A Basis for International Humanitarian Action”. iç. *Africa in World Politics: Engaging a Changing Global Order*. Ed. John W. Harbeson ve Donald Rothchild, USA (Boulder, CO): Westview Press, 310-349.
- Dueck, Colin (2009). “Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions”. iç. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro. UK: Cambridge University Press, 139-169.
- Elmi, Afyare Abdi (2012). *Somali: Kimlik İslami Hareketler ve Barış*. İstanbul: Açılım Kitap.

- Evans, Graham ve Newnham, Jeffrey (2007). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. Çev. H. Ahen Utku, İstanbul: Gökkuşbu.
- Fortna, Virginia Page. (2007). *Does Peacekeeping Work?* New Jersey: Princeton University Press.
- Franck, Thomas M. (1996). "The Success and Failure of International Organizations", *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*. Vol. 90, Are International Institutions Doing Their Job?, 596-598.
- Gallarotti, Giulio M. (1991). "The Limits of International Organization: Systematic Failure in the Management of International Relations", *International Organization*. Vol. 45, No. 2, 183-220.
- Galtung, Johan (2004a). "Emperyalizmin Yapısal Teorisi". *Uluslararası İlişkiler*. Cilt 1, Sayı 2, 25-46.
- Galtung, Johan (2004b). "Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım II". *Uluslararası İlişkiler*. Cilt 1, Sayı 3, 37-66.
- Griffiths, Martin, O'Callaghan, Terry ve Roach, Steven C. (2013). *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. Çev. CESRAN, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Griffiths, Martin, Roach, Steven C. ve Solomon, M. Scott (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*. Çev. CESRAN, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Habermas, Jürgen (2008). "Ulus Sonrası Konumlanma". Çev. Mehmet Celil Çelebi. iç. *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışmaları*. Hzl. David Held ve Anthony McGrew, Ankara: Phoenix, 643-649.
- Hafner-Burton, Emilie M. ve Montgomery, Alexander H. (2005). "Power Positions: International Organizations, Social Networks, and Conflict". *Journal of Conflict Resolution*. Vol. 20, No. 10, 1-25.
- Halliday, Fred (2008). "Küresel Yönetişim: Beklentiler ve Sorunlar". Çev. Ezgi Sarıtaş. iç. *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışmaları*. Hzl. David Held ve Anthony McGrew, Ankara: Phoenix, 578-590.
- Hampson, Fen Osler (2001). "Parent, Midwife, or Accidental Executioner? The Role of Third Parties in Ending Violent Conflict".

- iç. *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict*. Ed. Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 387-406.
- Hashmi, Sohail H. (2003). "Is There an Islamic of Humanitarian Intervention?". iç. *Just Intervention*. Ed. Anthony F. Lang Jr., USA: Georgetown University Press, 62-83.
- Heywood, Andrew (2013). *Küresel Siyaset*. Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Ankara: Adres Yayınları.
- Hinsch, Wilfried (2013). "Kant, İnsancıl Müdahale ve Ahlaksal İstisnacılık". iç. *Barışın Felsefesi: 200. Ölüm Yıldönümünde Kant*. Hzl. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 85-118.
- Hoffmann, Stanley (2001). "The Debate about Intervention". iç. *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict*. Ed. Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 273-284.
- Jeong, Ho-Won (2008). *Understanding Conflict and Conflict Analysis*. London: SAGE.
- Keohane, Robert O. (2008). "Uluslararası Toplumda Egemenlik". Çev. Cemil Boyraz iç. *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışmaları*. Hzl. David Held ve Anthony McGrew, Ankara: Phoneix, 178-195.
- Levy, Jack S. (2001). "Theories of Interstate and Intrastate War: A Levels-of-Analysis Approach". iç. *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict*. Ed. Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 3-28.
- Linklater, Andrew (2012). "İngiliz Okulu". iç. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Çev. Muhammed Ali Ağcan, İstanbul: Küre Yayınları, 119-150.
- McGrew, Anthony (2008). "Ulus-Ötesi Demokrasi Modelleri". Çev. Ezgi Sarıtaş. iç. *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışmaları*. Hzl. David Held ve Anthony McGrew, Ankara: Phoneix, 591-608.

- Meyers, B. David (1974). “Intraregional Conflict Management by the Organization of African Unity”. *International Organization*. Vol. 28, No. 3, 345-373.
- Nakayama, Mikiyasu (1997). “Successes and Failures of International Organizations in Dealing with International Waters”, *International Journal of Water Resources Development*. Vol. 13. No. 3, 367-382.
- Newman, Michael (2011). “Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?”. *Civil Wars*. Vol. 13, No. 3, 339-340.
- Olonisakin, Funmi (2006). “Conflict and Conflict Resolution in Africa”. iç. *Power, Wealth and Global Equity: An International Relations Textbook for Africa*. Third edition. Ed. Patrick J. McGowan, Scarlett Cornelissen ve Philip Nel, Cape Town: UCT Press, 265-282.
- Özerdem, Alpaslan (2013). *Barış İnşası, Kuram ve Uygulaması*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pogge, Thomas W. (2008). “Küresel Adaletin Öncelikleri”. Çev. Mehmet Celil Çelebi, iç. *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışmaları*. Hzl. David Held ve Anthony McGrew, Ankara: Phoneix, 650-662.
- Roskin, Michael G., Cord, Robert L., Medeiros, James A. ve Jones, Walter S. (2013). *Siyaset Bilimi: Bir Giriş*. Çev. Atilla Yayla, Ankara: Adres Yayınları.
- Schoeman, Maxi (2006). “Africa’s International Relations”. iç. *Power, Wealth and Global Equity: An International Relations Textbook for Africa*. Third edition. Ed. Patrick J. McGowan, Scarlett Cornelissen ve Philip Nel, Cape Town: UCT Press, 240-264.
- Seybolt, Taylor B. (2008). *Humanitarian Military Intervention: The Conditions for Success and Failure*. Sweden: SIPRI. New York: Oxford University Press.
- Smith, Alastair (2005). “Why International Organizations Will Continue to Fail Their Development Goals”, *Perspectives on Politics*. Vol. 3, No. 3, 565-567.
- Soutball, Roger (2006). “Africa in the Contemporary World”. iç. *Power, Wealth and Global Equity: An International Relations Text-*

- book for Africa*. Third edition. Ed. Patrick J. McGowan, Scarlett Cornelissen ve Philip Nel, Cape Town: UCT Press, 219-239.
- Waltz, Kenneth N. (2013). “Soğuk Savaş Sonrasında Yapısal Realizm”. Çev. Papatya Alkan Genca. *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*. Der. Esra Diri. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi. 733-769.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan (2007). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar: Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

A 20-Year-Old Study* The Fethullah Gulen Group: Where Does It Stand in Relation to the Nurju Movement?

20 Yıllık Bir Araştırma: Nurculuk Hareketiyle İlişkisi İçinde Fethullah Gülen Grubu Nerede Durmaktadır?

Fahri Çaki

Öz

İşadamları nurcular ve entelektüel/kadro nurculardan oluşan iki grup nurcu katılımcılarla yapılan 20 derinlemesine mülakat verilerine dayanarak bu makale

* I conducted an ethnographic research, for my doctoral dissertation, 20 years ago. I focused on new social classes and the nurju movement in Turkey. While writing it, I noticed a call for papers. Because it was about the Gulen group, a theme partly related to my dissertation, I applied and got a chance to make an oral presentation on the topic of this paper. I realized, when arrived there, that the symposium was organized by the group itself. Among the participants there were many academicians some of whom are in quite important political positions today. All papers delivered in the symposium were gathered together and published by Hakan Yavuz, the editor. There was only one exception: this paper of mine. I understood that my paper was not wanted to be published mainly because it touched someone on his sore spot. While all other papers praised the Gulen group, my paper revealed many critical points. After return back to my country, I had to face some other problems due to the topic and content of my dissertation. So I never published anything on the same theme. But today the topic is the hottest one in Turkey. And I realize how important my study was. This paper was written in 2000. Thus it reflects the issues and topics of that time. However, they are still relevant, in many ways, to the discussions of today. Therefore, I decided to submit the paper ones again to any journal willing to publish it. Being written by an inexperienced young PhD student at the time, it may have some shortcomings, especially in terms of theoretical framework. It was an option for me to strengthen it from this aspect but it was already too long. So, I decided not to do so and I kept the paper in its original text without making any correction or adding anything new, except the phrase of "A 20-Year-Old Study" on the title. I think the paper as it is would still help the reader to see how the issue was perceived 20 years ago and compare it with the present time. And this is the main motivation behind publishing it today.

Fahri Caki is [was] a doctorate candidate in the Department of Sociology at Temple University, Philadelphia, PA. The author wishes to thank Kyriakos Kontopoulos and Mary Stricker for their comments and to everybody else who helped him to realize the research.

[The author now teaches at the Department of Sociology, Balıkesir University, caki-fahri@yahoo.com].

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 18.08.2017

DOI: 10.17550/Akademikincelemeler.335295

le, nurcuların Nur hareketiyle ilişkileri bağlamında Fethullah Gülen grubunu nasıl algıladıklarını incelemektedir. Araştırma bulguları, Fethullah Gülen grubunun siyasal ve ideolojik pozisyonlarını değerlendirirken nurcu olmayanlar gibi bizzat nurcuların da kendi aralarında farklılaştıklarını göstermektedir. Geniş kapsamlı genellemeler yapmaktan dikkatle kaçınarak makale, bu farklılaşan görüşlere sınıf-temelli bir analiz sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nurcu Hareket, Fethullah Gülen Grubu, İslam, Türkiye

Abstract

Based on twenty in-depth interviews with two types of nurju participants, businessmen nurjus and intellectual/cadre nurjus, I inquire how nurjus perceive the Fethullah Gulen group in relation to the Nurju movement. The research findings show that the nurjus too differ among themselves –as non-nurjus do- in evaluating the political and ideological position of the Fethullah Gulen group. With a careful avoidance from broad generalizations, I offer a class-based analysis for the interpretation of the differing views.

Keywords: Nurju Movement, Fethullah Gülen Group, İslam, Turkey

1. Introduction

The Nurju movement¹, being the oldest moderate Islamist movement which is probably peculiar to Modern Turkey, was broken into several groups since Said Nursi, the founder of the movement, passed away in 1960. At the present time, there are more than ten nurcu groups with different agendas and strategies. Despite all their differences, today the Nurju groups seem to acknowledge each other's identity and try to keep a certain level of solidarity. The place of the Fethullah Gulen group within the Nurju movement, however, seems to be a bit shaky.

Fethullah Gulen (b.1938) split himself, at least in appearance, from the overall Nurju movement in 1972 and succeeded in establishing his own group with a strong organizational structure in the 1980's and the 90's. Due to the development of its broad school network both in Turkey and abroad², his group attracted attention. Those schools fascinated not only Islamist businessmen and middle classes but also a large number of secularist intellectuals and politicians. Although it originally emerged out of the overall Nurju movement, some believe that the number of the followers of the Fethullah Gulen group is much larger than that of the total of the rest of the nurju groups. Yet, there seems to be enough reason to think that there was a price to pay for this success: alienation from other Islamist groups as well as from the overall Nurju movement of which the Fethullah Gulen group³ itself is supposed to be a part.

An examination of Turkish newspapers and journals would easily reflect what non-nurjus think of Fethullah Gulen and his group. Approaches to the Fethullah Gulen group can be classified in two broad groups: 1) those who approach the group as a segment of the civil society trying to harmonize tradition with modernity, something that the Kemalist modernization project failed to achieve, and 2) those who

1 For scholarly studies of the Nurju movement, see Mardin (1989), Nereid (1997), Yavuz (1998).

2 Ozdalga (1999) presents a nice study of those schools.

3 For a discussion of the Fethullah Gulen group in relation to the Nurju movement, see Yavuz (1999) and Komecoglu (2000).

approach the group as a new version of fundamentalist movements manipulated and used by “backward interior enemies” as well as by “imperialist foreign forces”⁴.

However, what nurjus themselves think on this matter is as important as what non-nurjus think and, to my knowledge, there is not much work on this.

In this paper, which is a part of a still-ongoing study, I inquire how members of the overall Nurju movement perceive the Fethullah Gulen group. Do they still perceive this group as a part of the Nurju movement or as a separate entity? What are the major points of disagreement, if any, between the Nurju movement and the Fethullah Gulen group? Within the Nurju movement, who, if any, are most likely to see the Fethullah Gulen group as separate from the Nurju movement? In other words, does the perception of the Fethullah Gulen group significantly differ, if it does at all, among Nurju members according to their class position? By discussing these questions, I aim to contribute to the sociological understanding of the Nurju movement in Turkey.

Why does the perception of the nurjus upon the Fethullah Gulen group matter? It matters because the nurjus have closer relations with the Fethullah Gulen group than anybody else does. Any information stemming from these relations may shed light on some aspects of the Fethullah Gulen group as well as on that of the Nurju movement itself. Furthermore, it matters because it may help us to understand to what extent the Fethullah Gulen group may have the support of the Nurju movement.

The research focused upon the perceptions of two types of nurju participants: 1) businessmen supporting the movement, and 2) intellectuals and cadres of the movement. Before proceeding further, a few points need to be made regarding some characteristics of those two types of participants.

As I argue in detail in my still-ongoing work, businessmen supporting the Nurju movement are neither members of big bourgeoisie

4 See, for instance, a collection of papers in Kaynak Yayinlari (1999).

operating under the triple alliance type of economic activities nor that of traditional petty bourgeoisie struggling to survive. Instead, they represent a *new indigenous industrial class who are "making it" but who also want to expand their existing power especially in relation to the triple alliance*⁵ dominating the Turkish economy for the last several decades.

Intellectuals and cadres of the Nurju movement, on the other hand, can be seen as segments of middle classes struggling to survive under harsh economic conditions. Although they hold higher educational degrees and skills, they are frustrated with the limited opportunities the politico-economic system generates for them. They work in Nurju organizations for a living. Thus, Nurju organizations hold a central position for them.

Because of their differing class positions in society, businessmen nurjus and intellectuals/cadres of the movement are likely to look at certain things differently. Based on this logic, I hypothesize that the perception of the Fethullah Gulen group by nurju members *does differ primarily by the extent of relationships and similarity (or closeness) of interests with the Fethullah Gulen group rather than by group affiliation. In other words, I am expecting to find both sympathetic and critical views on the Fethullah Gulen group depending on how deep one's individual and/or class interests are with this group.*

2. Methodology

This particular research is part of a larger ethnographic study trying to locate the Nurju movement within the developmental context of modern day Turkey. The primary source of data for that original study was based on observations on Nurju organizations and on 52 in-depth interviews carried out in Istanbul, Adapazari, and Ankara mostly in the summer of 1999.

5 I borrow this concept from Evans (1979) who means, by this concept, an alliance between multinational corporations, the local bourgeoisie, and the state. Such alliance emerges during the stage of dependent development, which benefits all partners of this alliance.

The advantages and disadvantages of ethnographic studies are well discussed in the literature⁶. In addition to its well-known advantages, I have chosen this methodology for a practical reason: this research aims to reflect the views of two types of nurjus: Businessmen nurjus and intellectuals/cadres of the Nurju movement whom I see as the key figures in the process of forming the nurju discourse. Since businessmen nurjus are usually not involved in writing in any place, in-depth interviews is the best way of obtaining information about their views. Intellectuals/cadres of the movement do write but they often-times understandably hesitate to comment publicly on this particular subject because this may offend the targeted people with whom they may need to work in the future. In-depth interviews best serve for the purpose of this particular research too.

The whole fieldwork including the interviews took seven months. All the interviews were audio taped. The longevity of the interviews ranged from one hour to four hours. All the interviews were made in Turkish. Upon completion, I transcribed and coded them for the process of analysis. I did most of the transcriptions by myself, which gave me the opportunity to become familiar with my data, to discover frequently used terms by members, and to notice some patterns, similarities and connections in the responses of the respondents.

How did I establish my population and how did I draw my sample from this population? In other words, whom did I include in and whom did I exclude from the study? It should be noted here that nurjus do not like terms like Nurju, Nurjuluk, or Nurju movement. Instead, they prefer terms such as Risale-I Nur talebesi⁷, and Risale-I Nur Hizmeti⁸. As a common characteristic, there is no official record of membership in the Nurju movement⁹ as is the case in many other

6 See, for instance, Shaffir and Stebbins (1991).

7 The Risale-I Nur is the collection of Said Nursi's writings; it can be translated to English as the Epistles of Light. Risale-I Nur talebesi means the student of the Risale-I Nur.

8 The term Risale-I Nur Hizmeti refers to any service trying to spread and realize the discourse of Said Nursi.

9 Estimates regarding the number of nurju followers range from 1 million (Nereid, 1997; 106) to 6 million (Yavuz 1999;590).

Islamist movements. So, my criterion for interviewing nurjus was basically the self-claim of the respondents. Anybody claiming to be a nurju should be seen as a nurju in my view. At the beginning of each interview, I asked my respondent if he claimed himself to be a nurju according to his own judgment. In a few cases, the respondent evaluated the Nurju movement as a significant form of the overall Islamist movement but did not necessarily identify himself particularly with this movement. I did not consider such persons as a nurju and, therefore, excluded them from the study. Other than this, I took the self-judgment of the respondents as the primary basis of my approach to membership.

In terms of what makes someone to consider himself as a nurju, I came to think that one identifies himself with the Nurju movement if he a) regularly experiences the activity of reading the *Risale-i Nur*, at least for a while, in various Nurju meetings as well as on his own, b) believes (or chooses to believe) in the superiority of the Nurju movement over others in terms of both theoretical basis and strategic practices and c) participates in the nurju activities in his own ways.

I excluded nurju women from the study for one theoretical and one practical reason: *Theoretically, I am not interested in exploring gender issues in the movement although this might be a fruitful subject for another study. Also, due to the Islamic regulations on gender relations, it would be practically difficult for me as a man to be in contact with nurju women.*

Likewise, I excluded members of marginal nurju groups holding a Kurdish agenda for two reasons. First, theoretically it is the perceptions of mainstream nurjus that I want to examine. Second, in order to include this type of nurjus in my research, it would have been necessary for me to go to the Eastern and Southeastern Anatolia, which was both dangerous and beyond my available financial resources. Therefore, although I am aware of possible regional variations in the movement, I did not design the research in a way that could cover regional differences. This could be seen as one of the weaknesses of this research.

In short, all my respondents are male members of mainstream Nurju groups, who identify themselves, without any hesitation, with

the Nurju movement. For the purpose of the present paper, I excluded nurjus who identified themselves specifically with the Fethullah Gulen group. The rationale for this exclusion was of course my assumption that I would not find any significant critical view among them toward the Fethullah Gulen group. More importantly, I excluded them because I want to know how much support they have from outside of their own circles, in this case, from members of other Nurju groups.

All those members who were included for this research are “sustaining participants” of the movement because they have been participating in the movement for at least five years and are still actively involved in the movement.

Finally, I would like to touch on the generalizability of the conclusions stemming from the research. To me, this is the weakest point of my research for at least two reasons in addition to the above issues: First, the number of the respondents is not large enough to reach generalizable conclusions on the movement under study. Indeed, the analysis in the present paper is based on only twenty interviews (eight businessmen and twelve intellectual and cadre nurjus). Second, the study excludes some segments of the movement –that may indicate gender variations, regional variations and group variations-- that may display quite different characteristics than the picture I have drawn in this research. Therefore, my conclusions on the movement have to be seen as “partial truths” in terms of both its technical content and my active involvement in collecting and interpreting the data. As such, my purpose in this research is not reaching at generalizable truths but getting and reflecting the insider’s view on the subject matter of the research.

3. Research Findings

The research findings seem to support the hypothesis outlined above; that is, the findings show that there are indeed differing perceptions within the Nurju movement regarding the Fethullah Gulen group. While some nurjus tend to have an overall sympathetic view of the Fethullah Gulen group and locate it within the Nurju movement, others adopt a more critical view and locate it in the margins or outside of the Nurju movement. Furthermore, the findings show that there is a correlation between class position of the respondents and their perception of the

Fethullah Gulen group. Considering the limited space allowed for this paper, I will restrict my discussion to six issues to illustrate the differing perceptions of the Fethullah Gulen group by the participants of the Nurju movement.

3.1. The Location of the Fethullah Gulen Group: In or Out?

As mentioned earlier, the Nurju movement is fragmented into more than ten groups. The first fragmentation took place in the 60's soon after Said Nursi passed away, then, others followed in the 70's and especially in the 80's. What motivations lie behind those fragmentations? The information gathered from the interviews shows that businessmen nurjus do not take fragmentation as a shortcoming or weakness; rather, they see nurju groups as *specialized organs* of the same body. In other words, all groups within the Nurju movement are appreciated in terms of a sort of *division of labor*. The following quotation exemplifies the typical explanation presented by businessmen nurjus:

Everybody is created with different talents and tendencies; therefore, everybody tries to serve the Risale-I Nur in accordance with his talents; fragmentation is an inevitable outcome of those different talents and tendencies. Some are more talented in intellectual and political issues; therefore they try to serve along with those talents. Some are more talented in organizing people and producing concrete works, therefore, they use these talents to contribute to the education of our people. I do not see any problem here (B #42; 5)¹⁰.

The Fethullah Gulen group is seen, therefore, as just another organ of the same movement. Some businessmen nurjus look at the *spirit* of the Risale-I Nur's philosophy in determining the Fethullah Gulen group's location in relation to the Nurju movement. Respondent #51, for example, sees the Fethullah Gulen group as perfectly matching this spirit.

10 In order to keep the confidentiality of the interviews, I used numbers instead of real names to refer to respondents. I also used letters such as "B" (businessman), "I" (intellectual), and "C" (cadre) to indicate what category the respondents belonged to. The final number in parentheses at the end of each quotation refers to the page number of the transcribed forms of the interviews.

Hocaeftendi¹¹ and his group reveal the best effort and model for the Risale-I Nur's principles in education. The main philosophy of the Risale-I Nur is to create a society dominated by highly educated, enlightened people who can question and reason their own time in the lines of past-present-future relations (mazi-hal-istikbal). This is not a negative attitude of questioning but a positive one. As our prophet once said, we are the warriors of love; we do not have time and energy for hostility (Biz muhabbet fedaileriyiz, husumete asla vaktimiz yoktur). Hocaeftendi and his group are trying to realize exactly this philosophy. In doing so, they show no sign of worldly interests, be it personal or group (B#51;6).

Other businessmen nurjus, like respondent #49, look at the Fethullah Gulen group in terms of the benefits they generate for the country. Mostly those benefits are highlighted around the group's schooling activities abroad. Respondent #49 points out another aspect of those benefits, that is, creating a positive image of Turkish people and culture.

Fethullah Gulen group's activities abroad are very useful and important for our country. Turkey is not known in the outside world. There are lots of misunderstandings and prejudices about Turkey. Unfortunately, the state fails to clear up those misconceptions about us. Fethullah Gulen's group sets good examples of real Turkish people abroad. Through them the outside world develops a more positive view of Turkey and the Turkish people (B#49;10).

Although businessmen nurjus do not seem to have a notion of fragmentation within the Nurju movement coming out of personal/class interests, respondent #40's following statement highlights a possibility of fragmentation within the Fethullah Gulen group, a fragmentation that would be created and encouraged by European countries. They would want to do such a thing, according to him, because

11 This is how Fethullah Gulen is addressed in Turkey.

schooling efforts of Gulen's group are likely to generate a native elite group in those countries; after graduation, the students of those schools will hold important positions in their countries and develop good relations with Turkey. This, in turn, will contribute to the growth of Turkey's strength. Since Europe is able to foresee this danger and since she does not want to see a strong Turkey, European countries would like to split the Gulen movement to prevent this outcome (B#40;6).

Furthermore, businessmen nurjus are also aware of the possibility that outsiders could perceive Fethullah Gulen and his group as if they were not part of the nurju movement. However, this is a misjudgment, they think, stemming from looking at the appearance rather than the essence of the group. Due to his conscious public appearance, Fethullah Gulen himself as the leader of the group plays an important role in the emergence of this misjudgment. Respondent #40, for example, points out this as follows:

To me, Fethullah Gulen is not out of the nurju movement but he wants to present himself and his group as if they were not nurjus. This is a requirement of the types of services that he and his group are desirous for (B#40;7).

The information presented above shows that businessmen nurjus have an overall positive view of the Fethullah Gulen group and situate it solidly within the nurju movement. However, this does not mean that they have no criticism at all. Respondent #50's following statement shows that they do have some concerns about the role of the Risale-I Nur for this group:

In the Fethullah Gulen Group, Bediuzzaman and the Risale-I Nur appear to have a secondary position whereas Fethullah Gulen and his audiotaped cassettes hold a primary position. This is probably not something Fethullah Gulen himself desired but that is how it looks like. If believers make some minor mistakes, Bediuzzaman says, they receive compassionate slaps from Allah. The recent troubles Fethullah Gulen is facing might be this kind of compassionate slaps (B#50;39).

As I will show below, businessmen nurjus do not approve of all of Fethullah Gulen's positions. However, criticisms are generally seen as "minor mistakes" as in respondent #50's words. Furthermore, the phrase "compassionate slaps" implies that businessmen nurjus still consider the Fethullah Gulen group within the movement. Those slaps are "compassionate" because they serve the Risale-I Nur, therefore, to Allah's path.

Although some of the intellectuals/cadres take a similar position with businessmen nurjus, most of intellectuals/cadres of the Nurju movement seem to draw a significantly different picture regarding the Fethullah Gulen group. For them, the attitudes of the Fethullah Gulen group are not "minor mistakes" at all. They reflect fundamental differences, they assert, between the Fethullah Gulen group and the Nurju movement. Respondent #23 highlights two major differences: the role of leadership and the goal of state control:

We split from Hocaefendi in 1972. He has ideas peculiar to himself. He thinks we are passive and slow; he wants to be active and quick. Since then, he never said he was a nurju. He would not say that today either. Both he himself and his followers benefit from the Risale-I Nur but they do not have the perspective of a nurju. In his group, there is a charismatic leader, Fethullah Gulen, whereas, in the nurju movement, there is no such personality. Instead of a charismatic leader, we put greater emphasis on the spiritual leadership of the Risale-I Nur (sahs-i manevi). In other words, in his group, Fethullah Gulen is the center; his word is the last word. The perception of the Risale-I Nur is based on his own interpretations. He aims to get state control through encouraging his followers to occupy state offices. In Turkey, all Islamist groups –except the Nurjus- have this same goal (I#23;5).

The quotation above shows that secularists accusing the Fethullah Gulen group as trying to get state control are not alone; some nurjus too have the same impression about the group. Of course, Fethullah Gulen always rejects this kind of accusations. However, intellectuals/

cadres of the Nurju movement do not find those rejections persuasive enough. Respondent #19, for instance, thinks that Fethullah Gulen and his group are unrealistic and full of anxieties:

He [Fethullah Gulen] is full of anxieties in recent years. He often receives news of military coups from some unknown sources. When he receives such news, he immediately takes a defensive position. He makes some speeches and tries to prove how his group is far away from politics. In doing so, he assumes that state rulers would not want to harm him and his group's activities. But this is unrealistic; he and his group are used by some people. (I#19; 13).

According to respondent #24, what distinguishes the Fethullah Gulen group from the Nurju movement is primarily the understanding and practice of the service (Hizmet). He describes the differences as follows:

They [the Fethullah Gulen group] want to read the Risale-I Nur but they want to determine the content and form of the service by themselves, they are not satisfied with the content and form determined by Said Nursi. Therefore, in a sense, they see themselves above Said Nursi. They read the Risale-I Nur but they are not nurjus in the sense of the Risale-I Nur's understanding of services and goals. (I#24;6).

Respondent # 20 thinks that the followers of Fethullah Gulen suppose that his ideas are original but in reality most of his ideas come from the Risale-I Nur. They are not aware of this, he thinks, because they do not read the Risale-I Nur enough. Furthermore, the social basis of his followers is the Nurju movement, he adds. For these reasons, they should not be seen outside of the Nurju movement. However, Fethullah Gulen also has some ideas that contradict with the Risale-I Nur; therefore, “one foot of the Fethullah Gulen group is inside the Nurju movement while the other foot is outside of it.”

Intellectuals/cadres of the Nurju movement also distinguish the Fethullah Gulen group from the Nurju movement in terms of political

actions concerning Islamist groups in the country. Respondent #24 says:

Our movement opposes every action against Islam. For example, we oppose the state policies against the banning of Qur'an Courses, against that of Imam-Hatip schools, against the headscarf, etc. But the Fethullah Gulen group does not show the same attitude on these issues (I#24;7).

These interviews suggest that businessmen nurjus see no problem in locating the Fethullah Gulen group within the Nurju movement whereas intellectuals/cadres of the Nurju movement express strong reservations on the suitability of this approach. The views of the nurjus upon the following issues further illustrate the rationale for why they locate the Fethullah Gulen group the way they do.

3.2. The Schools of the Fethullah Gulen Group

Almost all of the businessmen nurjus prefer the Fethullah Gulen group's schools for their school-aged children, which, according to the statement of respondent #42, cost about \$3000-3500 yearly per student. A few reasons are given for why businessmen nurjus have their children study in those schools. The most common reason is to provide a better education for children. The following quotation well illustrates this:

-- Why did you prefer such a school for the education of your daughter?

-- Because I want my kid to have a good education. This preference is not based on our desire to give her a religious education. We ourselves do that at home (B#44;p.3).

In addition to the reason of good education, respondent #41 mentions another one:

-- Are your children studying in Fethullah Gulen group's schools?

-- Yes but that is not so important for me. What is important is first that my kids get an education in accordance with our own values, and secondly that they get a real quality education (B#41;p.2).

The following quotation from respondent #40 illustrates the point that the nurju business elite needs a certain type of school for their children. Those schools do not necessarily have to be owned and run by nurjus but they have to provide an elite education with an emphasis on religious/ethical values.

The most important thing is the quality of education in these schools. In public schools, there are 60-70 students in a single class. It is impossible for those students to get a good education. Furthermore, my children's school – Ihlas College- contributes to the spiritual development of my children as well.

-- That school is not one of the nurju schools if I am not mistaken?

-- It is not that important. What is important is that my children get a quality education over there and they stay away from harmful habits (B#40;p7).

Finally, another reason concerns adolescent daughters. Respondent #42, for example, explains the reason why he preferred the Fethullah Gulen group's schools for his daughters in terms of "religious requirements on the headscarf." Because it is impossible to observe the headscarf requirement in public schools, he says, he chose one of those schools for his daughters six years ago. However, he also adds that the headscarf is not the only criteria:

I would still prefer those schools if I had more school-aged daughters in spite of the fact that it is no longer possible to observe the headscarf requirement even in those schools. This is so because the headscarf is not the only important thing about those schools. They are still able to raise our children in accordance with our ethical and religious values (B#42;4).

Intellectual nurjus seem to show two positions in this regard. One group of intellectuals (respondents #14, #15, #18, #21), who are wealthier than the others, does prefer private schools run by the Fethullah Gulen group for their children, as is the dominant case for bu-

businessmen nurjus. The reasons for why they prefer this type of schools are almost the same with the ones expressed earlier by businessmen nurjus. The other group of intellectuals (respondents #16, #19, #20 and #23), however, seems to be critical of those schools for several reasons.

First, as respondent #16 expresses it, those schools are hard to afford for middle class families.

The second point of criticism is the characteristic aspects of education in those schools. In this regard, respondent #19 asserts that what is important in those schools is the success of the school, not that of individual students. “They aim to realize success in mass education. This way they get credit for themselves. They choose only potentially successful students. The success of those students becomes the success of those schools,” he says. According to him,

those schools even impose the choices of their senior students about their fields of study and colleges so that those students would not fail in the nationwide college entrance exams. If the students fail, it influences the reputation of the school. In other words, the students' own choices have no chance. Another thing is that they force students to study at an extreme extent. Students are like racing horses in those schools. Eventually, there is a success but for what cost? Those schools fail in making a real contribution to the development of students' personality (I#19;p.4).

Students in those schools, respondent #20 thinks, live in a “cocoon¹².” What he means by this is that they live in a homogeneous environment occupied by children coming from more or less the same social-familial background and that they grow up without knowing about the real life outside of this environment. “I prefer my children studying in ordinary public schools rather than living in a ‘cocoon,’” he says.

A third point—the sharpest one—respondent #20 makes regarding those schools is that those schools are not “private” at all. He thinks

12 The respondent used the term “fanus” for which I used the term “cocoon” to give the closest meaning.

that there is neither a “civil society” nor a “private educational system” in Turkey; rather, there is a “strong state” dominating all aspects of life including those schools. He presents the following explanation to demonstrate his point:

As we all witnessed during the February 28th process, particularly the schools of the Fethullah Gulen group acted as if they were more Kemalist than Kemalists themselves. When the state authorities made their first statements against the headscarf, the administrators of those schools showed no sign of resistance. Quite to the contrary, they forced their female students to take off their headscarves at school before they [the administrators] were officially asked to do so (I#20;p.12).

3.3. The Headscarf Controversy

In the 1998-99 academic year, the National Board of Higher Education, YOK, issued a ban against the practice of wearing the headscarf in universities. The justification for this ban was presented on the argument that the headscarf has become “an ideological symbol” of fundamentalist movements attempting to attain power¹³. The reaction of students wearing the headscarf toward this ban was a number of demonstrations and protests. However, those demonstrations and protests could not change the YOK’s decision. As a result of the strict practice of this ban, an estimated 37,000 students wearing the headscarf were deprived of their right to a college education¹⁴.

While those student demonstrations were taking place, Fethullah Gulen made a public statement arguing that the headscarf is not a matter of faith but a cultural practice¹⁵. Furthermore, rumors started circulating that the Fethullah Gulen group encouraged its female followers to abandon their headscarves to be able to attend their schools. Because the headscarf issue and Fethullah Gulen’s statement

13 For an example of attempts to justify this ban, see *Turkish Daily News*, article on *Turkish National Security Council Meeting*, March 28, 1999.

14 Ali Bulac’s article in *Daily Zaman*, October 14, 2000.

15 For this statement, see *Yeni Yuzyil*, 16 September 1998.

about it became a big deal among Islamist groups including the Nurju movement, I wanted to find out how the nurjus feel and think about it. Oftentimes, they themselves brought this issue into the middle of conversation before I asked about it.

Only one of the businessmen nurjus –a young businessman who had a wife studying in a college- expressed a strong tone of criticism regarding Fethullah Gulen’s attitude toward the headscarf problem. As the following quotation from him illustrates, he blames Fethullah Gulen for breaking the solidarity among Muslims toward forcing the state to solve this problem:

The headscarf is farzi-ayn for women, it is not farzi-kifaye¹⁶. Abandonment of the headscarf causes serious psychological problems for women with headscarves. Therefore, I do not approve of Fethullah Gulen’s statement about abandoning it. This statement caused a serious division among Muslims. The followers of Fethullah Gulen abandoned the headscarf while another large group of Muslim women tried to resist the state’s force on this matter. As a result, state officials got more convinced that the headscarf is indeed a political symbol, not a religious requirement. This is of course wrong and Fethullah Gulen is responsible for this outcome (B#47;11).

Although none of my businessmen informants thinks that the headscarf can/should be abandoned, they –except the one mentioned above- seem to interpret Fethullah Gulen’s statement on the headscarf in a context of social realities and to understand it as a temporary permission rather than a permanent one. The following quotation gives this impression:

Fethullah Gulen’s statement on the headscarf is a product of the difficulties that we are living by... it is a statement

16 In the literature on Islamic law, farzi-ayn refers to religious duties that are mandatory for every Muslim who is subject to those duties. Farzi-kifaye, on the other hand, refers to religious duties that are mandatory for some members of a relevant group but not for every single member of that group.

to overcome those difficulties. By this statement, Fethullah Gulen Hocaefendi did not mean a permanent abandonment of the headscarf. The permission to abandon the headscarf in this statement was not meant for everybody either. To use this permission or not is up to individuals. He gave this permission because he does not want our people to be without education... In addition, there are many families with low income. If young people quit their college education because of the headscarf issue, then, their families will suffer because those young people will be unable to contribute to the income of their families. Hocaefendi's statement is an easiness for those types of people. As such, it is a quite reasonable attitude. If I were poor, I would want my daughters to use this permission (B#51;5).

In contrast, intellectuals/cadres of the nurju movement take a strong critical position concerning Fethullah Gulen's statement regarding the headscarf. Respondent #24, for instance, expresses his feelings toward the Fethullah Gulen group by telling his observations upon the violation of Islamic dress code among the members of this group:

I was in England a while ago to participate in a meeting. A friend pointed a lady from a distance. She was not wearing a headscarf; her arms were not covered either. "Look at this lady," he said. "She is the person who organizes the reading services of the Fethullah Gulen group here." I was shocked when I heard that. I got upset because she was kind of a local leader in the area in the name of an Islamist group and she was not observing the Islamic dress code. Later on, I witnessed several other cases like this in Turkey. I realized that all female students residing in the Fethullah Gulen group's dorms abandoned their headscarves due to Hocaefendi's order. When I asked a friend from this group about why this was happening, he said: "I do not understand this either: Hocaefendi says that he definitely did not give any order to abandon the headscarf but when I ask the managers of those dorms, they say they

got an order from above.” Anyway, Fethullah Gulen’s statements and attitudes toward the headscarf are totally against the Islamic Law (serr-i serife aykiri). The very first conviction of Bediuzzaman Said Nursi was due to his writings upon Islamic dress code (tesettur risalesi). On this issue, Fethullah Gulen obviously took a non-nurju position (I#24;7).

Fethullah Gulen’s statements regarding the headscarf were meant to save the organizations and activities of the group against a likely attack from secularist state rulers, respondent #1 thinks. However, he also thinks that this attitude made things worse for the group:

After his statements regarding the headscarf, state rulers did not say, “Oh, you are OK; you are in our side.” Quite contrary, they said: “You are hiding your true attitudes (sen takiyye yapıyorsun); therefore, you are even more dangerous;” they attacked him as we all witnessed. As a result, he cannot come to the country now. This shows that these kinds of tactics are useless. The more you try to disguise yourself, the more suspicious they [secularist rulers] get about you (C#1;24).

Furthermore, respondent #4 argues that Fethullah Gulen’s statements regarding the headscarf caused a lot of damage within his group itself too. By this he means a likely breakage within the group:

The social basis of the Fethullah Gulen group is similar to that of the Nurju movement. When, for some reason, there is a breakage to come in such movements, it does not come in a noisy fashion; rather it takes place silently. People get sulky. The circulation of Daily Zaman, for instance, has dropped from 300,000 to 150,000 in a year right after Fethullah Gulen’s statements regarding the headscarf. This is a serious indication of reaction by the followers of this group. (C#4;14).

Fethullah Gulen’s statement on the headscarf was a “big tactical mistake,” according to respondent #4, because

The people of Gaziantep started their military resistance against the French occupation forces largely because they attacked Muslim women's headscarves. The headscarf is the honor of a Muslim woman; without it, she feels as if she is naked (C#4;14).

3.4. The Strictly Hierarchical Structure of the Fethullah Gulen Group

It is no secret that the Fethullah Gulen group carries out an enormous number of activities within and outside of the country. It is also not a secret that all those activities are carried out in a highly hierarchical order¹⁷. Is this hierarchical order something encouraged or tolerated by the general philosophy of the Risale-I Nur? Intellectuals/cadres of the nurju movement do not think so. On the contrary, they think that this is the opposite of what the Risale-I Nur advises. Respondent #20, for example, opposes such a hierarchical order in terms of its outcomes:

The Risale-I Nur advocates the emergence and development of a civil society. However, when we look at the Fethullah Gulen group, we see a sort of state structure. Things are run in a strictly structured hierarchical order. This is not peculiar to the Fethullah Gulen group; it is common in other Islamist movements as well. As an outcome of this kind of structuring, there inevitably emerges a sort of official discourse within the group just like the state produces an official discourse. This official discourse does not allow individuals to develop their own views. In the case of the Fethullah Gulen group, we can actually identify two official discourses: one for outsiders, that is, for the state, and the other for the insiders. I guess what I am trying to say is that, contrary to the case of the Nurju movement, there is no place for pluralism in the Fethullah Gulen group (I#20;18).

Respondent #20 also argues that the same hierarchical structure

17 Many researchers highlight this hierarchical structure. See, for instance, Aras and Caha (2000).

gives no chance for internal democracy within the Fethullah Gulen group. Respondent #19 draws a similar picture and adds:

Followers of Fethullah Gulen give more value to him than his real capacity. They listen to him as if they were listening to the prophet. As an outcome of this, there is an official discourse within the group and individuals are unable to develop their own views (I#19;29).

3.5. The Fethullah Gulen Group's Discourse of Tolerance and Dialog

The concepts of tolerance and dialog are probably two of the most emphasized themes in Fethullah Gulen's writings¹⁸. The importance of these concepts shows itself not only in his writings but also in his group's activities. The Fethullah Gulen group, indeed, organized many meetings to stimulate tolerance and dialog between secularist and Islamist intellectuals and politicians as well as between the leaders of different religious communities both within and outside of the country¹⁹.

The reaction of the nurjus toward these activities is positive in general. In fact, respondent #24 asserts that it was the nurjus who first attempted to organize meetings to stimulate tolerance and dialog among ideological and religious positions and that the Fethullah Gulen group imitated the nurjus despite the fact that the Fethullah Gulen was not initially in favor of such attempts.

However, intellectuals/cadres of the Nurju movement also tend to criticize the Fethullah Gulen group in terms of the direction of attempts toward tolerance and dialog toward the other. The following quotation from respondent #19 summarizes their major criticism on this matter:

Tolerance and dialog are certainly positive attitudes in Islam. However, in terms of tolerance and dialog, Bedi-

¹⁸ See, for instance, Gulen (1996). For a collection of Fethullah Gulen's speeches on tolerance and dialog, see Camci and Unal (1999).

¹⁹ The Foundation for Journalists and Writers plays the most significant role in the organization of those meetings. The list and content of those meetings are available in various publications of this foundation.

uzzaman Said Nursi encourages us to start from the center to the periphery. This is also one of the Qur'an's main principles. Nonetheless, the Fethullah Gulen group seems to adopt exactly the opposite of this principle. Fethullah Gulen puts a great emphasis on tolerance to and dialog with the other. He does not reveal the same attention to Muslims though; rather, he definitely hurts the feelings of Muslims. In a funeral, for instance, he waited in his car just to avoid meeting with Mahmut Effendi. TV channels broadcasted this for minutes. He does not want to meet with a respected Muslim spiritual leader but he is very enthusiastic in meeting with the Pope or with other non-Muslim leaders. This offends Muslims and it is definitely against the Risale-I Nur. The healthy way of tolerance and dialog is supposed to start from the center, and then to be spread to the periphery, not the other way around (I#19;23).

3.6. The Discourse of Turkish Islam

The concept of Turkish Islam has a long history going back to the late 19th century. Fethullah Gulen too has been referring to this concept for a while²⁰. However, Gulen's use of this concept is supposedly different than those who use it to mean a process of Turkification/reformation of Islam. In referring to this concept, as far as I can see, Gulen seems to imply that, compared to other nations -Arabs and Iranians in particular- Anatolian Turks developed and adopted a better understanding of Islam based on tolerance to the other and on humanistic values, which is closer to the original true Islam. As such, his use of this concept does not imply any modification or reformation of Islam but highlights the superiority of Turks' understanding and practice of Islam over other nations'.

The reaction of the nurjus toward the use of this concept ranges from different levels of approval to a total rejection. Some businessmen nurju, like respondent #51, personally do not like the use of this

²⁰ Gulen's views on Turkish Islam as well as on Iran and Arabs can be found in an interview published in Yeni Yuzyl, 19-28 July 1997.

concept but think that Fethullah Gulen is a great Islamic scholar; therefore, if he is using such a concept, then he must have a good reason. Some other businessmen nurjus, however, seem to see the content of this concept as factual. Respondent #41, for instance, interprets this concept as implying a better understanding of Islam by Turks and gives the following explanation to justify this interpretation:

Other Islamic societies might be richer than us but their educational and cultural level is lower than ours. Turkey has developed close relations with the West over time; an outcome of those relations has been a more developed educational and cultural structure in Turkey. This, in turn, gave the Turks the advantage of developing better and true Islamic views (B#41;7).

Unlike businessmen nurjus, the use of this concept creates dislikes and discomforts among nurju intellectuals/cadres. The following quotation reflects how they evaluate Fethullah Gulen's use of this concept:

I do not think a proper understanding and practice of Islam can be limited to Turks only. Every nation has people with a proper understanding and practice of Islam and also people with no such understanding and practice. The use of this concept is a reflection of hostility against Arabs and Iranians. I think that Fethullah Gulen and people like him have the following concern: the official ideology in Turkey is concerned that we might be influenced by fundamentalist movements, which are common among Arabian and Iranian regimes. In the light of this, we need to persuade the state rulers that this is not the case for us. In other words, by using this concept, Fethullah Gulen wants to give this message: "We are not like Iran, not like Saudi Arabia, etc. We are different." This is an understandable tactic but I still think it is wrong to use concepts like this because concepts like Turkish Islam brings a lot of ambiguities and arbitrary interpretations on Islam and because it is based on a non-Islamic literature. This concept implies that Turkishness is the essence of our iden-

tity while Islam is a complementary factor. However, we believe that we are first Muslims, then Turks (C#10;25).

Respondent #19 argues that concepts like Turkish Islam are fabricated to satisfy the military rulers. Although he agrees that there might be some minor differences in the practice of Islam among different nations and ethnic groups, he thinks that this cannot justify the use of such concepts because Islam is universal. He sees a significant similarity between military mentality and the use of concepts like Turkish Islam:

A friend of mine told me a past memory of his: He knew a retired general. To show how religious he was, this general pointed out the sky and told my friend: "if you could cut the sky, you could see Allah's throne in the middle. On His right, you could see Ataturk's throne. On His left, you could see Inonu's throne, and on Inonu's left, you could see my grandfather's throne." So, this is the mentality of military men. Unfortunately, people among us fabricate such concepts to satisfy the feelings of such military men. As a result, Islam becomes unrecognizable in the hands of those people (I#19;31).

4. Discussion

The research findings can be summarized as follows: Businessmen nurjus generally hold a positive view toward the Fethullah Gulen group. They tend to locate the group within the Nurju movement by looking at "the spirit of the Risale-I Nur's general philosophy" and/or the benefits generated by the group's activities. They do have some points of disagreement but they try to understand those points within the political context the group has to operate in. In other words, they are aware of the seeming differences between the group and the Nurju movement but they see those differences as inevitable outcomes of the types of activities the group has been undertaking. Furthermore, the account of businessmen nurjus about the Fethullah Gulen group suggests that the Fethullah Gulen group is less ideological and more pragmatic in their attitudes regarding controversial issues taking place in Turkey.

Intellectuals/cadres of the Nurju movement, on the other hand, seem to be more inclined to highlight the differences and to locate the group in the margins of the Nurju movement, if not completely outside of it. In doing so, they stress the differences on the role of the Risale-I Nur vs. the role of Fethullah Gulen, the goal of saving people's faith vs. the goal of getting state control, and attitudes toward political actions concerning Islamist groups vs. attitudes of silence toward such political actions.

What is the meaning of those findings? What do they tell us? My interpretation of those findings has two dimensions: 1) the explanation of the differences on views between businessmen and intellectuals/cadres of the movement, and 2) socio-political implications. I will discuss both dimensions in turn.

By logic, one can assume that the perception of the Fethullah Gulen group might differ by group affiliation. In other words, those who follow the Fethullah Gulen group would reveal sympathetic views and those who follow a different group might have critical views. By not covering members of the Fethullah Gulen group in the study, I partly eliminated possible effects of group affiliation. All respondents are participants of various mainstream nurju groups. In spite of this elimination, there is still a chance that group affiliation may play a role in the perceptions of the respondents.

However, I think that group affiliation (being a nurju) is more likely to be effective on the views of mere followers rather than on that of business elites and intellectuals/cadres of the movement. This is so largely because mere followers usually open their eyes in a particular group/movement and they usually do not develop an accurate knowledge of other groups/movements. Business elites and intellectuals/cadres, on the other hand, are more likely to have certain types of relations with a broader number of groups/movements and, as a result, they are more likely to have more accurate knowledge of various groups/movements. This is confirmed by my finding that business elites of the Nurju movement tend to develop social and economical relations not only with various groups of the Nurju movement but also with mystic and radical groups of overall Islamist movements. Intellectuals/cadres

have the same tendency due to the fact that they need to address to as large audience as possible.

Both businessmen and intellectuals/cadres need to keep their relations as broad as possible because, in a sense, both types of nurjus have something to market: businessmen market their products while intellectuals/cadres market their intellectual works and services. This does not necessarily mean that they are involved in the Nurju movement just to market what they have. I have no doubt that they are involved in the movement because they believe in major principles of the movement. However, being a believer and an interest-maximizer does not have to be contradictory at all.

Ethnic origins too might be suggested as another explanatory factor. If those who hold critical views on the Fethullah Gulen group were coming from Kurdish origin, for instance, then we could conclude that they criticize the Fethullah Gulen group because this group holds strong Turkish nationalist attitudes. However, this is not the case. In fact, all but one of my intellectual/cadre respondents comes from Turkish ethnic origin while three of my businessmen respondents come from Kurdish ethnic origin. Therefore, ethnic origin, in this case, cannot be taken as an explanatory factor either.

Then, how can we account for these differences? Despite the current tendency to evaluate class analysis as an old-fashioned determinist approach, I find it as a better explanatory factor especially for the question under discussion than any other factors. Without denying the role of religious/ideological beliefs, I think that the differences on views under study can be better explained in terms of class positions (in particular class fractions) that businessmen and intellectuals/cadres belong to.

The overall impression gathered from the accounts of both businessmen nurjus and intellectual/cadre nurjus is that the Fethullah Gulen group seems to try mediating between moderate Islamists and secularists; it is also making strategic compromises with the state to increase power and/or to get some legitimacy or at least not to antagonize the authorities. How those compromises are evaluated varies by class interests. Those who will benefit most excuse these as necessary, pragmatic

choices while those who see less benefit accuse the Fethullah Gulen group of being “flaky” or “not true followers of the Risale-I Nur.”

Businessmen nurjus tend to develop a positive view of the Fethullah Gulen group largely because the activities of this group are in favor of their interests. As an emerging indigenous industrial class, nurju businessmen are seeking some support from the state bureaucracy who could treat them equally, if not favorably. The Fethullah Gulen group’s efforts toward the state bureaucracy are likely to provide such a support for businessmen nurjus. Furthermore, the Fethullah Gulen group’s discourse of tolerance and dialog with secularists and that group’s careful efforts to avoid from any controversies with the state rulers –as in the case of the headscarf issue- are quite suitable with the interests of businessmen nurjus because such activities would provide stability in the country; therefore, they would give the opportunity for businessmen nurjus to further increase their economic power without state oppression.

On the other hand, the position of nurju intellectuals/cadres in class conflict in Turkey is a bit different than that of businessmen. They are in a kind of alliance with the emerging indigenous industrial class (businessmen nurjus) but they have their own priorities too. Ideological identity/loyalty is their main capital in the market of social movements. Their status in this market gets higher as long as they stay loyal to their ideology. This is why they tend to evaluate the Fethullah Gulen group more along ideological lines and why they feel freer to criticize them. However, one also should keep in mind that most of the nurju intellectuals/cadres still hesitate to express publicly their critical views²¹ on the Fethullah Gulen group because, for them, there is always the possibility of employment within this group (in schools or media, for instance).

Finally, I read the research findings as having several political implications for the future of the Fethullah Gulen group. One of those

21 There are exceptions though. Mehmet Kutlular, the leader of the Yeni Asya Nurju group, for instance, openly criticized Fethullah Gulen in similar lines as my critical respondents did. See *Milliyet*, 26 June 1999.

implications is that the Fethullah Gulen group fails to present a clear image about itself. Although the group seems to be doing its best to appear as willing to compromise with the state (i.e., the headscarf issue, the discourse of tolerance and dialog, the discourse of Turkish Islam), it also appears as more confrontational (the videocassette affair, the strictly hierarchical structure, etc.). The unclear and contradictory presentation of itself leads not only secularists but also some segments of the Nurju movement to develop suspicious views on the goals and characteristics of the Fethullah Gulen group.

Secondly, out of those suspicious views, there emerges a picture of the Fethullah Gulen group that interestingly resembles the picture describing radical Islamism. Impressions of a strictly hierarchical structure and that of the goal of state control reinforce this resemblance. The strictly hierarchical structure of the Fethullah Gulen group is indirectly indicating the prevalence of the view that a strong and unitary leadership is required for success. In contrast to both Eastern Christianity and Catholicism, Islam does not recognize the supreme authority of one religious leader. In this sense, Fethullah Gulen's role seems less traditional. It may be the result of the realization of the effective leadership role of Khomeini or, simply, of the realization that unitary leadership is necessary to coordinate the complicated development of the whole Nurju movement. However, the Fethullah Gulen group may soon lose the support of secularist intellectuals and politicians -if it still has such a support at all- if those impressions keep growing.

Finally, unless there is a fundamental change in its political stand, the Fethullah Gulen group is likely to continue having the support of businessmen nurjus but less likely to have that of nurju intellectuals/cadres. The support of businessmen nurjus is very important because the activities of the Fethullah Gulen group are heavily dependent on the financial support of the businessmen nurjus. However, the support of nurju intellectuals/cadres is as important as that of businessmen nurjus because it is the intellectuals/cadres who play the intermediary role between the top and mass followers. Without the support of nurju intellectuals/cadres, the Fethullah Gulen group may lose much of its social support in Turkish society.

References

- Aras, Bulent and Omer Caha (2000): “Fethullah Gulen and His Liberal ‘Turkish Islam’ Movement” in www.wisdom.net
- Camci, Selcuk and Kudret Unal (1999): *Fethullah Gulenin Konusma ve Yazilarinda Hosgoru ve Diyalog Iklimi (Tolerance and Dialog in the Writings and Speeches of Fethullah Gulen)*: Izmir:Merkur Yay.
- Gulen, Fethullah (1996): *Fasildan Fasila (From Chapter to Chapter)*; Izmir: Nil Yay.
- Evans, Peter (1979): *Dependent Development: The Triple Alliance of Multinational, State and Local Capital in Brazil (New Jersey: Princeton University Press)*.
- Kaynak Yayinlari (1999): *Bati ve Irtica (the West and Fundamentalism)*, (Istanbul: Kaynak Yay.). No editor.
- Komecoglu, Ugur (2000): “Kutsal ile Kamusal: Fethullah Gulen Cemaat Hareketi” (*the Sacred and the Public: the Fethullah Gulen Community Movement*) in Nilufer Gole (ed.): *Islamin Yeni Kamusal Yuzleri (New Public Faces of Islam)*; Istanbul: Metis Yay.
- Mardin, Serif (1989): *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Said Nursi (Albany: SUNY Press)*.
- Nereid, Camilla Trud (1997): *In the Light of Said Nursi: Turkish Nationalism and the Religious Alternative (London: C. Hurst & Co. Ltd.)*.
- Shaffir, William B. and Robert A. Stebbins (1991): *Experiencing Fieldwork: An Inside View Of Qualitative Research (Newbury Park: Sage Publications)*.
- Yavuz, M. Hakan (1998): *The Construction of Islamic Identity in Turkey: 1960-1997 (Unpublished Dissertation, University of Wisconsin-Madison)*.
- (1999): “Toward an Islamic Liberalism?: The Nucu Movement and Fethullah Gulen” in *Middle East Journal, Vol.53, No. 4*.

Sosyal Medyada “Kopyala–Yapıştır” Edebiyatçılığı

“Copy-Paste” Culture on Social Media

Osman Metin

M. Salim Danış

Öz

İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması, sosyal medya aracılığıyla bireylerin kimliklerini ifade etmesine yeni bir alan açmıştır. Edebiyat paylaşımlarının yoğun olarak yapıldığı sosyal medya hesapları da kimlik temsilinin bir örneğidir. Bu çalışmada Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin edebiyat ağırlıklı paylaşımlarının kimlik temsili ile ilişkisi araştırılmıştır. Öğrencilerin bu paylaşımlarının, onların entelektüel kimlik oluşturma ve bu kimliği sergilemesine etkisi incelenmiştir. Çalışmada öncelikle sosyal medyanın gelişimi ve kimlik sunumu üzerine teorik çerçeve çizilmiş ardından araştırma bulguları ele alınmıştır. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Katılımcılara görüşme öncesinde belirlenmiş, açık uçlu sorular sorulmuştur. Bu görüşmeler sonucunda bireylerin edebiyata olan ilgilerinin genel olarak sosyal medya ile sınırlı kaldığı görülmüştür. Katılımcıların yaptığı paylaşımların ise edebiyat okumalarının doğrultusunda değil, internet üzerinden kopyalanmış edebi ifadelerden ibaret olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, kimlik, Edebiyat paylaşımları

Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ometin@aku.edu.tr

Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 1.03.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.342450

Abstract

Developing and expanding communication technologies, it has opened a new field of individuals to express their identity through social media. Social media accounts that made intensive literary exchange is an example of the representation of identity. In this study, association with the literary representation of identity sharing of Sociology students at the Afyon Kocatepe University were investigated. The relationship between the sharing of intellectual identity creation and exhibiting were investigated. In this study was drawn primarily theoretical framework on the development of social media and identity presentation. Later research findings are discussed. This study is designed as a qualitative research and in-depth interview technique was used. Participants were asked at the pre-interview, open-ended questions. As a result of these interviews, it has been seen that the information of the individuals in literature is generally confined to social media. Shares made by participants are not the result of literary readings. This is the result of the sharing of literary expressions copied over the internet.

Keywords: *Social media, identity, literature shares.*

Giriş

İletişim araçlarının en önemli özelliklerinin başında insanlar arasında fikir, düşüncelerin, bilgi ve sembolik değerlerin paylaşımının sağlanması bulunmaktadır (Erdal, 2013: 57). Teknolojik gelişmelerle birlikte insanlar arasındaki fikir, bilgi ve değerlerin paylaşım imkânı artmış ve hız kazanmıştır. Bu artış ve hız kazanma imkânını sağlayan unsurlar arasında en önemli etkiyi şüphesiz internet kullanımının yaygınlaşmasıyla doğru orantılı olarak, kullanım süresi artan sosyal ağlar sağlamıştır. Etkileşimlilik oranı ve yoğunluğu olan önceki araçlarla kıyaslanamayacak derecede zenginleşmiş olan kitle iletişim aracı olan internet, kişisel bilgisayar kullanımının yaygın hale gelmesiyle dev sanal ağları, sanal kitleleri, sanal cemaat örüntülerini ortaya çıkarmış, kendi kültürünü yaratmış ve önceki medya araçları gibi yeni bir yaşam kültürü dayatmıştır (Arık, 2013: 118 – 119). Dayatılan bu yaşam kültürü kimlik oluşturma, kimliğin sunumu noktasında da etkin hale gelmiştir. Sosyal medya bireyin gündelik yaşamda benliğini sunabildiği bir mecra haline gelmiş, fikirlerini, beğenilerini, beğenmediklerini, ilgilerini sergileyebildikleri bir alan olmuştur.

Sosyal medyanın gelişmesiyle her birey kendi profil sayfasında resim, müzik, yazı ve video paylaşımı yapabilmektedir. Bu paylaşımlar bireyin kendini ifade etme tarzını oluşturmaktadır. Çalışmada bu paylaşımların edebiyat alanı ele alınacak, bu paylaşımların kimlik oluşturma ve yansıtma açısından ilişkisi incelenmeye çalışılacaktır. Edebiyat paylaşımlarının bireyin edebiyat okumalarıyla ilişkisi ele alınacaktır. “Kopyala – yapıştır edebiyatçılığı”ndan anlatılmak istenen, bireylerin paylaşımlarının kendi okumaları veya bilgilerine dayanmadığı, ilgilerinin olmasına rağmen bu ilginin sadece Facebook zaman akışı bölümünde görülen paylaşımların otomatik olarak paylaşılması veya o yazının kopyala – yapıştır şeklinde kendi profil sayfasında paylaşımında bulunmasıdır. Bütün bunların ışığında sosyal medya edebiyata olan ilgiyi arttırmış görülmektedir. Çalışmanın ana konusu bu ilginin okumayla olan ilişkisi ve edebi paylaşımların yapılmasındaki amacın ne olduğunu açıklamaya çalışmaktır.

Sosyal Medyada Paylaşım Kültürü ve Kimlik Oluşturma

Günümüzde medya kavramı neredeyse tümüyle internet, sosyal ağ-

lar ve birey üçgenine indirgenmiş, iletişim ise yüz yüze iletişimden uzaklaşmış ve teknolojik altyapıya bağlanmış durumdadır. Teknolojik altyapının getirisiyle bireyin internet ortamındaki tüm hareketleri, beğenileri ve araştırmaları bilinir, tanımlanabilir hale gelmiştir (Gündüz ve Pembecioğlu, 2013: 225). Bu tanımlanabilme durumunu ise sosyal ağlarda bireyin çevrimiçi/çevrimdışı iken verdiği bilgiler ve paylaşımlar sağlamaktadır. Paylaşımın insan ve toplumların gelişiminde önemli bir etken olduğu varsayılır. “Bilgi toplumu” çağında paylaşımın önemi artmış ve yaşam biçimi haline gelmiştir. Çağımızda paylaşım, bilginin altyapısını oluşturmakla birlikte bu bilgilerin diğer bilgilerle bütünleştirilip geliştirilmesi yeni bilgilerin elde edilmesini sağlamaktadır. Bu sayede yenilikler ortaya çıkarken, teknolojinin ilerlemesi ve insanların hayat kalitesinin geliştiği (Erdal, 2013: 56) savunulmaktadır. Paylaşım durumuna sosyal medya ekseninde bakıldığında ise ortaya çıkan paylaşım kültürüyle birlikte insanların birbirleriyle olan iletişim ve etkileşimleri de değişime uğramıştır. Birey, sosyal ağlar içindeki paylaşımlarıyla fikirlerini ifade ederken kendini “var etmekle” birlikte eğlenerek “hayalini kurduğu” kimliği yaşayabilmektedir.

Sosyal medya bireylerin hiçbir aracıya ihtiyacı olmaksızın varlıklarını “haykırmalarını” mümkün kılmaktayken (Arık, 2013: 118 – 119), kullanımında öne çıkan unsurlardan biri kullanıcı deneyimleridir. Kimi kullanıcıların sosyal medya deneyimi kliklemek, gezinti yapmak şeklinde pasif kullanım halinde olsa da kimi kullanıcıların konumu içerik üreten, katılımcı düzeyde ve daha aktif olabilmektedir (Atik, 2015: 262). Kullanım deneyimi bireylerin sosyal medyaya yükledikleri anlam ve önemi belirlerken, varlıklarını sosyal ağlarla “haykırmalarının” derecesini de ifade etmektedir. Aktif bir sosyal medya kullanıcısı, ağlar içerisinde gezinmekle birlikte paylaşımlar aracılığıyla kendi varlığını “görünür” hale getirmektedir. “Görünür” durumda olmaya çalışan birey, paylaşımları vasıtasıyla gündelik deneyimlerini, fikirlerini, ilgilerini ifade etmektedir. Kendini ifade etme durumu ise sosyal ağlarda kimliğini sunmayı göstermektedir.

Kimlik kişisel bir ürün olmaktan çok sosyal etkileşimle yapılan toplumsal bir üründür. Kimlik üretimi çevrimiçi veya çevrimdışı olarak, her ortamda gerçekleşebilmektedir. Fakat toplumsal normlara uygunluk, kişilerin tanıdıkları tarafından tanımlanabildikleri ortamlar-

da çok daha yüksektir, bundan dolayı tanımlanabildikleri ortamlarda sosyal kuralları dikkate alarak buna uygun kimlikler üretmeye çalışırlar (Altan, 2015: 97-98). Kontrol altında tutulan, katıldığı grup yapıları takip edilen bireyler, gerçek hayatta kendilerine getirilen bu kısıtlamayı sosyal ağlarda farklı kimlikler oluşturarak kırmak istemekte ancak bu durum kendi kimliklerini kaybetmelerine ve sanal bir yaşam içinde bulunmalarına neden olabilmektedir (Baban, 2012: 77). İletişim teknolojilerindeki gelişme ve buna bağlı olarak sosyal medyanın önem kazanmasıyla birlikte sanal gerçekliğin fiziksel gerçeklikle iç içe geçmiş olması, yanlısamaya dayalı bir görme pratiğinden referans alan bireyin gündelik hayat içindeki yabancılaşma düzeyini bir adım ileri götürmektedir. Bunun sebebi “bireyin kendi varoluşunu ekrandaki soğukkanlı gözüne teslim etmesinden” kaynaklanmaktadır (Oğuzhan, 2013: 89).

Sosyal medya araçları kişinin kendi kimliğini oluşturması ya da inşa etmesi süreci içinde, kontrolün bireyin elinde olduğu, gerçekleri farklı veya yanlış bir şekilde yansıtabileceği, “ben” merkezli bir dünyaya doğru evrimleşen ve kişinin zamanla kendine yabancılaşmasına zemin hazırlayan bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır (Bulunmaz, 2013: 32). Sosyal medya bireyin kendini ifade edebilmesi anlamında kimliklerini diledikleri gibi üretebilmesi üzerine çeşitli imkânlar sunmaktadır. Bu olanakların başında ilgi alanları, hobiler, iletişim yolları gibi bilgiler bulunurken aynı zamanda bu ağların paylaşım özellikleri sayesinde müzik, video, fotoğraf ve yazı paylaşımlarıyla kullanıcıların kimlik üretmelerine ve ürettikleri kimlikleri duyurmalarına imkân tanır (Toprak ve Diğerleri, 2009: 108). Birey sosyal medya kullanımı içinde kimliğini arzu ettiği şekilde konumlandırabilmek için, kimliğin üretim safhasında; giyinme tarzından, dil kullanım biçimlerine, boş zaman etkinliklerinden, müzik tüketimine ve medya kullanma örüntülerine değin farklı öğeleri bir araya getiren çeşitli seçimler içinde bulunur. Bireyin sahip olduğu kültürel, simgesel, ekonomik sermayesinden beslenen beğeniler ve beğenilerin gerçekleştirme biçimleri -yaşam biçimleri- aidiyet tasarımının kurulmasında rol oynar (Binark, 2005: 118)

Sosyal ağlar bir yandan olumlu argümanları içinde barındırırken, öte yandan kimlik inşası ve belirsizlik noktasında oldukça fazla seçeneğin oluşmasına neden olmaktadır. Örneğin, sosyal medya üye-

rinde kişinin kendisini olduğundan farklı göstermesini sağlayacak bir elbise giydiği ve bu elbise ile zaman içinde kendini özdeşleştirerek, hayal ettiği ve arzuladığı kişilik ile gerçek olanın arasındaki mesafenin gittikçe açıldığını gözlemlemek mümkündür (Bulunmaz, 2013: 30). Mesafenin açılmasının ana nedeni ise sosyal medya araçlarında kullanıcıların çoğunlukla gerçek kimlikleri yerine, gerçek kimliklerinin biraz daha değişmiş bir biçimi olarak “umut edilen kimlikler” üretmesidir (Toprak ve Diğerleri, 2009: 109). Sosyal medya aracılığıyla istedikleri kimlikleri kuşanarak sanal ortama dâhil olan bireylerin, paylaşımlarındaki temel güdünün beğenilme, takdir görme ve statü elde etme olduğu söylenebilir. Sosyal medya bireylere ünlü olma, beğenilme imkânı sunmaktadır. Bu beğeni; arkadaş sayısı, paylaşımların beğeni miktarı veya paylaşılması yoluyla olmaktadır (Arık, 2013: 126).

“Medyanın sunduğu gerçeklik temsilleri, gerçek dünyaya ilişkin kişisel deneyimlerimizi ve yorumlamalarımızı önemli ölçüde belirler” (Laughey, 2010: 84). Bu nedenle sosyal medyada bireyin paylaşımları aracılığıyla sağladığı temsil, sadece gerçekliği temsil etmekle kalmaz, gerçekliğin anlamına da katkı sağlar. Gündelik hayat, kimlik, ilişkiler, kendini sevmek, mahremiyet, iletişim etiği, kamusal alan vb. sayısız kavramla olan bağımız; özel alandan toplumsala, toplumsaldan özel alana doğru çift yönlü değişimler geçirmektedir. Sosyal medya, var olan gerçekliklere bakışımızın değişmesine neden olduğu gibi daha önce tanımadığımız gerçeklikler, olası düşünme ve yaşama biçimleri yaratmaktadır (Altan, 2015: 83).

Facebook ve “Edebi” Paylaşımlar

Toprak ve diğerlerinin yaptığı çalışmada Facebook katılımcılar için eğlence, iletişim imkânını sağlarken aynı zamanda bir paylaşım alanı, sosyal ilişki düzeyini belirleme aracı ve yalnızlık duygusunu hafifleten bir mecra olarak anlam kazanmıştır. Bundan dolayı bireyin toplumsal paylaşım ağlarında sahnelediği performansın hedef kitesinin mevcut yaşamdaki sosyal sermayesine yönelik olduğu söylenebilir. Sosyal sermayeye dönük olan paylaşımlarda ise bu çevreye kendisini istediği gibi tanıtmaya, belirli bir imaj sergileme çabası vardır (Toprak ve Diğerleri, 2009: 120-121). Sosyal medyada özel hayatın yaygın ve yoğun bir gösteri şeklinde yaşandığı görülmektedir: Gezi, davet, düğün, tören

vb. etkinlikler önce sosyal medyada duyurulmakta, sonrasında yapılan şey ise bunlar üzerine yorum, fotoğraf paylaşımıdır. Bu paylaşımlar adeta bir ritüel haline dönüşmüştür (Çakır, 2013: 63). Sosyal medyada yapılan bu paylaşımlarla kişi bireyselliğini vurgulayabilmekle birlikte aynı zamanda başarılı, karizmatik, bilgili, entelektüel veya özgüven sahibi olduğunu da ifade edebilmektedir. Bu paylaşımlarda bireyin kendini idealleştirmesi, biricikliğini vurgulaması söz konusudur. Bunu en bariz şekilde fotoğraf paylaşımlarıyla yaparken, paylaşılan fotoğraf aracılığıyla en ideal biçimde kendini sunmaya çalışır ve bu aşamada çeşitli kodlardan yararlanır (Şener, Özkoçak, 2013:149). Bu kodlardan birisi de bilgi sahibi olduğunu, entelektüel bir kimliği olduğunu veya edebiyatla ilgili birisi olduğunu ifade etmeye yarayan yorum, yazı ve paylaşımlardır. Aynı çalışmada (Toprak vd. 2009: 160), Facebook kullanıcılarının paylaşımlarının yüzde 10.81’ini güzel söz-şiir-alıntı-yazı oluşturduğu gösterilmektedir. Facebook üzerinden yapılan alıntı ve özlü sözlerin paylaşımına bakıldığında bunların çoğunluğunun edebi alıntı ve şiirlerden oluştuğu görülmektedir. Bu alıntı ve şiir paylaşımlarının kişiye “edebi kişilik” havası kattığı, bireyin kendini bu şekilde sunmasına imkân tanıdığı düşünülebilmektedir.

Bozkır’a göre “nitelikli azınlığın” işi olduğu savunulan edebiyatın sosyal medyaya yansması olumlu ve olumsuz düşünceler etrafında şekillenmektedir. Genç kuşağın sosyal medya ile edebiyata ilgisinin artacağı düşüncesinin yanında, yazılan edebiyat eserlerinin anlamından uzaklaştığı düşüncesi de savunulmaktadır. Sosyal medyada öne çıkan “alıntı ve özlü” sözlerin “az ve öz” bir edebiyat anlayışını temellendirdiği bu nedenle “minimalist” bir eğilim sergilediği dillendirilmektedir (Bozkurt, 2015: 174). Sosyal ağlar içinde edebiyatın yükselişi beraberinde şu soruları getirmektedir: Yapılan paylaşımlar bireylerin edebiyat okuma / araştırmalarından mı oluşmaktadır? Kişi gerçekten edebiyatla alakalı olduğundan dolayı mı bu paylaşımları yapmaktadır? Sosyal medyada yapılan edebiyat paylaşımları kişinin edebiyatla ilgili olduğunu düşünmemizi sağlar mı? Sosyal medyada yapılan edebi paylaşımlar “hayal edilen” kimliği oluşturma çabası mıdır?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı Facebook üzerinden yapılan şiir ve özlü söz

paylaşımlarının neyi ifade ettiğini anlamak ve paylaşımların bireyin (sosyal medyadaki) kimliğini oluşturma çabası üzerinde bir etken olup olmadığını saptamaktır. Bireyler bu edebi paylaşımları bir edebiyat okuyucusu olarak mı, yoksa gördüğü paylaşımı otomatik olarak, “kopyala –yapıştır” şeklinde mi yapmaktadır? Bu noktada sosyal ağlarda yapılan edebi paylaşımların neden yapıldığı, bu paylaşımlarda neyin hedeflendiği ve yapılan paylaşımların ne oranda okumayla bağlantılı olduğu soruları bireylerin edebi paylaşımlarının altında yatan etkenlerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada elde edilen veriler bireylerin Facebook paylaşımlarıyla sınırlıdır. Afyon Kocatepe Üniversite Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin yaptığı edebi paylaşımlardan yola çıkılarak, edebi paylaşımları yüksek olan öğrencilerin incelenmesi ve bu kişilerin sayısı bu konunun diğer sınırlılığdır. Bu kişiler, Facebook hesabımızda, “arkadaş listesi”nde bulunan kişiler olup, paylaşımlarının edebiyat ağırlıklı olması ve uygun paylaşım yapmaları göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Paylaşımların edebiyat üzerine sınırlandırılmasının nedeni ise bireylerin bu paylaşımlar yoluyla, aslında kimliğini ifade etmeye çalışması veya “hayal edilen kimliği” sunma uğraşından kaynaklandığının düşünülmüştür.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel bir araştırmadır. Nitel çalışmayla bireylerin bakış açılarını ve anlam dünyalarını anlamaya çalışılmaktadır. Derinlemesine mülakat tekniğiyle yapılan bu araştırmada bireylerin sosyal medyaya –paylaşımlar açısından- atfettikleri anlamın anlaşılmasına yönelik sorular sorulmuştur. Katılımcılara sorulan soru formunda, kendi içinde ara sorular olan yedi ana soru bulunmaktadır. Sorular iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm bireyin sosyal medya kullanım sıklığı ve edebiyata olan ilgisinin, kitap okumasına olan etkisini ölçmeye çalışan, her bireye sorulan sabit sorular oluşturmaktadır. İkinci bölüm ise bireylerin paylaşımlarını yaptığı edebi metnin daha önceden okunup okunmadığını öğrenmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Bu nedenle ikinci bölümdeki sorular soru, kişiye yönelik olarak (paylaşımlarını yaptığı yazarları okuyup okumadığının sorulması) oluşturulmuştur. Sorulan sorular görüşme öncesinde belirlenmiş, oluşturulmuş soru for-

muna büyük ölçüde bağlı kalınmıştır. Soruların açık uçlu olması nedeniyle cevaplara müdahale edilmemiştir. Bu nedenle çalışmamız yarı yapılandırılmış görüşme olmuştur.

Görüşülenlerin belirlenmesi sürecinde temel araç bireylerin Facebook profilleridir. Bu profillerde edebi alıntı veya şiir paylaşımları incelenmiş, hangi yazarların eserlerinden paylaşım yapıldığı araştırılmıştır. Buna bağlı olarak bireylerin bu yazarlar hakkında herhangi bir okuma yapıp yapmadıkları, paylaşımlarının bulunduğu eserleri okuyup okumadıklarının öğrenilmesi hedeflenmiştir. Profil incelenmesi ve mülakat yapılacak bireylerin belirlenmesi sürecinden sonra bireylerle 11.01.2016 – 18.01.2016 tarihleri arasında mülakat yapılmıştır. Mülakat iki erkek, yedi kız toplam dokuz Sosyoloji Bölümü öğrencisiyle yapılırken, bu bireylerin seçilmesindeki ana neden, profillerinde ağırlıklı miktarda edebi alıntı ve şiirler paylaşımları olmuştur. Bu nedenle yaş ve cinsiyet üzerine bir sınırlama yapılmamıştır. Burada amaç araştırmanın temel kriterini karşılayan kişileri mümkün olduğunca kısıtlama yapmadan araştırma alanı içine dâhil edebilmektir.

Görüşmenin ilk bölümü yaş, cinsiyeti, doğum yeri gibi demografik sorulardan oluşmaktadır. Sonrasında gün içerisinde bireyin sosyal ağlara katılma süresi ve sosyal ağ hesaplarının miktarını ölçen sorular sorulmuştur. Sosyal medya paylaşımlarının bireyi tanıma noktasında ne kadar etkili olduğu, edebiyatla ilgisi, bu alanda okuma-araştırma yapıp yapmadığı, paylaşımlarında neyi hedeflediği, edebiyata hangi mecralardan ulaştığı ve paylaşım alanlarının öğrenilmesine yönelik sorulardan sonra ise Facebook profilinde paylaşımı yapılan yazarların okunup, okunmadığı üzerine sorular sorulmuştur. Yapılan mülakatlardan çıkan sonuçlarla, bireyin sorulara verdiği cevapların birbiriyle bağlantılı olarak analizi yapılmıştır.

Elde Edilen Bulgular

Sosyal ağlar kuşkusuz kendi içerisinde birçok sorunsal barındırmaktadır. Bu sorunsallar ise bizi iletinin kaynağına yönlendirir vaziyettedir. Çıplak gerçekliğin sosyal ağlarda mümkünâtı, paylaşılan fotoğraf, yazılan duygu veya bilgi ne oranda rafine vaziyettedir sorularını nicel sonuçlarla değerlendirmek mümkün değildir. Bunun yanı sıra her geçen gün görülenle-takdim edilen arasında geçen sürecin değerlendirilmesi önem kazanmaktadır (Uğurlu, 2015:295). Facebook sosyal ağla-

rın takdim edilme noktasında en geniş kapsamlıdır: Fotoğraf, video, yazı paylaşımının yanı sıra iletişime imkân veren, ilgi alanları üzerine paylaşımların görülebildiği ve bireyin “kendi sunumunu” en geniş kapsamlı yapabildiği ağıdır. Çalışmanın odak noktası zaman tüneline belirgin miktarda edebi paylaşımları yapan bireylerin, bu paylaşımlarla kimlik ifade etme üzerine etkisi ve paylaşımların kimlikle ne oranda gerçekliği olduğu üzerinedir.

Katılımcıların gün içerisinde sosyal ağlarda geçirdikleri süre ortalama olarak 3 saattir. Fakat sosyal ağlara bağlanma kolaylığı, cep telefonlarının gelişmesi ve internet erişim imkânının artması nedeniyle, her an ulaşılabilir hale geldiği görülmektedir. Cep telefonları sayesinde her istenildiği anda sosyal ağlara ulaşabilme imkânı -katılımcıların 2 veya 4 saat sosyal ağlarda aktif olduğunu belirtmesine rağmen- tahmin edilenden daha uzun süre bulunmalarına neden olmaktadır. “Bakıp çıkmak” diye tabir edilen boş an içerisinde sosyal ağlarda bulunma durumu genel olarak katılımcıların aktif olarak katılımında bulunmadıklarını düşünmeleri sebebiyle dâhil edilmediği gözlenmiştir. Bunun dışında katılımcılar, en az 2 en fazla 7 sosyal ağlarda hesabı bulunduğunu ifade etmiştir. Burada ilk sırayı Facebook almaktayken, ardından Instagram ve Twitter gelmektedir.

“Ortalama bir saat belirtemem. Çünkü fazla vakit harcadığımı düşünmüyorum. İnternetim sürekli açıktır. Ara ara bakıyorum sadece. Belki inanmayacaksınız ama aşırı- ni gereksiz buluyorum. Yani özetle, aktif anlamda günde 2 saate denk geliyordur.” (A.T, 20, K)

“Sosyal medyada ortalama 5-6 saat vakit geçiriyorum ve gün içerisinde aralıklarla haberler de dâhil olmak üzere sürekli bir şeylere bakmak için girip Facebook ve Instagram göz atıyorum” (A.Ş, 24, K).

Facebook üzerinden yapılan paylaşımların, paylaşımı yapan kişi hakkında fikirlerini etkileyip, etkilemediği sorusuna 7 katılımcı fikirlerini etkilediğini belirtmiştir. Bu sebeple Facebook paylaşımlarının kişinin kimliğini ifade ve tanıtmada önem sahibi olduğu savunulabilmektedir. Yapılan paylaşımlar paylaşımcı açısından kendini, kimliğini ifade etmeyi sağlarken, paylaşımların gözlemcileri açısından ise o kişi tanımaya yarayan araçlar olduğu savunulmaktadır.

“Etkiliyor aslında, sonuçta özgür bir alanda olduğunu düşündüğü için istediğini yazıyor. Artık sosyal medya insanları tanımak için bir araç haline geldi. Kişiliğinden farklı olduğunu düşündüğüm paylaşımlarda bulununca olumlu ya da olumsuz anlamda değişiyor.” (S.E, 24, K)

“Tanımadığım hiçbir insanı sosyal medyada bulundurmamaya çalışırım. Bu nedenle genellikle tanıdığım kişiler olurlar. Çok fazla etkilemez desem de etkiliyor aslında. Beni şaşırtanları da (beklediğimden çok farklı paylaşımlar yapanlar) olmadı değil.” (M.G, 21, K)

Katılımcıların edebiyata olan ilgisi üzerinde sorulan soruda tüm katılımcılar edebiyata ilgisi olduğunu, şiir okumayı sevdiğini belirtmiştir. Fakat edebiyata olan ilgileri, okuma veya araştırmaya yönelik tutumları çoğunlukla sosyal ağlar üzerinden olmaktadır. Katılımcıların sadece biri edebiyat üzerine kitap okurken, iki kişi de hem kitap hem de internetten faydalandığını belirtmiştir. Diğer altı katılımcının edebiyata ilgisi ise sadece internet, sosyal ağlar düzeyinde sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı yapılan edebi paylaşımlar okuma veya araştırma sonucu değil, görülen metni “kopyala-yapıştır” usulü paylaşıldığını göstermektedir. Bu soruya verilen cevap içerisinde, edebiyat okuması yapmayan bireylerin bu ilgiyi lisede kazandıkları ve lise eğitimi sürecinde edebiyat okumalarının üniversite eğitimlerine nazaran daha fazla olduğu anlaşılmıştır.

“Şiir, roman ve özlü sözlere çok ilgiliyim. Okuma yapardım önceden, lisedeyken falan. Şimdi açıkçası yapmıyorum. Artık Facebook’ta takip ettiğim bazı sayfalardan takip ediyorum sadece” (Ö.B, 20, K)

“Şiir ve romana ilgiliyim. Sanırım kötü bir özellik ama şiir kitabı almak veya okumak yerine sosyal medyada bulduğum şiirlere bakıyorum. Gidip kitap almıyorum.” (N.A, 21, E)

“Üniversiteden önce daha yoğun olarak ilgili olduğum alandı. Üniversitede ilgi alanlarımın değişmesine bağlı olarak daha az vakit geçirsem de hala ilgilendiğimi söy-

leyebilirim. Bilhassa şiir edebiyatta vazgeçemediğim bir alandır. Bunun ek olarak romanları söyleyebilirim. Ama roman okumalarım daha aza indi üniversite eğitimim sürecinde.” (M.G, 21, K)

“Edebiyata ilgim hep vardı. Hatta bir sosyoloji öğrencisi olmama rağmen hep edebiyat öğretmenim olmak istemişim. Edebiyata olan ilginin alakanın ya da beni ona yönlendiren şeyin ne olduğunu bilmiyorum. Sadece ilgi duyuyordum. Edebiyatla ilgili olan her alan ilgimi çekti. Özellikle edebiyatın başlangıç dönemleri yani daha eski tarihler. İlgi duyduğum alanlarla ilgili okuma-araştırma yapmadım. Sadece sınava hazırlanırken çok yüklenmiştim, araştırıp bir şeyler öğreniyordum. Fakat daha sonradan başka bir bölüm üzerine yoğunlaşınca o, öyle kaldı.” (A.T, 20, K)

Katılımcıların kitap okuma sıklıkları da neredeyse edebiyat üzerine okuma düzeyleriyle benzer görünmektedir. Dokuz katılımcının üçü hiç kitap okumazken, ikisi nadiren (haftada birkaç saat) okuduğunu ifade etmiştir. Dört katılımcı ise neredeyse her gün kitap okuduğunu belirtmiştir. Edebiyat okumayan fakat –nadiren veya her gün- kitap okuduğunu belirten iki katılımcı daha çok sosyoloji üzerine ders kitaplarını okuduklarını ifade etmiştir. Ders kitaplarının okunması, sorumlu olunan dersten geçebilmek için yapıldığı düşünüldüğünde bu iki katılımcının okumalarının ihtiyaca binaen yapıldığı sonucu çıkarılabilmektedir. Okuduklarını sosyal ağlar aracılığıyla paylaştığını ifade eden beş katılımcı sayısı varken, dört katılımcı paylaşım yapmadığını ifade etmiştir.

Haftanın yoğunluğuna göre kitap okuma durumum değişebiliyor. Eğer sınav döneminde isem haftada 1, sınav olmadığı dönemlerde 2-3 arası değişebiliyor, tatillerde günde 1 kitap okuyorum. Genelde bende iz bırakan sözleri paylaşıyorum. Etkilendiğim bir yazar olabilir bu. Şiir ya da bir söz olarak da değişebilir. Yani bir Ali Şeriatî sözü de olabiliyor, Cahit Sıtkı Tarancı’da şiiri de olabiliyor. Bir nevi her okuduğum kitapta yeni bir kişiliğe bürünüyorum. Genelde barış ya da insanlık üzerine sözler

paylaştığım için okuyan insanların bir dakika da olsa okuyup düşünmelerini istemekten kaynaklanıyor. Hedefim insanların o konu hakkında durup bir düşünmelerini istemem olabilir. (Ş.F, 20, K)

Çok sebebi var internette gezerken haber okurken vs. onu kaybetmemek için duvarıma yolluyorum. Ama derin anlamlı olanları kendimi ifade etmek için paylaşıyorum. Sosyal medyada dışarıdaki kadar baskı yok, insan istediğini yazıp çizebilir, kendimi ifade ediyorum, bunu yaparken kişinin yüzüne söylesem darılırız ama oraya yazınca “Like” oluyor. Biraz olsun özgürlük veriyor. (M.A, 20, K)

İnsanların yüzüne konuştuğunuzda kırıcı olabiliyorsunuz ya da onlar anlatmak istediğinin tamamen dışında anlamlar çıkarabiliyor. Ya da şöyle söyleyebilirim, biz kendimizi ifade edemiyoruz, en bencilizim de en fedakârimızda da ifade edememe sıkıntısı var. Sanırım bende en zararsız halini seçip paylaşımında bulunuyorum, belki bir mana anlar diye eskilerin yöntemi, kızım sana söylüyorum gelinim sen anla. Ben bu yöntemle rahatlıyorum en azından içimde tutamıyorum çoğu şeyi sanırım. (S.E, 24: K)

Genelde okul ve dersane çıkışı kafamı toparlamak amaçlı her gün okuyorum. Bazen 20 sayfa bazen 100 sayfa arası değişiyor. Gün boyu evde olduğum zamanlarda uyumadan önce bakıyorum tabi arada fırsat bulamıyorsam en fazla iki gün okumadığım oluyor ve genellikle okuduğum şiirleri paylaşmayı seviyorum fakat çok az da olsa romanlardan bazı bölümleri paylaşabiliyorum. Ruhumu dinlendirdiğini düşündüğüm yazılar veya şiirleri sevdiğim insanların okumasını istiyorum. Benim hayal gücümün yarattığı değişim, onlarda da bu etkiyi yapar mı ya da nasıl bir şey canlanabilir gözlerinde diye düşünüyorum. Bir de benim gibi şiire veya romana ilgisi olanlar var mı, varsa neler okumuşlar onları öğreniyorum. İlgisi olanlar geri dönüş yapıyorlar ve sevdikleri yazıları benimle paylaşıyorlar bilmediğim eserler hakkında bilgi sahibi oluyorum. (A.Ş, 24: K)

Yukarıdaki katılımcı ifadelerinde de görüldüğü gibi, sosyal ağlarda paylaşım yapılırken hedef ve niyetlerde farklılıklar görünmekte-

dir. Düşündürmek, bilgi paylaşmak, göndermede bulunmak, görüşünü ifade etmek veya paylaşılanda kendini görmek bu soruya verilen cevaplardan bazılarıdır. Bu paylaşımlar kişinin edebiyata olan ilgisini işaret ederken, aynı zamanda başka hedeflerin de taşıdığını göstermektedir. Paylaşımın konusu da verilmek istenen anlama göre değişmektedir. Paylaşımlar bazen bir arkadaşına olan kırgınlığa göndermede bulunurken, bazen kişinin o anki ahvalini anlatmada yardımcı olmaktadır. Bunun gibi sosyal mesaj kaygısı güden, mutluluğunu ya da üzüntüsünü ifade eden veya insanların bilinçlenmesini sağlayacağı düşünülen paylaşımlar yazarlardan alıntılarla dolaylı yoldan anlatılmaktadır. Dolaylı yoldan iletilen mesajın dışında, beğeni almak, görünür olmak da bu paylaşımları cazip hale getiren bir başka unsurdur.

Paylaşımlarının kaynağının ne olduğu üzerine sorulan soruda altı katılımcı sadece sosyal ağlardan yararlandığını, iki katılımcı okuduğu kitaplardan paylaşım yaptığını, bir katılımcı paylaşımlarda hem sosyal ağlardan hem de kitaplardan yararlandığını belirtmiştir.

Paylaşımlara imkân tanıyan Facebook beğeni sayfalarıdır. Bu alanda yüzlerce popüler sayfa bulunmakla birlikte, istenilen her alana göre oluşturulan popüler sayfalar kullanıcının kendini ifade etme çabasında en büyük yardımcısı olmaktadır. Bu popüler sayfaların beğenilmesiyle haber akışına düşen paylaşımlarda yapılması gereken, okumak, beğenmek, “kopyala – yapıştır” yapmak veya “paylaş” butonuna basmak olmaktadır. Bu ise birçok bireyin kendini tanııtma yolunda işini kolaylaştıran bir deneyimdir.

Dokuz katılımcının zaman tüneline toplamda 81 edebi paylaşım yapılmıştır. Bu paylaşımların okumalar sonucu olup olmadığı üzerine önce paylaşımlar ve paylaşımların bulunduğu ana kaynaklar (kitaplar) tespit edilmiş, sonrasında ise bu yazarlar üzerine hangi kitapların okunduğu sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. Paylaşımı yapılan 81 şiir, özlü söz vs.nin sadece 17si üzerine okuma yapılmış geriye kalan 64 paylaşımın sosyal medyada popüler sayfalar aracılığıyla paylaşıldığı sonucuna varılmıştır. Okuduğunu ifade eden katılımcıların paylaşımlarının okumalarıyla benzer olduğu fakat bu katılımcıların paylaşımlarının bir kısmının sosyal medya üzerinde “kopyala-yapıştır” şeklinde paylaşıldığı görülmüştür. Araştırma esnasında yapılan in-

celemelerde sosyal medyada şiir veya sözlerin yazarları üzerine bilgi kirliliği olduğu da gözlenmiştir. Örneğin Benjamin Franklin’e ait olan bir söz Mevlana’ya ait gibi yazılmış, İlhan Berk’e ait olan bir şiir ise İbrahim Tenekeci tarafından yazılmış gibi göstermektedir. Bu aşamadaki bilgi kirliliği sadece eserin yanlış yazarlara atfedilmesinin dışında, bir yazarın hiç söylemediği bir sözü ona aitmiş gibi de gösterilmektedir. Herhangi bir yazının altında Mevlana, Yunus Emre, Can Yücel gibi isimlerin imzasını görmek hiçte şaşılacak bir durum değildir artık. Bazı paylaşımlarda ise eserin yazarının adı dahi yer almamaktadır. Sosyal ağlar bu anlamda bilgiye erişimi kolay kılan bir unsur olmakla birlikte, bilgi karmaşasına da sebep olabilmektedir.

Sonuç

İnternet ve mobil teknolojilerin gelişmesiyle birlikte sosyal ağlar gün içinde herhangi bir anda erişilebilir hale gelmiştir. Zaman ve mekân sınırlamasından sıyrılan sosyal ağların, toplumsal yaşam üzerinde etkisi ise yadsınamaz durumdadır. Sosyal ağların kullanımının yaygınlaşması kimlik unsuru üzerine de etki etmiş, bireyler kimliklerini sosyal ağlar aracılığıyla görünür kılama çabasına girmişlerdir. Bu aşamada kimlik var olan veya hayal edilenin sunumuyla sosyal ağlarda boy göstermiştir. “*Cameron Bailey online dünyada kimliklerin seçilip, oynandığını, değiştirildiğini veya verili olarak ele alındığını belirtirken, bu dünyanın katılımcı bireyinin kendisini ancak dil aracılığıyla ifade etmesinden ötürü kimlik kurgulamasının çok yönlü eylemesinden yararlanabileceğini öne sürer.*” (Akt. Baban, 2012: 75). Günümüzde en yaygın kullanım ağına sahip Facebook, kimlik sunumu üzerine önemli rol oynamaktadır. Bireyler bu mecra ile iletişim kurmanın yanı sıra fotoğraf, müzik, durum bildirim ve yer bildirim yapabilmekte, ilgi alanlarıyla ilgili paylaşımlara da bu yolla ulaşabilmektedir. Bailey’e göre bu paylaşımlarla “*birey seçici bir kurgu yapabilir ya da yalan söyleyebilir. Bu sebeple bireyler kendilerine göre bir kimlik biçebilir veya biçilmiş olan kimliklerden birini seçebilir*” (Akt. Baban, 2012: 75). Bu çalışmada Bailey’in sosyal medyada dil aracılığıyla sanal kimlik oluşturulduğuna dair iddiaları esas alınarak, Facebook üzerinden hazır edebi ifadelerin kopyalanıp sanal bir kimliğin inşasında nasıl kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Sosyal ağlar aracılığıyla edebiyatın, özellikle de şiirin kitleler tarafından popülerlik durumu “#şiirsokakta” gibi hastaglerle artmış görünmektedir. Bu ve benzeri hareketler edebiyatın popülerliğine katkı sağladığı düşüncesinin yanı sıra, edebiyatı sığlaştırdığı, niteliğini düşürdüğü eleştirileriyle tartışma unsuru haline gelmiştir. Facebook ekseninde yapılan bu çalışma, edebiyat üzerine sosyal ağlara getirilen eleştirileri doğrular mahiyette sonuçlanmıştır.

Yapılan görüşmelerde edebi paylaşımlar yapan bireylerin çoğunluğunun edebiyata ilgisinin sosyal medyada okumak ve paylaşmak düzeyinde kaldığı görülmektedir. Okuma alışkanlıkları olmayan bireyler, edebiyata olan ilgilerini sosyal ağlarda bulunan popüler beğeni sayfalarıyla sınırlandırmaktadırlar. Bu sayfalarda yapılan paylaşımları okumak ve paylaşmak düzeyinde kalan bu ilgi, eser okuma safhasına geçmek noktasında etkili olamamıştır. Tüm bireylerin edebiyatla, özellikle de şiirle çok ilgili olduğunu belirtmesi ve bu yönde paylaşım yapmalarına rağmen kitap okumamaları ve edebiyata olan ilgilerini bir adım ileri atmaya çabalamamaları, bu görüşü doğrular niteliktedir. Paylaşımların yapılmasında bireylerin edebiyatla ilgili olduğunu göstermeye çalışmasının yanında çoğu zaman mesaj kaygısı da taşımaktadır. Mesaj; bazen öfke veya kırgınlık ifade ederken, bazen mutluluk veya hüznün, bazen de sosyal içerikli tavsiye –mesaj- veya bilinçlendirme amaçlı olmaktadır. Bu paylaşımlar sayesinde hem görünürlüğün devam ettirilmesi, hem kişinin kimliğini sunması hem de dolaylı yoldan duygu ve düşüncelerinin ifadesi sağlanmaktadır. Bu üç eylemin en kolay ve bir arada yapılmasının yolu da “kopyala – yapıştır” edebiyatçılığından geçmektedir.

Kaynakça

- Altan, H. Z. (2015), “Sosyal Medyanın “Kullanımlar ve Doyumlar” Haritası: Youtube, Facebook ve Twitter”, *Sosyal Medya Araştırmaları 2*, (Der.) A. Büyükaslan ve A. M. Kırık, (77-117), Çizgi Yayınevi: Konya
- Arik, E. (2013), “Sosyal Medyada Mahremiyet Görünümleri”, *Sosyal Medya Araştırmaları 1*, (Der.) A. Büyükaslan ve A. M. Kırık, (103-132), Çizgi Yayınevi: Konya
- Atik, A. (2015), “Alternatif Bir Haber Ortamı Olarak Sosyal Medyanın Manipülatif Yapısı”, İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter, (Der.) S.E. Karakulakoğlu ve Ö. Uğurlu, (259-281), Heretik Yayınları: Anakara
- Baban, E. (2012), “Mc Luhan ve Baudrillard’ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi: İfadenin Esareti, Gözetlenen Toplum ve Kayıp Kimlik Sendromu”, *Sosyal Medya Akademi*, (Der.) T. Kara ve E. Özgen, (57-83), Beta Yayıncılık: İstanbul
- Binark, M. (2005), “İnternet’i ve/ya Bilgisayar Dolayımli İletim Ortamını İncelemek İsteyen Bir Araştırmacının Soruları ve Sorunları”, *İnternet, Toplum, Kültür*, (Der.) M.Binark ve B. Kılıçbay, (21-44), Dipnot Yayınlar: Ankara
- Bozkurt, A. (2015), “Sanalda “Konuşturulan” Edebiyat Yükselişte Ama..”, *Türkiye Bilişim Derneği Bilişim Kültürü Dergisi*, S. 174, Mart 2015, ss. 174-177
- Bulunmaz, B. (2013), “Postmodern Dünyanın Gerçeküstü Mekânları: Sosyal Paylaşım Siteleri”, *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-I: Kitle İletişiminde Yaşanan Değişimler*, (Der.) C. Bilgili ve G. Şener, (13-39), Beslenme Saati Kitapları: İstanbul
- Çakır, M. (2013), “Sosyal Medya ve Gösteri”, *Sosyal Medya Araştırmaları 1*, (Der.) A. Büyükaslan ve A. M. Kırık, (11-68), Çizgi Yayınevi: Konya
- Erdal, C. (2013), “Sosyal Medya ve Paylaşım Kültürü”, *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-II: Kitle İletişiminde Yaşanan Değişimler*, (Der.) C. Bilgili ve G. Şener, (55-67), Beslenme Saati Kitapları: İstanbul
- Laughey, D. (2010), *Medya Çalışmaları - Teoriler ve Yaklaşımlar*, (A. Toprak Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları

- Oğuzhan, Ö. (2013), “Kendi Yanılsamasında Kendini İzlemek: Narsisizmin Mecrası Olarak Facebook”, *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-II: Kitle İletişiminde Yaşanan Değişimler*, (Der.) C. Bilgili ve G. Şener, (67-93), Beslenme Saati Kitapları: İstanbul
- Şener, G., Özkoçak, Y. (2013), “Sosyal Ağlarda Görünür Olmak: Facebook Fotoğraflarında Bireyin Kendisini Sunum Stratejileri”, *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-II: Kitle İletişiminde Yaşanan Değişimler*, (Der.) C. Bilgili ve G. Şener, (121-155), Beslenme Saati Kitapları: İstanbul
- Toprak A, Binark M, Yıldırım A, Aygül E, Börekçi S ve Çomu T. (2009) *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım!*, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Uğurlu, Ö. (2015), “Gerçek Olanın İkame Alanı Olarak Twitter: “Online Dünyada Yönetilen Algılar”, İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter, (Der.) S.E. Karakulakoğlu ve Ö. Uğurlu, (295-307), Heretik Yayınları: Ankara
- Gündüz, U, Pembecioğlu N. (2013), “Sosyal Medyanın Bilgi Tekrarına Geliştirilen Tepkiler”, *Sosyal Medya Araştırmaları 1*, (Der.) A. Büyükaslan ve A. M. Kırık, (225-252), Çizgi Yayınevi: Konya

Aşırı Sağ ve Çokkültürlük: Avrupa’da Ötekileştirilen “Göçmenler”

*Extreme Right and Multiculturalism: Immigrant’s Otherization
in Europe*

Müşerref Yardım

Öz

Çokkültürlülüğe karşı çıkan ve Avrupamerkeziyetçi bir kültür ideolojisini esas alan aşırı sağ parti ve gruplar argümanlarını, göçmenlerin kültürel farklılıklarına, topluma uyum sağlamakta zorlandıklarına ve ekonomik “yük” olduklarına dayandırmaktadırlar. Güvenlik anlayışının, Soğuk Savaş’ın bitimini takip eden süreçte değişmesiyle birlikte, göçmenler birer “güvenlik sorunu” olarak algılanmaya başlanmışlardır. Göçmenleri güvenliği tehdit edici unsur olarak gören bu yeni bakış açısı, aşırı sağ partiler için istismar konusu olmuştur. Hal böyleyken 11 Eylül saldırıları ve ardından meydana gelen Madrid, Londra, Paris ve Brüksel saldırıları Avrupa’nın gündemini güvenlik merkezli bir noktaya taşımıştır. Saldırlara karışan teröristlerin eylemleri için göç yollarını kullanmış olmaları veya yerleşik göçmenlerin saldırıların aktörleri olmaları, göçmenlerin “potansiyel terörist” olarak algılanmalarına sebebiyet vermiştir. Avrupa ülkeleri uyguladıkları politikalarla İnsan Hakları değerlerinden uzaklaşarak mültecileri “kültürel ve ekonomik sorun” olarak ele almaktadır. Bununla birlikte göçmenler ekonomik ve sosyo-politik yaşama dahil olmaları engellenmektedir.

Anahtar Kelimeler Avrupa, Çokkültürlülük, Mülteciler, Göçmenler, Aşırı Sağ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, myardim@konya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 5.10.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.342429

Abstract

The extreme-right parties and groups that oppose to multiculturalism and adopting an Eurocentric culture ideology, emphasize the diversity of cultural formats and they argue that migrants have difficulty in adapting to the society and bring economic burden. As a result of the changing concept of security following the end of the Cold War, the migrants coded each other as a “security problem”. This new perspective, which sees immigrants as a threat for security, has been subject to abuse for extreme-right parties. Disturbingly, the September 11 and following attacks in Madrid, London, Paris and Brussels have moved the agenda of Europe towards a point completely based on security. The claim that the terrorists involved in the attacks used the migration routes for their action or the claim that resident migrants in Europe are the actors of the attacks have led to seeing immigrants as a “potential terrorists”. European countries move away from the values of Human Rights with the applied policies and treat refugees as “cultural and economic problems”.. Migrants, however, are prevented from participating in economic and socio-political life.

Keywords: Europe, Multiculturalism, Refugees, Migrants, Prejudice

1. Aşırı Sağ Partilerin Çokkültürlülük Karşıtlığı

Milyonlarca insanın dünya üzerinde yer değiştirmesi dünya çapında bir mesele olarak görülürken, uluslararası göçler dün olduğu gibi bugün de hız kesmeden devam etmektedir. Suriye, Irak, Afganistan, veya Libya gibi ülkelerden 2014'de Akdeniz üzerinden Avrupa'ya giriş yapan kaçak mülteci sayısı 230.000 civarındayken Akdeniz'de hayatını kaybeden mülteci sayısı 3072 olmuştur. Bu insanları canlı birey olarak görmek yerine olaylara rakamsal bakan Avrupa, gözü önünde meydana gelen facialara duyarsız kalmayı tercih etmiştir. Ölüm haberleri gelmeye devam ederken Akdeniz kıyılarından her gün 500 ile 1000 arası insan kurtarılmakta ve olumsuz şartlarda tutulmaktadır. *Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği*'nin saptamalarına göre dünyada Ocak 2001 itibariyle 12.148.000 kişi mülteci olarak yaşamaktadır.

Bugün Avrupa'nın geldiği nokta kısaca göçmen, ve dolayısıyla Müslüman, karşıtlığı olarak özetlenebilir. 1990'lı yıllardan itibaren işgücünde yer alan göçmenlerin, dini ve kültürel yaşantılarından dolayı, Avrupa'nın kültürel birliğini parçaladıkları, Avrupa toplumuna uyum sağlayamadıkları ve dolayısıyla sosyal güvensizliğin sorumluları oldukları sıkça dile getirilmektedir. Bu durum dün olduğu gibi bugün de özellikle aşırı sağ partileri besleyen bir unsur haline geldiği görülmektedir. Aşırı sağ söylemin en önemli ayağını oluşturan, "göçmenlerin güvenlik açısından sorun oluşturduğu", düşüncesi merkez partilere güvenmeyen seçmenin desteğini aldığı görülmektedir (Arzheimer, 2009:263).

80'li yıllardan itibaren yükselişe geçişe geçen Avrupa'nın aşırı sağ ve ırkçı partileri son dönemlerde de girdikleri seçimlerden büyük zaferle çıkmışlardır. 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde tarihi zafer elde ettikleri görülmektedir : Marine Le Pen'in liderliğini yaptığı *Ulusal Cephe* (FN-Front National), İngiltere'nin *Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi* (UKIP), Danimarka *Halk Partisi* (Dansk Folkeparti), *Avusturya Özgürlük Partisi* (FPÖ) ve Yunanistan'nın *Altın Şafak* oluşumu, Belçika'da Flaman kesimin bağımsızlığından yana olan *Vlaams Belang*, Almanya'da *Milliyetçi Demokratik Partisi*. Aşırı sağ partiler zaferlerini yabancı-mülteci-göçmen-Müslüman düşmanlığı ve çokkültürlülük karşıtlığı üzerine kurmuşlardır.

Avrupa’da “yabancı” korkusu göçmen ve mültecileri toplumsal bir sorun haline getirmiştir. Avrupa ister “mülteci”, ister “sığınmacı” olsun hepsine “göçmen” gözüyle bakmaktadır. Önyargı ve kalıpyargılara dayanan bu bakış açısına göre Avrupa ülkelerinde göçmenler ülkenin “kötü” gidişatının tek sorumluları olarak değerlendirilmekte ve marjinalleştirilmektedirler. Mültecilere, sığınmacılara, ekonomik nedenlerden dolayı gelen göçmenlere ve Avrupa’da doğan ikinci ve hatta üçüncü nesile yönelik dışlayıcı ve ayrımcı politikaların nedeni, iddia edildiği gibi ekonomik kökenli değil, daha çok kültürel nitelik taşımakta olduğunu söylenebilir. Avrupa’da nüfusun önemli bir kısmını oluşturan göçmenler, aşırı sağ partilerin dışlayıcı söylemlerinin mağduru konumundadırlar. Neredeyse bütün aşırı-sağ partiler ülkedeki ya da kıtadaki sorunların esas sorumluları olarak göçmen nüfusu görmekte ve göstermektedirler.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın “yeniden inşası” için misafir işçilere ihtiyaç duyulmuştur. İlk başlarda misafir işçilerin kısa bir dönem için Avrupa’da olacakları ve sonrasında ülkelerine dönecekleri düşüncesi egemendi. Ancak 1980’li yıllardan itibaren misafir işçilerin ülkelerinden ailelerini de getirmeleriyle birlikte ikinci, üçüncü ve dördüncü nesil göçmen çocukları Avrupa toplumunda yerlerini almışlardır. Bugün Avrupa’da göçmenlerin ezici çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla Müslüman göçmenlerle birlikte dinleri ve kültürleri de tartışması konusu yapılmaya devam edilmektedir. Bu çerçevede “İthal edilen İslam’ın prensipleri ile Hristiyan-Yahudi köklerine dayanan Avrupa değerleri bağdaşabilir mi ? Müslüman göçmenlerin Avrupa toplumuna ve kültürüne uyum sağlamaları hangi derecede gerçekleşebilir ? Müslüman göçmenlerin dini kimlikleri Avrupa kimliğine ters düşer mi ? Avrupa’da aşırı sağ partiler farklı kültürlerin bir arada yaşama ve çokkültürlülüğün başarılı olmasını etkilemekte midir ?” gibi sorular sıkça sorulmaktadır.

Ancak Avrupa’da çokkültürlülüğün iflası tartışmaları sadece aşırı sağ ve ırkçı partiler tarafından dile getirilmemektedir. Merkez parti liderleri de, aşırı sağ parti liderleri gibi, dışlayıcı ve ötekileştirici söylem kullanmaktadırlar. Çokkültürlülüğün iflasını ilk defa açıkça dile getiren Almanya başbakanı Angela Merkel olmuştur. Ona göre “Çokkültürlülük tamamen başarısız oldu. Almanya, kapılarını göç dal-

gasına açmadan önce, entegre olmayanlara yönelik daha sert bir tutum sergilemeliydi" (The Guardian, 17 Ekim 2010). Ardından çokkültürlülüğü ile övünen İngiltere tarafından da benzer açıklamalar gelmiştir. David Cameroun için "Onlarca yıldır izlenen çokkültürlülük politikası radikal İslam'ın güç kazandığı ayrılıkçı topluluklar yaratmayı başarmıştır" (The Independent, 5 Şubat 2011). Her fırsatta yabancıları ve Müslümanları eleştiren ve sınır dışı edilmelerini isteyen Fransa eski cumhurbaşkanı Sarkozy'ye göre ise de "Çokkültürlülük bir başarısızlıktır... Ülkemizde yaşayan Müslümanlar herkes gibi ibadetlerini yapabilmelidirler. Ancak bu Fransız İslam'ıyla mümkün olabilir. Fransa'daki İslam'la değil" (Le Figaro, 10 Şubat 2011).

Çokkültürlülüğü zora sokan ve aşırı sağ söylemlere meşruluk kazandıran önemli bir gelişme 2011 yılında Norveç'te yaşanmıştır: Breivik, Müslümanlara daha ılımlı yaklaşımında diğer partilerden ayrılan Norveç İşçi Parti'sinin yaz kampına baskın düzenleyip 77 kişiyi öldürmüş 242 kişiyi de yaralamıştır. Breivik'in katliamı aşırı sağ zihniyetin varabileceği noktayı ortaya koymuş olması açısından önemlidir. Saldırlardan sonra özellikle aşırı sağ partilerden Breivik'e destek geldiği görülmektedir. Fransa aşırı sağ partisi *Ulusal Cephe* saldırıyı kınamış olsa da Marine Le Pen'in danışmanı Laurent Ozon tweetlerinde "Oslo'yu açıklamak : 1970 ile 2009 yılları arasında altıya katlanan göç dalgası" açıklaması bu kınamanın ne kadar samimi olduğunu gözler önüne sermiştir. Danışmanın bu ifadeleri, Le Pen'e göre "yanlış bir açıklama olmakla beraber partinin disiplin kuruluna sevk edilecek bir durum bulunmamaktadır". Marine Le Pen danışmanın ifadelerini yüzeysel bir kınamayla geçiştirdiği görülmektedir. *Ulusal Cephe*'nin diğer bir üyesi Jacques Coutela kendi blogunda "Valiz mi ? Tabut mu ?" başlıklı yazısında Breivik'i "direnişçi, ikon, Batı'nın ilk savunucusu" olarak tanımlarken gerçekleştirdiği katliamı da "Norveçli milliyetçinin terörist eyleminin nedeni : Müslüman istilasına karşı savaşmak. İşte bunu sizden saklıyorlar" yönünde açıklamıştır (Le Monde, 26 Temmuz 2011).

Avrupa'da çokkültürlülüğün aşırı sağ tarafından tekrar sorgulanması Almanya'nın Köln şehrinde 31 Aralık gecesi meydana gelen olayla tekrar gündeme gelmiştir. Başta Almanya olmak üzere kıta genelinde göçmenlere yönelik kamuoyu algısının bütünüyle değişmesine

yol açan Köln’de yılbaşı gecesi meydana gelen taciz ve gasp olayları iddiasıdır. Medya aracılığıyla ülke gündemine oturan iddialar etrafında devam eden hararetli tartışmalar, Avrupa’nın mültecilerle “sorunlu ilişkisini” de gözler önüne sermektedir. Gerçeklerle kara propaganda, itfira ve yalanlar arasındaki sınırı giderek belirsizleştiren bir mecrada seyreden bu tartışmalar, “suç”un kendisi ve bunu mümkün kılan toplumsal vasatın bütün boyutlarıyla anlaşılmasına odaklanması gereken zihinsel mesai yerine, “suçlu”nun etnik kökeni ve dini aidiyetinin öncelikle ele alındığı çarpık bir yaklaşımın genel kabul görmeye başladığını da göstermektedir. Taciz ve gasp olaylarını, Kıta’nın, neredeyse ilk kez sığınmacı akınının ardından tanıştığı suçlar olarak tanımlayacak kadar sığ ve ideolojik yönelimler çerçevesinde cereyan eden bu tartışmaların en vahim boyutu ise her dönemde azınlıkta olan aşırı sağcı-popülist grupların savunduğu fikirlerin, Avrupa nüfusunun çoğunluğunu oluşturan çoğulcu, liberal, demokrat ve ılımlı kesimlerde de karşılık bulmaya başlaması. Kamuoyu algısını, resmi kurum ve kuruluşların yaklaşımlarını ve nihayet medya dilini bütünüyle yeniden belirleyecek güçte yeni bir sığınmacı söyleminin inşa edildiği bu süreçte, Avrupa’nın toplumsal dokusu, özellikle son 50 senede yeniden tanımlanan modernizm ve küreselleşme olgularının etkileri ve bu duruma paralel olarak Avrupa toplumlarının yaşam tarzlarında meydana gelen köklü değişiklikler hesaba katılmıyor, demokrasi, insan hakları, eşitlik ve özgürlük gibi evrensel değerler üzerinden kendisini tanımlayan ve bu değerlerin savunuculuğunu üstlenen Avrupa’da sığınmacılarla ilgili tartışmalar, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının en kaba örneklerini ortaya çıkan çerçevelere hapsolüyor (AnadoluAjansı, 9 Şubat 2016).

2. Mülteciler, Göçmenler Ve Müslümanlar, Avrupa’nın Yabancıları

Göçmen, mülteci veya sığınmacı her şeyden önce ev sahibi ülkelerde birer “yabancı” olarak görüldüğünden, bu insanların nasıl bir ev sahipliği ile karşı karşıya kalacakları geldikleri ülkenin ekonomik konjonktür ve siyasi değerlendirmelerine bağlıdır. Böylelikle her ülke, siyasi, etnik veya dini kriterler çerçevesinde ve kendi çıkarları doğrultusunda istediği politikayı ön plana çıkarmaktadır. Örneğin İkinci Dünya Savaşından sonra komünist ülkelerden gelenler diğer ülkelerden gelenlere nazaran daha iyi karşılanmışlardır (Groppo, 2003: 72). Herhangi bir Avrupa ülkesinden gelenler göçmen olarak tanımlanmazken, Af-

rika veya Arap ülkelerinden gelenlere "göçmen" denmesi veya *The Guardian*'ın ifadesiyle "ülkelerini terk eden Batılılar için "gurbetçi" (expat) tanımlaması yapılırken başka ülkeye yerleşmek isteyen veya zorunda kalan Arap ve Afrikalılar için neden "göçmen" kavramı kullanılmaktadır? Bu düşünceden yola çıkıldığında Afrikalı göçmen, Arap göçmen, Asyalı göçmen olarak ifade edilirken, Avrupalılar diğer etnisitelerden farklı ve üstün olarak görüldükleri için gurbetçi olarak değerlendirilmektedirler. Anlaşıldığı gibi "göçmen", Avrupalı olmayan diğer ırklar için kullanılmaktadır. Göçmen, mülteci gibi kavramların kullanımı sosyal sınıf, ekonomik statü ve geldiği ülkeye bağlı kalmaktadır (The Guardian, 13 Mart 2015).

Avrupa medyasının göç dalgalarının Avrupa ülkeleri güvenliği için nasıl bir tehdit oluşturduğuna dair yayınların sayısı oldukça fazladır. En çarpıcı örnek *Banliyö, Göç: Aciliyet Durumu* başlıkla Fransız yazılı medyasından *L'Express*'in verdiği görülmektedir. Haberde göçmenler, ve özellikle göçmen çocukları ve banliyöler arasında ilişki kurularak kavram kargaşası yapılmaktadır. Kavramların özenle seçildiği haber başlığında "yabancı" olarak görülen göçmen çocukların suçluluklarına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca "Umutsuzların istilası", "Suçluların istilası riskine karşı kırmızı alarm" (*L'Express*, 24 Kasım 2005) gibi başlıklarla da medya sadece göçmenleri sıkıntılı ve ülke için sorun olarak göstermeyip, aynı zamanda mültecileri de suçlulukla ilişkilendirilip Avrupa'ya gelen mültecileri birer "sosyal parazit" ve "düzen bozucu" olarak göstermek istemektedir (Tsoukala, 2004:369).

Avrupa'ya gelmek isteyen mülteciler de göçmenlerin maruz kaldıkları algı ve kalıpyargılardan nasiplerini almaktadırlar. Aşırı sağ partiler göçmen ve Müslümanlar konusunda var olan önyargı ve algıları kullanarak mültecilerin Avrupa topraklarına ayak basmalarına karşı çıkmaktadır. Avrupa aşırı sağ partilerin Birinci Dünya Savaş'ından sonra hedeflerinde Yahudiler varken bugün ise Müslümanların, Yahudilerin yerini aldıkları görülmektedir. Avrupa Konseyi Yabancı İlişkiler Konseyi üyesi Thomas Klau'ya göre "1930'lu yıllarda aşırı sağ partilerin ortak noktası Yahudi karşıtlığı olurken, 21. yy'da ise hedef noktasına Müslümanlar oturtulmuştur. İslamofobyaya bu partilerin özelliği haline dönüşmüştür" (*Le Grand Soir*, 29 Kasım 2011).

Bu çerçevede Avrupa aşırı sağ partiler açısından 11 Eylül İkiz Kule Saldırıları önemli bir yere sahiptir. İkiz Kule Saldırıları aşırı sağ partilerin elini kuvvetlendiren önemli bir dönüm noktası olmuştur. İslam'a ve Müslümanlar'a karşı dışlayıcı ve ötekileştirici politikalar İslam düşmanlığı adına hayata geçirilmiştir. İslamı ve Müslümanları siyasi malzeme olarak kullanan aşırı sağ partilerden birçok örnek verebilir. Ancak en çarpıcı örneklerinden birtanesini Pia Kjørsgaard liderliğindeki *Danimarka Halk Partisi* (DFP) vermektedir. Pia Kjørsgaard 11 Eylül saldırısını İslam ve terörle bağdaştırarak tüm Müslümanların Danimarka'dan sınırışı edilmesi gerektiğini söylemiştir. 4 Ekim 2001 tarihli konuşmasında Kjørsgaard, “ Bazıları, 9/11'in medeniyetler çatışmasının bir göstergesi olduğunu iddia ediyor. Ben farklı düşünüyorum. Medeniyetler çatışması, iki medeniyetin varlığını gerektirir ve burada bu söz konusu değil. Sadece bir medeniyet var-o da bizimki-si...” demiştir (Çetin, 2015).

3. Aşırı Sağ Partilerin Önyargı Ve Kalıpyargılara Dayalı Nefret Söylemleri

“Korkuyorum. Korkuyorum çünkü birkaç zamandır etrafımda benden farklı olan çok insan olduğunu görüyorum. İşimi alacaklar diye korkuyorum. Kendi fikirlerini ve dinlerini bana dayatmalarından korkuyorum. İşte, metroda, yaşadığım civarda ve oturduğum binada çok fazlalar...Son zamanlarda sayılarının da arttığını duydum. Korkuyorum çünkü bu insanların çok çocukları var ve ileride sayı olarak bizden daha üstün olacaklar. Okulda çocuklarımızın sınıf seviyesini düşürmektedirler. Bunlardan birçoğu Müslüman ve onlar için dinlerinin geleneklerimizden daha önemli olduğu için korkuyorum. Birçoğu çıkarıcı ve bizdeki sosyal avantajlardan faydalanabilmek için geliyorlar. Korkmakta haklı mıyım ?” (CİMADE, 2011:3). Bu ifadeler basit bir korkudan nasıl bir algı devri yaratıldığını ortaya koymaya yetmektedir. Bu tür “korku ifadeleri” aşırı sağ partiler tarafından mülteci akımına karşı malzeme olarak kullanılmaktadır.

Kamuoyunda göçmen algısının oluşmasında siyasiler kadar medya da sorumlu olarak görülmektedir. Kamuoyunda göç ve göçmenler hakkında oluşan görüşler, algı ve stereotipler medya tarafından şekillendirilmektedir. Bir başka ifadeyle toplumu oluşturan “farklılık-

ların" kamuoyu tarafından kabulü veya reddi medyanın sunduğu şablon üzerinden belirlenmektedir (Blion et al, 2006). Medyada göç ve göçmenler suçluluk sorunları, ekonomik kriz ve şiddetli siyasi çatışmayla birlikte anılmaktadır. Fransa, Almanya, İtalya ve Yunanistan'da yapılan bir araştırmada ulusal gazeteler ve haber bültenlerinde göçmenlerin suçluluk oranları üzerinde durulup kamuoyunu etkileyecek ve yönlendirecek "gerçekler" üretilmekte olduğu sonucuna varılmıştır (Tsoukala, 2004:367).

Ayrıca Avrupa kamuoyunda şekillen göç ve göçmen algısı "yerliler ve göçmenlerin" kaynak paylaşımını da gündeme getirdiği görülmektedir : "eğer göçmenler fazlasına sahip olurlarsa yerliler daha azına sahip olacaklar". Toplumda kabul gören bu inanış göçmenlere karşı düşmanlığı açıklamakta yeterli bir sebep olarak gösterilebilir. Bu anlayış ayrıca göçmenlerin entegrasyon ve ekonomik başarılarına yönelik üretilen politikaların yerliler tarafından "gasp" olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır (Héricout et al, 2012).

Fransa ve İtalya'da yapılan araştırmada lise öğrencilerine göçmenler ve göçün doğurduğu sorunlar hakkında görüşleri sorulmuştur. Öne sürülen hipotez, ev sahibi toplumların göçe karşı tutumu büyük ölçüde sosyal algılara dayandığı yönündedir. Azınlıklara yönelik önyargıların kökleri, argümanlarını sağlamlaştırabilecekleri belirli bir "sosyobilışsel rezervuara" dayanmaktadır. Bu araştırmada Fransalı ve İtalyan liselilerin göçmenlere bakışı farklılık arz etse de önyargıların değişmediği görülmektedir. İtalyan öğrenciler göçmenlerin "güvenlik için tehdit oluşturduklarını" açıklarken, Fransız öğrenciler ise göçmenlerin "ülke istikrarını bozduklarını" ifade etmişlerdir (Bergamaschi, 2011:94).

Mültecilere, sığınmacılara, ekonomik nedenlerden gelen göçmenlere ve Avrupa'da doğan ikinci ve hatta üçüncü kuşağa yönelik dışlayıcı ve ayrımcı politikalar, ekonomik sorunlardan öte politik ve kültürel nitelik taşımakta olduğunu söylemek mümkündür. Çokkültürlülüğe karşı çıkan ve Avrupamerkeziyetçi bir kültür ideolojisini esas alan aşırı sağ parti ve gruplar, kültürel farklılıkları vurgularken, göçmenlerin topluma uyum sağlamakta zorlandıklarını ve ekonomik yük oldukları yönünde argümanlar öne sürmektedirler. Avrupa Birliği üyesi

ülkelerde bir yandan insan hakları perspektifinden uzaklaşarak mülteci ve sığınma sorununu bir kriminal, kültürel ve ekonomik sorun olarak lanse ederken mülteci ve sığınmacıların önüne konulan hukuki ve siyasi bariyerlerden dolayı bu sosyal kesimin hem iş hem de sosyo-politik yaşama dahil olması da engellenmektedir (Keles, 2014:3).

1.1. “Avrupa Eşi Görülmemiş Bir Mülteci Akımına Uğruyor” Efsanesi

İtalya içişleri bakanının “Haziran 2003’de Libya’dan Avrupa’ya kaçak yollarla geçmeyi bekleyen Afrikalıların sayısının 1,5 ile 2 milyon arasında” olduğunu belirtmesi (Boubakri, 2006:87), Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac’ın “Afrika kıtasının ekonomik gelişmesini sağlamazsak Afrikalılar dünyayı işgal edecekler” 2006 tarihli ifadesi (Afrikara, 15 Temmuz 2006) ve “Akdeniz’in Kuzey sahillerine gelen göçmenlerin sayısının çok fazla olduğu ve rakamı belirlemenin imkansız olduğunu tahmin etmek çok zor değil: onlar aç ve umutsuz” söylemleri göçmenlerin Avrupa’yı istila edecekleri inancı siyasilerin söylemlerinde yerini almakta olduğu görülmektedir (King et al, 1991). Medya ve siyasiler, ülkelerinden fakirlik ve savaş yüzünden kaçmak zorunda kalanlar için “kitlese bir göçten” bahsedip, mülteciler hakkında olumsuz imajın yayılmasında başlıca rol oynamaktadırlar (Pastore et al, 2006). Aksini ispat eden çalışmaların bulunmasına ve farklı kesimlerden gelen tepkilere rağmen “kitlese istila” ve “afet” kavramları kullanılmaya devam edilmektedir (Goldschmidt, 2006). Kısacası etnik ve dini bir azınlık veya bir gruba karşı duyulan endişe o oluşumun demografik ağırlığını abartmaya yöneltmektedir (RTBF, 12 Aralık 2013).

Göçmen ve yabancı denilince akla ilk gelen Avrupa’da yaşayan Müslüman nüfus olmaktadır. İrtica ve terörizmle bağdaştırılan İslam dinine kamuoyu tarafından endişeyle bakılmaktadır. Ayrıca Müslümanların Hristiyan, Yahudi veya Protestanlara göre daha dindar, daha dini pratikler konusunda daha tutucu oldukları görüşü de algılar arasında yerini almaktadır. Bu durum özellikle genç Müslümanların dışlanmalarına sebebiyet vermektedir. Gençlerin mensup oldukları İslam dininin topluma uyumlarının önünde büyük bir engel teşkil ettiği fikri, toplum tarafından kabul gördüğü söylenebilir (CİMADE, 2011:10). “Arap-Müslüman istilası” efsanesinin en çarpıcı örneğini Bat Ye’or’un

eseri *Eurabia* (2014). *Euro-Arap Eksen* (Eurabia, l'axe Euro-arabe) teşkil etmektedir. İslamcıların Avrupa'yı istila etmek için geliştirdikleri stratejiyi ele alan eser ayrıca Anders Behring Breivik'in manifestosunda da yerini almıştır. Yazarın tespitleri İslam âleminin bin yıldır dünyaya yayılmayı amaçlamakta olduğu ve günümüzde de bunu modern siyasi güçlere adapte olan "cihat" aracılığıyla yaptığı yönündedir. *Eurabia* "Avrupa kimliğinin programlı parçalanmasıdır" temasını işlemektedir (Le Monde Diplomatique, Mayıs 2014). Ayrıca İslam medeniyetinin tarihi, dini, sosyal ve politik anlayışının, İsrail karşıtlığı ve anti-semit ırkçılığın tavan yaptığı Avrupa okulları ve üniversitelerinde yoğunlaştığı iddiası dikkat çekicidir (Riposte Laique, 2 Haziran 2009).

Eurabia mahiyetinde örnekleri çoğaltmak mümkün. Aynı şekilde Saunders'ın (2012) *The Myth of the Muslim Tide* kitabı da Müslümanların, dinlerinin imanla meşgul olmasından ziyade fetih ideolojisiyle uğraştığından, Batı'yı istila edecekleri efsaneleri üzerinde durmaktadır. On efsaneye dayandırılan Müslüman göçmen algısı kısaca özetlenebilir (Saunders, 2012):

1. Müslümanlarının doğum oranlarının diğer din mensuplarına göre çok yüksek olduğundan sayılarıyla dünyayı ele geçirecekler;
2. Müslüman ülkelerden gelen mülteciler toplumlarımız üzerine hakimiyet kuracaklar;
3. Müslümanlar Avrupa ülkelerinde çoğunluğu oluşturacaklar;
4. Batı'daki Müslüman göçmenler Ortadoğu ve Pakistan'daki Müslümanların gerici fikirlerini benimsemektedirler;
5. Müslüman göçmenler içinde buldukları Batı toplumlarına karşı kin beslemektedirler;
6. Batı'daki Müslümanlar terör ve şiddete destek vermektedirler.

Bu algılara en anlamlı cevabı rakamlarla *Uluslararası Af Örgütü* vermektedir. Örneğin 4 milyon Suriyeli mülteciler komşu ülkelerde bulunurken, Avrupa Birliği ülkelerinin iki sene içerisinde sadece 22.504 Suriyeliyi kabul etmesini denizde bir damla olarak tanımlamaktadır. (Amnesty International, 2015:4).

1.2. Göçmenler, Ötekiler

Ötekinden korkma, şüpheyle bakma yeni bir olgu değildir. Kökleri çok eskilere dayanmaktadır. Aristoteles’in *La Politique* (Politika)’da geçen bir paragraf bu korkuya işaret etmektedir: “evlerine yabancı kabul eden herkes aldanmıştır zira sayıları artan yabancılara yerlerini vermek zorundan kalmışlardır (Aristote, 1983:183). Freud de *Psychologie des Foules et Analyse du Moi* (Kitle Psikolojisi)’nde “yabancıya mesafeli durma bir narsizim ifadesi olduğuna dikkat çekmektedir (Freud, 1987:163).

Avrupa’da Müslüman göçmenlerden bir “Öteki” yaratma çabası Doğu-Batı kültürü, yani İslam ve Yahudi-Hristiyan kültürü arasındaki çatışmacı zihniyete dayanmaktadır. Avrupa’da “Ötekileştirme” kimlik tartışmaları üzerinden yapılmaktadır. Farklı olan herşeyi dışlayarak “benim gibi olan” veya “bana benzeyen” ilkesi doğrultusunda (Chanady, 1994: 167) “biz” ve “onlar” ayrımı yapılarak “Öteki” yaratılmaktadır.

Önce Angela Merkel ardından David Cameron’un “Avrupa’da çokkültürlülüğün iflas ettiği” yönünde açıklamaları Avrupa’nın topraklarında yaşayan farklılıklara yönelik yaklaşımında daha sert politikalar izleyeceğinin habercisi olarak değerlendirilmiştir. Medeniyetler çatışmasına ivme kazandıracak çıkış aşırı sağ söylemlere meşruiyet kazandırmıştır. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi Merkel ve Sarkozy’nin ifadeleri de göçmenlere ve göçmen şemsiyesi altına girebilecek herkese şüpheyle ve korkuyla yaklaşılmaya ve “ötekileştirmeye” sebebiyet vermektedir. Her ülkenin kendi “Ötekileri” yukarıda ele alınan “gurbetçi” ve “göçmen” ayrımı çerçevesinde şekillenmektedir. Böylece göçmen olarak değerlendirilen Afrikalı, Asyalı ve Araplar aynı zamanda “Ötekini” de oluşturmaktadır.

Çokkültürlülüğün iflası meselesi kültür ve medeniyetlere dayanırılmaktadır. Hristiyan ve İslam dünyası arasındaki çelişkileri sürekli canlı tutarak propaganda aracı olarak kullanan aşırı sağın kullandığı dil ve argümanların yanı sıra, Samuel Huntington’ın *Medeniyetler Çatışması* tezi ile Francis Fukuyama’nın *Tarihin Sonu* gibi tezleri ve çalışmaları bu çelişkilere teorik malzeme sağlamak ve hatta entelektüel dünyada zemin hazırlayarak bir tür meşruluk ve saygınlık sağlamaktadır (Aktaş, 2014:32).

1.3. Göçmenlerin Yüksek Suçluluk Oranları

Avrupa ülkelerinin neredeyse tamamında güvenlik çerçevesinde ele alınan göçmen figürü kamuoyunda, medyada ve siyasilerin söyleminde "suçlu" figürü ile anılmaktadır. Bu değerlendirme göçmen çocuklarının suçluluklarını gündeme getirmektedir. Çizilen "göçmen çocuğu" profili, "sosyal hayata katılamayan, eğitimsiz, sosyal ve ahlaki değerlerden uzak, ailelerin tarafından başıboş bırakılmış, ileride uyuşturucu trafiğine dönüşecek toksikoman, etraflarında terör estiren, yakan, yıkan, mafya strüktürünü benimseyen, dengesiz ve üstelik Mağrip kökenli olan Müslüman göçmenler" şeklindedir (Mucchielli, 2003:29-30). Böylelikle toplumsal algı doğrultusunda göçmen çocukları olarak tanımlanan "Siyahi" ve "Beurs" gençleri suçlu genç profiline girerken, yoğunlaştıkları ve yaşadıkları bölgeler de "tehlikeli" figürüne uygun görülmektedir (Boucher, 2001:220).

Valon Değerlendirme, Planlama ve İstatistik Enstitüsü (Institut Wallon de l'Evaluation et de la Prospective et de la Statistique-İWEPS)'in Belçika Vallon bölgesinde yaptığı araştırmada katılımcıların %58,4'ü suçluluk oranlarının yüksek olmasında yabancıların ve göçmenlerin önemli rol oynadığını düşünürken, yabancıların suçluluk oranlarının yükselmediklerini ifade edenlerin oranı ise %40,5'de kalmıştır (Cardelli et al, 2013).

Yabancıların ve göçmenlerin suçluluk algısının oluşmasında rol oynayan faktörlerin arasında baskınlar, rutin kimlik kontrolleri gibi polis memurlarının uygulamaları bulunmaktadır. Bu tür davranışlar yabancılar ve göçmenlerin "suçlu" olduğu önyargısını destekleyici mahiyettedir (Gafsia, 2012: 78): "ne kadar çok polis kontrolü varsa o kadar çok yasa dışı eylemler vardır" önyargısı oluşturulmaktadır (Ferré, 2012:92). Ayrıca göçmenleri yakından ilgilendiren "yoksulluk ve suç ilişkisi" boyutu da polis memurları tarafından gündeme getirilmektedir. Sokak kavgaları, kapkaççılık gibi olaylardan dolayı yabancı ve göçmenlerin polis kontrollerine daha çok maruz kaldığından istatistiklerinde yabancı ve göçmenlerin suç oranlarının daha yüksek görüldüğü ifade edilmektedir. Ayrıca "fakir ve yabancı veya göçmen" olmakla "fakir ve Fransız" olmak arasında uçurumlar ortaya çıkmaktadır. Hakları engellenmiş, iş ve barınma sıkıntısı olan yabancı ve göçmen bir

genç sosyal kopukluktan dolayı “suça” daha eğilimli görülmektedir. Hukuki alanda da bir Fransız’a göre daha çok olumsuzluklarla karşılaşmaktadır (CİMADE, 2011:9).

1.4. Göçmenler Yerli Halkın İşlerini Almaktadırlar Ve Yükselen İşsizlik Oranlarının Sorumlularıdır

Son yıllarda Avrupa’da göçmen karşıtlığı oldukça artmıştır ve göçmen karşıtı görüşler en çok refah şovenizmi üzerinden dile getirilmektedir. Bu durum özellikle göçmen sayısının görece fazla olduğu ülkelerde ekonominin kötüye gitmesi ile birlikte daha belirgin hale gelmektedir. Çünkü ekonominin kötüye gidişinden olumsuz etkilenenler göçmenleri, refahlarını ellerinden almak ile suçlamaktadır. Diğer bir deyişle, refah şovenistleri, refah devleti programı çerçevesinde göçmenlere yapılan refah yardımlarına oldukça milliyetçi bir tavırla karşı çıkmaktadır (Alkan, 2015:752).

Yabancılar ve göçmenler yerli halkın işlerini aldıkları ve yükselen işsizlik oranlarının sorumluları olarak görülmektedirler. Böylelikle yabancıların ve göçmenlerin Avrupa ülkeleri için sosyoekonomik tehdit oluşturduklarına dair algıyı ölçen birçok araştırma bulunmaktadır. Örneğin Belçika’da Vallonlara yönelik yapılan 2013 tarihli bir araştırmada katılımcıların %54,6’sı ülke ekonomisine katkıda bulunmamakta olduklarını ifade ederken %21,2’si kesinlikle katılmıyor cevabını vermiştir (Cardelli et al, 2013). Diğer bir örnek İtalyan ve Fransız lise öğrencilerine yapılan bir araştırmadır. Öğrencilerin göçmenlere yönelik algılarını ölçen araştırmada “sence, göçün ortaya çıkardığı toplumsal sorunlar senin gelecekteki projelerini etkileyebilir mi?” sorusuna gençlerin ezici çoğunluğu ekonomik ve sosyal boyutlu hak ve ayrıcalıklarının tehdit edebileceğinden göçmenlerden korktukları ve olumsuz yaklaştıkları görülmektedir (Bergamaschi, 2011:105).

“Yabancılar ve göçmenler bizim işimizi çalıyorlar” algısı her ne kadar gerçeği yansıtmıyorsa da göç tartışmalarında özenle yerini almaktadır. Ancak dikkatten kaçan bir nokta ise yabancı ve göçmenler işe alınıyorlarsa, iş imkanlarının da bulunduğu gerçeğidir. Gözlerden kaçan nokta ise göçmenlerin çalıştıkları işler genelde kötü şartlarda ve düşük ücrete olduğu gibi yerli halkın yapmadığı işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar (CİMADE, 2011:8). Bu konu *Uluslararası Af Örgütü*

tarafından dile getirilmiştir: "göçmenlerin ve mültecilerin zor ve zahmetli geçici işlerde çalışmakta olduklarını, diploma sahibi kalifiye eleman olsalar dahi kendi uzmanlık alanlarında çalışmalarının imkânsız olduğu ve ayrımcılık ve sömürge kurbanı olduklarını" ifade edilmiştir. Ayrıca çalıştıklarında ülke ekonomisine pozitif katılım gerçekleştiren, vergileriyle de ekonomiye para akımı sağlamakta olduklarının altı çizilmektedir. *Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü* (OECD) verilerine göre göç, vergi yoluyla her yıl ortalama 3.500 Euro kazandırdıkları açıklamaktadır (Amnesty International, 2015:8).

Sonuç

İster Suriyeli ister Ortadoğulu olsun, Avrupa savaş nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan mültecilere kapılarını kapatmayı tercih etmiş hatta Akdeniz'de yaşanan vahşeti görmemezlikten gelmiştir. Ülkesine giriş izni verdiklerini de insanlık dışı şartlarda tutmakta, ya biber gazı sıkıp tartaklamakta, ya da mültecilerin ziynet eşyalarına ve paralarına el koymakta olduğu medya tarafından da defalarca gündeme getirilmiştir. Avrupa ülkeleri sınırlarını kapatarak mülteciler hakkında sert söylem geliştirmişlerdir: empati, misafirperverlik, yardım ve koruma gibi tutumlar yerine resmi ideoloji mültecileri suçlu ilan ederek onlardan kurtulma yolunu seçmiştir. Avrupa toplumunun bir kesimi olup bitenlere tepki gösterirken, yapılanları alkışlayıp devletlerin daha sert tepki vermesi gerektiğini savunanların sayısı da günden güne artmaktadır. Aslında medya Avrupalıların mültecilerin ülkelerine gelmelerine sıcak bakmadıkları sonucuna varan kamuoyu araştırmalarını her fırsatta dile getirirken, Avrupalıların mültecilere yaptığı yardımdan bahsetmemekte ısrar etmektedir.

Avrupa'da mülteci sorunu ciddi boyutlarda tartışılmaya başlandığından bu yana halkın aşırı sağ partilere rağbetinin arttığı söylenebilir. Avrupa'da yaşanan mülteci krizi aşırı sağın söylemlerini daha meşru hale getirdiği görülmektedir. Aşırı sağ partiler insanların korkularını rahatlıkla manipüle edip, özellikle Avrupa'ya gelmek isteyenlerin her şeyden önce "işgalci" oldukları fikrini toplumun zihnine işlemektedirler. Le Pen'in "Avrupa'ya gelenlerin üçte ikisi mülteci değil, sosyal yardımdan istifade etmek için yasadışı yollarla gelen kibirli insanlardır", veya İşveç şırı sağ parti (SD) yetkililerin "boğularak hayatını kay-

beden Aylan bebeğin babası dişlerini tedavi ettirmek için gelmiştir” açıklamaları aşırı sağ partilerin mültecilere yönelik görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır. Aşırı sağ partilerin mültecilere yönelik düşmanlığının kaynağında ne yatmaktadır ?

Mültecilerin Müslüman olması ve bunların da Avrupa değerlerine ve geleneklerine savaş açmaya geldikleri düşüncesinden yola çıkarak aşırı sağ partiler Avrupa’nın mültecilere karşı tutumunu “İslam’ın Avrupa’da” yerinin olmadığı fikrine dayandırmaktadırlar. Bir başka ifadeyle Avrupa kimliği ve Avrupa milletleri için tehdit oluşturan bir kültürü de barındıran bir dini pratiğin Avrupa topraklarında barınmasının imkansızlığı anlamına gelmektedir. Geert Wilders’in partisi mülteci krizini “Avrupa’nın güvenliğini, kültürünü ve kimliğini tehdit eden islamcı istila” olarak tanımlaması aşırı sağ söylemin merkezinde İslam ve dördüncü nesil olmasına rağmen hala göçmen olarak görülen Müslümanlar olduğunu ortaya koymaktadır. 11 Eylül İkiz Kule Saldırıları ile birlikte aşırı sağ partilerin İslam düşmanlığı daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Aşırı sağ partiler İslam’ı açık hedef haline getirmişlerdir. İslam’ı reddetme belli bir milliyetçilik referans alınarak gerçekleşmektedir. Aşırı sağın milliyetçi söylemi tarihin çizdiği sınırlar içerisinde kalma ve dışarıya kendini kapatma olarak da tercüme edilebilir.

Mültecilerin Müslüman olması, Müslümanların hala göçmen olarak görülmeleri mültecilerin Avrupa’ya hoş gelmemelerine sebebiyet vermektedir. Bu “düşmanca” tutum Avrupa’nın zihnine büyük ölçüde yerleşmiş olan göçmen algısından kaynaklandığı söylenebilir. Aşırı sağ partiler göçmenlere ve Müslümanlara yönelik önyargı ve algıları söylemlerine dahil edip ustaca korku imparatorluğu kurabilmektedirler. Yetkililer göçmenlere yönelik önyargı ve algıların gerçekleri yansıtmamakta olduğunu ifade etseler de “Avrupa’nı eşi görülmemiş bir mülteci akımına uğradığı, göçmenlerin yani Müslümanların yerli halkın işlerini aldıkları, yükselen işsizlik oranlarının sorumluları oldukları ve suçluluk oranlarının yüksek olduğu efsane ve önyargılar aşırı sağ tarafından ustalıklı gündemde tutulmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, M. (2014). "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13:31-54.
- Alkan, Ufuk (2015). "Avrupa'da Refah Devleti ve Göç İlişkisi : Refah Şovenizmi Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70:751-768.
- Amnesty International (2015), *10 Préjugés sur les Migrants et Comment y Répondre*, Bruxelles.
- Aristote (1983). *La Politique*, Paris:Nathan.
- Arzheimer, K. (2009). "Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe", *American Journal of Political Science*, 53(2): 259-275.
- Bergamasschi, A. (2011). "Attitudes et représentations sociales. Les adolescents français et italiens face a la diversité", *Revue Européenne des Sciences Sociales*, 49-2:92-122.
- Boucher, Manuel (2001). "Les représentations pusillanimes des quartiers d'habitat social, de la présence immigrée et de l'Islam en France", *De l'égalité formelle à l'égalité réelle. La question de l'ethnicité dans les sociétés contemporaines* (Ed.Boucher), Paris : L'Harmattan, 217-240.
- Cardelli, R. and Bornand, T. (2013). "Attitudes des Wallons vis-à-vis des Immigrés et de l'Immigration", İWEPS http://www.iweps.be/sites/default/files/cardelli_bornand.pdf, Erişim tarihi: 19.10.2015.
- Çetin, S. (2015). "Avrupa'nın Yükselen Aşırı Sağ İle İmtihani", *Akademik Perspektif*, <http://akademikperspektif.com/2015/01/16/avrupanin-yukselen-asiri-sag-ile-imtihani/>
- Chanady, A. (1994). "L'ouverture a l'Autre. Immigration, interpénétration culturelle et mondialisation des perspectives", *Culture Française d'Amérique*, 167-188.
- CİMADE (2011), *Petit Guide pour Lutter contre les Préjugés sur les Migrants*, Paris.
- Ferré, N. (2012). "Les usages du droit pénal contre les étrangers", *Penser l'Immigration autrement: Immigration un régime pénal d'exception*, 92-104.

- Freud, S. (1921 [1987]). *Psychologie des Foules et Analyse du Moi*, Paris.
- Gafsia, N. (2012). “L'étranger, cet ennemi de l'intérieur”, *Immigration, un régime pénal d'exception*, Paris:Gisti, 78-90
- Grosso, B. (2003). “Exiliés et Réfugiés: L'évolution de la Notion de réfugié au XXe siècle”, *HAOL*, 2:69-79.
- Héricourt, J. and Spielvogel, G. (2012), “How beliefs about the impact of immigration shape policy preferences: Evidence from Europe”, *Institut de Recherche pour le Développement*, 1-19.
- Keles, J. (2014). “Avrupa Ülkelerinin Mülteci ve İltica Politikaları”, *Politik Art*, 1-6.
- Mucchielli, L. (2003). “Délinquance et immigration en France : un regard sociologique”, *Criminologie*, 36: 27-55.
- Neveu, E. (1999). “L'approche constructiviste des problèmes publics”, *Etudes de Communication*, 22:41-58.
- Ragi, T. (1997). “L'étranger dans la ville ou le regard de l'autre sur soi”, *Désordres*, PUF, 188-198.
- Tsoukala, A. and Ceyhan, A. (1997). “Contrôle de l'immigration : mythe et réalités”, *Culture et Conflits*, 26-27:1-5.

Yazılı ve Görsel Medya

- AnadoluAjansı, 9 Şubat 2016.
- L'Echo, 7 Ekim 2015.
- L'Express, 24 Kasım 2005.
- Le Figaro, 10 Şubat 2011.
- Le Grand Soir, 29 Kasım 2011.
- Le Monde, 26 Temmuz 2011.
- Le Monde Diplomatique, Mayıs 2014.
- Riposte Laïque, 2 Haziran 2009.
- RTBF, 12 Aralık 2013.
- The Guardian, 17 Ekim 2010.
- The Guardian, 13 Mart 2015.
- The Independent, 5 Şubat 2011.

Rotasyon Uygulamasına İlişkin Öğretmen Görüşleri ve Sosyal Sermaye Kuramı Açısından Değerlendirilmesi*

Teachers' Views Regarding Rotation Application and Evaluation of it in terms of Social Capital Theory

Ali Arslan

Ayhan Direk

Öz

Milli Eğitim Bakanlığının okul yöneticilerinin zorunlu yer değiştirmesi ile başlayan rotasyon süreci, maarif müfettişlerinin görev süresine bağlı zorunlu yer değişikliği ve son olarak aynı okulda belli bir görev süresini dolduran öğretmenlerin zorunlu yer değişikliğine tabi tutulmasının açıklanmasıyla yeni bir boyut kazandı. İşletme yönetimindeki iş rotasyonunun koşullarını ve amacını taşımayan öğretmen rotasyonu; iş rotasyonundan çok, görev süresine bağlı olarak zorunlu yer değiştirme olarak uygulanacağı benzenmektedir. 17 Nisan 2015 tarih ve 29329 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği ile aynı okulda 8 yıl çalışma süresini dolduran öğretmenlere uygulanacağı belirtilen rotasyon uygulaması, öğretmenlerin yer tercihlerini yapmalarından sonra, atamaya saatler kala bilinmeyen bir nedenle ertelenmiş ve uygulanmamıştır. 4 Temmuz 2015 tarih ve 29406 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik’in 3. maddesinde aynı okulda çalışma süresi 8 yıldan 12 yıla çıkarılmıştır.

Bu makalenin bir bölümü 8-10 Haziran 2015’te II.International Eurasian Educational Research Congress’te sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, aliarslan@sakarya.edu.tr.

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ayhandirek@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale gönderim tarihi: 1.3.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.295785

Bu çalışmada, görev süresine bağlı olarak zorunlu yer değiştirme kapsamında olan 21 öğretmenle yapılan nitel çalışmanın sonuçları sunulmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmenlere rotasyon süreciyle ilgili açık uçlu sorular yöneltilmiş, öğretmenlerin verdikleri yanıtlar kodlanmıştır. Öğretmenler rotasyon sürecinin kendilerini cezalandırıcı bir işlevi olacağını, yerleşik düzenlerinin bozulacağını, eğitim-öğretim açısından bir yararının olmayacağını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan öğretmenler, rotasyon sürecinin adaletli uygulanıp uygulanmayacağı konusunda kuşku duyduklarını da dile getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, İş Rotasyonu, Rotasyon, Yer Değişikliği

Abstract

The Ministry of National Education started a compulsory rotation process for the school administrators. After that, firstly the inspectors and finally the teachers who completed a certain period of time at the same place are now obliged to rotate as well. Above all, it is totally unacceptable to apply this job rotations in business administration to teachers rotations. Because it seems to be just consisted of how long a teacher works in the same school. On 17th April 2015, an instruction was published in official newspaper(29329 no) by The Ministry of National Education about the teacher assignments and relocations. This was for the teachers who completed 8 years in the same place. Teachers gave their own preferences for their new relocations. However, for some unknown reasons, the results have not been announced or came true. On 4th July 2015 with a new instruction was published in official newspaper(29406 no) about the innovations in teachers assignments and the relocations, the period of rotations were expanded from 8 to 12 years.

The following study deals with these rotation principles. The study was conducted with 21 teachers subjected to compulsory rotations. The teachers were questioned about these rotation principles. After the questioning, the answers were encoded and thoroughly examined. The results of this study were clear. All teachers perceived this eight year rotation as a punishment and stated that their routines are seriously affected by this. Further, they do not consider the rotation principle as educationally enriching. Lastly and most crucially, the participants have doubts and do not believe that this rotation will be conducted fairly.

Keywords: *The social capital, job rotation, rotation,*

Giriş

Rotasyon sözcüğü, öğretmenlere uygulanacağını duyurulmasıyla kamuoyunun gündeminde daha fazla yer almaya başlamıştır. Yer değiştirme olarak da algılanan ve yönetim biliminden işletmelere, hatta takım sporlarında oyuncuların oyunda sırayla yer alması şeklinde anlaşılan rotasyona yüklenen anlamlar da kullanıldığı disipline göre farklılaşmaktadır. Bu çalışma, öğretmen rotasyonu ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler nedeniyle ortaya çıkan sonuçların değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır.

Rotasyon, yönetim biliminde eşit sorumluluklar altında personelin çeşitli ve değişik yerlerde çalışmalarına olanak vermek suretiyle yarışma ortamı yaratılması (Tortop, 1994: 254) olarak tanımlanmıştır. İş rotasyonunun amacı, işgörenlerin belli bir süre bir görevde çalıştıktan sonra yapabileceği görevlere belli sürelerde geçişini sağlama işinin işgörene daha anlamlı gelmesini, çeşitlenmesini sağlayabilmektir (Şan, 1979: 2). Böylece, işi dönerli verme, işine gelmeyen bir işgörenin işinin başka bir işgören tarafından üstlenilmesi veya işyükünün artması halinde ikinci bir işgörenin o işe verilmesini kolaylaştırmaktadır (Peker, 1995: 153).

Rotasyon, personelin değişik zamanlarda ve yerlerde, değişik görevler yapmasıdır. Personelin yerine getirdiği işlerin rutin ve benzer olması durumunda, iş genişletme ve iş rotasyonu tekniklerinin fazlaca yarar sağlamayacağı (Can, 2009: 121) göz önüne alındığında, uygulanması düşünülen rotasyonun amacının verimliliğe hizmet edecek şekilde planlanması gerekmektedir.

12 Ekim 2013 tarih ve 28793 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan ”Milli Eğitim Bakanlığı Personelinin Görevde Yükselme, Unvan Değişikliği ve Yer Değiştirme Suretiyle Atanması Hakkında Yönetmelik” kapsamında Genel İdari Hizmetler sınıfında bulunan İlçe Milli Eğitim Müdürleri ile Şube Müdürleri de rotasyona tabi tutularak görev yerleri değiştirilmiştir (MEB: 2013a). Eğitimde rotasyon uygulaması, eğitimcilerin gündemine rotasyonun eğitim yöneticilerine uygulanmasıyla girmiştir. Uzun tartışmalardan, daha doğrusu uzun süren itirazların ardından okul müdürlerinin görev yerleri değişmiş, daha sonra okul müdür yardımcıları da rotasyona tabi tutulmuştur. Zorunlu yer de-

ğıştirme uygulaması, “2004 yılından 2014 yılına kadar yapılan birçok değişiklik sonrası “atama” usulünden “görevlendirme” usulüne geçile- rek, 10 Haziran 2014 tarih ve 29026 sayılı Resmi Gazete’de yayımla- nan Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine İlişkin Yönetmelik’le son halini almıştır (MEB: 2014). 2015 yılında rafa kaldırılan öğretmen rotasyonunun 2017 yı- lında tekrar uygulamaya konulacağı Antalya’da düzenlenen 2. Eğitim Kongre’sinde, Milli Eğitim Bakanı tarafından açıklanmıştır.

Eğitimde beklenen “büyük” başarıyı bir türlü gerçekleştire- meyen Bakanlık Yönetimi bu kez de okullarda 8-12 yıl görev yapan öğretmenlerin yerlerini değiştirme hazırlığına girişmiş (MEB: 2013b) ve konuyu kamuoyunun tartışmasına açmıştır. Aynı okulda uzun yıllar birlikte çalışan öğretmenlerin aralarında güçlü sosyal bağların olması doğaldır. Üyelerin birbirini sevdiği ve güçlü biçimde birbirlerine saygı duyup değer verdiği gruplarda yüksek gönül gücü (morale) ve bağlı- lık vardır. Bağlılık ve dayanışma birbirine dayalı kavramlardır. Gruba bağlılık, birey için bir doyum kaynağıdır (Uluğ, 1999: 111).

İş doyumunu, örgütsel bağlılık, dayanışma, aidiyet duygularının yanı sıra rotasyon uygulaması ile ilgili olabileceği düşünölen sosyal sermaye bugün başta sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi olmak üzere birçok disiplinin kendisinden yararlandığı bir kavram haline gelmiş- tir (Altun ve Hira, 2011: 113). Yapılan rotasyon uygulamasını sosyal sermaye açısından değerlendireceğimiz için, sosyal sermaye kavramı üzerinde durmak yerinde olacaktır. İlk zamanlarda sosyal sermayenin “moda bir kavram” olarak bir süre gündemde kalacağı ve sonra unutu- lup gideceği endişesi taşınsa da kavramın zaman içinde çağın ruhunu yakaladığı ve her geçen gün bilim dünyasında şöhretini artırdığı görül- müştür (Altun ve Hira, 2011: 113).

Okulların fiziki, maddi ve mali yatırımlarının yanında eğitim- cilerin sosyal bağlarından üretilen sosyal sermayenin, eğitimde ba- şarıyı sağlayan etkenlerden biri olduğu bilimsel araştırmalarla sap- tanmıştır (İnce, 2014: 24). Ayrıca, yapılan araştırmalarda, kıdem ile sosyal sermaye arasında doğrusal bir orantı göze çarpmaktadır (Ekinci, 2008: 143). Aynı okulda uzun süre çalışmanın sosyal sermaye üretimi- ne katkıları araştırmalarla ortaya konmuşken, mesleki deneyimi fazla

olan öğretmenlere rotasyon uygulanmasının mevcut sosyal sermayeyi azaltacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda sosyal sermayenin örgütsel kimliği ve örgüt iklimini oluşturan “örgütsel bağlılığı” güçlendiren unsurlardan biri olduğu yine bilimsel araştırmaların sonuçlarındandır. Putnam, sosyal sermaye kuramının 3 temel bileşenden meydana geldiğini, bu bileşenlerin de; karşılıklı normlar, sivil katılım normları ve sosyal güven (Putnam, 2001:1) olduğunu dile getirmektedir.

Coleman, rasyonel tercih kuramından hareketle sosyal ve beşeri sermaye üzerine yaptığı çalışmalarda, bireyler arasında var olan beklenti ve yükümlülükler, buna bağlı olarak sosyal çevrede edinilen güven, bilgi kanalları ve belirli davranış kalıplarını onaylayan ya da yaptırım uygulamayı öneren normlar olmak üzere üç temel kavramı öne çıkarmaktadır (Coleman, 1988:102-104) Coleman, sosyal sermaye araştırmacılarının çok sık başvurduğu “Social Capital in the Creation of Human Capital (Beşeri Sermayenin Yaratılmasında Sosyal Sermaye)” isimli makalesinde sosyal sermaye kavramının tanımını geliştirmiştir. Bu eserde Coleman, sosyal sermayenin sorumluluklar ve beklentiler, bilgi kanalları ve sosyal normlardan oluştuğunu ve insanların gruplar içinde birlikte çalışma becerisi olduğunu vurgulamaktadır (Coleman 1988:95).

Fukuyama bu teze karşı çıkararak; iletişim ağları, güven, sivil toplum ve benzerlerinin sosyal sermayenin kendisi değil sonucu olduğunu belirtmektedir (Fukuyama, 2001:7). “Güven” kavramını öne çıkaran Fukuyama, sosyal sermaye kavramını, “insanların ortak amaçları için gruplar ya da organizasyonlar halinde bir arada çalışabilme yeteneği” olarak açıklamakta (Fukuyama, 2005:26) diğer temel değerlerden birisinin de ötekine olan “güven” olduğunu belirtmektedir. Fukuyama’ya göre, sosyal sermayenin “güven” duygusundan kaynaklandığını aşağıdaki ifadeleri ortaya koymaktadır. Fukuyama’ya göre grubun üyeleri, gruptaki diğer üyelerin de dürüstçe davranacaklarına inandıkları zaman, diğeri için bir şeyler yapmaya daha gönüllü olmaktadırlar. Dolayısıyla güven, grubun daha etkin çalışabilmesi için önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Fukuyama, 2000:24). Ayrıca Fukuyama, toplumda güvenin azalmasının ya da tamamen kaybolmasının birçok maliyeti beraberinde getireceğinin altını çizmektedir (Fukuyama, 2005:41). Fukuyama, aşağıdaki ifadeleri ile sosyal sermayenin “güven” duygusundan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

“Bir toplumda veya onun bazı bölümlerinde güven duygusunun hakim olmasından ileri gelen bir yetidir. Bu, ulus gibi en geniş grupların yanı sıra aile gibi en küçük ve temel sosyal grupların ve bu iki uç arasındaki tüm diğer grupların içine gömülmüştür. Sosyal sermaye tarihsel alışkanlıklar, gelenek veya din gibi kültürel mekanizmalar aracılığıyla yaratıldığı veya iletildiği için, insan sermayesinin diğer türlerinden farklıdır” (Fukuyama, 2005:26).

İnsanlar huzur duyabilecekleri bir çalışma ortamı ve saygı duyp sevebilecekleri çalışma arkadaşlarını başarılı olmak için vazgeçilmez olarak görürler (Töremen ve Ersözlü, 2010:33). Ülkemizde kooperatifleşmede yaşanan başarı veya başarısızlık öykülerine bakıldığında üyelerin birbirine duydukları güvenin, işin başarılmasında en önemli etken olduğu görülmektedir. Aynı şekilde üyeler arasında oluşan güven bunalımları da kooperatifleşme öyküsünün sonlanmasına neden olabilmektedir. Ev kadınlarının veya kimi işyerlerinde çalışanların kendi aralarında gerçekleştirdikleri altın, döviz, para günlerini de aynı kapsamda ele alabiliriz. O halde, toplumumuzda yaşanan kimi sosyal gerçekliklerin Fukuyama'nın “güven” üzerinde duruşunun haklılığını desteklediğini söylemek mümkündür. Fukuyama'ya göre, sosyal sermayenin, fiziksel ve beşeri sermaye türüne oranla daha olumsuz görünmesinin nedeni “dayanışma” duygusunun kimi zaman bireylere, diğer grupları dışlamayı önermesi ve düşmanlıkların üretimine katkıda bulunmasındandır. Sosyal sermayenin zararlı yönlerinin diğer sermaye türleri için de geçerli olduğunu görmek gerekmektedir(Fukuyama, 2000:26; Fukuyama, 2001:8).

Bourdieu'nun sosyal sermaye anlayışında ise, daha çok kurumsallaşma, bağlantılar (ağlar) ve bu bağlantıların getirdiği kazanımlar ön plana çıkmaktadır. Bu ilişkiler ağı, Bourdieu tarafından, ister bireysel ister toplumsal olsun, ya da ister kasıtlı ister kasıtsız olsun, kullanılabilir toplumsal ilişkileri tesis etme ve bunun yeniden üretimini sağlamayı amaçlayan yatırım stratejileri olarak görülmektedir (Bourdieu, 2010:63). Bir anlamda eşitsizliğin yeniden üretiminden söz edilmektedir. Bourdieu, sosyal sermayeyi oluşturan ağlar ve karşılıklı tanışıklığın süresinin de önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Field'e göre ise, sosyal sermaye ilişkisel bir kavram olarak anlaşılmalıdır.

Sosyal sermaye yalnızca bireylerin diğerleriyle bağlar oluşturdıkları hallerde değil, aynı zamanda grubun ortak değerlerini içselleştirdikleri yerlerde kaynaklara erişim sağlar (Field, 2008:202).

Tüm bu farklı ele alış ve değerlendirmelerden sonra Arslan'ın da belirttiği gibi, denilebilir ki “Fiziki sermayeye kıyasla ölçülmesi daha zor olan beşeri ve sosyal sermaye; dolayısıyla potansiyeli çok büyük olmasına ve öncelikli bir konumda bulunmasına rağmen yeterince değerlendirilemeyen insan kaynağı, genellikle zayi edilen ve optimal bir faydaya dönüştürülemeyen bir kaynak olmaktadır (Arslan, 2012: 230).” Sosyal sermayenin değişik tanımlanması ölçümüne ilişkin sorunlar da yaratmaktadır (Şan ve Akyiğit, 2015: 126). Fukuyama da, kavramın bilimsel olarak nasıl ölçüleceği konusunda bir fikir birliğine varılamadığını belirterek (Fukuyama, 2001:12), bu durumun, sosyal sermaye kavramının en zayıf noktalarından birisi onun nasıl ölçüleceği konusunda görüş birliğine varılmamış olmasına neden olduğunu belirtmektedir. İşte bu nedenle, bu araştırmada sosyal sermayenin tam bir ölçümü yapılmamakta ise de; rotasyon uygulaması hakkındaki öğretmen görüşlerinden hareketle, uygulama nedeniyle sosyal sermaye kayıplarının oluştuğuna ve önlenmesi gerekliliğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı öğretmenlere uygulanacağı duyurulan rotasyon uygulaması hakkında öğretmen görüşlerini belirlemek ve uygulamanın sosyal sermaye ile ilişkisini değerlendirmektir. Bu bağlamda, rotasyon uygulaması yanında öğretmen görüşlerinin analiz edilmesi sonucu okulların sahip oldukları sosyal sermayenin unsurları arasında bulunan karşılıklı tanışıklılık, örgütsel bağlılık, güven konusunda kayba uğrayıp uğramayacakları kestirilmeye çalışılmıştır. Çünkü, Arslan'ın da belirttiği gibi, beşeri ve sosyal sermaye; optimal kullanılmayan ve zayi edilen bir kaynaktır (Arslan, 2012: 230); dolayısıyla bu çalışmada öğretmen rotasyonu uygulamasının süreç ve sonuçları açısından iyi yönetilmesi, konunun paydaşlarının bilgilendirilmesi gereken bir süreç olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.

Araştırmada, öğretmenlerin kendilerine uygulanacak rotasyonun çalışma yaşamında sosyal sermayenin güven, karşılıklı tanışıklılık, ör-

gütsel bağlılık gibi unsurlarının azalmasına yol açıp açmayacağı, öğretmenlerin rotasyonu uygulayacak kurum olan Milli Eğitim Bakanlığına güvenip güvenmedikleri, yeniden sosyal sermaye oluşumunda katkıda bulunduğu kabul edilen örgütsel bağlılık ile iş doyumunu azaltıp azaltmayacağı, yeniden sosyal sermaye birikiminin güçleşip güçleşmeyeceği konularında öğretmenlerin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. İşgören beklentilerinin karşılanıp karşılanmamasının önemli bir kalite unsuru olduğu da değerlendirilmelidir (Çimen ve Gürbüz, 2007: 103).

Eğitimin içeriğine dair tartışmaları çoğaltmak ve eğitimsel sorunlara çözüm geliştirmek yerine, en kolay yoldan okul müdürleri, müdür yardımcıları, ilçe müdürleri ve şube müdürlerini değiştirerek eğitimde başarıyı yakalayacağına inanmanın doğru bir yol olmadığını, bunun yerine yılların birikimi ile oluşmuş sosyal sermayenin, sağlıklı, her türlü kayırma ve korumadan uzak, objektif bir performans değerlendirmesinden sonra hayata geçirilmesinin daha anlamlı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada hedef kitlenin görüşlerinin ne olduğu ortaya konulmaya çalışılmakta ve rotasyona tabi öğretmenlerin rotasyonlarının; rotasyon konusundaki düşüncelerinin dikkate alınarak yapılmasına katkı sağlayarak, sosyal sermaye kaybının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan, araştırmacılar çalışmanın önemli olduğuna inanmaktadır.

Yöntem

Bu araştırma nitel bir araştırma olup, yöntem olarak nitel araştırma desenlerinden “durum çalışması” kullanılmıştır. Diğer nitel yöntemlere benzer şekilde durum çalışması da; örgütün doğal çevresi içinde gerçekleştirilmektedir. Evren sınırlı olup sadece Düzce ilinde çalışan ve rotasyona tabi olan öğretmenlerdir. Örneklem olarak yine rotasyona tabi olan 21 öğretmenle yürütülmüştür. Araştırma nitel bir çalışma olduğu için genelleme amacını taşımamaktadır. Düzce’nin seçilmesinin nedeni rotasyon uygulamasına niyetlendiğinde belirgin şekilde olumsuzluklar gözlenmesidir. Düzce ilinde öğretmen sirkülasyonu fazlaca yaşanmakta olup aynı okulda uzun süre çalışan ve rotasyon koşulları taşıyan öğretmen sayısı azdır. Bu nedenle araştırma sınırlı sayıda öğretmenle yürütülebilmektedir. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış olup bu örnekleme yöntemi, zengin

bilgiye sahip olduğu düşünölen durumların çalışılmasına olanak sağlamaktadır. Amaçlı örnekleme çoğu durumda, olgu ve olayların ortaya koyulmasında ve açıklanmasında yararlıdır (Yıldırım ve şimşek, 2011:107). Araştırmada betimsel model kullanılmış olup araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Verilerin analizinde kodlama, kod ve temaların örgütlemesi aşamalarından oluşan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Görüşmede kullanılan sorular hazırlanmadan önce, araştırma konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası alan yazın taraması yapılmış, mevzuat incelenmiş ve konuya ait içerik belirlenmiştir. Bu işlemin ardından görüşme formunda yer alması düşünölen sorular oluşturulmuştur. Araştırma konusunda yeterli olduğu düşünölen 7 soru, uzman görüşü alınarak ve alan yazın incelenerek 3'e düşürölmüştür. Görüşme yapılan öğretmenlere (K1,K2 gibi) kod yerine, gerçek isimlerinin dışında başka adlar verilerek (Ayşe Öğretmen, Ahmet Öğretmen gibi) adlandırılmıştır. Öğretmenlerin rotasyon konusunda ne düşündükleri, hem kendileri hem de çalıştıkları kurumlar açısından olumlu/olumsuz yönleri ile rotasyonun yapılıp yapılmaması veya yönteminin nasıl olması hususundaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda öğretmenlere aşağıdaki sorular yöneltilerek verdikleri cevaplar, kendilerinin izni alınarak yazılı ve sesli kaydedilmiştir:

1. Uygulanması düşünölen öğretmen rotasyonu hakkında düşünceleriniz nelerdir? Bu bağlamda;
2. Yapılması düşünölen öğretmen rotasyonunun öğretmenlere ve okullara yansıyabilecek olumlu/olumsuz olası etkileri hakkında düşünceleriniz nelerdir?
3. Öğretmenlere uygulanması düşünölen rotasyon uygulanmalı mıdır? Uygulanırsa nasıl uygulanması gerektiği hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Düzce ilinde öğretmen rotasyonuna tabi olan 21 öğretmenle yapılan yüz yüze görüşmenin sonuçları analize tabi tutulmaya çalışılmıştır. Çalışma grubuna ait veriler bütünün kuşbakışı görölmesi açısından Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunu Oluşturan Rotasyona Tabi Öğretmen Verileri

		f	%	Kodu
Görev	Sınıf Öğretmeni	16	76,19	İsim/Öğretmen
	Branş Öğretmeni	5	23,81	İsim/Öğretmen
Görev Süresi	8-10	11	52,38	İsim/Öğretmen
	11-15	8	38,09	İsim/Öğretmen
	16+	2	9,53	İsim/Öğretmen
Cinsiyet	Kadın	17	80,95	İsim/Öğretmen
	Erkek	4	19,05	İsim/Öğretmen
Medeni Durum	Evli	20	95,24	İsim/Öğretmen
	Bekar	1	4,76	İsim/Öğretmen

Tablo 1'e göre, rotasyona tabi öğretmenlerin % 76,19'u sınıf öğretmeni, % 23,81'i ise branş öğretmenidir. Bu öğretmenlerin % 52,38'i çalıştıkları okullarda 8-10 yıl arası, % 38,09'u 11-15 yıl arası ve % 9,53'ü 16 yıl ve üzeri görev yapmış bulunmaktadır. Rotasyona tabi öğretmenlerin %80,95'i kadın, 19,05'i ise erkek öğretmenlerden oluşmakta olup, bu öğretmenlerin % 95'24'ü evli, % 4,76'sı da bekarıdır.

Bulgular

Rotasyon kapsamındaki öğretmenlere, genel olarak rotasyon hakkındaki görüşleri, rotasyon uygulamasına olumlu/olumsuz baktıkları soruları yöneltilerek, verdikleri yanıtlar analize tabi tutulmuştur. Ayrıca rotasyonun okullar açısından yararlı/zararlı olası etkileri hakkındaki görüşleri de toparlanmaya çalışılmıştır. Son olarak da yapılması düşünülen, taslak halinde yayımlanarak tartışmaya açılan rotasyon yönetmeliğinin nasıl uygulanması gerektiği hakkında öğretmen görüşleri toparlanmıştır. Öğretmenlerin görüşleri; öğretmenler açısından olumlu görüşler, öğretmenler açısından olumsuz görüşler, okullarda meydana gelebilecek olumlu ve olumsuz değişiklikler ve uygulamanın nasıl yapılması gerektiği başlıkları altında toplanmıştır.

Rotasyon Uygulamasının Olumlu/Olumsuz Olduğu Hakkındaki Görüşler

Rotasyon kapsamındaki öğretmenlere, “yapılması düşünülen rotasyon

uygulamasında ne düşündükleri, rotasyon uygulamasının olumlu/olumsuz yönleri” hakkındaki düşünceleri sorulduğunda, şu görüşler ortaya çıkmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki öğretmen görüşleri hedef kitlenin algılarını ortaya koyması ve araştırmanın objektifliğini koruması amacıyla olduğu gibi aktarılmaktadır.

Tablo 2’de öğretmenlerin rotasyon uygulaması ile ilgili görüşleri analize tabi tutulmaya çalışılmıştır. Yer değiştirme uygulamasına tabi öğretmenlerin rotasyon uygulamasına olumlu ya da olumsuz bakıp bakmadıkları hakkındaki görüşleri toparlanmıştır.

Tablo 2. Öğretmenlerin Rotasyon Uygulamasının Olumlu/Olumsuz Olduğu Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	Ahmet Öğretmen	Kudret Öğretmen	Cezmi Öğretmen	Sevil Öğretmen	Sümeyye Öğretmen	Nermin Öğretmen	Şengül Öğretmen	Sevim Öğretmen	Zeki Öğretmen	Emine Öğretmen	Ayten Öğretmen	Yasemin Öğretmen	Aysun Öğretmen	Seval Öğretmen	Havva Öğretmen	Aleyna Öğretmen	Hayri Öğretmen	Meral Öğretmen	Arif Öğretmen	Zehra Öğretmen	Atilla Öğretmen	f	%
Olumlu						x					x	x										6	28,58
Olumsuz	x	x	x	x	x		x	x	x	x			x	x	x				x			15	71,42

Tablo 2’ye bakıldığında, rotasyona tabi öğretmenlerin çoğunluğu rotasyon uygulamasına olumsuz bakmakta ise de olumlu görüş bildirenler de mevcuttur.

“Ben öğretmen rotasyonuna olumlu bakmıyorum.” (Şengül Öğretmen)

“Müdürleri değiştirdiler; müdür yardımcılarını değiştirdiler; şimdi de öğretmenleri değiştiriyorlar. Ne faydası olacak ki. Bence kafalarını değiştirmeliler.” (Zeki Öğretmen)

“Yer değişikliğinin olumlu olacağını düşünüyorum.” (Yasemin Öğretmen)

“Hiçbir yararının olduğunu sanmıyorum. Bunun altında başka bir şey olabilir mi diye de endişelerim yok değil” (Seval Öğretmen)

“Eğitimdeki temel sorun biz miyiz ki, olumlu bakayım.”(Aysun Öğretmen)

“Eğitimde o kadar sorun var ki, keşke bizim yer değiştirmemizle sorunlar çözülebilseydi.”(Ahmet Öğretmen)

“Zaten iki kuruş kazanıyoruz, onu da yollarda yiyeceğiz. Ev eşyamız yollarda parçalanacak, çocuklarımızın okulu da var. Öğrencilerimizden ayrılmak zor olacak.”

Öğretmenlerin rotasyon uygulamasını çok büyük bir oranda olumsuzlukla karşılaması üzerinde durulması gereken bir hususa işaret edebilir. Nitekim, öğretmenlerin rotasyon uygulamasıyla eğitimdeki durağanlıktan kendilerinin sorumlu tutuldukları algısına kapıldıkları ve bundan rahatsız oldukları dile getirilmiştir.

Tablo 3. Rotasyon Uygulamasının Öğretmen Yaşamındaki Olumlu Değişiklikler Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	Ahmet Öğretmen	Kudret Öğretmen	Cezmi Öğretmen	Sevil Öğretmen	Sümeyye Öğretmen	Nermin Öğretmen	Şengül Öğretmen	Sevim Öğretmen	Zeki Öğretmen	Emine Öğretmen	Ayten Öğretmen	Yasemin Öğretmen	Aysun Öğretmen	Seval Öğretmen	Havva Öğretmen	Aleyna Öğretmen	Hayri Öğretmen	Meral Öğretmen	Arif Öğretmen	Zehra Öğretmen	Atilla Öğretmen	f	%	
Mahrumiyet bölge lerinde çalışanlara yararlı olabilir			x										x								x	3	14,28	
Değişik koşullardaki okulları tanıyabilir						x		x							x			x		x			5	23,80
Yeni bir başlangıç olabilir					x						x	x											3	14,28

“Ben öğretmen rotasyonunun çok fazla yarar sağlayacağına inanmıyorum. Sınıf öğretmenliği, branş öğretmenliğinden çok farklı. Bizde, sınıfa ve okula bağlılık daha fazla.” (Ahmet Öğretmen)

“Rotasyonun öğretmene olumlu bir etkisi olacağını düşünmüyorum. İlçe dışı veya il dışı uygulanırsa mahrumiyet bölgelerinde çalışan öğretmenlere yarayabilir. İlçe içi olursa beklendiği gibi bir sirkülasyon olmayacaktır.” (Cezmi Öğretmen)

“Yer değişikliğinin olumlu olacağını düşünüyorum. Yeni bir başlangıç olabilir. Bir okulla öğretmen kemikleştiğinde standartlaşabiliyor.” (Yasemin Öğretmen)

“Hiçbir yararının olduğunu sanmıyorum. Öğrencilerime ve okuluma alıştım. Bunun bozulmasını istemiyorum.” (Seval Öğretmen)

“Kime nasıl uygulayacaklar belli değil... Sadece bir çalışma süresinden söz ediliyor. Eş durumu olanlar var. Onlara nasıl yapılacak? Kimse doğru dürüst bir açıklama yapmıyor. Böyle bir şeye olumlu bakamam.” (Emine Öğretmen)

“Yerleşmiş bir düzenim var. Öğretmen açısından olumlu olduğunu düşünmüyorum.” (Arif Öğretmen)

“Değişimin gerekli olduğuna inanıyorum. Farklı okullar, farklı arkadaşlıklar demek. .” (Havva Öğretmen)

“Rotasyonu uygulayacakları kaç kişi var ki? Bu kadar konuşmaya, öğretmenleri ürkütmeye değer mi? Bu açıdan yararlı olabileceğini düşünmüyorum. Bence daha önemli sorunlarla uğraşmak lazım.” (Zeki Öğretmen)

“Rotasyonun olumlu yanları hakkında fazlaca fikrim yok. Bir faydası olduğunu da sanmıyorum. Öğretmenin gelişimi açısından da tetikleyici bir faktör olarak görmüyorum. Biz zaten sürekli rotasyon halindeyiz. Sınıf öğretmenleri her yıl bir üst sınıfa okuturlar. Branş öğretmenleri de değişik sınıflara girerler. Bu rotasyon değil mi? Rotasyon denince mekan değişikliği mi gerekiyor?” (Sevil Öğretmen)

Tablo 3’e göre, öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu rotasyonun olumlu olacağına inanmamaktadır. Yer değişikliğinin olumlu olacağına inanan bir öğretmen de farklı okulların, farklı arkadaşlıklar için olanak sağlayacağını dile getirmiştir. Öğretmenlerin bir kısmı, rotasyonun yararlı olabileceğini, farklı okullarda, farklı arkadaşlıklar kurulabile-

ceğini dile getirirken, bir kısmı da yerleşik düzeni olduğunu ve bunu bozmak istemediğini dile getirmiştir. Bir öğretmenin rotasyon konusunda, öğretmenlerin sürekli sınıf değiştirdiğini ve bunun iş rotasyonu sayılması gerektiği şeklindeki düşüncesi ilginçtir.

Rotasyon uygulamasına olumsuz yaklaşan öğretmenlerin, rotasyondan çok yapılacak uygulamanın belirsizliğinden rahatsız oldukları izlenimi edinilmiştir.

Tablo 4. Rotasyon Uygulamasının Öğretmen Yaşamındaki Olumsuz Değişiklikler Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	Ahmet Öğretmen	Kudret Öğretmen	Cezmi Öğretmen	Sevil Öğretmen	Stümeyye Öğretmen	Nermin Öğretmen	Şengül Öğretmen	Sevim Öğretmen	Zeki Öğretmen	Emine Öğretmen	Ayten Öğretmen	Yasemin Öğretmen	Aysun Öğretmen	Seval Öğretmen	Havva Öğretmen	Aleyna Öğretmen	Hayri Öğretmen	Meral Öğretmen	Arif Öğretmen	Zehra Öğretmen	Atila Öğretmen	f	%
	Uyum sorunu yaşanır	x	x	x			x	x	x		x	x	x	x							x		11
Aidiyet duygusunun oluşması zaman alır. Uyum sorunu olur.							x	x		x			x							x		6	28,57
Öğretmenin kurulu düzeni bozulur				x		x		x		x	x	x			x			x		x		9	42,85
Zorunlu olması motivasyonu etkiler															x	x						2	9,52
Ulaşım ve ikamet sorunları yaşanabilir		x				x				x					x	x	x		x			7	33,33
Çocuklarımızın eğitimi olumsuz etkilenir	x	x		x			x		x			x	x	x				x	x		x	12	57,14

“Gittiğin okula uyum sağlaman, veliyi ve öğrenciyi tanıman en az 2 yıl alır. Motivasyonumuz bozulur. Çocuklarımızın okulunu buna göre ayarladık. Kimi çalıştığı yere ev aldı, kimi ev kiralandı. Herşeye baştan başlamak, adil değil.” (Atilla Öğretmen)

Tablo 5. Rotasyon Uygulamasının Okullar Açısından Olumlu Yönleri Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	Ahmet Öğretmen	Kudret Öğretmen	Cezmi Öğretmen	Sevil Öğretmen	Sümeyye Öğretmen	Nermin Öğretmen	Şengül Öğretmen	Sevim Öğretmen	Zeki Öğretmen	Emine Öğretmen	Ayten Öğretmen	Yasemin Öğretmen	Aysun Öğretmen	Seval Öğretmen	Havva Öğretmen	Aleyna Öğretmen	Hayri Öğretmen	Meral Öğretmen	Arif Öğretmen	Zehra Öğretmen	Atilla Öğretmen	f	%
	Değişik okul/ öğrenciler tanınabilir	x	x																				2
Kan değişikliği iyi olabilir			x																			1	9,52
Kuruma yararı giden/ gelen öğretmenin niteliğine bağlıdır		x	x			x				x			x					x				6	28,57
Kurumsal körlük giderilebilir			x																			1	4,76
Yeni bir başlangıç olabilir					x						x	x										3	14,28
Öğretmene yararı olursa kuruma da olur									x			x		x								3	14,28

“Aile düzenimiz bozulacak. Tam çocuğum büyüdü, nereye gideceğim belli değil. Merkezde çalışan bir öğretmen kırsala gidebilir. O zaman nerde kaldı hizmet puanı.” (Sümeyye Öğretmen)

“Uyum zaman alır, çocukların okulu da var. (Emine Öğretmen)

“Hayatı kuruyorsun, ona göre planlıyorsun, çocukları okula yazdırıyorsun, ona göre yerleştiriyorsun. Zararı olacak. Yerleşik düzenim dağılıyor.” (Arif Öğretmen)

“Yerleşmiş bir düzenim var. Öğretmen açısından olumlu olduğunu düşünmüyorum.” (Atilla Öğretmen)

“Ulaşım sorunu olur, ev sorunu olur, eş sorunu olur. Öğretmen bir masa, sandalye mi ki bir tarafa atılıyor.” (Nermin Öğretmen)

Öğretmenler en fazla yaşayabilecekleri olumsuzluk olarak; çocuklarının eğitimi, uyum sorunu ve kurulu düzenlerinin bozulmasını dile getirmişlerdir. Olumlu görüş bildirenler ise konuya genel fayda açısından yaklaşmaktadırlar.

“Kuruma artısı da olur, eksisi de olur. Öğretmen yetersizse kurum bu bahaneyle ondan kurtulabilir. Öğretmen çok iyi bir öğretmense kurum zararlı çıkabilir.” (Sevil Öğretmen)

“Uzun süre bir kurumda çalışmak kurumsal körlük yaratabilir. Bu durum giderilebilir.” (Cezmi Öğretmen)

“Tamamen gelen ve giden öğretmenin niteliğiyle ilgili.” (Ayten Öğretmen)

“Ayrıldığım okula zararı olur, gittiğim okul kazançlı çıkar. Bütün olarak baktığımızda Milli Eğitim'in kar-zarar hanesi değişmez. Yaptığı yanına kâr kalır.” (Zehra Öğretmen)

Öğretmenler, rotasyonun okullara sağlayacağı katkının gelen veya giden öğretmenin niteliğine bağlı olduğunu, öğretmen niteliğinden bağımsız olarak rotasyonun bir yararı olmayacağını ağırlıklı dile getirmişlerdir.

Tablo 6. Rotasyon Uygulamasının Okullar Açısından Olumsuz Yönleri Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	Ahmet Öğretmen	Kudret Öğretmen	Cezmi Öğretmen	Sevil Öğretmen	Sümeyye Öğretmen	Nermin Öğretmen	Şengül Öğretmen	Sevinç Öğretmen	Zeki Öğretmen	Emine Öğretmen	Ayten Öğretmen	Yasemin Öğretmen	Aysun Öğretmen	Seval Öğretmen	Havva Öğretmen	Aleyna Öğretmen	Hayri Öğretmen	Meral Öğretmen	Arif Öğretmen	Zehra Öğretmen	Atilla Öğretmen	f	%
	Yeni gelenlerin/ gidenlerin uyum sorunu yaşanır			x	x	x	x	x	x							x			x		x		9
Öğretmen kendini itilmiş hissedebilir.			x	x	x												x		x			5	23,80
Kaos olabilir	x	x												x	x							4	19,04
İsteksiz öğretmenlerin motivasyon eksikliği başarıyı düşürür			x	x	x	x				x	x	x	x	x		x				x		11	52,38
Takım ruhunun oluşması zaman alır											x	x										2	9,52

“Alıştığımız ortamdan uzaklaşarak gideceğimiz okula ve çevresine alışmak zaman alır.” (Nermin Öğretmen)

“Yer değiştiren öğretmen kendini itilmiş, atılmış hissedebilir, uyum sorunu yaşayabilir.” (Arif Öğretmen)

“İsteksiz öğretmenle çalışacakları için eğitim öğretim faaliyetleri verimsiz olur. Bu durum öğrenciye, veliye, okula yansıtacaktır. Bunun toparlanması bir iki dönemi alabilir.” (Aleyna Öğretmen)

“Yıllardan beri aynı kişilerle sosyal faaliyetlerde bulunuyoruz. Birbirimizin açığını kapatıyoruz, yeteneklerimizi biliyoruz. Çok iyi bir uyum var. Gidenin de gelenin de bu uyumu yakalaması zor. Bu işin içinden çıkılmaz. Kaos olur.” (Kudret Öğretmen)

“Ben okuldaki tüm öğrencileri tanıyorum. Kendi öğrencilerimin ayakkabı numarasına kadar biliyorum. Yeni gelen bilemez, tanıyamaz. Takım ruhunun oluşması kolay kolay sağlanamaz.” (Şengül Öğretmen)

Öğretmenler, rotasyon uygulamasının okullar açısından olası olumsuz yönlerini değerlendirirken, en fazla isteksiz öğretmenlerin motivasyon eksikliği yaşayabileceklerine ve bu durumun okul ayan-sıyacağına, okula gelen öğretmenlerin geldikleri okulda, giden öğretmenlerin gittikleri okulda uyum sorunu yaşayacaklarına ve yer de-ğiştiren öğretmenlerin kendilerini itilmiş hissedebileceklerine dikkat çekmektedirler.

Tablo 7. Rotasyon Uygulamasının Nasıl Yapılacağı/Yapılması Ge-rektiği Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	Almet Öğretmen	Kudret Öğretmen	Cezmi Öğretmen	Sevil Öğretmen	Sümeyye Öğretmen	Nermin Öğretmen	Şengül Öğretmen	Sevim Öğretmen	Zeki Öğretmen	Emine Öğretmen	Ayten Öğretmen	Yasemin Öğretmen	Aysun Öğretmen	Seval Öğretmen	Havva Öğretmen	Aleyna Öğretmen	Hayri Öğretmen	Meral Öğretmen	Arif Öğretmen	Zehra Öğretmen	Atilla Öğretmen	f	%
	Olmasa iyi olur			x			x	x	x		x		x					x		x	x	x	10
Olursa iyi olur															x			x				2	9,52
Adaletli olacağına inanmıyorum. Kayırmacılık olur	x	x					x					x		x								7	33,33
Adaletli olacağına inanıyorum															x							1	4,76

bireysel ve kurumsal olarak olumlu ve olumsuz yanları hakkında rotasyon uygulamasına tabi öğretmenlerin görüşleri alınmıştır.

Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu rotasyon uygulamasına olumlu bakmadıkları yönündeki görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu görüşlerine gerekçe olarak, yerleşik düzenlerinin olduğunu, çocuklarının eğitimini kendi durumlarına göre ayarladıklarını, tekrar ev taşımak ve ulaşımın sorun yaratabileceğini, gidilen okulda uyum sorunu yaşayacaklarını, takım olabilmek için belli bir zaman geçmesi gerektiğini, bu zamanın kayıp zaman olacağını, rotasyon uygulamasının adaletli bir şekilde yapılmayacağına inandıklarını, velinin de öğretmene göre okul seçtiğini, bu nedenle sirkülasyonun öğrenciyi de kapsayacağını belirtmişlerdir.

Bu araştırmanın dışında bu alanda yapılan diğer araştırmalara baktığımızda da benzer sonuçlar görülmektedir. Kayıkçı ve diğerlerinin (2015) araştırmasına göre, rotasyona tabi ilçe ve il yöneticilerinin rotasyon uygulaması hakkındaki görüşleri incelendiğinde 10 yönetici (%58,82) rotasyon uygulamasının bireysel anlamda bir yararının olmadığını savunurken, 6 yönetici (%35,29) bireysel yararının olduğunu dile getirmiştir.

Arlı ve Tercan'ın eğitim müfettişleri üzerine yaptığı araştırmaya (2013) göre rotasyona uğrayan eğitim müfettişlerinin çoğunluğunun duygusal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan etkilenmesi sebebi ile görevlerinde motivasyon eksikliğine sebep olacağını düşünülebileceğini dile getirilmiştir. Bu çalışmada da isteksiz öğretmenlerin motivasyonun düşük olacağı ve verimin düşeceğinin yarından fazla kişi tarafından dile getirilmesi, Arlı ve Tercan'ın (2013) çalışmasıyla örtüşmektedir.

Memişoğlu ve Dilekçi (2012) tarafından yapılan ve yine eğitim denetmenlerinin rotasyonunu konu alan bir diğer çalışma sonuçları arasında rotasyon uygulamasına tabi olanların yeni görev yerlerinde uyum güçlükleri vb. sorunlar yaşaması nedeniyle verimliliğin düşmesinden söz edilmiştir. Öğretmenlerin uyum sorununu dile getirmeleri ile bu çalışmanın sonuçlarının, Memişoğlu ve Dilekçi'nin (2012) araştırmasını desteklediği söylenebilir.

Nural ve Çıtak'ın (2012) çalışma sonuçlarına göre yöneticilerin sürekli aynı kurumda yöneticilik yapması işletme körlüğüne, durağanlığa ve verim düşüklüğüne yol açmaktadır. Bu çalışmada kurumsal körlük önemli oranda dile getirilmemiş olup rotasyon yoluyla kurumsal körlüğün giderilebileceği % 4,76 oranında dile getirilmiştir. Bu çalışmada kurumsal körlüğün dile getirilmemesinin nedeni olarak öğretmenlerin kurum bütünlüğünden çok sınıf düzeyinde ilgilerinin yoğunlaşması ileri sürülebilir.

Rotasyon uygulamasının yapılıp yapılmamasına ilişkin olarak öğretmenlerin çoğunluğu rotasyonun yapılmaması doğrultusundaki dileklerini dile getirmişlerdir. Yapılacak rotasyon uygulamasının adaletli olacağına inanmadıklarını belirten öğretmenler, güven konusunda Bakanlığın olumsuz sosyal sermayeye neden olacağına, rotasyonun yeni başlayanlara uygulanması gerektiğini dile getirerek sosyal sermayenin normlar boyutuna dikkati çekmişlerdir.

Tüm bu sonuçlardan sonra, bu çalışma ile öğretmenlerin rotasyon konusunda yeterince bilgilendirilmedikleri veya kendilerine bilginin sağlıklı bir şekilde ulaşmadığı görülmektedir. Bu nedenle idari anlamda faydalı sonuçlar öngörülse bile, öğretmenlerin birçoğu hayatlarının altüst olacağına inanmakta, birçok öğretmen, rotasyonun adaletli yapılacağına inanmamaktadır. Bu nedenle okullarda sosyal sermayenin zedelenmemesi ve örgütün, rotasyon gibi sonuçları açısından tartışmalı bir sürece girişmeden daha önce, çalışanlar ile arasındaki bu güven bunalımını giderecek ve zedelenen adalet algısını onaracak önlemler alınması gerekmektedir. Adalet kavramının tartışıldığı bir ortamda yapılacak öğretmen rotasyonunun paydaşlara bir yarar sağlamayacağı, aksine çalışma barışını tamamen yok edebileceği inancı hâkimdir.

Daha önce söz konusu edilen, Arslan'ın (Arslan, 2012: 239) sosyolojik bakış açısı ile beşeri-sosyal sermayenin uygun kullanımının kurumsal verimlilik ve performansa etkisinin incelendiği Sakarya PTT Başmüdürlüğünde gerçekleştirilen uygulamalı bir çalışması da kurumsal performans için sosyal sermayenin ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İnsan faktörünün (beşeri-sosyal sermaye) uygun kullanımının kurumsal verimlilik ve performansa nasıl yansıdığı araştırıldığı çalışmada, çalışanlar kuruluşların performansını azal-

tan ve sağlıklı gelişmesini engelleyen öncelikli konular maddi değil, sosyal etkileşim içeren insani hususlar olarak belirtilmektedir(Arslan, 2012: 248).

Kurumsal performansta motivasyonun ve isteğin ne kadar önemli olduğu bilinen bir husustur. Ülkemizin en önemli bir eğitim kurumunda beşeri ve sosyal sermayenin verimli kullanılması bu açıdan çok önemlidir.

Araştırma sonucunda ortaya çıktığı gibi rotasyona tabi olan öğretmenlerin moralleri bozuk, ne olup biteceği hakkında yeterince bilgi sahibi olmamaları da kendilerini üzmemekte, kendilerinin eşya gibi görüldüğünü düşünmekte, “eşya” metaforunun üzücü bir durumu ortaya çıkarttığını düşünülmektedir. Çalıştıkları okulla bütünleştiklerini, öğrencilerin ayakkabı numarasına kadar bildiklerini, bundan sonra çalışacakları okulda rotasyon süresi bitmeden işi şansa bırakmayı düşünmediklerini ve süre dolmadan tayin isteyeceklerini ve bundan sonra çalışacakları okul ve çevresine uyumlarının süre alacağını, bu süre içinde aidiyet duygusu yaşayamayacaklarını belirtmektedirler. Böylesine olumsuz bir tablonun olduğu ortamda, rotasyona tabi öğretmenlerin idarenin adaletli davranacağından kuşku duyduklarını, yakın kimselerin bir şekilde korunacağına inandıklarını, ilkesel olarak rotasyona karşı olmadıklarını ancak bu uygulamanın şartları bilerek mesleğe başlayanlara uygulanmasının daha adil olacağını belirttikleri de düşünülünce burada tartışma noktasının rotasyonun kendisinin değil, rotasyonun uygulanma biçiminin sorgulandığı sonucu çıkarılabilir.

Çeşitli araştırmalardan bilindiği gibi, rotasyonun kurumsal performans ve verimliliğe katkısı olabilmektedir. Ancak herhangi bir uygulama ne kadar uygun olursa olsun, bunun hayata geçirilmesi ve uygun bir ortamın oluşturulmasına ihtiyaç vardır.

Bakanlık yetkilileri gerekli araştırmaları yaptıklarını ortaya koysalar bile bu araştırmamızdan ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

1. Bakanlıkça uygulanması düşünülen rotasyon uygulanmasının, araştırmamızın uygulandığı örneklem grubu tarafından kurum yararına olduğuna inanılmamaktadır.
2. Rotasyon uygulaması için ön araştırılması yapılmış olsa bile

bu kitleye yeterli bilgi ulaşmamış ve dirençler söz konusudur.

3. Yeterli bilgi ulaşılmış olduğu varsayılsa bile, yılların oluşturduğu sosyal ve kültürel birikim nedeni ile birçok kişi sosyal ve maddi açıdan zarar görecektir. Bu nedenle rotasyon eski personele değil, yeni başlayanlara uygulanmalıdır.

4. Eğer idari faydalar açısından uygulanması bir zorunluluk ise, sosyal sermayenin zarar görmemesi için hedef kitle ile iletişim çalışmaları artırılmalı, öğretmenlerin bu konudaki dirençlerini azaltacak çalışmaların yapılması ve motivasyonları kırılmadan bunun gerçekleştirilmesi yoluna gidilmelidir.

Kaynakça

- Altun, N. (2011) *Sosyal Sermaye'nin Çocuk ve Genç Suçluluğuna Etkisi*, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altun, N. ve Hira, İ. (2011) "Suçu Önlemede Sosyal Sermaye Olarak Sosyal Kontrolden Yararlanmak", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:6 Sayı:1.
- Arlı, D. ve Tercan, M. (2013) Eğitim Müfettişlerinin, Eğitim Müfettişleri Başkanlıkları Yönetmeliği Kapsamında Yer Değiştirme Hususunda Yapılan Değişikliklere İlişkin Görüşleri, *International Journal Of Social Science*.
- Arslan, A. (2012) "Beşeri - Sosyal Sermayenin Uygun Kullanımının Kurumsal Verimliliğe Ve Performansa Etkisi "Sakarya PTT Başmüdürlüğü Çalışanları ile Uygulamalı Bir Çalışma", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*Cilt/ Volume:7, Sayı/Number:1.
- Atılğan, Z. (2016, 27 Ekim). Öğretmene Rotasyon Geri Dönüyor, Erişim tarihi: 11.12.2016, <http://www.ntv.com.tr/egitim/ogretmene-rotasyon-geri-donuyor>.
- Bourdieu, P. (2010) "Sermaye Biçimleri" (Çev. Mehmet M. Şahin). *Sosyal Sermaye: Kuram-Uygulama-Eleştiri* (Der. Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal), Değişim Yayınları.
- Can, H. ve diğerleri. (2009).*Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi*, 6. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Coleman, J. S. (1988) "Social Capital in the Creation of Human Capital," *American Journal of Sociology*.)
- Çimen, Z. ve GÜRBÜZ, B.(2007) *Spor Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi*, Alp Yayınevi, Ankara.
- Eğitim Bir-Sen. (2016, 7 Kasım) Yanlış İstihdam Politikasının Çaresi Rotasyon Değildir,Erişim tarihi: 11.12.2016, <http://www.memurlar.net/haber/623404/>
- Ekinci, A. (2008) Sosyal Sermaye Düzeyinin ÖSS Başarısına Etkisi, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Field, J. (2008) *Sosyal Sermaye* (Çev. Bahar Bilgen ve Bayram Şen), Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Fukuyama, F. (2001) "Social Capital, Civil Societyand Development", *Third World Quarterly*.

- Fukuyama, F. (2000) *Büyük Çözülme, İnsanın Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşumu*, (Çev. Zeynep Avcı, Aslı Telli Aydemir), Sabah Kitapları: İstanbul.
- Fukuyama, F. (2005) *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, (çev.)A. Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- İnce, C. (2014) Sosyal Sermaye ve Akademik Başarı Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Analizi: Şanlıurfa’da Bir Alan Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kayıkçı, K. ve diğerleri. (2015) “İl ve İlçe Yöneticilerinin Tabi oldukları Rotasyon Uygulamasına İlişkin Görüşleri”, İlköğretim Online (Elementary Education Online), Cilt:14, Sayı: 1.
- Meb. (2013a) Milli Eğitim Bakanlığı Personelinin Görevde Yükselme, Unvan Değişikliği ve Yer Değiştirme Suretiyle Atanması Hakkında Yönetmelik, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141210-17.htm>. Son erişim tarihi, 19.10.2017.
- Meb. (2013b) Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği, <http://www.memurlar.net/haber/487149/>. Son erişim tarihi, 19.10.2017
- Meb. (2014) Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine İlişkin Yönetmelik, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/egikuryon_1/egikuryon_1.html. Son erişim tarihi, 19.10.2017
- Meb. (2016) Öğretmene Genel Rotasyon 2017’de Uygulanacak, <http://www.memurlar.net/haber/620948/>, Erişim Tarihi: 19.10.2017.
- Memişoğlu, S.P. ve Dilekçi, Ü. (12-13 Ekim 2012) Eğitim Denetmenlerinin Zorunlu Yer Değiştirme Uygulamasına İlişkin Görüşleri, *Eğitim Yöneticileri ve Uzmanları Derneği (EYFOR) III. Eğitim Yönetimi Forumu*, Nevşehir/Ürgüp.
- Nural, E. ve Çıtak, Ş. (24-26 Mayıs 2012) Ordu İlinde Resmi Eğitim Kurumlarında Görev Yapan Yöneticilerin Zorunlu Yer Değiştirme Uygulamasına İlişkin Görüş ve Önerileri, *7. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi*, Malatya.
- Şan, M. K. ve Akyiğit, H. (2015) Sosyal Sermaye Tartışmaları ve Türkiye’de Sosyal Sermayenin Ölçülmesi Sorunu, Selçuk Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi* Enstitüsü Dergisi, Sayı: 34, s. 123-134.

- Şan, Ö.(1979) *Hareket ve Zaman Etüdü*, E.İ.T.İA. Yayınları, Eskişehir.
- Peker, Ö. (1995)*Yönetimi Geliştirmenin Sürekliliği*, TODAİE Yayınları, No: 258, Ankara.
- Portes, A. (1998) “Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, *Annual Review of Sociology*.
- Putnam, R. D. (2001) “Social Capital: Measurement and Consequences”, <http://www.oecd.org/innovation/research/1825848.pdf>, 15.10.2016.
- Tortop, N.(1994)*Personel Yönetimi*, Yargı Yayınları, Ankara.
- Töremen, F. ve Ersözlü, A. (2010) *Eğitim Örgütlerinde Sosyal Sermaye ve Yönetimi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Uluğ, F. (1999)*Eğitimde Grup Süreçleri*, TODAİE Yayınları , Yayın No: 295, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011) *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

White Banners Contention in 'Abbasid Syria, 750-880

Cobb, Paul M.

(State University of New York Press, XXI+228 sayfa)

Öznur Özdemir

Yazarın 1997 yılında Chicago Üniversitesi'nde tamamlamış olduğu doktora tezi olan bu çalışma, Emevîlerin 132/750 yılında Abbâsî İhtilâliyle yıkılışından başlayarak 264/877 yılında Tolunoğulları'nın bölgeyi ele geçirişine kadar, Suriye'deki muhalif politik atmosferi konu edinmiştir. Emevîlerin merkezi konumunda olan Suriye bölgesindeki dinamikleri Abbâsî İhtilâlinin hemen sonrasında başlayarak inceleyip bölgenin derli toplu bir analizini sunan önemli bir çalışmadır.

Yazar, kitabın giriş kısmını birinci bölüm olarak takdim etmiştir. Bu bölüme başlamadan, kitapta verdiği transliterasyonlar, yer isimleri ve tarihler hakkında kavram kargaşasına yol açmamak adına bir bilgilendirme kısmı yazmayı uygun bulmuştur.¹ Suriye bölgesinin Abbâsî İhtilâlinin en çok hissedildiği bölge olduğu teorisini ortaya atarak (s. 3), bölgeyi yönetilmesi hiç de kolay olmayan bir vilayet olarak tanımlamıştır. Dönemin kaynaklarının, Abbâsîlerin sembolü olan siyah renge karşı Suriye'nin beyaz renge büründüğü şeklinde ifadelere yer verdiğini belirten yazar, kitabı için seçtiği isme de burada açıklık getirmektedir (s. 5). Abbâsî döneminde belirgin bir baskı altında olmamalarına rağmen, Suriyelilerin neden bu kadar sık isyan çıkardığını, sorulması gereken oldukça önemli bir soru olarak görmektedir. Diğer taraftan, mevcut kaynakların Suriye ve Suriye'deki ihtilaf hakkında pek bilgi vermezken özellikle İbn Asâkir'in *Tarih-u Medinetu'l Dımaşk*'i gibi

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, oznurozdemir@sakarya.edu.tr

1 Bu kısımda yaptığı en önemli açıklamalardan biri olarak, Abbasilerin Şam vilayetini bugün Ortadoğu'da bir ülke olan Suriye olarak anlaşılma ihtimaline rağmen "Suriye" olarak zikretmeyi uygun bulduğunu, fakat Suriye'den kastın bugünkü Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail ve Filistin Devletlerinin topraklarını da içine alan coğrafi bölge olduğunu ifade etmiştir.

yeni ulaşılan bazı yerel tarih kaynaklarının bu konuda oldukça zengin olduğunu belirtir. Bu sebeple çalışmasını “İbn Asâkir’in eseri ile gün yüzüne çıkan bilgileri kullanarak Abbâsi döneminde Suriye’deki ihtilafı ayrıntılı olarak açıklayan ilk çalışma” olarak tanımlar (s. 7-8).

Suriye bölgesinin coğrafik ve politik atmosferi hakkında kısa bir bilgilendirmede bulunulan birinci bölüm, yazarın bölge hakkındaki ön tespitleri ile biter. Askeri ve yönetsel açıdan Filistin, Ürdün, Dımeşk, Hums ve Kınnesrin olmak üzere ayrılan Suriye bölgesinde, bu beş ayrı muntıkada haraç vergisinin bile farklı miktarlarda toplandığını ifade eden yazar bölgenin Mısır ve Cezire’ye nazaran sahip olduğu çok başlılığa da dikkat çeker (s.11-14). Bölgenin yönetsel olarak, *eşrâf* diye adlandırılan yerli elitler ve valiler arasındaki denge üzerine kurulu olduğunu açıklar. Diğer taraftan Yemenî ve Kaysî kabile unsurlarının da aktif rol oynamasıyla son derece dinamik bir yapının varlığından söz edilebilecek Suriye bölgesinde ihtilaf ve isyan olaylarının oldukça muhtemel olduğu şeklindeki görüşlerini ortaya koyar.

Giriş mahiyetinde olan ilk ve ikinci bölümlerin ardından “A Good Reputation and Supporting Hands: Provincial Governors and Provincial Rebellion” adlı üçüncü bölümde yazar Abbâsi dönemi Suriye bölgesi değerlendirmesini biraz daha detaylandırarak anlatımına devam etmiştir. Abbâsîlerin bölgelere idareci atamada ilk politikası olan hanedan üyelerinin seçilmesinin doğuracağı tehlikenin, Suriye bölgesinin ilk valisi olan Abdullah b. Ali’nin bölge halkının desteğiyle 136/754 yılında ayaklanmasıyla farkına varıldığını ifade eder. Bunun ardından Suriye vilayetinin merkeze bağlılığını artırmak ve bölgede dengeli bir siyasi atmosfer oluşturmak gibi belirli amaçlarla bazı hanedan üyelerinin, “ebna” diye tanımlanan devrimin ilk destekçileri olan gruptan ve mevâliden bazı kimselerin, son olarak da Türklerin (özellikle Me’mun’un hilafet yıllarında) bölgeye yerleştirildiğini belirtir. Yazar bölüme bir sonuç kısmı ekleyerek satır aralarında sunduğu değerlendirmelerinin kısa bir özetini yapmış ve önemli bir iddia olarak da Suriye’deki valilerin isyanında bazı askeri birliklerin verdiği destekten başka Suriye’ye özgü hiçbir nitelik olmadığı yorumunu yapmıştır (s.42). Fakat olası bir isyan hareketinde Suriyelilerin isyanı kendi çıkarları doğrultusunda kullanacağından devletin haberdar olduğunu da belirtmiştir.

Emevî hanedanından Abbâsî idaresi için potansiyel bir tehlike arz eden isyancıların işlendiği “The Swords of Our Forefathers: Umayyads and the Alternatives to ‘Abbâsîd Rule” başlıklı dördüncü bölüm, Abbâsîlerin ihtilâlden hemen sonra Emevî hanedanına yaptıkları kıyım vurgu ile başlamıştır. Yazar Abbâsîlerin, hanedanı tamamen ortadan kaldırmak için sergiledikleri bu çabaya rağmen, hanedandan birçok bireyin kaldığını ve bunlardan bazılarının (Ebû'l-Verd, Muhammed es-Süfyanî gibi) isyana girişecek kadar bir desteği bile bulabildiğini ifade etmiştir. Yazar ayrıca ihtilafın potansiyel kaynaklarını Emevî ileri gelenleri, Suriye-Cezire ordusu ve halktan sadık kişiler olarak üç kalemde tasnif etmiştir. Bu konuda da Mansur’un Suriye-Cezire ordusunu kendi tarafına çekip bir tehdit olmaktan uzaklaştırmak için İbn Mukaffa’nın tavsiyesini dinlediğini belirtirken, İbn Mukaffa için “bahtsız bürokrat” nitelemesini kullanarak muhtemelen onun şâibeli ölümüne dikkat çekmek istemiştir (s.45). Yazarın Ahmed b. Tolun’un Suriye bölgesini ele geçirişinden sonra Muaviye’nin kabrine özel ihtimam göstermesinin taktiksel bir hareket olduğu şeklindeki yorumu da dikkate değerdir.

Dördüncü bölüm boyunca altını çizilen bir husus olarak, Suriye’de etkin olan Yemenî ve Kaysî *eşraf*, “As One Face, Your Faces Are Marred: ‘Asabiyya and the Ashraf of Syria” başlıklı beşinci bölümde daha detaylı şekilde incelenmiştir. Yazar Abbâsîlere karşı herhangi bir isyan hareketi için bu gruplarla iş birliğinin pek mümkün olmadığını belirtmiştir ve bunu açıklamak üzere öncelikle Suriye’deki hizipleşmenin² kısa bir tarihini vermeyi uygun bulmuştur. Ortaya atılan önemli bir teori olarak, yazarın Suriye’deki kabilevî mücadelenin aslında yanlış yorumlandığını, bu mücadelenin kabileci bir mücadele değil partisel bir mücadele olduğunu ifade ettiğini de burada belirtmek gerekir. Buradaki anlatımdan “Emevîlerin başa geldikten sonraki tarihi süreçte, çeşitli politik meselelerde bahsi geçen kabile grupların rol oynaması, onların zaman içinde partisel roller kazanmasına sebep olmuştur” yorumunu çıkarmak mümkündür. Yazar Abbâsî idaresi ile Suriyeli eşrafın arasında her zaman bir sürtüşme olduğunu ancak bunun Emevî tarafgirliği ile bağlantılı olmadığını da ifade etmiş, eşrafın Abbâsî idaresi içinde edindikleri konuma razı olduğunu belirtmiştir (s.102). Bu bölüm yaza-

2 Bu kavramı factionalism (‘*asabiyye*) olarak vermiştir (s.68).

rın kaynaklarda nakledilen bilgilerin niteliğinden, eşrâfın yeni kurulan Abbâsî devletindeki konumlarına kadar ayrıntılı şekilde sosyal ve politik analizler yaptığı, kitabın en hacimli bölümüdür.

Yazar sonuç bölümünden önceki bölümü ise Abbâsî Suriye’indeki sıradan insanlara ayırmıştır ve “Worst Elements: The Impolitics of Unnotables in ‘Abbâsî Syria” başlığını vermiştir. Suriye bölgesindeki bu sınıfın, Mısır’daki Kıptî, Cezire bölgesindeki Haricî isyan hareketlerine nazaran oldukça uysal olduğu yorumunu yapmıştır. Daha sonra Suriye bölgesindeki kırsal yaşamı ve köylü sınıfı anlamaya yönelik kaynak yetersizliğine dikkat çekmiştir. Tarihsel verinin azlığına rağmen bu konuda bir tasarrufta bulunarak, biraz da akademik dile aykırı öznel ifadelerle “Suriyeli köylülerle yerel soylular arasındaki ilişkinin Avrupa’da bu iki grup arasından farklı olup, bu ilişkinin ayaklanmaya yol açmayan bir mahiyette olduğunu” düşündüğünü söylemiştir (s. 108). Yazarın bu bölümde ele aldığı en dikkat çekici konu olarak ise “*zevâkil*” diye adlandırılan yönetime muhalif marjinal gruplar gösterilebilir. Yazar bölümün sonunda, Suriye bölgesinde (çoğunlukla çiftçilerin oluşturduğu) politik hedefleri olmayan alt tabakanın, bu tür muhalif grupların politik hedefleri için kullanıldığı yorumunu yapmıştır.

Sonuç olarak, Abbâsî İhtilâli sonrası süreçte Suriye bölgesini, seçmiş olduğu konular üzerinden ele alarak değerlendiren yazar, bölgenin sahip olduğu dinamiklere bakıldığında sık sık muhalif faaliyetlere girişilmesinin şaşırtıcı olmadığı sonucuna varmıştır. Yazar vardığı bu sonuçlara İbn ‘Asâkir, İbn ‘Adîm gibi çalışmanın yapıldığı yıllarda yeni ulaşılmış olan kaynakların sağladığı bilgilerle varıldığı vurgusunu yapsa da, dipnotlara bakıldığında bu kaynaklara yapılan atıfların azlığı dikkat çekicidir. Ayrıca dipnotların kitabın sonunda 147-196. sayfalar arasında verilmesinin de referans takibini zorlaştırdığını belirtmek gerekir. Bölümlerde takibi zorlaştıran diğer bir olumsuz yön, numaralandırma sisteminin kullanılmamasıdır. Bu sistem içerik kısmında dahi kullanılmamış, ana konu başlıkları bölüm altlarında verilirken bazı alt başlıklara içerik kısmında yer verilmemiştir. Ayrıca bölüm başlıklarının gereksiz bir uzunlukta olduğunu ve başlık seçimlerinde akademik yerine romantik bir havanın hakim olduğunu da belirtmek gerekir. Her ne kadar bölüm içinde takip edilmeye çalışılsa da, bölümler arasında kronolojik bir düzenden bahsedilemez. Fakat buna yazarın metot ola-

rak tarihsel öyküleme değil de, konu bazında bölüm bölüm tartışmayı seçmiş olması neden olmuştur.

Özetle bu kitap, Abbâsî dönemi Suriye bölgesini sahip olduğu (eşrâf, Emevî soyluları, köylüler ve eşkıyalar gibi) farklı sınıflar bazında inceleyen ve sonuçta Suriye'deki muhalif hareketlerin Emevî ruhunun dirilişi (siyah sancaklara karşı beyaz sancaklar) karakterinde olmadığı sonucuna varan bir eserdir. Metot bakımından, yukarıda belirtilen bazı eksikliklerine rağmen, Suriye bölgesinin Abbâsî dönemi tarihini, kuruluşundan itibaren bölgeyi merkez edinen Emevî devletinin ruhu açısından anlamak adına okunması gereken önemli bir çalışmadır.

YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Word programında (2.0 ya da daha üst sürümlerinden birinde) yazılması,
- Makale ise, ortalama 5000 kelime; kitap incelemesi ise ortalama 1000 kelime olması,
- Başlıklarının sadece ilk harfleri büyük, Cambria 14 punto, kalın olması,
- En fazla ikili alt başlık kullanılması; ilkinin Cambria 12 punto, kalın, ikincisinin ise aynı zamanda italik olması,
- Yazar adlarının sadece ilk harfleri büyük, Cambria 12 punto kalın olması,
- Özetlerinin (abstract) 90-120 kelime arasında ve anahtar kavramlarının (keywords) 5-6 adedi geçmemesi, Times New Roman 12 punto italik olması,
- Ana metinlerinin Times New Roman 12 punto olması,
- Paragraf aralığının 12 nk ve satır aralığının 1,5 olması,
- Dipnotlarının Times New Roman 10 punto olması,
- Çift tırnak (“...”) kullanılması,
- Grafiklerinin Windows işletim sisteminde açılabilir olması, grafik ve tabloların numaralandırılması,
- Fotoğraflarının jpeg formatında ve yeterli boyutlarda, metin içinde ilgili yerlerde olması,
- Yararlanılan eserlerin kaynakçada belirtilmesi hususunda;
 - 1- APA (<http://www.apastyle.org/>) ve
 - 2- Chicago Stillerinin (<http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>) kullanılması gerekmektedir.

Ayrıca internette yapılacak olan alıntılarda;

Harvard Üniversitesi'nin yayınladığı şu kılavuzdan faydalanabilirsiniz:

http://www15.uta.fi/FAST/PK6/REF/writing_with_internet_sources.pdf

Dergimizde öncelikli olarak; Tarih, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanındaki makaleler yayınlanmaktadır.

Yazarlar, çalışmalarını Akademik İncelemeler Dergisi'nin DergiPark say-

fasına (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler>) gönderebilirler.

alışmalar, her biri ayrı bir sayfada başlamak kaydıyla aşağıdaki bölümleri içermelidir:

- Başlık sayfası (Yazar(lar)ın tam adları ve çalıştıkları kurumlar, iletişim bilgileri, makale üst başlığı), 90-120 kelime Türkçe zet ve 5-6 anahtar kavram ve 90-120 kelime İngilizce zet ve 5-6 anahtar kavram,
- Ana makale metni,
- Kaynakça,
- Ekler, tablolar, Őekiller.

Not 1: Doktorasını tamamlamamış araştırmacıların danışman hocaları ile beraber hazırladıkları çalışmalar editoryal sürece dâhil edilecektir.

Not 2: Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın yahut yayınlanmasın yazarlarına iade edilmeyecektir:

